

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzat](#)át.

TARTALOM

I. MAGYAR KISEBBSÉGEK ÉS SZÓRVÁNYOK OKTATÁSÜGYE

Fejős Zoltán: Az anyanyelvi oktatástól az etnikus kultúra átörökítéséig
(Magyar iskolaügy Amerikában 1890 és 1940 között.)

Popély Gyula: Magyar népiskolai oktatás Csehszlovákiában (1918-1938)

Enyedi Sándor: A Romániai magyar oktatás helyzete (1944–1959)

Arday Lajos: A Horvátországi (baranyai–szlavóniai) magyarok oktatási-művelődési helyzete az 1950-es évek első felében

II. TÁRSADALOMTÖRTÉNETI KÉRDÉSEK

Sebők László: A romániai magyarság egyházainak közigazgatás-történeti
vázlata 1918-tól napjainkig

Éger György: Az egykori Kőszegi járás térségének fejlődési pályája a 20. század folyamán

Tóth Pál Péter: Nemzeti értékeink és az első osztályos tankönyvek

Szabó Zoltán: Egy nélkülözhetetlen bíráló. /Hanák Tibor szellemi portréjához/

III. DOKUMENTUMOK

Nagy Zoltán: A besztercebányai református egyházmegye gyülekezetei

Takács Pál: ... és újrakezdődött az élet a bukaresti magyar iskolában

Csernyik György: Magyar könyvgyűjtemények a svájci könyvtárakban

IV. A MAGYARSÁGKUTATÓ INTÉZET MUNKATÁRSAINAK

1990. ÉVI VÁLOGATOTT PUBLIKÁCIÓI

(Összeállította Dippold Péter)

CONTENTS

I. EDUCATIONAL AFFAIRS OF HUNGARIANS MINORITIES AND DIASPORAS

Zoltán Fejős: Hungarian educational affairs in America between 1890 and 1940

Gyula Popély: Basic-level Hungarian education in Czechoslovakia from 1918 to 1938

Sándor Enyedi: The state of Hungarian education in Rumania (1944-1959)

Lajos Arday: The educational-cultural situation of Hungarians in Croatia (Baranya-Slavonia) in the first part 1950's

II. SOCIAL HISTORICAL ISSUES

László Sebők: The administrative-historical structure of Hungarian churches in Rumania from 1918 until today

György Éger: The course of development of the area once called Kőszeg-district during the 20th century 133 Pál Péter Tóth: Our national values and first-grade textbooks

Zoltán Szabó: The indispensable critic. (The intellectual portrait of Tibor Hanák)

III. DOCUMENTS

Zoltán Nagy: The congregations of the Calvinist Diocese of Besztercebánya (Banska Bystrica)

Pál Takács: ...and life in the Hungarian school in Bucarest started again

György Csernyik: Hungarian book-collections in Swiss libraries (The library of the Swiss-Hungarian Group)

IV. SELECTED PUBLICATIONS FROM THE INSTITUT FOR HUNGARIAN STUDIES, 1990. (Compiled by Péter Dippold)

AZ ANYANYELVI OKTATÁSTÓL AZ ETNIKUS KULTÚRA ÁTÖRÖKÍTÉSÉIG (Magyar iskolaügy Amerikában 1890 és 1940 között)

FEJŐS ZOLTÁN

A századfordulón a magyar bevándoroltak Clevelandben, Toledóban és South Bendben küldhették gyermekeiket olyan katolikus elemi iskolába, ahol valami keveset magyar nyelven is tanítottak. A magyar egyházak által felállított iskolák részben a szülők igényeit is jelzik, de az iskolák alapítása elsősorban az egyházi hatóságok követelményeihez igazodott. Az amerikai katolikus egyház ugyanis, különösen az 1884-es Baltimore-i zsinat után nagy súlyt helyezett arra, hogy az egyházközségek katolikus iskolákat állítsanak föl, s az 1890-es évekre a plébániai iskolák rendszere már erőteljes része volt az amerikai katolicizmusnak.¹ A püspökök rendeletileg kötelezték a fennhatóságuk alá tartozó plébániákat arra, hogy az egyházalapítás után minél előbb iskolájukat is megnyissák. A cél az Amerikában kisebbségi helyzetben lévő katolikus egyház intézményi erősítése, valamint az állami nyilvános iskolákkal szemben, a katolikus erkölcsi nevelés alapján álló oktatás kiterjesztése volt. Ez utóbbiról így írt saját 1904-es tapasztalatait összegezve Prohászka Ottokár, teológiai tanár, utóbb székesfehérvári püspök: *"Az állami iskolában hittanítás nincs, azért ki van közösítve minden katolikus szülő, s föl nem oldozható a gyónásban, amely a public-schoolba küldi gyermekeit, ha ugyanott katolikus iskola is van; ahol pedig katolikus iskola nincs, ott a gyermeket a "papok külön oktatják hétközben is," vagy az ír mintára létesített vasárnapi iskolákban.*"²

A katolikus elemi iskolákban természetesen vallásos szellemű oktatás folyt, de ekkor sem egységes tanterv nem volt, s a hitoktatás sem azonos helyet foglalt el minden iskolában. Az egyház nem volt egységes az egyre nagyobb arányban érkező "új bevándorlók" kezelésének kérdésében, ami különbségeket eredményezett az oktatás terén is. A "liberális" püspökök a hit, az erkölcs védelmét az amerikanizáció szükségességével kapcsolták össze, a "konzervatívok" viszont veszélyt láttak az asszimilációs folyamat természetes menetének erőltetésében, s így nagyobb türelmet tanúsítottak az idegen nyelvű tanítás iránt. A parókiális iskolákat a német katolikusok nem csupán a vallási nevelés, hanem a nyelv és a kultúra átörökítése eszközének is tekintették. Ezért iskoláikban németül tanítottak. Hasonló szellemben építették ki iskolahálózatukat a csehek és a lengyelek.³ A kisebb létszámú, a bevándorlásba viszonylag később bekapcsolódott csoportok szintén erre törekedtek, de mint például a szlovákok esete jelzi,⁴ egyfelől hiányzott a kellő anyagi bázis ennek megteremtéséhez, másfelől az amerikai társadalom, valamint az egész bevándorlási folyamat természete időközben gyökeresen megváltozott.

Fokozottan érvényes ez a magyarokra, akik a Monarchia népeinek kivándorlásában csak a legutolsó ciklusban, a század első évtizedében érték el a tömeges méreteket.⁵ Természetesen az első világháborút megelőző szűk két évtized aránylagos rövideége csak az egyik eleme az oktatási struktúra kiépítésében tapasztalható problémáknak. Hasonlóan, a kivándorolt népcsoportok, etnikumok létszáma közötti eltérések csak részben magyarázzák a nyelvfenntartó törekvések intézményesítésének különbségeit.

A három magyar parókiális iskola minden szempontból a kezdeti fázist jelzi. Elsőként Clevelandban (1893) nyílt meg a Szent Erzsébet egyház iskolája, földszintes faépület, egyetlen osztállyal és egy tanítóval. Az iskolát fokozatosan bővítették, átépítették, 1900-ban már kétszintes téglapépület adott otthont a több mint 350 tanulóknak. A tanítás – két Orsolya rendi apáca segítségével – angolul folyt, magyart és hittant a plébános, Böhm Károly tanított. A toledói Szent István templomot az iskolával együtt szentelték föl 1899-ben. Az első évben

70 diák iratkozott be, akiket két tanteremben három Notre Dame rendi apáca oktatott. Egy évvel később South Bendben alapítottak templomot és iskolát.⁶ Ezen parókiális iskolák lassú fejlődésnek indultak, de a hívek korántsem támogatták mindig s mindenütt az iskolát. South Bendben már három évvel az indulás után viták kezdődtek, s nem mind a 93 iskolaköteles gyermek járt az egyházközség iskolájába. Az iskola körüli ellentétek elsősorban az anyagi terhek miatt éleződtek ki. Két év múlva javult a helyzet, a templom mögött álló kétszintes faépületben működő iskola három osztályába 166 gyermek járt, három tanár tanított. Magyar írással, olvasással s a magyar történelemmel napi egy órában foglalkoztak.⁷

Bridgeporton az oktatásnak egy másik formájával kísérleteztek. 1897-ben a nyári szünidőben mindennapos iskola nyílt, ahol pár héten keresztül magyar nyelven vallási ismereteket, a magyar földrajz és történelem legfontosabb tudnivalóit tanították, a legkisebbek pedig az írás-olvasás alapjait sajátíthatták el. A sikeres záróvizsga nyomán gyűjtés indult, hogy állandó magyar iskolát állítsanak föl. A tanítás meg is kezdődött, Krasznay János tanító kérésére a magyar kormány az első négy osztály számára tankönyveket küldött. A kísérlet azonban hamar csődöt mondott; 1899 júniusában az iskolát be kellett zárni, a tankönyveket a katolikus és a református egyház között osztották szét. Ezt követően magyar nyelvű oktatásra csak a nyári szünetben szervezett "iskolák" biztosítottak lehetőséget.⁸ Ilyen nyári szünidei iskolát 1900 előtt még a clevelandi és a South Norwalk-i református gyülekezet szervezett. Év közben, a vasárnapi iskolák keretében csak a vallásos neveléssel foglalkoztak, magyar nyelven.⁹

A továbbfejlődés irányát ez a két út jelentette: egyrészt parókiális iskolák alapítása, amelyekben bizonyos mértékig mindig igyekeztek helyt adni magyar tantárgyaknak, másrészt a hétvégi, szünidei tanfolyamok rendszeresítése. Teljes, mindennapos, az állami iskolákkal egyenrangú magyar iskolák huzamosabb idejű fenntartására nem nyílt lehetőség, pedig az igény megfogalmazódott a kivándoroltak, s az óhazai kormányzat elképzeléseiben egyaránt. Az amerikai magyar elit véleményét tolmácsolta a clevelandi napilap, a Szabadság, amely a magyar kormány támogatásával egyházaktól független magyar iskolák felállítását sürgette, tekintettel arra, hogy *"íly iskoláknak a felépítéséhez, fenntartásához a magyarságnak sem most, sem ezután nem lesz ereje"*.¹⁰

Ha nem is e felszólításnak eleget téve, de kezdetben a magyar kormány szintén pártolta a mindennapos – igaz egyházi – magyar iskolák alapítását, miután 1903-ban megindította a kivándoroltak támogatását, szervezését, "nemzeti gondozását" célzó ún. "amerikai akcióját". A történeti irodalomban¹¹ már jól ismert, hogy az akció legfőbb célja – maradvány a magyarokra vonatkozó intézkedéseknél – a kivándorolt magyar nemzetiségűek visszatérésének az elősegítése volt. Ennek érdekében – olvasható az uralkodónak benyújtott tervezetben – *"mindenekelőtt a nemzeti öntudat folytonos ébren tartására van szükség, amire a legbiztosabb eszköz az egyházi szervezés, iskolák létesítése és a hazafias sajtó támogatása"*. A magyar tannyelvű iskolák hiánya, szól az indoklás, a gyermekek kétes jövője miatt sok szülőt visszatartana a hazatéréstől. A konkrét támogatást úgy gondolták, hogy mindazok a magyar egyházközségek, amelyek az amerikai törvények által előírt angol tanító fizetéséről hajlandók gondoskodni, hazulról, a kormány által fizetett magyar tanítót kapnak.¹² E megoldással a szintén kormánypénzen működő bukovinai, romániai és horvátországi magyar elemi iskolák gyakorlatát próbálták meg átültetni a gyökeresen más jellegű amerikai körülmények közé. Elvileg ez azt jelenti, hogy a kormány a teljes, anyanyelvi nemzeti iskola eszméjét képviselte és kezdetben csak részleges kompromisszumokra lett volna hajlandó. Így a tananyag maximum felének – főként a "nemzeti szempontból közömbös" tárgyak – angol nyelvű tanítását elfogadták volna, de ekkor még szeme előtt a hazai oktatással egyenrangú amerikai magyar iskolák elgondolása lebegett.

Az "akció" megindítása érdekében, a magyarországi református egyház megbízásából kelt útra 1904-ben gróf Dégenfeld József, egyházkerületi főgondnok. Útja során¹³ felkereste az

összes magyar gyülekezetet, szám szerint húszat (s a két alakulóban lévőt). Az oktatás terén kevés biztatót tapasztalt. Mindennapos magyar iskola mindössze Johnstownban s csak egy éve működött. A lelkész és tanítónői oklevéllel rendelkező felesége tanítottak. Angolul egyikük sem tudott, így e szerény "iskola" jövője kétséges volt.¹⁴ Vallásos neveléssel a lelkészek természetesen valamilyen formában mindenütt foglalkoztak. Dégenfeldnek az iskolával kapcsolatos ajánlatát meglehetősen gyér érdeklődés kísérte. Míg a hazai református egyházhoz való tartozás mellett tíz gyülekezet döntött, addig felekezeti iskola létesítésére csak három (Bridgeport, New York, Cleveland) mutatott hajlandóságot. De közülük is csak a bridgeportiak ajánlották meg a minimális tanítói fizetést (évi 250 dollárt), viszont angol tanerőről nem voltak hajlandók gondoskodni.

Mivel magyarázható ez a feltűnő érdektelenség? Dégenfeld útijelentésében a legtöbb indokot megtalálhatjuk, noha ő maga nem foglalta össze, nem értékelte e gátló tényezőket, mivel az iskolák kérdését az egyik legfontosabb feladatnak tartva úgy gondolta, hogy több ponton *"még nagyobb anyagi áldozatok árán is kellene rendes magyar felekezeti iskolát létesíteni"*. Egyrészt nem segítette ezt a törekvést az egyházak viszonylagos szegénysége, gyengesége. Hét egyháznak még temploma sem volt, így iskolafenntartás ezekben szóba sem jöhetett. Több esetben a hívek nem a templom környékén, hanem nagy területen szétszórva laktak. Az egyházak anyagi biztonsága szempontjából gondot okozott a hívek nagy fluktuációja, az egyháztagok folytonos elvándorlása, cserélődése. Az iskola szempontjából külön említeni kell, hogy több egyházban, Pittsburgh környékén, Perth Amboyban s másutt jelentős arányt tettek ki a szlovák hívek. Tehát még a református gyülekezetek sem voltak etnikailag teljesen homogének. (Még inkább áll ez a katolikusokra.) Másrészt az egyháztagok szubjektíve nem okvetlenül s nem mindenütt tartották fontosnak a magyar nyelvű oktatást. *"Sajnos – írja Dégenfeld – a pittsburghi egyháztanácsban oly véleményt is hallottam, éspedig presbytertől, hogy minek a magyar tanítás, mikor Amerikában csak az angolnak veszik hasznát."*

Mindebből az is jól látható, hogy az első világháború előtt a kivándoroltak anyanyelvű iskoláztatásával kapcsolatban a szülőket különböző érdekek befolyásolták. Akik az időleges munkavállalás céljával érkeztek, s feltett szándékuk volt a hazatérés, többnyire valóban nem akarták, hogy gyermekeik otthon majd idegenül érezzék magukat. A visszatérés szándéka azonban rendszerint a fokozottabb takarékoskodással járt együtt, ezért szívesebben adták gyermekeiket az ingyenes állami, mint a tandíjat szedő egyházi iskolákba, s megelégedtek a szünidei magyartanítás adta lehetőségekkel. Akik nem feltétlenül kívántak hazatérni, világosan látták, hogy gyermekeiknek az érvényesülés érdekében meg kell tanulniuk angolul, ezt viszont természetesen az állami iskolák biztosították a legjobban.

A magyarországi konvent ekkor még nem érzékelte a felmerülő akadályok komolyságát, folytatták az iskolák beindításának előkészületeit. Nem méltányolták következő hivatalos kiküldöttük, Antal Géza jelentésének azon részét, amely pontosan rámutatott arra, hogy az angol nyelv ismeretének hiánya a gyermekek boldogulásának útját veszélyezteti.¹⁵ Az újabb kiküldött, Bede László feladatai között nagy szerepet kapott az iskolaügy rendezése. Ezt tárgyaló, gondosan előkészített jelentésében arra a következtetésre jutott, hogy *"az eredmény az iskolák felállítása és felállíthatása tekintetében nem elégíti ki várakozásunkat, részint az egyházak anyagi állapota, részint az egyes állami törvények akadályozó volta miatt"*.¹⁶ Tájékozódása szerint Connecticut állam törvényei szerint csakis angol nyelvű iskolát lehet fenntartani. Pennsylvániában az állam engedélyezi az idegen nyelvű iskolákat, de a tanórák felét angolul kell kitölteni. New York és New Jersey államok sem tiltják az idegen nyelvű iskolákat, azonban mindenütt kell angolul is tanítani. Az állami törvények és a magyar egyházak helyzete alapján a konventi kiküldött szerint a New York-i, a passaici és a phoenixvilli egyház keretében lehetne mindennapos magyar tannyelvű iskolát felállítani. De ugyanakkor úgy véli, hogy az előzetes elképzeléseket módosítani kellene, s jobb lenne az

állami oktatás mellett, a rendes iskolai órák után, illetve a szünidőben tanítani a magyar írást-olvasást, történelmet és földrajzot. Ezt a megoldást az is indokolja, hogy a gyermekek *"szívesebben járnak rendes iskolai órák alatt a public schoolba", s így végeredményben "kevesebb költséggel" is el lehetne érni a kívánt eredményt.*

Az illetékesek azonban mégis megpróbálták beindítani 1907. szeptember 1-jén a mindennapos magyar iskolát New Yorkban és Passaicban. Bridgeporton az állami törvények miatt esti, illetve szünidei formát kellett választani. Az egyházi ügyek, elsősorban a csatlakozás intézésére Bede Lászlót 1907 végén ismét Amerikába küldték, feladatául téve az iskolák ellenőrzését is.¹⁷ A kísérlet nem vált be. Az oktatás New Yorkban minimális érdeklődés mellett egy évig tartott, a kiküldött tanító a következő őszön hazautazott. Passaicban az első tanév végére a tanító összekülönbözött a gyülekezettel, s a tanítás sorsa megpecsételődött. (Itt ugyan a hívek egy része ragaszkodott volna a mindennapos magyar iskolához még azzal is fenyegetődztek, hogy kilépnek a hazai egyház kötelékéből, ha nem kapnak új tanítót, az otthoni elképzeléseket azonban nem lehetett érvényesíteni.)¹⁸ A konvinti kiküldött kénytelen volt felettesei tudomására hozni, hogy *"nemzetiségi iskoláknak Amerikában jövője nincs s mi is csak szombat napi, vasárnapi és szünidei iskolával próbálkozhatunk".* Ezek keretében, kellő vezetés mellett *"a magyar gyermekeket írni, olvasni, számolni megtaníthatjuk, földrajz, történelem tanításával a magyar haza képét homályosan eszökben, szívükben feltámaszthatjuk, de kétségtelen tény, hogy a már kivándoroltak kint született gyermeke s még sokkal inkább unokája egészen amerikai lesz, aki haza állandó tartózkodásra soha sem fog jönni".*¹⁹ A hazai egyházhoz csatlakozott gyülekezetek esperese, Kuthy Zoltán helyi tapasztalatai alapján nem helyezte a magyar tannyelvű iskolákat. Mint egy jelentésében írta, a szülők nem tudván angolul, gyermekeiket olyan iskolákba akarják járatni, ahol megtanulnak angolul, s így angol tudásukkal segíteni tudnak rajtuk.²⁰

A magyar kormány más vonalon, két magyar görög katolikus elemi iskola működése kapcsán is kedvezőtlen tapasztalatokról értesült. Clevelandban még az "amerikai akció" tennivalóinak végleges kidolgozása előtt 1903-ban hozzájárultak az egyház magyar és angol nyelven oktató elemi iskolájának megnyitásához. South Lorainban 1906 őszén indult hasonló oktatás, miután a hívek – "gyári napszámos munkások" – többször is kérvényezték, hogy az "igen rossz munka viszonyok között minden támogatás nélkül" épített iskolájukba tanítót kapjanak. A kormány mindkét helyen biztosította az óhazai okleveles tanító kiküldését, fizetését, a kultuszminisztériumon keresztül pedig a szükséges tankönyveket és taneszközöket. Mindkettőben a kezdeti lelkesedés fokozatosan alábbhagyott, noha az újságok többször büszkén írtak a 40-50 tanuló tudásáról, a tanév végi vizsgákról. A hazai szervek elvárták, hogy e két iskolában a más felekezetű gyerekeket is tanítsák, de egyes jelentések szerint a római katolikus és a református papok a hozzájuk tartozó gyerekeket nem engedték a görög katolikus iskolába. Romló gazdasági körülmények nyomán pedig a szülők jó része nem tudta, nem akarta fizetni a tandíjat, mások azért iratták át gyermeküket a public schoolba, mert a magyar iskolában nem tanították meg őket megfelelő színvonalon angolul. (Például egyikük azért vette ki lányát, mert az nem értette meg az angol nyelvű hentesszámlát!) A szülők ilyen problémáin kívül a helyszíni megfigyelő tapasztalatait általánosabb szinten is megfogalmazta: *"A gyerekek tökéletesen beszélnek magyarul – írja a főbb magyar telepeket a magyar kormány megbízásából meglátogató Ambrózy Lajos, követségi tanácsos –, de érzésben és érzületben ennek ellenére amerikaiak lesznek."* Ambrózy más kedvezőtlen tapasztalatai nyomán a kormány megszüntette mindkét magyar egyház iskoláját, a tanítókat pedig hazarendelték. A hangosan tiltakozó amerikai magyar lapok a "hivatalos Magyarország" szemére vetették, hogy nem törődik a kivándorolt magyarsággal. Miként a *Szabadság* fogalmazta, *"a 'nemzeti' előnévvel büszkélkedő kormány szerint mellékes, hogy magyar anyák itt született gyermekeiből kivész a faji jelleg a magyar haza iránti szeretet, a hozzátartozandóság érzése".*²¹ Ambrózy igen jó szemű megfigyelő volt, alapjában következtetései is helytállóak

voltak, ám itt mutatkozik meg, hogy a kormányzat lényegében teljesíthetetlen igénnyel lépett fel az amerikai magyar mindennapos iskolákkal szemben. A hazai normákhoz igazodó, az asszimilációt szinte megakadályozó intézményt szeretett volna bennük látni. Amikor ennek teljesíthetetlenségét tapasztalták, akkor adták alább elképzelésüket. Az új koncepció jobban igazodott a konventi kiküldött, Bede László által megfogalmazott szerényebb célokhoz, s az anyagi forrásokat gazdaságosabb módon igyekezett felhasználni.

A megoldás a szünidei és szombat-vasárnapi oktatás megszervezése, kiterjesztése lett. A kormány azt szorgalmazta, hogy mindegyik egyház előbb-utóbb alakítsa ki ezt az oktatási formát. Arra buzdították az egyházakat, hogy új templomok építéskor megfelelő iskolahelyiséget is létesítsenek. A tanítást a lelkészek feladatává tették, külön tanítók fizetését – Cleveland kivételével – beszüntették.²² Jóllehet ekkor ez a forma még igencsak gyermekcipőben járt, a hazai hivatalos döntés mégiscsak a helyileg kialakult gyakorlatot fogadta el, s tette kötelezővé. Bede László második útja alatt részletes felmérést készített az addig csatlakozott 16 gyülekezetéről. Eszerint 1907-ben mindössze öt egyháznál volt vasárnapi iskola, s csak hat szervezett szünidei (szombati és nyári) iskolát, amelyekben 300-nál kevesebb gyerek tanult. (Viszont három kivételével mindegyik egyháznál volt Magyarországról küldött 100 kötetes népkönyvtár, s mint írta, "legtöbb helyen szorgalmasan olvasnak a hívek".)²³ Utalni kell arra is, hogy több, az amerikai fennhatóság alatt álló magyar egyházban szintén volt magyartanítás, esetenként jelentős számú növendékkel. Lorainben például 1905-től minden nyáron indítottak magyar iskolát, rendszeresen több mint 100 gyerekkel. A kis presbiteriánus whartoni gyülekezet 1907-től vezette be a nyári tanítást. Néhány tehetősebb, nem csatlakozott gyülekezet magyarországi végzettségű tanítót tudott alkalmazni. Például a bridgeporti, ahol Ambrózy Lajos 1908-ban 250 gyereket talált (az óvodában 70-80-at), s a csatlakozott egyház iskolájában csak 25-30-at. Mindkét helyen magyarországi tankönyvekből tanítottak, hetente három alkalommal esténként, illetve szombaton.²⁴ A konvent rendeletének bevezetése előtt 1911-ben már húsz csatlakozott gyülekezet (s két egyházmegye) volt, tizenkettő tartott szünidei iskolát összesen 677 gyerekkel. Ezt követően az oktatás jelentősen kibővült, évről évre nőtt a tanulók száma. 1915-ben elérte a 2300 főt.²⁵

Az oktatás bővítése érdekében a kormány a szünidei iskolák számára egységes tantervet dolgoztatott ki, ennek elkészítését a Julián Egyesület vállalta magára. A tanterv előírta a feldolgozandó anyagot és részletes pedagógiai vezérfonalat adott. A nyári iskola tantárgyai voltak: *Magyar nyelv* (beszéd és értelemgyakorlatok, olvasás, írás, nyelvtan), *a magyar nemzet története, alkotmánytan, Magyarország földrajza, éneklés* (népdalok, hazafias dalok, egyházi énekek). A rendelet szerint a tanításhoz a hazai elemi iskolai tankönyveket, segédkönyveket kellett használni, amelyeket a konventen keresztül a kormány biztosított. Ha ezzel a programmal a teljes nemzeti jellegű iskola eszméjét el is vetették, a kivándoroltak visszatérésére alapozva a hazai oktatás szellemét és a tananyag valamilyen sűrítményét próbálták meg Amerikába átültetni. A megfogalmazott cél ugyanis az volt, hogy a gyerekek előtt "*anyanyelvük és a hazai föld ne legyen ... idegen, s hogy szüleiket az a körülmény ne tartsa vissza a hazamenéstől, mintha gyermekeik itthon nem boldogulhatnának*"?²⁶

Az akcióhoz hozzátartozott, hogy mindkét egyházmegye esperesétől megkövetelték a nyári iskolák rendszeres ellenőrzését, működésükről évente jelentést kellett készíteniük. A tanítás elég nagy terhet rótt a lelkészekre, különösen a nagyobb egyházaknál, ahol 100-nál is több gyerekkel kellett foglalkozniuk. A legnagyobb református iskolában, a clevelandiban rendszeresen 300 körül volt a létszám. Igaz, ekkor Amerikában egyedül itt, óhazai okleveles tanító is működött, aki szerdán és szombaton is tartott órákat. Szintén államilag segélyezett magyarországi nevelő teljesített szolgálatot az egyház mindennapos óvodájában.²⁷ A lelkészek a tanításért külön fizetséget nem kaptak, évente azonban kisebb jutalomban részesítették néhányukat, akik jelentősebb eredményt mutattak föl. Az oktatásban a legtöbb

lelkész egész családja, így felesége, gyermekei is részt vettek. Több gyülekezet kénytelen volt helyi, rendszerint szakképesítés nélküli tanítót is fizetni. Látva a nehézségeket, a kormány annyiban módosította álláspontját, hogy a nagyobb gyülekezetek számára segédlelkészeket küldött ki. Például Detroitba, ahol 1911-ben mindennapos óvodát is nyitottak. A lelkész és a gyülekezet többrendbeli kérvénye után járultak hozzá egy segédlelkész működéséhez. A kormány egyébként az óvoda teljes felszerelését biztosította, hasonlóképpen Clevelandban is, mégpedig a kornak megfelelő legmagasabb színvonalon.²⁸ Detroitról szólva megemlíthető, hogy itt a szombati és nyári iskola, valamint az óvoda mellett 1914-ben még a mindennapos (magyar–angol nyelvű) oktatást is bevezették. Ám hiába igyekeztek további hazai segítséget kapni, ezt az iskolát kénytelenek voltak kizárólag saját erőből működtetni. Az egyházközsége háruló igen jelentős anyagi terhek végül gyülekezeten belüli szakadáshoz vezettek, s az iskolához foggal-körömmel ragaszkodó lelkész 1922-ben kénytelen volt állásáról lemondani. Az iskolát – kisebb ambícióval – azonban még utóda is igyekezett fenntartani. 1927-ben még új iskolaépületet is emeltek. A többi református egyházközséghez képest kivételes módon Detroitban a harmincas években is folyt napi magyaroktatás, amire az állami iskolai órák után került sor.²⁹

A református szünidei iskolák otthon készült tanterve, az óhazai követelmények, illetve a magyarországi elemi iskolákban használt tankönyvek igen magas igényeket szabtak az amerikai magyar diákok és tanítók számára. A nyugati egyházmegye esperese, Kalassay Sándor szóvá is tette, hogy minél előbb ki kell dolgozni egy, a helyi viszonyoknak jobban megfelelő tantervet, mert a meglévő *"csak irányító hatású lehet, de azt teljesen megvalósítani a legjobb akarat mellett sem lehetséges"*. Felvetette, hogy mielőbb szükség lenne kifejezetten az amerikai magyar iskolák számára készített tankönyvekre is.³⁰ Mindezek ellenére a magyarországi segítség igen pozitívan hatott az óhazai egyház fennhatósága alá tartozó egyházakban a második generáció nevelése terén. Ha a háború nem szakítja meg az óhazai kapcsolatot, a hazáról jövő segítség és a helyi adottságok, igények még hatékonyabb egyeztetését lehetett volna kialakítani.

Bizonyos fokig serkentette a református iskolák fejlődését az ádáz "csatlakozási harc" is, jóllehet a szétagoltság alapján az erők szétforgácsolódását jelentette. A csatlakozott és az amerikai fennhatóság alatt álló egyházak abban is rivalizáltak, hogy melyik miként tudja iskoláit fenntartani. A New York-i (Harlem) presbiteriánus gyülekezet pár évig mindennapos magyar iskolával büszkélkedett.³¹ Clevelandban 1915-ben a "presbiteriánus ellenmunka" megerősödésének hatására csatlakozottak két új óvodát is nyitottak, az egyiket közvetlenül presbiteriánusoké mellett.³² A detroiti óvoda, iskola bővítésében is nagy szerepet játszott a presbiteriánus ellenegyházzal folytatott "küzdelem".³³ Mint láttuk, a nyári magyar iskolák a nem csatlakozottak körében is elterjedtek. Nagyobb különbség a vasárnapi vallásoktatás terén mutatkozott, miután a nem csatlakozottak jobban követték az amerikai bibliai iskolák gyakorlatát. Az amerikai egyházak tehát szintén segítették a hozzájuk tartozó magyar gyülekezetek iskoláit, például tanítói fizetések biztosításával. Magyarországról ezek a gyülekezetek nem számíthattak érdemi támogatásra, hiszen az ilyen segítség feltétele a csatlakozás volt. Egy ízben a debreceni püspök, Baltazár Dezső mégis jelentős mennyiségű (hat mázsa) tankönyvet küldött a nem csatlakozott gyülekezetek részére, nagy felzúdulást keltve ezzel a másik tábor soraiban. Panaszra valójában aligha lett volna okuk, hiszen a konvent minden egyes csatlakozott gyülekezetet egy 100-150 kötetes könyvtárral, továbbá protestáns vallási kiadványokkal látott el.³⁴

A kivándorolt magyarok többsége (mintegy 60%-a) katolikus volt, egyházközségeik mégis – ezúttal nem részletezhető okok miatt – lassabb ütemben szerveződtek, mint a protestáns gyülekezetek. A hazai kormányzat és püspöki kar csak 1910 után szentelt nagyobb figyelmet a katolikusok problémáinak, az "amerikai akció" indításakor csak a "hazafias szempontból megbízható" lelkészek kiküldését vették programba. Az anyagi segélyezés a hivatalos úton

kiutazó papok minimális útiköltség-hozzájárulására terjedt ki. A kormány tartózkodó magatartását az vezérelte, hogy a katolikus egyház egyetemessége, hierarchikus szervezete miatt az egyes egyházközségek nemzeti jellegét jogilag nem biztosíthatta, így óvakodott a katolikus egyházzal ellentétbe kerülni. A magyar püspöki kar alapjában hasonló okok miatt nem látott lehetőséget arra, hogy az amerikai egyház mint idegen egyháztest életébe beavatkozzon. Az sem volt elhanyagolható probléma, hogy az egyház idehaza is lelkeszhiánnyal küzdött.³⁵

A kérelmek, az oktatást érintő különböző igények pedig folyamatosan érkeztek a hazai illetékesek címére. A trentoni plébános például 1904-ben kérvényezte, hogy jelentősebb pénzüsszeggel járuljanak hozzá magyar iskola alapításához, mondván, hogy *"20 év múlva hiába keresünk itt magyar ajkú népet, mert a socializmus és az angol iskolák elnevelik népünket"*. Az amerikai magyar katolikusok első kongresszusán a kormány anyagi segítségét kérték, iskolák felállítását ajánlották minden olyan egyházközségnél, ahol 60 iskoláskorú katolikus gyermek található. Kováts Kálmán, a mckeesporti plébános már 1903 őszén arról írt, hogy apácákat akarnak kihozni, s ezért megkezdik a zárda építését. Szándéka – mint alább még erről szó lesz – csak 1912-ben teljesülhetett. Közben nyaranta két hónapig tartó mindennapos iskolát indított, melyhez állami segéllyel tankönyvekhez sikerült jutnia. Kántortanítóról az egyházközség saját maga gondoskodott.³⁶ A források azt is érzékeltetik, hogy nem mindenütt ambicionálták a magyartanítást. Egy jelentés szerint "nagy ellensége" volt ennek maga Böhm Károly, a legtekintélyesebb amerikai magyar katolikus pap is. Egyházának parókiális iskolájában 1906-ban már 10 angol apáca oktatott 650 diákot, de "magyar olvasásra senki nem tanítja a gyerekeket". Csak néhányan merik lopva járatni gyerekeiket a görög katolikus magyar iskolába.³⁷

Ilyen módon a lassacskán, de mégis csak növekvő számú magyar egyházak az iskolák fejlesztésében szinte csak magukra voltak utalva. Mozgásterüket erősen meghatározta feletteseik, a püspökök magatartása, az egyházak anyagi ereje s az egyházközségek etnikai összetétele. A helyzet jól jellemezhető két egyház példájával. A már említett South Bend-i katolikus iskola szeretett volna hazai kormánysegélyhez jutni, elsősorban hazulról kiküldött és fizetett tanító révén. A kormány, már ismert álláspontjának megfelelően, a tanító fizetését csak a heti tanórák legalább felének magyarul való tanítása esetén vállalta volna. A püspökségnél ezt a feltételt a plébános nem tudta elérni, így a tanítót nem sikerült alkalmazni. Jellemző, hogy az egyház egy magyarul, szlovákul, németül beszélő tanítót kívánt meghívni.³⁸ Ezzel szemben a New Brunswick-i Szent László római katolikus egyházközség 1907 és 1914 között óhazai segély nélkül, püspöki hozzájárulással négy osztályos magyar iskolát tudott működtetni. Az oktatás szerény körülmények között a templom alagsorában történt. A délelőtti órák teljesen óhazai mód és tanrend szerint magyarul folytak, délután amerikai okleveles tanító angol nyelvet tanított. A hét év magyar szemléletű oktatása egyházi, etnikai-nemzeti szempontból jelentős megerősödést eredményezett, de itt is természetesen jelentkeztek azok a társadalmi problémák, amelyek a református mindennapi iskolák sorsát is megpecsételték. Az egyház egy későbbi, a magyaroktatás biztosítását szintén fontosnak tartó plébánosa így írt erről: *"az egészen magyar tanrendű iskola sok hátrányára lett ifjúságunk jövőjét tekintve. Az amerikai műveltség terén lemaradtak, a szükséges elitréteg nem nevelődött f el, vagy ha igen, nagyrészt elveszett a mi számunkra."* 1911-ben például a négy osztályba csak 48 növendék járt, a legtöbb hívő gyermeke az állami iskolákat látogatta. E tapasztalatok nyomán 1914-ben hat tantermes iskolát építettek, ahol már fokozatosan az állami nyilvános iskolák normája szerinti oktatás indult. A tanítás tehát már *nem magyarul* folyt, a nyelvei *csak korlátozott óraszámban tanították* a diákoknak. A második generáció etnikai-nemzeti nevelése főleg a teljesen magyar nyelvű óvodában, s az elemi iskola kiegészítő foglalkozásain, a vallásoktatáson keresztül, illetve az iskolán kívüli kultúrmunka révén zajlott. Ebben nagy szerepet kaptak az időközben Magyarországról érkezett apácák.³⁹

Az első világháború előtt az amerikai magyar katolikus iskolaügy terén két jelentősebb lépés történt. Egyrészt a kormány a magyar egyházak majdnem mindegyikét jelentősebb könyvadományban részesítette, másrészt megindult két magyarországi női szerzetesrend amerikai működése. Mindkettő mögött az "amerikai akció" módosításának azon szándéka állott, hogy az intézkedéseket kiterjesszék a katolikusokra is. A kormány ugyanis tovább már nem zárkozhatott el a katolikusok igényei elől: egyre súlyosabb lett a lelkészhiány, a református (valamint bizonyos szlovák, ruszin) egyházak segélyezése nyomán a katolikusok körében elégedetlenség támadt, s a konkrét kérelmek is megsokasodtak. Elősegítette az akció katolikus ágának kiterjesztését, hogy a Szent László Társulat révén sikerült megtalálni azt a kormánytól független, de a célokkal egyetértő katolikus szervezetet, amelyen keresztül – az amerikai egyházi hierarchia érdekeinek nyílt megsértése nélkül – a kivándorolt katolikusokhoz utat találhattak.⁴⁰

A kormány 1913-ban döntött úgy, hogy kiterjeszti a református iskolai akció során kidolgozott elveket és gyakorlatot a katolikusokra is. A reformátusoknál bevezetett szünidei iskolai tantervet csak annyiban kívánták módosítani, hogy tervbe vették a vallás és ének tananyagának a római és görög katolikus igények szerinti átalakítását. A tanterv által megkövetelt tankönyvek kiküldését a kormány magára vállalta. Ebben az esetben is kilátásba helyezték, hogy alkalmanként az iskolaügyben nagyobb eredményeket fölmutató plébánosokat jutalomban részesítik.⁴¹

Az akció lebonyolításához a Szent László Társulat időközben kiküldött bizalmi embere, Biskoroványi Vilmos felmérést készített az amerikai magyar római katolikus egyházakról s ezek iskolaügyi működéséről. Összesen 37 egyházközséget írt össze. Kilenc egyházközségnek mindennapos iskolája volt, de a már említett New Brunswick-in kívül a magyar nyelv sehol nem játszott fontosabb szerepet. Talán még Daytonban, ahol kedden és pénteken 2-2 óra, máskor napi fél óra magyartanítás volt. Tizenegy egyházközségnél volt a hittanon kívül magyaroktatás, s öt helyen csak a hittant tanították magyarul. A többi plébániánál nem volt semmilyen magyar nyelvű tanítás (vagy nem sikerült megfelelő információkat beszerezni). Nyári mindennapos iskolát Biskoroványi 1913-as felmérése szerint csak Perth Amboyban és South Norwalkon tartottak, s két további helyen volt 34 napos szünidei magyar iskola.⁴² A helyzet aligha mondható kedvezőnek. A cseh, litván, szlovák katolikusok, a lengyelekről nem is beszélve, nagyobb arányban tartottak fenn egyházi iskolákat. Az óhazai kultúra átadását a hazuról jött tanítók (főleg apácák) biztosították, jóllehet a tanítóhiány mindenütt komoly problémát jelentett. Általában a tanítási időt is nagyobb arányban töltötték ki a nem angol anyanyelvi kultúra elsajátítását biztosító tantárgyak.⁴³ Kedvezőbb összképet kapunk, ha figyelembe vesszük a jelentős számú magyar protestáns gyülekezeteket, s az általuk szervezett iskolákat. A kivándorolt magyarok vallási megosztottsága, valamint a reformátusok egyházszervezeti ellentétei mindenképpen csökkentették az esélyét annak, hogy olyan nagy létszámú, anyagilag viszonylag erős magyar egyházak jöjjenek létre, amelyek az iskolázás terén is jelentősebb intézményeket tudtak volna fenntartani.

A katolikus egyházak első tankönyvigényét a hazai szervek még épp teljesíteni tudták a világháború kitörése előtt. Biskoroványi kikötői lelkész 1914. augusztus 27-én kapta meg azt a tizenhét láda tankönyvet, amit a kultuszminisztérium és a miniszterelnökség több mint tízezer korona értékben rendelkezésükre bocsátott. Hittankönyvek mellett a hat osztályos elemi iskola legfontosabb tankönyveit, módszertani kézikönyveit megkapták. Így 1715 db ábécéskönyvet, olvasókönyveket minden osztálynak, földrajzot 4-6. osztályoknak, történelmet 5-6.-nak, valamint a polgári jogok és kötelességek tankönyvet. A küldeményt harminckét egyházközség között osztották szét, azok is kaptak, ahol Biskoroványi felmérése szerint nem volt magyar plébános. Feltűnő viszont, hogy McKeesport, Detroit, South Bend és a clevelandi Szent Imre egyház nem igényelt tankönyveket; a legnagyobb iskola, a clevelandi Szent Erzsébet pedig alig több mint 100 könyvet kapott. Ez részben azzal magyarázható, hogy

helyenként – leginkább McKeesporton – már bizonyos mértékig korábban biztosították a szükséges tananyagot, például akár házi sokszorosítással. Másutt azonban a magyartanítás teljes hiánya miatt nem kértek a hazai könyvekből, mint South Bendben. A kormánynak ez a jelentős könyvadománya megvetette az alapját a katolikus szünidei magyar iskolának, de összességében a kérelmeknek nem tudtak maradéktalanul eleget tenni. A New York-i kikötői lelkész a következő évben már elő is terjesztette az egyházak ismételt könyvszükségletét, amely növekvő érdeklődést tükröz. Annyira, hogy a clevelandi Szent Erzsébet iskola olvasókönyvekből 1000-1200 darabot, más tankönyvekből 4-500-at kért, de ezt mint túlzott igényt Biskoroványi a felére csökkentve terjesztette elő. Ekkor néhány iskola a természetrajzhoz, természettanhoz és a számoláshoz is szeretett volna óhazai tankönyvet kapni. Új történelemkönyveket is kértek, mivel az első küldemény Farkas-féle történelmet katolikusellenesnek találták. A háborús helyzet azonban már nem tette lehetővé, hogy a kormány továbbra is eleget tegyen a részben általa támasztott igények kielégítésének.⁴⁴ Az anyanyelvi oktatás térnyerését jelzi, hogy a hazai források elapadásával 1918-ban jelent meg az első két amerikai magyar tankönyv. Kalassay Sándor, a magyarországi református egyház szervezetébe tartozó nyugati egyházmegye esperese a református szünidei iskolák számára állított össze egy tankönyvet. A *Magyar Bányászlap* szintén ekkor tette közzé ábécéskönyvét, ami a nagyobb városi magyar központoktól távolabb lakó magyarok körében mutatkozó tanulási igényekre utal.⁴⁵

A magyar katolikusok parókiális iskoláinak, de a magyar nyelv és kultúra átörökítését célzó más oktatási formáknak is egyik komoly gondja volt a tanítóhiány. A lelki szolgálaton túl a papokra hárult az egyház bonyolult anyagi ügyeinek intézése, s számos más adminisztratív feladat. A nagyobb egyházközségekben a vallásoktatáson kívül a lelkész idejéből nemigen tellett a magyartanításra, legfeljebb, ha ebben a kántortanító segíteni tudott. A család nélküli katolikus papok az oktatásban magukra voltak utalva, s magyar világi tanítók fizetését csak kevés egyházközség tudta biztosítani. Ezért általános tapasztalat, hogy a különböző nemzetiségek által fenntartott amerikai parókiális iskolák jelentősebb bővülését a tanítórendeknek köszönhették. A magyar "iskolahálózat" fejletlenségét jelzi, hogy Magyarországról apácák csak későn, a világháború kitörése előtt érkeztek, s lényegében csak ezt követően (még inkább az 1920-as évek folyamán) vették át fokozatosan az oktatást több katolikus magyar iskolában.

South Bend, South Bethlehem, McKeesport s más egyházak sikertelen kérelmei után elsőként a mckeesporti plébánosnak, Kováts Kálmánnak sikerült végre 1912 őszén négy apácát alkalmaznia. Várady Árpád győri püspök közbenjárására a soproni székhelyű Isteni Megváltó Leányai Rend vállalkozott az amerikai misszióra. Kiküldésüket a kormány egyetértésével a Szent László Társulat fedezte.

A mckeesporti egyháznak ekkor még nem volt iskolája, így a nővérek az iparváros környékén elszórtan élő magyarokhoz kijárva, tizenhét különböző helyen kezdtek hozzá a hittan és az írás-olvasás tanításához. E sajátos vándoriskolában tíz hónapon keresztül, általában heti két órát tanultak a diákok. A tanítás hol bérelt iskolahelyiségben, hol magánháznál, "egyes helyeken konyhákba szorulva" folyt. *"Az ülőhelyek – idézi föl a kezdeti éveket egy jubileumi kiadvány – ládára helyezett deszkák voltak, a világosságot szerény gyertya vagy mécse adta, ... az íróasztalt nagyszerűen helyettesítette a gyermekek térde ... és a magyar gyermekek a magyar gulyás terjengő illatában is boldogan tanultak. Megtörtént, hogy a Nővérek negyven mérföldnyi távolságra is eljártak tanítani s így Daisytownba is, ahol egyáltalán nem volt katolikus templom. A derék hívek azonban rezes bandával várták első magyar tanítónőjüket, tisztelendő Mária Szabina nővért."* Az egyházközség lapja rendre beszámolt az év végi vizsgákról, melyeken évről évre 4-500 gyerek vett részt. E pátoossal, nemzeti érzelmekre apelláló felszólításokkal teli tudósítások a magyaroktatás célját, melynek – mint olvasható 1915-ből – "ellensége itt mindenki", a

nemzeti tudat erősítésében jelölték meg. Részben azért, hogy *"ne legyen gúnynev a Hunki név többé"*, másrészt bebizonyítandó, *"hogyan Amerikában nem vészett még egészen el a mi nemzetünk jövője"*.⁴⁶

1912 decemberében a Szent László Társulat elnöke, Várady püspök arról értesítette a kormányt, hogy a budapesti Mária nővérek – az Isteni Szeretet Leányainak – főnöknője is készséget mutatott magyar apácák kiküldésére. A több egyházközség által jelzett igények felmérésére a főnöknő és egy társa a helyszínre utazott. Két hónap múlva, 1913 végén további hat nővér kelt útra, akiknek szintén a kormány fedezte az útiköltségét. Munkájuk nehezen indult, néhány egyház nem tudta működésük kellő feltételeit biztosítani, de a helyi egyházi hatóságok is akadályokat gördítettek elképzeléseik elé. *"Az a püspök, aki kihozatta őket – írja történeti tanulmányában Csernitzky István, bridgeporti plébános – azt izente minden magyarázat nélkül, hogy nincs rájuk szükség."* A konfliktusok lényegét a korabeli jelentésekből azonban nem lehet világosan megállapítani. A New York-i kikötői lelkész például csak *"a püspökök érthetetlen eljárásáról"* írt, amikor hírül adta, hogy az apácák egyelőre nem működhetnek a magyar egyházi iskolákban. Így módon eredményül könyvelhető el, hogy a rend a New York-i érsek engedélye nyomán egy cselédotthont tudott alapítani, s ezzel megkezdhette amerikai működését. A hazai hivatalos körök természetesen nem örültek ennek, hiszen – ahogy egy dokumentumban olvasható – *"a kivándorolt magyarság nemzeti gondozása érdekében"* kívánatosabb lett volna *"ha az Amerikába kiküldött magyar apácák az amerikai magyar iskola ügyénél találtak volna maguknak megfelelő alkalmazást"*. De a nővérek által az iskolai munkához igényelt nagyobb összegű, 8-10 éven keresztül folyósítandó pénzsegélyt a kormány sem biztosította.⁴⁷

A leányotthon mellett a nővérek rövid időn belül azért a magyartanítást is elkezdtek. Hétvégi magyar iskolát indítottak New Yorkban, s noha az akkori plébános nemigen segítette működésüket, a templomtól távol lakó szülők gyermekeit ők tanították. Perth Amboyban és környékén a McKeesport vidékéről ismert vándoroktatással próbálkoztak. A terentoni püspök jóvoltából pedig már 1914-ben sikerült az egyházmegyébe tartozó két magyar plébánia – Trenton és New Brunswick – iskoláját átvenniük. A következő évben Perth Amboyban is megnyílhatott a mindennapos iskola, ahol kezdettől az Isteni Szeretet Leányai látták el a tanítói feladatokat. Évek mulasztásait jelzi, hogy viszonylag gyorsan kellett intézményeiket bővíteni, a magyar egyházak, községek egymás után jelezték igényüket a magyar nővérek munkája iránt. Mielőtt még a világháború megszakította volna az óhazával a kapcsolatot, tíz újabb nővér tudott Magyarországról kiutazni, s alakuló rendházaik kisebb (1200 \$) segélyt is kaptak a hazai kormánytól. Erejüket helyi forrásokból is minél előbb igyekeztek növelni, így alig másfél év múltán már amerikai magyar jelölteket vettek fel a rendbe.⁴⁸

A világháború megszakította a kivándoroltak és az óhaza közötti kapcsolatokat. A magyar egyházközségeket érzékenyen érintette, hogy éveken keresztül semmilyen támogatást nem kaphattak a hazai hatóságoktól, illetve egyházi és társadalmi szervektől. A katolikus iskolák magyarnyelv oktatásának ügye még mielőtt véglegesen rendeződött volna, megakadt. A folytatásra már a korábbiakhoz képest lényegesen más feltételek között, a háború utáni években kerülhetett sor. Noha az új helyzet elemzése nem lehet e tanulmány feladata, a két legfontosabb körülményre mégis utalni kell. Egyrészt az amerikai társadalomban fölerősödött nativizmus, és ennek folyományaként a szabad bevándorlás leállításának sokrétű hatására, másrészt arra a tényre, hogy az ideiglenes munkavállalás céljával érkezett bevándorlók a világháború után választás elé kerültek. El kellett döntenükhöz, hogy hazatérnek (ha erre egyénileg egyáltalán meg volt az anyagi lehetőségük), vagy véglegesen új hazát választva telepednek le. E két körülmény számtalan elemből tevődik össze, amelyek a nemzeti-etnikai kultúra átörökítésének programját is szükségképpen befolyásolták.

A detroiti református iskola példája jól érzékelteti a felmerülő problémákat. Mint már szó volt róla, a gyülekezet lelkésze és óvónője a magyar kormánytól kapta fizetését. A háború

következtében megszűnt a hazai missziós segély, az egyháznak önfenntartóvá kellett válnia. A hajóforgalom megindulásakor a gyülekezet egyharmada (345 egyháztág) hazatért Magyarországra, új kivándorlók azonban egyelőre nem érkezhettek. Az iskola növekvő terheket rótt az egyházra, amit az is súlyosbított, hogy a háborút követően nagyon megromlottak a munkakörülmények. Újabb problémaként jelentkezett, hogy Michigan állam 1921. november 1-jétől az angol nyelvű tanítás részarányát az egyházi iskolákban 50%-ról 75%-ra emelte. Az egyház ezért a két angol tanító mellé kénytelen volt egy harmadikat is szerződtetni.⁴⁹ Az 1920-as évek elején a legtöbb államban olyan iskolatörvények léptek érvénybe, amelyek nagyon megnehezítették az idegen nyelvű tanítást, illetve a bevándoroltak nyelvének iskolai keretek közötti használatát. Így az idegen nyelvek oktatására általában csak napi egy órát engedélyeztek és előírták, hogy az egyes osztályokat 30-40-nél több gyerek nem látogathatja. E feltételek mellett jobbra csak a nagyobb egyházközségek tudtak iskolákat fenntartani.⁵⁰ A növekvő amerikanizációs nyomás hatására az etnikai nyelvek, a kulturális hagyomány átörökítése egyre jobban kiszorult a hivatalos tanrend keretei közül. A magyar nyelv tanítása több katolikus iskolákban is véglegesen szombatra, vagy az esti órákra tevődött. A reformátusokat az ilyen rendelkezések közvetlenül nem érintették, tekintettel arra, hogy a magyaroktatás Detroit kivételével ekkor már csak a szünidei, nyári iskolákban folyt, de az amerikanizációs légkör hatásától természetesen ők sem tudták függetleníteni magukat. Annál kevésbé, mivel mindazok, akik a végleges megtelepedés mellett döntöttek, maguk is fogadott hazájuk nyelvének elsajátításában voltak érdekeltek.

A magyar katolikusok iskoláinak többsége a háború után alakult. Tekintetbe véve a bizonytalan adatokat, 1918 előtt 10-12-ről van tudomásunk, s – mint láttuk – csak háromban működtek hazáról jött apácák. (További két plébániánál iskolán kívül látták el a magyartanítás feladatait.) 1924-ben tizenöt katolikus elemi iskolát vettek számba, s már tízben tanítottak magyar apácák, valamint további hat egyházközségnél segédkeztek a hitbuzgalmi munkában. Ezt követően újabb intézmények alakultak, mert a Magyarországról kivándoroltak gyermekei a húszas évek derekán, második felében érték el a legnagyobb számban az iskoláskort. A második világháború kezdetekor az Isteni Szeretet Leányai 15, az Isteni Megváltó Leányai 7 egyházközségi iskolában tanítottak, az előbbi rendnek összesen 200, az utóbbinak 100 tagja volt. (Körülbelül 75-80%-uk foglalkozott tanítással.) Egy harmadik rend, a Szociális Testvérek Társasága 1923-ban kezdte meg amerikai működését, s 1939-ben az USA-ban 2, Kanadában 4 egyháznál vették ki részüket az ifjúság valláserkölcsei és nemzeti nevelésének munkájában.⁵¹

A viszonylag frissen megtelepült női szerzetesrendek működése az egyházközségi iskolákban és az egyházi életben ellensúlyozta a világháború utáni évekre jellemző erőteljes amerikanizációs törekvéseket. Ahhoz, hogy a nővérek az iskolákban taníthassanak, természetesen angolul kellett tudniuk, s fokozatosan az amerikai tanítói képesítést is meg kellett szerezniük. Ám óhazai neveltetésük elsődlegessége, s az a tény, hogy kiutazásuk motivációi között a "nemzeti misszió" teljesítése alapvető fontosságú volt, meghatározta amerikai tevékenységüket. A rendek amerikanizálódása a környezeti hatások mellett alapvetően a helyi születésű, második generációs jelöltek felvételével erősödött meg. Az Isteni Megváltó és az Isteni Szeretet Leányai az utánpótlás neveléséhez saját alap és középfokú oktatást biztosító internátust tartottak fenn. Megjegyzendő, hogy e két intézményen kívül az amerikai magyaroknak más középfokú ("high school" szintű oktatást biztosító) iskolájuk nem volt. Az Isteni Szeretet Leányai amerikai működésének tíz éves évfordulójakor még az óhazából érkezett tagok voltak többségben (51 fő, a 48 Amerikában belépettel szemben). Jubileumi kiadványuk a viszonylag gyors alkalmazkodást mutatja: tíz év alatt az otthonról érkezettek mind megtanultak angolul, és a tanítással foglalkozók kétharmada már amerikai tanítónői oklevéllel is rendelkezett.⁵² Mindemellett számukra a "haza" nemcsak ideológiai viszonyítási pontként jelent meg, hanem tényleges tapasztalati és

érzelmi valóságot is jelentett. Az amerikanizáló jegyében működő egyházi iskolák etnikai funkcióinak kialakításában és az iskolán kívüli művelődés ellátásában ez fontos szerepet játszott.

A háború után a magyar kormány sem anyagi, sem politikai szempontból nem volt abban a helyzetben, hogy az "amerikai akciót" akár csak szerény keretek között folytatni tudta volna. A kivándoroltaknak adni semmit nem tudott, viszont lehetőségeiket messze meghaladó pénzügyi támogatást és a politikai elszigetelődés oldását várta tőlük. Ennek jegyében a húszas évek elején sok hazai politikus, közéleti ember kereste fel az amerikai magyarokat, de a látogatások a kinti közösségek élete szempontjából semmilyen előrelépést nem jelentettek. Lassan haladt az egyházi kapcsolatok helyreállítása is, melynek szinte egyetlen kézzelfogható eredménye az apácák kisebb csoportjainak – már említett – kiutazása volt. A Szent László Társulat korábbi szerepét nem tudta betölteni, az amerikai magyarok óhazai kötődését egyházi személyek missziós körútjai révén szándékozott fenntartani. A görög katolikusok óhazai "gondozása" végleg megszűnt. Magyar nyelv oktatást csak egy-egy lelkész nagyobb elszántságától függően, a maguk erejére támaszkodva, tartottak fenn. A clevelandi lelképásztor például évközi esti tanfolyamokat és nyári hathetes magyar iskolát szervezett. A református egyház hosszasan elhúzódó egyházpolitikai válságba került, s a konvent végül lemondott két amerikai egyházmegyéjéről. A hazai fennhatóság megszűntével azonban a gyülekezetek egy része az amerikai közegyházakhoz sem akart tartozni, és teljesen független egyházkormányzat kiépítése mellett döntött. Az eredmény nem szüntette meg, hanem újratermelte a felek közötti torzszalkodást, a front immár nem a "csatlakozottak" és "nem csatlakozottak", hanem a "függetlenek" és az amerikai denominációk alá tartozó gyülekezetek között húzódott.⁵³ Ebben az átmeneti időszakban az egyházak egzisztenciája forgott kockán, a második nemzedék nevelésére kevesebb anyagi erőt tudtak fordítani, de a szünidei, nyári iskolák rendszerét a gyülekezetek zöme igyekezett fenntartani. Az óhazai segélyek megszűnte nyomán az egykori "csatlakozottak" szintén csak saját erőforrásaikra támaszkodhattak. Az egyházpolitikai ellentétek miatt nem volt lehetőség arra sem, hogy a gyülekezetek összefogjanak, szerény anyagi forrásaik egyesítésével az iskolaügyet előmozdítsák, vagy akár csak közösen tankönyveket adjanak ki. Ez utóbbiakra pedig nagy szükség volt. A hiányokat a háború előtt kijuttatott kiadványok nem pótolhatták, s a Kalassay-féle tankönyv sem. Néhány lelkész házi használatra összeállított tankönyveket, de mint 1925-ben a chicagói lelkész Boros Jenő ábécéskönyvéről fennmaradt bírálatból kiolvasható, ezek valószínűleg alacsony színvonalon mozogtak. Ez a kultuszminisztériumban készült véleményezés egyébként azt is jelzi, hogy az óhazai illetékesek sem érzékelték maradéktalanul a magyar nyelv oktatás azon speciális problémáit, amelyek az amerikai magyar közeg sajátosságaiból fakadtak. A lelkész összeállítása helyett az otthon használatos elemi iskolai ábécéskönyvet ajánlották.⁵⁴ Ez a probléma – mint már volt róla szó, s még utalunk rá – a későbbiekben egyre fontosabb elvi, de egyben gyakorlati kérdésként merült föl.

Az amerikai magyarok iránti érdeklődés a húszas évek végén fokozatosan megváltozott. A korábbiakhoz képest az az igény is előtérbe került, hogy a kintiek életét, tényleges helyzetét és problémáit valamennyire reálisabban megismerjék. Az Egyesült Államokban élő magyarságról a kormány a külügyi szervek útján 1926-27 fordulóján próbált bővebb ismereteket nyerni. Külön tájékoztak arról, hogy az amerikai magyarok magyarságtudatának, Magyarország iránti érdeklődésének fenntartása érdekében egyházi, kulturális stb. téren milyen intézkedéseket lehetne tenni. A konzuli jelentések szerint ekkor ennek lényegében nem volt meg a lehetősége, amit részben a magyar hatóságok pénztelenségének tulajdonítottak. Másrészt a második nemzedék elamerikaiasodását a jelentések készítői gazdasági okok és az amerikai társadalom erőteljes, államilag támogatott nacionalizmusa miatt elkerülhetetlennek ítélték. Ezért a magyar kormányzat esetleges komolyabb, a beolvadást ellensúlyozó lépéseitől nem sok eredményt vártak. A létezőnél

persze több magyar iskola lett volna kívánatos, de tisztában voltak azzal, hogy a helyi magyarok anyagi erejéből többre nemigen tellett, a magyar kormány pedig sem politikai, sem gazdasági szempontból nem vállalkozhatott magyar iskolák fenntartására.⁵⁵

Gyakorlati előrelépést társadalmi, politikai szervezetek kezdeményeztek. Elsősorban a Magyar Nemzeti Szövetség ösztönzésére, a külföldi magyarság küldöttei (pontosabban a magyar kormányhoz többé-kevésbé lojális képviselői) 1929 augusztusában Budapesten világkongresszust tartottak.⁵⁶ Ennek jelentőségét nem a hangzatos, érzelmileg olykor túlfűtött szónoklatok bősége adja. Lényegesebb, hogy olyan javaslatok hangzottak el, olyan kezdeményezések alapjait vetették meg, amelyek a külföldi magyarok pontosabb megismerését, kulturális szükségleteik felmérését szolgálták, s a nemzeti-etnikai tudat fenntartása érdekében teendő konkrét lépéseket körvonalaztak.

A határozatok végrehajtását egy állandóan működő, a kormánytól független "szervezeti irodára" bízta, amely a kongresszust előkészítő, megszervező bizottságból alakult. Ez az intézmény funkciójában utóda lett mind a kivándorlókkal foglalkozó háború előtti állami és társadalmi szervezeteknek, mind a korszakban korábban jelentkező azon próbálkozásoknak, amelyek a külföldi, elsősorban az amerikai magyarok összefogását, a hozzájuk fűződő kapcsolatok szorosabbá tételét szorgalmazták. A hangsúly a hatékonyabb gyakorlati munka kialakítására került, jóllehet az "amerikai akció" pénzügyi és politikai háttéréhez fogható bázissal ez a szervezet nem bírt. Egy fontos szempontból alapvetően különbözött elődjétől: nem titokban, hanem a közvéleményre támaszkodva nyíltan tevékenykedett. Működésével rendszeresebbé váltak a külföldi magyarok és az óhaza közötti kapcsolatok, eredményesebb lett a külföldről jelentkező kérések, igények teljesítése, vagyis bővült a két fél közötti kommunikáció.

A szervezési feladatok tetemes hányada az iskolaüggyel állt kapcsolatban. Igyekeztek minden amerikai magyar iskolát feltérképezni, és az igények szerint tankönyvekkel ellátni. Küldtek könyveket, taneszközöket egyedi kéréseknek eleget téve, és próbáltak minél több iskolát ellátó akciót is szervezni. A megfelelő lebonyolítás nehezen alakult ki. Kezdetben főleg Takaró Géza New York-i református lelkészt bízták meg a könyvek elosztásával, de ezt katolikus körökben nem mindenütt nézték jó szemmel. Részben ennek hatására a katolikus iskolákat – a közvetlen kapcsolatok mellett – egyre inkább a tanító apácák rendi központjain keresztül próbálták támogatni, ami elsősorban az Isteni Szeretet Leányaival és a Szociális Testvérek Társaságával alakított ki szorosabb együttműködést.⁵⁷

A magyarországi kapcsolat, az oktatáshoz szükséges eszközök (tankönyvek, szemléltető ábrák, térképek stb.) terén jelentkező igények folyamatos kielégítése, ha szerény mértéken is, de új lelket lehelt az amerikai magyar iskolák működésébe. A Világkongresszus központi irodája 1940-ig több mint harmincezer kötet könyvet ajándékozott az amerikai magyar szervezeteknek, elsősorban iskoláknak.⁵⁸ Emellett segédkeztek abban is, hogy a kinti megrendelők lehetőleg kedvezményes áron rendelhessenek hazulról könyveket, színműveket, hanglemezeket. A tankönyvek iránti igényeket azonban nem tudták kielégíteni. Az Isteni Szeretet Leányai Rend főnöknője 1934-ben például arról ír, hogy 16 missziós iskolájukban több ezer magyarul tanuló diákjuk van, akik eredménnyel csak úgy dolgozhatnak, ha legalább 50-55 könyv jut egy-egy iskolára. De az ábécés és olvasókönyvekből ily módon szükséges körülbelül 1000-1000 kötetnek csak kisebb hányadát tudták biztosítani.⁵⁹ Nagyobb, igényesebb iskolák az elemi nyelvi, illetve vallásos ismeretek oktatásához szükséges könyvek mellett a nyelvtan, földrajz, történelem, természettan, számtan, egyháztörténet tankönyveit és szépirodalmat, regényeket is kértek. A tanítókat hazulról igyekeztek módszertani kiadványokkal ellátni, s küldtek a tanításhoz használható más kézikönyveket, szakmunkákat is. Így például a Magyar Népművelés Könyvtárának köteteit tucatnyi magyar iskola vezetője megkapta, melyek közül a magyar költők antológiáját és Lukinich Imre: Magyar történelem életrajzokban (1930) című művét viszonylag széles körben használták is.⁶⁰ A segélyek

ellenére a magyartanításra sokat áldozó detroiti plébános, Nagy Dezső 1940-ben még mindig a nagy tankönyvhiányt panaszolta. Sürgette az óhazát, hogy évente rendszeresen nagyobb mennyiségű iskolai könyvet küldjenek az amerikai magyaroknak.⁶¹

A tankönyvkérdés valóban kulcsprobléma volt. Nemcsak mennyiségi szempontból, hanem tartalmilag, módszertanilag is. Folyton felmerült a kérdés: használhatók-e az óhazai tankönyvek? A Magyarországról kapott könyveknek mindenütt örültek, hiszen égető szükség volt rájuk. (Legtöbbet a "Betűország" elemi iskoláskönyv-sorozatból küldtek.) De a harmincas években az amerikai magyar iskolákban és az óhazában is egyre jobban érezték, hogy az amerikai diákok nyelvi-kulturális ismereteihez jobban igazodó tankönyvekre van szükség.

Továbbá Magyarországon az amerikai magyarság nemzeti tudatának formálása kapcsán viszonylag határozott, aktuálpolitikai célzatú elképzelések alakultak ki, amelyeket szintén érvényesíteni szerettek volna.

Nyomban a Világkongresszus után például a Julián Egyesület egy olyan ábécéskönyv kiadásának tervével állt elő, amelyet *a világban szétszóródott magyarok mindenütt használhatnának*. Javaslatuk szerint egy ilyen tankönyvnek "erős hazafias érzést kellene magából kisugároznia, és a magyar kultúra értékeit, történelmi missziókat Európa nyugata és kelete közti határon, a magyaroknak az egész emberiség szempontjából értékes kultúralkotásait stb. kellene kidomborítani". Pelényi János washingtoni követségi tanácsos részletes bírálat kíséretében lényegében az egész ötletet elvetette.⁶² Közös, minden országban használható ábécéskönyvet módszertanilag nem tartott megvalósíthatónak. Véleménye szerint a külföldi gyerekeknek Magyarországon írott speciális tankönyvek beavatkozást jelentenének az amerikai iskoláztatásba, ezért ő az óhazai tankönyvek mellett voksolt. Egyébként nem alaptalanul úgy látta, hogy a magyarországi közéletben divat lett a külföldön élő magyarság "felfedezése". Szerinte a velük kapcsolatos javaslatok többsége Magyarországon ugyan "jól hangozhatik", de a helyszínen keresztülvihetetlen, sőt esetenként a külföldi kormányok érdekeit sértené is. Pelényi itt az "amerikai akció" során személyesen tapasztalt diplomáciai bonyodalmakra célzott, s ennek alapján az óhazai kezdeményezések terén óvatosságra intett. Nem tudni, hogy mennyire ennek hatására, de a Julián Egyesület elállt a tervezett tankönyvtől, s később sem kapcsolódott be az amerikai magyar iskolaügybe.

A Világkongresszuson megfogalmazott elképzeléseknek eleget téve 1932-ben jelent meg az Akadémia támogatásával egy, a külföldi magyar tanulók számára összeállított olvasókönyv. Az *"Amerikai magyar fiú Magyarországon"* című kötetet Mészöly Géza szegedi egyetemi tanár szerkesztette. A címnek megfelelően ötletesen felépített olvasókönyv lépésről lépésre ismerteti meg a szülők hazájába ellátogató amerikai magyar diákot az ország földrajzával, történelmével, a magyar néppel. Az "útikalauzt" irodalmi betétek, néprajzi leírások, történeti anekdoták színesítik. Olvashatunk benne különféle magyar ételekről a magyar zenéről, táncról, művészeti emlékekről, a magyar komondorról stb. Az olvasókönyvet ugyanakkor messzemenően átítatja a politikai mondanivaló, a "magyar igazság" megismertetésének szándéka. "Magyarország határait Isten alkotta" – hirdeti a második "lecke", s a háború, a béke kérdését érintő részek után reményteli fejezet következik: "Bízunk abban, hogy a trianoni békét meg fogják változtatni". A kötet természetesen a teljes történeti Magyarországot ismerteti, olvasmányok szólnak a szerb, a cseh és a román "elcsatolt területeken" tett látogatásokról.

A Mészöly-féle tankönyv elsősorban eszmei tartalmával kívánt a külföldi tanulóhoz szólni. Módszertanilag annyiban tekinthető speciális, az amerikai magyar diákok igényeihez szabott munkának, hogy szerencsés módon, egységes keretben dolgozta föl a legfontosabb/nak vélt/földrajzi, történeti, kulturális stb. ismereteket. Az ideológiai töltet nem meglepő, hiszen ez a korszak alapvető politikai céljával állt összhangban. Az amerikai magyarokkal kiépítendő kapcsolatoknak is lényegi motívuma volt, hogy a trianoni béke elutasításához és a revízió

követeléséhez minél több külföldi magyart megnyerjenek. A kinti magyarokkal váltott levelek azonban azt bizonyítják, hogy a "szervezeti iroda" igyekezett a napi politikai kérdéseket kerülni, a kormánnyal szemben függetlenségét hangsúlyozni. Céljuk volt, hogy minél több szervezettel, csoportosulással összeköttetésben legyenek, így a "magyar ügy" érdekében a politikailag távolabb állókkal is keresték a kapcsolatokat, s nem igényelték az éppen hatalmon lévő kormány egyes lépéseinek elismerését. Nem kétséges, hogy a Horthy-rendszert nyíltan opponáló szervezetekkel szemben ez sikertelen maradt. A magyar iskolaügy természetéből adódóan azonban politikai-ideológiai okokból egyetlen iskola sem határolta el magát az óhazai kötelékeket jelentő világkongresszusi irodától. (Ez nem jelenti azt, hogy minden iskolával meg lett volna a kapcsolatuk.) A kiküldött tankönyvek, népszerű színművek, olvasmányok révén az amerikai második nemzedék etnikus tudatának alakításában ily módon az óhazai, közvetlen politikai indíttatású hazafias-nemzeti eszmekör érzékelhető részt kapott.

A Mészöly-féle olvasókönyvből többszáz példányt küldtek az Egyesült Államokba és Kanadába, s legalább pár darab minden magyart tanító iskolába eljutott. Alig volt olyan, aki a könyvet elutasította volna, bár erre is van példa: az egyik római katolikus plébános az összeállítást túlzottan református szelleműnek tartotta, s még ajándékként sem volt hajlandó elfogadni és iskolájában felhasználni.⁶³ Általában az illusztrációk gyöngeségét kritizálták, hiányolták például a történelmi személyiségek vonzó portréit, vagy a magyar szentek életrajzeit, de az iskolák örömmel vették a könyvet. A gyakorlat során azonban kiderült – miként a Független Magyar Református Egyház esperese utóbb írta –, hogy *"a könyvet, minden kitűnősége ellenére is, nem használhatjuk. Nem, pedig azon egyszerű oknál fogva, hogy olyan nyelvezettel írták, amelyet az átlag amerikai magyar gyermek képtelen volt megérteni."*⁶⁴

Helyi tapasztalataik nyomán hazai tankönyvekre az Isteni Megváltó Leányai Rend tanítónői nem is tartottak igényt. Érdemes hosszabban idézni egy levélből, ami érzékelteti a magyaroktatásban követett koncepciójukat is. A rend 1934-ben kilenc városban vezetett parókiális iskolát, *"a tanfelügyelőség által előírt amerikai tananyaggal. De minthogy mindenütt magyar gyermekek vannak ezen iskoláinkban, hűségesen iparkodunk bennük és szüleikben az édes haza iránti tiszteletet ébren tartani. Ezt természetesen legjobban a magyar színdarabok rendezésével érjük el; ez csalogatja a szereplésre vágyó ifjúságot és ez hozza össze társas estékre az öregeket (akik úgy vándoroltak ki), hogy gyönyörködjenek gyermekeik magyar beszédjében. De ehhez a magyarul való szerepléshez magyar írás, olvasás tudása szükséges. Éppen ezért már régen berendezkedett itt minden magyar hitközség magyar iskola könyvekkel. Ezen könyvek itt Amerikában, az angol nyelv grammatikája alapján lettek szerkesztve, s minthogy így tanítja a magyar nyelv elemeit, az angol nyelvet beszélő gyermekeknek sokkal könnyebb elsajátítani azt a szép magyar nyelvet"*⁶⁵ Színműveknek mindenütt nagy szerepük volt, a parókiák és a nyári iskolák vizsgáinak elengedhetetlen elemét jelentették. A bridgeporti Szent István iskola tanévzáró ünnepélyén 1934-ben négy kisebb, magyarul előadott jelenet, illetve színmű szerepelt: "A kis szakácsok", "Falusi piac", "Favágók" és "A csoda esernyő".⁶⁶

A református szünidei iskolákban szintén több helyütt saját módszerrel kísérleteztek. Az óhazaihoz képest szerényebb ismeretekkel rendelkező amerikai magyar diákok tudásához igazodó kis olvasókönyvet Dezső János és Nánássy Lajos is publikált a harmincas évek elején. Idővel Nánássy bővítette munkáját és 1941-ben egy 160 lapos kézikönyvet tett közzé a református nyári iskolások számára. Abból indult ki, hogy a nyári iskolákban magyarul írni és olvasni olyan gyerekeket kellett megtanítani, akik angolul már tudnak olvasni. Ezért számításba vette a két nyelvben azonos hangokat és erre építette fel a magyar nyelv tanítását. A könyv nem igényeli komolyabb módszertani útmutatást, ezért a szülők is hasznosíthatták, főként olyan helyeken, ahol nem működött magyar iskola. E füzeteket, könyveket a reformátusok önszegélyező egylete, az Amerikai Magyar Református Egyesület jelentette meg,

és ajándékozta a nyári magyar iskolák tanulóinak.⁶⁷ Az Egyesület volt az egyetlen olyan szervezet, amely az egyházi fennhatóság alapján szétagolódott reformátusok között az egységet képviselte, s a különböző csoportok számára egyaránt fontos cél, a második nemzedék nevelése érdekében anyagi áldozatot is hozott.

Szintén egy református lelkész, Bogár Károly nevéhez fűződik a második világháború előtt legnagyobb példányszámban megjelent, szakmailag jól átgondolt tankönyv is. A "Magyar betű, magyar szó" című ábécéskönyvet a legnagyobb magyar betegsegélyző, a Verhovay Segély Egylet adta ki 1940-ben, 5000 példányban. Bővített, második kiadást is terveztek, valamint egy módszertani útmutatót, de a háború miatt mindkettő elmaradt. Szintén ez lett a sorsa Bogár Károly két másik, kéziratban elkészült tankönyvének is, a földrajz és a történelmi olvasókönyvnek.⁶⁸

A Verhovay 1933-tól tanúsított nagyobb érdeklődést a magyaroktatás iránt. Kezdetben az egyházi nyári iskolák vizsgáin jól szereplő diákoknak osztottak jutalmakat, később maguk szerveztek nyári tanfolyamokat. 1940 nyarán 58 Verhovay fiók tartott nyári iskolát. Az új tankönyvön kívül az oktatásra minden fiók 100 dollárt kapott a központi pénztártól. Közel 3000 gyereket tanítottak a magyar betűvetés alapjaira.⁶⁹ A két nagy testvérsegítő szervezet bekapcsolódása a második nemzedék anyanyelvi iskoláztatásának programjába két szempontból is figyelmet érdemel. Elsősorban az általuk biztosított anyagi segítség számított jelentősnek, amire a súlyos gazdasági válság éveiben, de azt követően is, a szülők és az iskolák messzemenően rá voltak szorulva. Ez az aktivizálódás ugyanakkor azt is jelzi, hogy az amerikai magyar közéletben megnőtt az érdeklődés a második generáció és az anyanyelvi oktatás iránt. Az iskolaügy lassan – lehet, hogy a kíváncsóságnál lassabb ütemben –, de mégis kilépett a kizárólagosan egyházi keretből. Ez elsősorban az úgy iránti rokonszenv felkeltésében, az említett tankönyvek publikálásában, illetve a nem egyházi kezdeményezésre megszervezett nyelvtanfolyamok révén nyilvánult meg.

A propagandában jelentős szerepet játszott az amerikai magyar sajtó. Az egyházi újságok, a hetilapok és különösképpen a náluk nagyobb hatású *Amerikai Magyar Népszava* számos cikkben foglalkoztak a magyar iskolák kérdésével. Itt nem csupán az érzelmekre, a szülők erkölcsi kötelességére apelláló cikkek özönéről van szó, hanem konkrét javaslatokról és a fiatalságot is érdekeltté tevő mozgalmak szervezéséről.

A sajtóban napvilágot látott javaslatok egy része az iskolák közötti integráció szükségességét vetette föl. A Független Református Egyház lapjában Daróczy Sándor olyan vándordíjak alapítását javasolta, amelyeket a magyar telepek egyházai, egyesületei közösen alapítanának. A díjakat a magyar és a vallásos oktatás terén a legjobb eredményt elért egyházak nyernék el, a legjobb tanulók pedig jutalomban részesülnének. A terv célja az lett volna, hogy az amerikai magyar testületek erkölcsi és anyagi felelősségét a második nemzedék nevelése iránt felkeltse, az egyes iskolák között pedig egy versengésre alapozott együttműködést alakítson ki. Az Amerikai Magyar Népszava egy 1935-ös cikke az egész Egyesült Államokra kiterjedő "magyar iskolaszék" felállítását javasolta. A felekezeti iskolák közös felügyeletével a magyar tárgyak egységesítését, a tantervek összehangolását szándékoztak elérni. Ha az ilyen s ehhez hasonló tervek valóságos igényekre is épültek, gyakorlati kivitelezésük – miként a magyar külképviseleti hatóságok mindkét javaslat kapcsán megállapították⁷⁰ – gyakorlatilag reménytelennek számított. A jelentősebb integrációt erősen gátolta a magyarok felekezeti megosztottsága, településeik egymástól való nagy távolsága. Leküzdhetetlen akadályt jelentett a katolikus egyházi hierarchia. A egyházközi iskolák különböző püspökségek iskolabizottságai alá tartoztak, így minden külső kezdeményezés az egyházi autonómia megsértésének bizonyult. A magyar iskolák között a magyaroktatás terén azonos elveket, célokat legfeljebb csak az azonos rendből kikerülő apácák tudtak érvényesíteni, természetesen csak az államilag engedélyezett tanrenden kívül.

A sajtó az iskolaügynél általánosabb értelemben is sokat foglalkozott az amerikai magyar

ifjúság megnyerésével. Az Amerikai Magyar Népszava például 1934-ben egy nagy visszhangot kiváltott "második generációs" pályázatot hirdetett. A pályázóknak olyan kérdések kapcsán kellett véleményüket megfogalmazni, mint: Hogyan tanultak meg magyarul, mit tudnak Magyarországról, a magyar történelemről kultúráról, mit jelent számukra a magyarság? A versenyre 240-en írták meg elképzeléseiket. A tíz legjobb pályamunkából egy budapesti zsűri választotta ki a két elsőt, akik magyarországi utazást nyertek. Egyikük annak a református lelkésznek volt a fia, aki az első világháború előtt az említett johnstowni mindennapos iskolával kísérletezett. A zsűri egyébként az ő dolgozatát tartotta a legeredetibbnek, de kritikus éle miatt – "sok az úr" Magyarországon, írta – csak a második helyet ítélték neki. *"Magam is magyar iskolába jártam – fogalmazott a győztes –, a trentoni Szent István iskolában végeztem tanulmányaimat és ennek köszönhetem, hogy a magyar nyelvismeretem, a magyar érzés megmaradt szívemben, annak ellenére, hogy Amerikában születtem és a magyar hazát csak most láttam meg először életemben."* E sorok hazai látogatásuk alkalmával egy vitacikkre – "Nincs magyar jövő Amerikában" – válaszul jelentek meg Bajcsy-Zsilinszky lapjában. A pályázat hatásosnak bizonyult. Jelentőségét nem is a résztvevők száma adja, hanem az, hogy az újság hosszú heteken keresztül közölte a pályázattal kapcsolatos híreket, cikkeket, vasárnapi mellékletükben sorozatban közreadták a pályamunkákat, s beszámoltak a győztesek magyarországi útjáról. Ily módon a lap a második generáció iránt széles nyilvánosság előtt, nagy társadalmi érdeklődést keltett. A siker nyomán az újság később hasonló feltételekkel újabb pályázatokat hirdetett. Idővel a Verhovay Egylet is bekapcsolódott, majd önálló irodalmi pályázatot kezdeményezett.⁷¹

A második generáció megmentéséről, az amerikai magyarok pusztulásáról, jövőbeni kilátásairól a harmincas években sűrűsödő viták⁷² a magyarnyelvtanítás kérdésénél szélesebb mederben folytak. Ez természetes is, hiszen az Amerikában született nemzedék(ek) etnikai tudatának alakulása-alakítása a szocializáció több szintjéhez kötődött. Ezek: a család, a vallásoktatás, a hitélet, az egyházi és világi ifjúsági körök, egyesületek, az integráló amerikai társadalommal szemben olyan alternatív lehetőségeknek számítottak, ahol biztosítani lehetett – legalább is valamennyire – az ifjúság magyar nyelvű nevelését. Másfelől a szorosabban vett nyelvi oktatás is több szállal kötődött a közösségi élet eseményeihez. Nagyobb egyházi ünnepek, színielőadások, hazafias ünnepségek stb. mind alkalmat nyújtottak arra, hogy a "magyar iskola" növendékei szerepeljenek, s ezzel a szülők előtt számot adjanak tudásukról. Példákkal lehetne illusztrálni, hogy melyik iskolánál milyen mértékben ambicionáltak, tartották szükségesnek a gyerekek bevonását az ilyen rendezvények során. Például Los Angelesben, a Szent István egyházközségnél működő, a Szociális Testvérek Rendjéhez tartozó nővérek az amerikai közönségnek szóló kiállítások, "magyar napok" műsorába is szerepeltették az iskola tanulóit. Az említett New Brunswick-i plébániánál nagy hangsúllyal próbálták az egyházközségi óvoda, az iskola és az egyházi élet szorosabb egységét megteremteni. A református gyülekezetek a szünidei iskoláztatás mellett súlyt helyeztek arra, hogy az iskolás korból kinőtt ifjúság az egyház kebelén belül működő egyesületeket tartson fenn, ahol magyar irodalmi, történelmi, társadalmi kérdések megvitatásával, közös énekléssel stb. foglalkozhattak.⁷³

A harmincas években az etnikai tudat programszerű élesztése, erősítése, formálása ugyanakkor nem volt független az amerikai magyar intézmények (egyházak, egyesületek, sajtó stb.) sajátos belső érdekeitől sem. Ezek léte elválaszthatatlan volt attól, hogy a bevándorolt nemzedék kiöregedésével, kihalásával sikerül-e az ő helyükbe lépő fiatalokat e célnak megnyerni. De a külföldi magyarok sorsa, óhazához való ragaszkodásuk, magyar öntudatuk erősítése a hazai közéletben is általánosabb problémákkal állt összhangban. A Magyarok II. Világkongresszusa és az itt megalakított Magyarok Világszövetsége (1938) elválaszthatatlan a korabeli magyar revíziós politikától, de a nacionalizmus általánosabb európai élénkülésétől is. Ez magyarázza, hogy a radikális értelmiség és a munkásszervezetek

élesen szembenálltak a szövetséggel.⁷⁴ A külföldi magyarok hazai támogatásának, a magyar öntudat ébresztésének kétségtelenül voltak politikai motivációi. De az is elvitathatatlan, hogy ennek során számos gyakorlati – politikailag "semleges" – probléma megoldását vették tervbe. Így a kongresszuson a korábbinál – ha lehet – még nagyobb szerepet játszottak a második nemzedékkel kapcsolatos javaslatok, elképzelések. S főként ez volt az a terület, ahol az amerikai magyar elit a diaszpóra tényleges belső problémáit vetette fel, kulturális szükségleteit terjesztette elő, miközben retorikában és sokan meggyőződésükben "igazodtak" a hazai politika, a közélet hazafias elvárásaihoz. Másfelől valóban sokan látták úgy, hogy a második nemzedék megmentésére a szülőhaza intenzív segítsége nélkül nincs kilátás, ezért a bővülő kulturális kapcsolatok, támogatások reményében a Világszövetséggel, a szervezet politikai aspirációitól függetlenül, keresték az együttműködés lehetőségét.

A határozatok megvalósításához nagy lendülettel láttak hozzá, de a háború ismét véget vetett az amerikai és az magyarországi erők összefogásának. Így nem jelent meg az a második generációnak szánt magyar történelemkönyv sem, amelyre az Akadémia pályázatot írt ki. Az MVSZ irodája több lehetséges szerzőt felkért, szervezte a könyv kiadását, s az Amerikai Magyarok Szövetsége kilátásba is helyezte, hogy a kész művet megjelenteti, de az idő kevés volt a terv megvalósítására. Egyébként legalább egy kész kéziratról tudomásunk is van. Jellemző, hogy ezt az a református lelkész, Borsos István írta, aki a magyaroktatás talán legelszántabb harcosaként a kormány rosszzallása ellenére, Detroitban annak idején mindennapos magyar iskolát szervezett.⁷⁵ Nála módszertanilag, szakmailag sokkal megalapozottabban gondolta át egy ilyen tankönyv alapelveit a New York-i Magyar Tájékoztató Könyvtár (Hungarian Reference Library) vezetője, Telkes László.⁷⁶ Ő csak a tervig jutott, de nézetei így is figyelmet érdemelnek, mert több szempontból szinte summázzák az amerikai magyarok nyelv és kultúrafenntartó törekvéseinek harmincas évekbeli tapasztalatait.

Telkes nyelvi, lélektani okok miatt nem pártolta az írásra, olvasásra alapozott magyarnyelvoktatást. Ezúttal e problémánál – amelyet ő egyébként alaposan elemzett is –, fontosabb azt hangsúlyozni, hogy a második generáció számára csakis angol nyelvű tankönyvet tartott elfogadhatónak. Főként azért, mert az általános tapasztalatok szerint a magyar fiatalok nagy része beszélt, értett ugyan magyarul, de írás és olvasáskészsége jórészt csak az angol nyelvre korlátozódott. Ezt ő természetesnek vette, hiszen a második nemzedék saját érdeke volt, hogy az amerikai gazdasági, szellemi életben minél jobb helyet biztosítson magának. *"Mindjobban meggyőződünk annak fontosságáról – írta –, hogy a magyar nyelv tökéletes ismerete csak a szellemileg kiemelkedő egyének számára fontos, akik ily módon a magyar kultúrát magyar forrásokból ismerhetik meg. A nagy tömegek számára nincs túlzott jelentősége a magyar nyelv grammatikailag tökéletesen megalapozott ismereteinek, hanem csak annak, hogy a magyar kultúra elemei számukra közérthető nyelven, tehát angolul, legyen[ek] hozzáférhetők[ak]."* Ez az álláspont nem tagadja sem azt, hogy a magyar nyelvet nem kellene, vagy nem lehetne tanítani az amerikai születésű gyerekeknek, sem azt, hogy ideális esetben nem lehetne elemi szintű nyelvismeretüket magasabb fokra emelni. Ez az elképzelés egyébként nem is a legegyszerűbb nyelvi alapok tankönyvére vonatkozik. Ilyen ismereteket Telkes László alapvetően hallásra alapozva, játékos módon gondolt taníthatónak. Külön kiemelte, hogy ekkor *"teljesen hiábavaló hazafias vagy nemzeti érzelmekre hivatkozni, mert a gyermek ezeket vagy nem érti, vagy nem értékeli"*. Az általa elképzelt tankönyv – a kongresszuson megfogalmazottaknak megfelelően – a "magyarságra vonatkozó ismeretek" tárháza lett volna. Ehhez a tankönyvhöz Telkes kiegészítőnek egy kézikönyvet is javasolt, amely magyar olvasmányjaival az angolul már elsajátított ismeretek továbbfejlesztését szolgálta volna. De szerinte még ez a kézikönyv sem nélkülözhetette volna az angol nyelvű összefoglalókat.⁷⁷

A "második generációs" tankönyv ebben a felfogásban jobban közelített a középfokú

oktatás szintjéhez, amelynek intézményes lehetőségei az amerikai magyarok körében, mint erről már szó esett, nem voltak. Ha elkészül, bizonyára az elemi iskola padjaiból kikerült minden amerikai magyar (fiatal) számára hasznos kézikönyvvé válik. Telkes László módszertanilag megalapozott terve a magyar nyelv oktatását, valamint a fontosnak vélt kulturális ismeretek megismertetését valóban a második nemzedék szempontjából kívánta programmá alkotni. Általánosabban szólva: elképzeléseivel az etnikus kultúra, a származástudat fenntartásának, alakításának az oktatásban érvényesíthető módszereit kereste.

Javaslati egyben jól tükrözi azt a váltást is, ami az amerikai magyarok megítélésében végbement. Amíg a kivándorlók sorsáról volt szó, – az amerikai magyarság ügyét a nemzeti történelem súlyos problémájaként – például "vérveszteségként" – kezelték. Sokáig dominált is a "hazahozataluk", illetve hazatértük reményébe vetett hit. Nem volt kérdés, hogy kint született gyermekeik ugyancsak a magyar nemzethez tartoznak, hiszen előbb-utóbb hazatérnek, vagy ha nem, mindent meg kell tenni ennek érdekében. Az anyanyelvi, nemzeti oktatás ideálja is ehhez a kíváncsihoz igazodott, s csak akkor lehetett sikeresnek minősíteni, ha egyezett a hazai értékrenddel, az itthoni iskolai normákkal. A kivándoroltak amerikanizációjával, de még inkább a leszármazottak számszerű térnyerésével azonban egyre nehezebben lehetett a korábbi ideáloknak megfelelni. Ekkor szaporodtak meg az említett "második generációs viták", amelyek sajátos módon jelezték, kifejezték az amerikai magyar társadalom háború utáni átalakulásának alapproblémáit. Sokan még azok is – mint Pelényi János idézett véleményében –, akik jól érzékelték az első, a bevándorló és a második nemzedék közötti lényegi szociológiai különbségeket, nem láttak lényegi differenciát az első és a második nemzedék nemzeti tudata között. Pontosabban, azonos alapról, a kibocsátó nemzet szemszögéből tekintettek a más társadalom, más nemzet viszonyai között szocializálódó második nemzedékre. Kevesen akarták belátni, hogy a magyarok, a bevándoroltak s kint született leszármazottaik élete nem szakítható ki az amerikai fejlődésből. Kevesen gondolták végig, hogy Magyar Amerika története, Kosáry Domonkos korabeli szavait idézve, "az amerikai nép kialakulásának, nemzetté válásának egyik rész-fejezete"⁷⁸, s így a befogadó társadalomtól különböző nyelvi, kulturális jegyek fenntartása, alakítása alapvetően e helyzet függvénye.

A probléma lényege, hogy a bevándorolt nemzedékekkel még sok szállal összefonódó második nemzedék milyen utakat talál a többségi kultúrától való önmegkülönböztetéshez. Elvileg lehetséges volt a kettős identitás, a mindkét nyelv s kultúra azonos, magas szintű ismeretén nyugvó azonosságtudat. Ez az alapján elit jellegű magatartás a gazdasági emigráció leszármazottai körében csak a kisebbséget jellemezte, hiszen közülük kevesen emelkedtek a szakképzett munkásságnál magasabb társadalmi pozícióba. Az igen vékony értelmiségi intellektuális réteg második nemzedékbeli tagjainak a magyar kultúra, az általánosabb magyar társadalmi, politikai kérdések iránti érdeklődését az amerikai magyar közösségi vezetők igyekeztek példaként állítani. Érthető, hogy az óhazában is ez a valójában inkább kivételes magatartás számított a legpozitívabbnak. Másfelől a más etnikumból származó bevándoroltak leszármazottai a többségi, amerikai társadalomban a mindennapi élet és a közösségi cselekvés szintjén még több vonással "mások" voltak, "mások" lehettek. Különbözőségüket alkalmanként tudatosan is kihangsúlyoz(hat)ták. Ennek eszközei a nemzeti múltból, kultúrából kiválasztott, az önmegkülönböztetés sajátosnak, jellemzőnek elfogadott szimbólumai voltak. Eszköz lehetett a nyelv is. Voltak magyarul valóban jól beszélő második generációsok, de ez nem jelentette, hogy mindenki maradéktalanul, tökéletesen tudott volna magyarul. Sokan megelégedtek azzal, hogy a köznapi beszéd szintjén megértették magukat. Az etnikus viselkedés hol tudatos, hol tudattalan felépítése természetesen elválaszthatatlan volt a bevándoroltak által alapított, nagy erőfeszítések által fenntartott iskoláktól. A magyar iskolák az első világháború után – hol magasabb szinten, hol kevésbé igényesen – gyakorlatilag a különbözőség fontosnak tartott elemeit próbálták a fiatalok tudatába átültetni.

Az oktatás ilyen, egy népcsoport etnikus sajátosságainak tudatos kialakítását vállaló programja azonban csak későn vált módszeresen megvalósítandó feladatnak.

Befejezésül nem kerülhető meg a kérdés: az amerikai magyarok felnövekvő második (s harmadik) nemzedékéből mennyien tanulhattak meg szüleik nyelvén írni, olvasni? Hányan tudtak legalább a mindennapi élettel kapcsolatos dolgok szintjén magyarul beszélni? Megnyugtató válasz jelenleg sajnos nem adható, mert az ilyen típusú adatokhoz további kutatásokra lenne szükség. Lokális vizsgálatokkal fel lehetne mérni például, hogy az egyes iskolákba évente hányan iratkoztak be, bár az ilyen adatok csak hozzávetőleges információkat nyújthatnának. Egy-egy iskola korábban említett tanulószámai azt jelzik, hogy mind az egyházközségi iskolák, mind a szünidei magyar tanfolyamok között elég nagy különbségek voltak. A református egyházak a harmincas években rendszeresen mintegy 100 nyári iskolát indítottak, ahol évente körülbelül 5000-en tanultak. A források a korszak végére a diákok számának fogyását jelzik.⁷⁹ A nagyobb nyolc osztályos katolikus iskolákba a húszas évek folyamán általában 4-600-an jártak. A következő évtizedben már jelentősen kevesebben, de évente összesen így is több ezer diákról van szó. 1921-ben például a 16 magyar parókiális iskolába összesen 7558 tanuló volt beírva. A legtöbb a clevelandi Szent Erzsébet, a legkevesebb a buffalói, szintén a Szent Erzsébet egyházközség iskolájába: 1650, illetve 120.⁸⁰ A tanulólétszám csökkenése a New Brunswick-i Szent László iskolában például 1927-től indult meg. Tíz év alatt több mint felére esett a tanulók száma. Az 1922-es tanévtől számítva egyébként tizenhat év alatt 426-an kerültek ki ebből az iskolából. Detroitban szintén a húszas évek derekán járt a legtöbb gyerek (több mint 600) a Szent Kereszt katolikus iskolába. Erős visszaesés itt is a következő évtized végén indult. Chicagóban csak a háborús években került az átlagos létszám 180-200 fő alá, de a Magyarok Nagyasszonya plébánia iskolája csak 1929-től működött. A tanulólétszám csökkenése egyébként a harmincas évek folyamán általános tendencia volt az állami iskolákban is, ily módon ez nem okvetlenül jelenti az egyházi oktatás iránti igény hanyatlását.⁸¹ A katolikus iskolák ilyen adatai azonban még mindig csak közvetve utalnak a magyaroktatásban részesült diákok számára. A toledói Szent István parókiális iskola vezetője Eördögh Elemér prelátus például az 1927-es évváró vizsgán kijelentette, hogy a nyolcosztályos iskolának nincs egyetlen növendéke sem, aki ne tudna magyarul.⁸² De kérdéses, hogy az általános tendencia is így alakult-e? Nem feledhető például, hogy a katolikus egyházközségek egy része etnikailag vegyes összetételű volt. Az is igaz, hogy nem mindegyik egyházi iskolában fektettek különösebb gondot a "nemzeti misszióra", de voltak olyanok, ahol ennek nagy fontosságot tulajdonítottak. Bridgeporton, Los Angelesben, McKeesporton például az évközi magyaroktatáson túl nyári iskolát is szerveztek, sőt a tanév során, az állami iskolába járó, illetve a templomtól távol lakó gyerekek számára szintén tartottak tanfolyamokat. De azt már csak a helyi feljegyzések beható elemzése tudná megvilágítani, hogy az egyes egyházakhoz tartozó hívek gyermekeinek hány százaléka látogatta a szünidei, szombati, vasárnapi iskolákat. Érthető, hogy az iskolák vezetői, nevelői általában elfogultak voltak intézményük működését illetően. Ezért a leíró forrásokból gyakran inkább olyan kép rajzolódik ki, amelyet a vezetők látni szerettek volna, s nem az, ami a tényleges helyzet lehetett.

Mivel az amerikai magyarok intézményesen szervezett nyelv és kultúrafenntartó törekvései zömmel egyházi kereteken belül folytak, az egyházakhoz nem tartozó népesség kapcsán még nehezebb megítélni, hogy a második nemzedék mennyire tanult meg magyarul. Akik meggyőződésből maradtak távol az egyházaktól, egyáltalán nem biztos, hogy egyénileg közömbösek voltak etnikai azonosságuk megőrzése, átörökítése iránt. De az tény, hogy az egyházakkal világnézeti, politikai okokból, s a magyar kormányhoz fűződő kapcsolatuk miatt szembeforduló baloldali, munkásmozgalmi csoportok nem látták szükségét a második nemzedék intézményes magyar nyelvi oktatásának. A vizsgált korszak végén azonban a második generáció a származástudatának ébrentartása iránti igény ebben a körben is

jelentkezett.⁸³ Természetesen a magyar bevándorlók közül is sokan kerültek más magyar telepektől távoli területekre, ahol ha akartak volna, sem tudtak magyar egyházakhoz csatlakozni. Az ilyen szóróvidékekről sokkal nehezebb volt a szülőknek gyermekeiket magyar iskolákba eljuttatniuk, mint a népesebb magyar központokban. De feltétlenül számolni kell a nyelv, a kultúra iránti ragaszkodásban megnyilvánuló nagy egyéni különbségekkel. Példákat lehetne hozni a másoktól elszigetelten élő családok – farmerek, bányászok köréből is – arra az eltökéltségre, amellyel egyesek gyermekeiket postán rendelt tankönyvekből, újságokból maguk tanították magyar nyelvre. Más példák épp ellenkezőleg, a teljes érdektelenségről szólhatnának. A sort, az egyelőre nyitott, nehezen megválaszolható kérdéseket még hosszasan lehetne folytatni.

A magyar népesség egészére érvényes pontos adatok megállapításához sajnos a megfelelő statisztikai felmérések is hiányoznak. Az amerikai népszámlálások ugyanis talán épp a nyelvi információk terén a legszűkösebbek. Például hiába tudjuk, hogy 1940-ben a magyarországi szülők leszármazottai 371.840-en, a magyar anyanyelvű második nemzedékbeliek 211.780-an voltak, ez mégsem ad pontos képet a tényleges magyarnyelvtudásról. Ekkor ugyanis az anyanyelv kategóriája a gyerekkorban a háztartásban használatos nyelvre vonatkozott, ami torzítja a számszerű kimutatást.⁸⁴ Semmi statisztikai forrás nincs arra vonatkozóan, hogy a *harmadik nemzedékben* hányan tanulhattak meg magyarul. Talán nem áll távol az igazságtól az a kortársi vélemény,⁸⁵ amely szerint az amerikai magyar második, harmadik nemzedéknek talán ötven százaléka tanult meg magyarul írni-olvasni. Számszerűleg egyelőre tehát nehezen lehet végleges, megnyugtató képet adni arról, hogy az Amerikában felnövekedett fiatalság mennyire tanult meg magyarul. De ennek hiányában is talán sikerült a második világháború előtti közel öt évtizedes magyarnyelvoktatási tapasztalatokat és a változások főbb tendenciáit alapjaiban pontosan megrajzolni. A részletek szükséges finomítása pedig a további kutatásokra hárul.

Jegyzetek

1. LINKH, Richard M.: American Catholicism and European immigrants. Staten Island (NY), 1975. 117., 110-120. p.; SANDERS, James W.: Education of an urban minority: Catholics in Chicago, 1833-1965. New York, 1977.; BARTON, Joseph J.: Peasants and strangers. Italians, Rumanians, and Slovaks in an American city, 1890-1950. Cambridge, 1975. 148. p.; LEAHY, John A.: Parochial education. = The Encyclopedia of Cleveland History, Ed. by Van Tassel, David D. - Grabowski, John J. Bloomington, 1987. 755-756. p.
2. PROHÁSZKA Ottokár Képek az Újvilágból [1904]. = Összes művei, 16.köt. Budapest, 1928. 295. p. A leírtak szellemében fordult a clevelandi plébános híveihez egyik buzdító felhívásában: BÖHM Károly: Szózat a keresztény szülőkhöz. = Hajnal [Passaic], 1909. 311-314., 332-333. p.
3. LINKH, i.m. 117., 110-120. p.; KUBIAK, Hieronim: The Polish National Catholic Church in the United States of America from 1897-1980: its social conditioning and social function. Kraków, 1982. 76-81. p.; BROZEK, Andrzej: Polish Americans: 1854-1939. Warsaw, 1985. 147-152. p.
4. STOLARIK, Mark: Immigration and urbanization: the Slovak experience, 1870-1918. Ph. D. diss., University of Minnesota, 1974. 167-169. p. A harmincas évek elején a szlovák egyházak több mint felénél volt iskola, de kétharmaduk szlovákul tudó tanárok nélkül működött. LIPTÁK, Dolores: Immigrants and their church. New York - London, 1989. 131-141. p.
5. A kérdés beható elemzését ld. PUSKÁS Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940. Budapest, 1982. 66-76. p.

6. "Magyar egyházak és iskolák." = KOHÁNYI Tihamér Az amerikai magyarság múltja, jelene és jövője. Cleveland, 1901. 25-31. p.; St. Elizabeth's Church. Cleveland, Ohio, Golden Jubilee 1892-1942. Cleveland, 1942.; A Toledói Szent István Egyházközség jubileuma 1899-1924. Toledo, 1924.141-142.
7. Országos Levéltár (továbbiakban OL), a Miniszterelnökség központilag iktatott iratai (továbbiakban K 26) 1909-XXII-1170 (1903-4040), K 26-1909-XXII-1952 (1905-1773).
8. Amerikai Nemzetőr, 1897. szept. 29.; KOHÁNYI, i.m. 20. p.
9. KAIASSAY Sándor Az amerikai magyar reformátusok története 1890-1904. Pittsburgh (Pa), 1937.119. p.
- 10.KOHÁNYI, m. [?]p.
- 11.Bár az irodalomban többen elemezték, az "amerikai akció" átfogó feldolgozása még hiányzik. Ld. PUSKÁS, i.m. 260-267. p.; BENKART, Paula: The Hungarian government, the American Hungarian churches and immigrant ties to the homeland. = Church History, 52. 1983. 312-321. p.; "Valahol túl meseországban..." Az amerikai magyarok 1895-1920. Válogatás és szerk.: Albert Tezla. Budapest, 1987. II. köt., 260-346. p.
- 12.Széli Kálmán miniszterelnök 1903. február 28-i felterjesztése Ferenc Józsefhez, közli: "Valahol túl meseországban...", i.m. II. köt., 276-283. p. V.Ö.KEMÉNY G. Gábor Iratok a nemzeti kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. 3.köt. Budapest, 1964. 230-236. p.
- 13.L. úti jelentését: OL K 26-1905-XIX-146. I. rész (2686-1904). V.ö. KOMJÁTHY Aladár A kitántorgott egyház. Budapest, 1984. 79-110. p.
- 14.Amikor Dégenfeld ott járt, három osztályba 27 gyermek volt beíratva. A tanítás egy nedves, szűk, sötét pincehelyiségben folyt. A konvent pár évig segítette a kis johnstowni iskolát, de a kedvezőtlen helyszíni tapasztalatok nyomán felfüggesztették a tanítói fizetés folyósítását. A tanítás mostoha körülményeit, a tananyagot, a gyerekek tudását s az iskola színvonalát részletesen ismertető iratokat ld. "Valahol túl meseországban....", i.m. II. köt., 236-254. p., OL K 26-1905-XIX-146 (4440-1905).
- 15."Antal Géza amerikai útjáról készült (végső) jelentése", Pápa, 1906. május 7. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, amerikai egyházi ügyek (továbbiakban ZsL) 114. cs. 342A/1906.
- 16.Bede László konventi kiküldött jelentése a konvent elnökének, báró Bánffy Dezsőnek, New York, 1907. febr. 26. ZsL 117. cs. 89/1907.; A kormány már korábban a külügyi szervektől is szerzett ilyen értelmű információt: OL K 26-1910-XXIII/C-279 (1903-4870).
- 17."Utasítás Bede László konventi kiküldött részére második amerikai útja alkalmára", Budapest, 1907. szept. 10. ZsL 120. cs. 451A/1907.; Bridgeport esetében a kormány kikötötte, hogy az iskolában csak magyarul tanítsanak, vallási különbségek nélkül minden gyereket felvegyenek, tandíjat nem szedhetnek, s a tankönyveket, tanszereket ingyen adják a növendékeknek. A tanítói fizetések feltétele mindenütt az volt, hogy az iskolába legalább 50 gyerek járjon, s a tanító ellássa a kántori teendőket. ZsL 119. cs. 291A/1907. A bridgeporti iskoláról szerzett kedvezőtlen tapasztalatok miatt (1. a 2o. jegyzetet) a tanítást átalakították. Itt 1907 és 1913 között működött Magyarországról fizetett tanító, majd káplántanítóként alkalmazott segédlelkészi állást szerveztek. OL K 26-1913-XXI-386 (1913-3855). V.ö. 24. jegyzet.
- 18.Az amerikai magyar reform, egyházmegye naptára. Szerk.: Kuthy Zoltán. New York, 1909. 36-37. p.; KUTHY Zoltán: A New York-i Első Magyar Református Egyház története. = A magyarországi református egyház amerikai egyházmegyéjének naptára az 1911-ik évre. Szerk.: Kuthy Zoltán. New York, 1911. 111. p.; Passaichoz 1. ZsL 119. cs. 234/1907, 125. cs. 5507/1909.
- 19."Jelentés amerikai második kiküldetéséről", Máramarossziget, 1908. október 9. ZsL 123. cs. 5469/1908.

- 20.Kuthy Zoltán levele a konventhez, 1908. okt. 9. ZsL 132. cs. 5574/1908., V.ö. KUTHY, i.m.
- 21.A bőséges iratanyagot ld. OL K 26-1910-XXIII/C-279 alatt. A két iskoláról plasztikus képet adó Ambrózy jelentés: "Valahol túl meseországban...", i.m. I. köt. 391-395. p.; Szabadság, 1909. szept. 2. V.ö. Magyar Napilap, 1909. júl. 9. és szept. 11. Hasonló iskolát akart létesíteni a passaici, bridgeporti és ashtabulai görög katolikus egyház is, de az engedélyt nem kapták meg. Uo.
- 22.A miniszterelnökség elvi állásfoglalása, 1910. május 12. ZsL 132. cs. 5200/1910. Az "amerikai akció" egyik legfontosabb eszköze a csatlakozott egyháznak nyújtott építési kölcsön volt. Ezáltal valóban befolyásolni tudták a gyülekezeteket arra, hogy iskolahelyiséget is építsenek. Clevelandhoz 1. a 27. jegyzetet.
- 23."Statistikai jelentés". ZsL 123. cs. 5622/1908. A vasárnapi iskolákhoz 1. KALASSAY, Louis A.: The educational and religious history of the Hungarian Reformed Church in the United States. Ph. D. Diss., University of Pittsburgh, 1939. 83-91. p.
- 24.Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, 1914. febr. 7. (Jubileumi szám 1899-1914), 13. és 23. p.; "Valahol túl meseországban...", i.m. I. köt. 385-386. p. A csatlakozott bridgeporti egyház 1908 végén kapott 625 tankönyvből, módszertani kézikönyvekből és 2 térképből álló "iskolakönyvtárat". ZsL 123. cs. 4034/1908.
- 25.OL K 26-1916-XXII-1739 (1913-6316). A tanulók számának alakulása: 1912: 929 (a keleti egyházmegye iskolái nélkül), 1913: 1706,1914: 1917,1915: 2297. Ld. OL K 26-1915-XXI-1610, 1916-XXV/a-2. A nem csatlakozottak iskolásainak a számát nem tudjuk pontosan megállapítani. 1915-ben csak 9 iskoláról írt tudósítás közöl létszámot (ezekben összesen 603 tanuló volt), de ennél több nyári iskola működött. L. Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, 1915. aug. 21-i és szept. 11-i számokat.
- 26.OL K 26-1913-XXI-386 (1911-2321). A döntést a konvent 82/1912. számú szabályzatában tette kötelezővé. L. Az amerikai magyar református iskolák tanításterve. Budapest, 1913.
- 27.A nyugati egyházmegye 1915-ös közgyűlésének jegyzőkönyve. ZsL 136. cs. 6386/1915. Ekkor 546 növendék iratkozott be, az esperesi látogatáskor 468-an voltak jelen. A clevelandi helyzethez 1. TÓTH Sándor Visszaemlékezés az ötven esztendő munkájára. = Reformátusok Lapja, LIX. June 15,1959.531. (912.) p.
- 28.OL K 26-1913-XXI-386 (1913-1788, 1913-4615), ZsL 134 cs. 4637/1913. Káplántanító ekkor New York, Perth Amboy, Bridgeport (v.ö. 17. jegyzettel) és Pittsburgh egyházainál működött. Az óvodák felszereléséhez 1. OL K 26-1914-XXII-2605.
- 29.OL K 26-1915-XXI-3388, 1917-XXI-701; BORSOS István: Az amerikai egyházi élet mélységeiből. II. = A magyarországi református egyház amerikai keleti és nyugati egyházmegyéjének naptára. New York, 1913. 134-145. p.; "A detroiti ref. magyar iskola sikeres működése a tizenegyedik tanítási évben". = Külföldi Magyarság, 1921. aug. 1. (Osztályonként közlik a tananyagot.); A detroiti református egyházközség húsz éves története 1904-1924. Szerk.: Tóth Mihály: Detroit, 1925., Detroiti Újság, 1932. nov. 25.
- 30.A nyugati egyházmegye 1914-es közgyűlésének jegyzőkönyve. ZsL 136. cs. 7505/1914.
- 31.Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, 1914. febr. 7. (Jubileumi szám 1899-1914), 11. p.

32. KISH Gyula: Egy pár szó a clevelandi munkáról. = Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, 1914. dec. 5. 12. p. (Szombati magyar iskolát, magyar olvasókört is indítottak.); A nyugati egyházmegye 1915-ös közgyűlésének jegyzőkönyve. ZsL 136. cs. 6386/1915.
33. A detroiti egyház tanító és óvónő kiküldése iránti kérelmét a clevelandi konzul így támogatta: "Mi sem volna károsabb egyházi, de nemzeti tekintetben is, mint hogy ha ellenlábasaink élő példával bizonyíthatnák a hívőknek, hogy lám a magyar csatlakozott egyházközség nem gondoskodik gyermekeiről, mi az amerikai presbiteriánusok pedig megkönyörülünk rajtuk." ZsL 134. cs. 16/2. "Detroitban ma egy gyermek sem tudna egy szót sem magyarul – írta a lelkész –, ha a Presbyterian óvodát érvényesíteni engedjük, így pedig a velünk nem tartó szülők gyermekei is kényszerítve vannak magyarnak lenni, kényszerítve vannak a mi gyermekeinkkel magyarul beszélni." ZsL 134. cs. 4241/1914.
34. Szabadság, 1913. máj. 31. V.ö. A Magyarországi Református Egyház Amerikai Keleti Egyházmegyéje közgyűlésének jegyzőkönyve. Philadelphia, (Pa.), 1913. június 16. New York, 1913. 810. p. (ZsL 130. cs. 5709/1913); A magyarországi ref. egyház amerikai keleti és nyugati egyházmegyéinek naptára. Szerk.: Kuthy Zoltán. New York, 1912. 79. p.
35. PUSKÁS, i.m. 250-258. p., "Valahol túl meseországban...", i.m. II. köt., 269-289. p., VÁRADY L. Árpád: A kivándorlásról. = Katholikus Szemle, 24. 1910. 359-380. (371.) p. A katolikus irodalomban elsősorban a kormányt hibáztatják a hiányosságokért: BANGHA Béla: Amerikai missziós körutam. Budapest, 1923. 18-19. p. Emellett a hazai püspöki kar korlátolt mozgásterét, illetve az amerikai püspököknek a kivándoroltak bonyolult nemzetiségi viszonyait illető tájékozatlanságát is kiemeli CSERNITZKY István: Amerika római katolikus magyarság. = Amerikai Magyar Népszava, 1924. ápr. 17. Magyar-Amerika Melléklet, 9-11. p.
36. OL K 26-1910-XXIII/C-279 (1904-1939); Magyarok Vasárnapja, 1908. jan. 7.; A mi iskolánk. = Magyarok Csillaga, 1903. szept. 4., ld. OL K 26-1910-XXIII/C-279 (1903-4870, 1905-5187, 1909-3672), nyári iskola: Magyar Zászló, 1907. jún. 20.
37. Hodobay Andor apostoli vizitátor helyszíni jelentése: OL K 26-1910-XXIII/C-279 (1906-269).
38. OL K 26-1909-XXII-1952 (1905-1773). Ez a döntés is hozzájárult az egyházon belüli, már említett konfliktusok elmélyüléséhez.
39. Kiss Szaléz: A New Brunswicki Szt. László Róm. Kath. Egyházközség 35 éves, a Szt. László Iskola 25 éves jubileumi emlékkönyve. New Brunswick, (NJ.), 1939.; TÖRÖK István: Katolikus magyarok Észak-Amerikában. Youngstown, 1978. 217. p.; PEÉRI, Boneventura: Daughters of Devine Charity in the United States 1913-1923. Tenth annual anniversary report. New York, 1924. 59-63. p.
40. Az akció katolikus ágának módosításához ld. OL K 26-1915-XXII-3727. A Szent László Társulat a "keleti magyarok", csángók egyházi-nemzeti gondozása céljával alakult 1861-ben. Az alapszabály megváltoztatásával 1908-ban kiterjesztette működését az összes külföldi magyar szórványokra. Az amerikai ügyek iránt Várady L. Árpád győri püspök elnöksége idejében fordítottak nagyobb Figyelmet. L. SZEMES József: A Szent László Társulat története 1861-1941. Veszprém, 1942, 64-74. p., V.ö. VÁRADY, i.m.
41. OL K 26-1916-XXII-1739 (1913-3831, 6316).
42. OL K 26-1916-XXII-1739 (1913-6316). Biskoroványit 1912 végén nevezték ki ún. kikötői lelkésznek. A kivándorlók fogadásán, ügyeik intézésén kívül megbízták azzal is, hogy rendszeresen küldjön információkat a magyar egyházközségek és papok ügyében. OL K 26-

- 1915-XXII-3727 (1912-7297).
- 43.LINKH, i.m. 108-115. p. 1912-ben a lengyel egyházak 72,7%-a tartott fenn iskolát, a csehek 57,4%-a, a szlovákok 44,7%-a, a litvánok 29,1%-a, de az olasz egyházaknak csak 21,5%-a. Uo., a 3. táblázat nyomán. Biskoroványi felmérése szerint ilyen iskola a magyar egyházak kevesebb mint negyedénél (24,3%) volt.
- 44.Ugyanekkor Kanadába (Lestock, Wakaw) is több mint 1000 kötetet küldtek. OL K 26-1916-XXII-1739 (1914-3404, 8268,1915-1672).
- 45.KALASSAY Sándor ABC és olvasókönyv. Pittsburgh, 1918., idézi Louis Kalassay, i.m.; Magyar Bányászlap, 1918. ápr. 18. DRÓZDY Győző: Amerika. Budapest, 1924. 98. p. szerint a Bányászlap ábécéskönyve 50 ezer példányban fogyott el.
- 46.OL K 26-1915-XXII-3727 (1912-3025, 5604); Magyar Katolikus Zászló, 1912. okt. 20., 23. p., 1914. júl. 2. 214-216. p., 1915. jún. 24. 192-193. p.; Az Isteni Megváltó Leányai amerikai tartományának jubileumi emlékkönyve a rend átágazásának 25-ik évfordulója alkalmára. Elizabeth, (Pa.), 1937. 63-71. p. (továbbiakban IML 1937).
- 47.OL K 26-1915-XXII-3727 (1912-7508,1913-5331, 8004); CSERNITZKY, i.m.
- 48.OL K 26-1915-XXII-3727 (1914-2262, 4113, 1915-3727); PEÉRI, i.m. 13., 51-63. p.; Berkó Képes Újságja, 1916. szept. 7.
- 49.Szabadság, 1921. augusztus 24., december 22. Michigan állam idegennyelvű oktatásához 1. PIES, Thomas Mark: The parochial school campaigns in Michigan, 1920-1924: the Lutheran and Catholic involvment. = The Catholic Historical Review, Vol. LXXII. 1986. 222-238. p.
- 50.A New York-i konzulátus jelentése, 1927. jan. 17. OL a washingtoni követség iratai (továbbiakban K 106) 65. cs. 27. tétel.
- 51.CSERNITZKY, i.m.; Az Isteni Megváltó Leányai 1921 és 1927 között a toledói iskolát is vezették, 1944-ben pedig átvették a clevelandi Szent Erzsébet iskolát, v.ö. IML 1937. 63-89. p., The Encyclopedia of Cleveland History, i.m. 854. p.; HALÁCSY Dezső: A világ magyarságáért. Budapest, 1944. 203-221. p.; Kathoiikus Magyarok Vasárnapja Nép-Naptára 1937.40. p.
- 52.PEÉRI, i.m. 26-31. p. Az Isteni Megváltó Leányai között a Magyarországról kikerült nővérek kisebbségben voltak. 1937-ben 100 közül mindössze 19 óhazai tagjuk volt. IML 1937. 87.
- 53.PUSKÁS, i.m. 326-331. p., SZEMES, i.m. 78-79. p., TÖRÖK, i.m. 124. p., KOMJÁTHY, i.m. 139-231. p.
- 54.OL K 106.162. cs. 121. tétel.
- 55.OL K 106.65. cs. 27 tétel, "Külföldi magyarok helyzete".
- 56.A Magyarok Világkongresszusának tárgyalásai Budapesten 1929 augusztus 22-24. Szerk.: Krisztics Sándor. Budapest, 1930.
- 57.Az egyesült államokbeli kapcsolatokat 1. OL a Magyarok Világszövetségének iratai (továbbiakban P 975), 110. cs. (A levelezés hiányosan maradt fenn.)
- 58.OL P 975.5. cs. 204.
- 59.OL P 975. 7. cs. 354. Az adott évben a rend összesen körülbelül 600 kötet tankönyvet kapott.
- 60.L. például bridgeporti katolikus szombati iskolával folytatott levelezést. OL P 975.4. cs. 145.
- 61.NAGY Dezső: Egy letűnt nemzedék. = Amerikai Magyar Népszava, 1940. jan. 2. (Nyilvánvaló sajtóhibaként a cikkben évi 100 ezer kötet szerepel.)
- 62.OL K 106. 161. cs. 121. tétel, "A Julián Egyesület kérelme". Pelényi véleményét egy magánlevélben fejtette ki, s c közvetett úton próbálta az egyesület vezetőit elképzeléseikről lebeszélni. (A címzett kilétét nem sikerült kideríteni.)

- 63.OL P 975. 6. cs. 287.
- 64.SEBESTYÉN Endre: A szép magyar nyelv Amerikában. - Nagymagyarország, 1940. dec. 20., 1. még uő: Magyar iskolázás Amerikában. = Láthatár, 1941. 6. sz. 141-146. p.
- 65.OL P 975. 7. cs. 355. A rend saját tankönyveiből nem sikerült példányokat találni. Ezúton köszönöm Németh M. Edith nővér szíves segítségét, aki egyéb értékes dokumentumokat juttatott el hozzám.
- 66.Ld. a meghívót: OL P 975.4. cs. 145/107.
- 67.DEZSŐ János: Magyar elemi olvasókönyv amerikai magyar iskolákban való használatra. Ligonier, (Pa.), [1933]; NÁNÁSSY Lajos: Kézikönyv amerikai magyar iskolák használatára I. rész. Magyar ábécé, imádságok, versek. Ligonier. (Pa.), [193?]; uő: – Kézikönyv amerikai magyar nyári iskolák használatára. Washington, 1941.; SEBESTYÉN Endre szintén ekkor, a nyári iskolákban dolgozta ki háború után megjelent olvasókönyvét: Magyar reader. Pittsburgh, 1948.
- 68.OL P 975. Bogár: 6. cs. 286., Verhovay: uo. 234/420,469.
- 69.CSERNITZKY István: Magyar iskoláink nyáron és nyár után... = Amerikai Magyar Népszava, 1934. aug. 16.; OL P 975. 6. cs. 234/420.
- 70.Magyar Egyház, 1930. nov. 11. p., ld. OL K 106. 161. cs. 121. t.; OL P 975. 3. cs. 134., 5. cs. 210.
- 71.A Népszava-pályázatok dokumentumait 1. OL P 975. 5. cs. 212., 53. cs. 50. tétel. A vita: BÁN Oszkár Nincs magyar jövő Amerikában. = Szabadság, VII. 1934. aug. 20.; Beszél az amerikai magyarság második nemzedéke (ifj. Kovács Andor és Bencze Erzsébet levele), Szabadság, VII. 1934. szept. 2.; A Verhovay pályázatok: OL P 975. 6. cs. 234., 53. cs. 51. tétel.
- 72.Csak példaként: BOBULA Ida: Amerikai magyar gyerekek. = Amerikai Magyar Népszava, 1926. [márc. 27 előtt] (kivágat: OL K 106. 161. cs. 121. t.); KUN Andor Megmenthető-e az amerikai magyarság? = Magyar Szemle, VII. 1929.1524. p.; GÁSPÁR Géza: Mit tehet a fiatal nemzedék a magyarságért? = Amerikai Magyar Népszava, 1932. nov. 25.; KUN Andor Hogyan megy veszendőbe Amerika magyarsága? = Magyar Szemle, XXII. 1934. 440-445. p.; GONDOS Sándor Elpusztult az amerikai magyarság. - Magyar Szemle, XXVII. 1936. 137-145. p.; KUN Andor Válasz Gondos Sándor cikkére. = Magyar Szemle, XXVII. 1936. 146-151. p.; SEBESTYÉN Endre: Ami idő hátra van – Amerikában. = Református Világselemlé, X. 1941. 2. sz. 49-66. p., stb. L. az előző jegyzetet!
- 73.OL P 975 4. cs. 178.; Kiss, i.m.; SEBESTYÉN 1941., i.m., BEREZS Árpád: Amerikai magyar ifjúság. = Nagymagyarország, 1940. júl. 15-aug. 15.
- 74.A Magyarok II. Világkongresszusának tárgyalásai Budapesten, 1938 augusztus 16-19. Budapest, 1938. SZÁNTÓ Miklós: Magyarok Amerikában. Budapest, 1984. 76-84. p. Hasonló módszerekkel több más európai ország is igyekezett politikai céljai érdekében megnyerni a diaszpórát. V.ö. BROZEK, i.m. 187-192. p.; Kivisto, Peter Finnish Americans and the homeland 1918-1958. = Journal of American Ethnic History, Vol 7. 1987. (Fall) 7-28. p.; HARRINGTON, Mona: Loyalties: dual and divided. = Harvard encyclopedia of American ethnic groups. Cambridge, 1980. 676-686. p.
- 75.OL P 975. 9. cs. 749., Borsos művéhez 1. 3. cs. 124.
- 76.Telkes László 1940. márc. 8-iki levele az MVSZ irodának, OL P 975. 8. cs. 465. A könyvtárat a Feleky-féle gyűjtemény bázisán a magyar kormány alapította 1938-ban. Működése még feldolgozatlan, csupán az anyag sajnálatos szétszóródása ismert. V.ö. SZENTKIRÁLYI József: A New-yorki magyar könyvtár. = Láthatár, 1940. 4.sz. 97-100.p., VASVÁRY Ödön: Magyar Amerika. Szeged, 1988.167-168. p.

77. Nem oktatási célzattal, de a harmincas évek második felében megjelent néhány, a második generáció számára íródott, szerényebb, angol nyelvű publikáció. Az újságok ilyen mellékletei mellett átmenetileg egy folyóirat (a *The Young Magyar American*) is működött.
78. KOSÁRY Domokos: Az amerikai magyarság 1941-ben. = *Magyar Szemle*, XLII. köt. 1942. 13-21. p.
79. A Magyarok Világkongresszusának..., i.m. 47. p.; MONOKY István: Nyári magyar iskoláink problémái. = Jubileumi évkönyv. Szerit: Tóth Sándor. Pittsburgh, 1940. 75-76. p.
80. Hivatalos egyházi kimutatás alapján; közli: *Külföldi Magyarság*, 1921. dec. 15. 6. p.
81. KISS, i.m.; Szent Kereszt egyházközség 75 éves jubileuma. Detroit, 1980.; Chicago. Érseki Levéltár, Our Lady of Hungary Parish éves jelentései. = *Szabadság*, 1940. ápr. 22.
82. KENDE Géza: Magyarok Amerikában. Cleveland, 1927. II. köt., 387. p.
83. ROMAN, John: Hungarian-Americans. Who are they? Sojourn into the history of a people. New York, [193?] IWO Hungarian-American Section.
84. U. S. Bureau of the Census. Historical statistics of the United States. Washington, 1957. C. 185-217.
85. FÁY FISHER Antal: Magyar iskolázás Amerikában. = *Láthatár*, 1938. 7-8. sz. 261-265. p. (263.)

SUMMARY

Zoltán Fejős: Hungarian educational affairs in America between 1890 and 1940

Of the peoples of the Monarchy, the Hungarians were those whose emigration reached its massive level after the turn of the century. The development of institutions for the conservation of linguistic and cultural identity was done under control of the church from the beginning. The development of basic-level Hungarian education was not free of problems. Financial burdens, the different views of parents on the need for religious and/or Hungarian education, the lack of trained teachers, the hardships of supplying textbooks were the major obstacles. The officials of the church and the state of the motherland only realized the importance of the matter slowly.

Two main scenes of education had developed already before World War I: parochial schools and weekend- or holiday-courses, there was no possibility of running institutions equalling the level of public-schools.

When the educational and cultural problems of Hungarians living outside the motherland were recognized at home, there were powerless efforts to try to solve the matter, but the outbreak of the first world war broke contacts, for instance missionary aid was stopped, and it was by the end of the 20's that the matter was back in the focus of attention again. Even then, school education was the number one priority, the renewing interest took form in the sending of textbooks and the supporting of libraries. While the educational concepts of Hungarian parochial and summer schools tended basically to accomplish the national educational ideal of the homeland they hardly could fulfil this program. Later on, in the interwar period, the Hungarian language courses and other programs tried to hand over some basic cultural features had been seeing as the most important for the second generation. The Hungarian American community had to realize then that the American-born youth was basically American. So, efforts to shape the ethnic culture and identity seemed to be the only possible solution.

The support of Hungarians in foreign countries, the arousing of Hungarian self-consciousness coming from the homeland certainly always had its political motives, but broadening relations

were also urged by Hungarians outside, among others, for the strengthening of ethnic education of the Americanized second generation.

MAGYAR NÉPISKOLAI OKTATÁS CSEHSZLOVÁKIÁBAN (1918-1938)

POPÉLY GYULA

Az impériumváltás után berendezkedő új csehszlovák államhatalom kezdettől fogva a magyar iskolahálózat tervszerű visszafejlesztését tartotta egyik legsürgősebb feladatának. A katonai birtokbavételt követően azonnal megindult a magyar iskolák felszámolása – először persze csak a szlovák és rutén többségű területeken – azok magyarosító hatására hivatkozva.

A magyar nyelvű oktatás visszaszorítása azonban általános jelenséggé vált. A magyar tanítási nyelvű iskolákat ugyanis nemcsak ott számolták fel, illetve változtatták szlovák vagy rutén nyelvűekké, ahol azoknak a múltban magyarosító hatásuk volt vagy lehetett, hanem a magyar lakosság természetes igényeinek kielégítését szolgáló iskolai hálózat egy része is áldozatul esett a lelkes ország-és nemzetépítők buzgalmának. A magyar többségű és tiszta magyar területek magyar iskolahálózata részben megmaradt ugyan, a csehszlovák állami és tanügyi hatóságok, valamint a különböző magyarellenes társadalmi szervezetek azonban kezdettől fogva mindent elkövettek a magyar iskolák fokozatos elszorvasztása, majd azok szlovák iskolákkal való helyettesítése érdekében.

Köztudott tény, hogy a nemzeti kisebbségek anyanyelvi iskolahálózatára mindig és minden körülmények között missziós feladat hárul. *"A kisebbségi helyzetben az anyanyelvi iskolák nemcsak a közművelődésnek és a kulturális életnek képezik alapját, hanem a nemzeti fennmaradásnak is egyik legfőbb biztosítékát jelentik"* – szögezte le ezzel kapcsolatban Turczel Lajos, a korszak egyik tudós kutatója.¹ E tétel igazságával azonban a magyarellenes nacionalista törekvések apostolai is tisztában voltak, ezért szinte törvényszerűnek mondhatók a magyar iskolák ellen foganatosított intézkedések. A magyar iskolahálózat módszeres sorvasztása, majd a magyar iskolák szlovákokkal való helyettesítése egyik bevált eszköze lett a csehszlovákiai magyarság fokozatos asszimilálását célzó nacionalista törekvéseknek.

Minden iskolarendszernek az alapfokú iskolák képezik azt a fundamentumát, amelyre a közép- és felsőfokú iskolák rendszere, valamint a különböző szakiskolák hálózata épül. A Csehszlovák Köztársaságban az impériumváltás után az alsóbb fokú iskolatípusokat az úgynevezett népi vagy nemzeti iskolák /národné školy/ kategóriájába sorolták. (Azonban tekintettel arra, hogy a magyar nyelvhasználatban inkább a "népiskola" kifejezés terjedt el és vált általánossá a "nemzeti iskola" helyett, dolgozatunkba» mi is ezt, a magyarban jobban meghonosodott elnevezést használjuk.)

A csehszlovák iskolaügyi törvények értelmében a népiskoláknak két fokozatát különböztették meg. Az alsóbb fokozatot az elemi iskolák hálózata jelentette, míg a népiskolák magasabb, felsőbb fokozatát a polgári iskolák képezték. E két alap-iskolatípuson kívül szervezetileg a népiskolák kategóriájában tartották nyilván még az óvodákat, s a különböző küldetésű kisegítő iskolákat a testi fogyatékos, szellemileg visszamaradt vagy speciális javítónevelést igénylő tanulók számára, valamint az úgynevezett ismétlőiskolákat is. A népiskolák iskolafenntartója lehetett a csehszlovák állam, az egyes községek, a hitfelekezetek és rendek, valamint különféle intézmények és magántársaságok.²

A magyar népiskolák rendszerének gerincét az elemi iskolák több százas nagyságrendű hálózata alkotta. Az impériumváltás utáni évekből az elemi iskolák vonatkozásában az 1921/1922-es tanévtől áll rendelkezésünkre részletes és megbízható statisztikai kimutatás. Természetesen, ekkorra már végigsöpörnek az országrészen az iskolai magyartalanítás nagy hullámai, illetve a szlovák és rutén többségű területeken működő magyar iskolákat már mind megszüntették. Bár ekkor még a magyar állam oktatási rendszere és törvényei voltak érvényben, ez a tény egyáltalán nem zavarta a magyar tanítási nyelvű iskolák sorozatos megszüntetésének gyakorlatát.

A régi magyar iskolarendszer értelmében – az 1868. és 1891. évi oktatásügyi törvények intézkedései alapján – a tankötelezettség 6-tól 12 éves korig tartott, s ennek megfelelően az elemi iskolák hatosztályosak voltak. Az elemi iskola hatodik osztályának befejezése után azonban a tanulók két éven keresztül még úgynevezett ismétlő-tagozatba jártak, hetente rendszerint egy napot. Az impériumváltás után Szlovákiában és Kárpátalján továbbra is ez a rendszer maradt életben, ellenben a cseh országrészek már az osztrák időkből a nyolcosztályos elemi iskolák hálózatát örökölték. Szlovákiában például csak az 1922. július 13-án kelt és 1922. augusztus 21-én közzé tett 226/1922. sz. tc. mondta ki a nyolcéves általános tankötelezettséget, illetve a hatosztályos elemi iskolák nyolcévesekre való bővítésének elvét. E törvény végrehajtására azonban a szűkös iskolai kapacitás miatt és képesített tanerők hiányában csak fokozatosan kerülhetett sor. Maga az idézett törvény is öt évnyi türelmi időt engedélyezett erre, s úgy intézkedett, hogy a nyolcéves tankötelezettséget legkésőbb az 1927/1928-as tanév kezdetétől Szlovákia egész területén életbe kell léptetni.³

A fentebb említett 1921/1922-es tanév végén a csehszlovákiai magyarságnak volt még összesen 845 elemi iskolája, ebből 727 iskola működött Szlovákiában, 118 pedig Kárpátalján. A magyar elemi iskolákba járó tanulók száma 94.175 volt, ebből 80.106 tanuló szlovákiai, 14.069 pedig kárpátaljai magyar iskolákat látogatott.⁴

Mivel azonban a húszas évek első felében Szlovákiában és Kárpátalján – amint arra már rámutattunk – még érvényben volt az elemi iskolák vonatkozásában az ún. ismétlő-tagozatok rendszere, a hatosztályos elemiket látogatók számához az ismétlősök számát is hozzá kell adnunk, hogy ezáltal megkaphassuk az elemi iskolákat látogató tanulók tényleges számát. Ez a tanulószám az említett tanévben a magyar elemi iskolák ismétlő-tagozataiban 25.575 fő volt, 21.162 Szlovákiában, 4.413 pedig Kárpátalján.⁵ Ha tehát a magyar elemi iskolák hat osztályát látogató tanulók számához hozzáadjuk az ismétlő-tagozatosok számát, megkapjuk a magyar elemi tanulóinak összlétszámát. Az 1921/1922-es tanév végén az egész Szlovákiában ez a szám 119.750 fő volt, ebből 18.462 Kárpátalján.

A Csehszlovák Köztársaság törvényhozása látszatra kezdettől fogva gondot fordított arra, hogy megfelelő törvényekkel és rendeletekkel biztosítsa az ország nemzeti kisebbségeinek jogát az anyanyelvi iskoláztatásra. Először az 1919. április 3-án kelt és április 15-én közzétett 189/1919. sz. tc. szabályozta a nemzeti kisebbségek ilyenmű jogait. Az idézett törvény 1. paragrafusa kimondta, hogy minden olyan helységben, ahol legalább 40 tanköteles nemzetiségi gyermek számára kéri az anyanyelvi iskola felállítását, azt törvényesen biztosítani kell. Ugyanennek a törvénynek 2. paragrafusa azt szögezte le, hogy minden olyan nyilvános kisebbségi elemi iskola mellett, amelyet legalább 400 gyermek látogat, nyilvános polgári iskola is szervezhető.⁶

Ennek a maga nemében liberális iskolatörvénynek volt azonban egy szépséghibája, nevezetesen az, hogy a volt magyarországi területeken – tehát Szlovákiában és Kárpátalján – soha nem lépett hatályba. A 15. paragrafusa értelmében a szóban forgó törvény Csehország, Morvaország és Szilézia területén kihirdetése napján – azaz 1919. április 15-én – vált hatályossá, Szlovákiában azonban külön rendeletnek kellett volna intézkednie e törvény végrehajtásáról. (Kárpátaljáról a törvény szövege még csak említést sem tett, elvégre ekkor – 1919 áprilisában – ez a terület még de jure és de facto Magyarország része volt.) Csak mint kuriózumot említjük meg, hogy több mint tizenöt év elteltével, 1934. május 24-én Horthy Károly nemzetgyűlési képviselő a prágai parlamentben interpellációval fordult az iskolaügyi miniszterhez e törvény szlovákiai és kárpátaljai hatályba helyezése tárgyában. Az iskolaügyi miniszter az interpellációra adott válaszában azonban szükségtelennek nyilvánította annak végrehajtását a volt magyarországi területeken, mivel azokon, úgymond, a régi XXXVIII/1868. sz. tc. 80. paragrafusa alapján is rendezni lehetett a magyar iskolák felállításának és fenntartásának gyakorlatát.⁷

A Csehszlovák Köztársaságban külön alkotmánytörvény, az 1920. február 29-én elfogadott

121/1920. sz. tc. lett volna hivatott kerettörvényként biztosítani a nemzeti kisebbségek védelmét. Ez a törvény kimondta, hogy "a Csehszlovák Köztársaság összes állampolgárai a törvény előtt egyenlők és fajra, nyelvre vagy vallásra tekintet nélkül ugyanazon polgári és politikai jogokat élvezik". Az idézett törvény értelmében az erőszakos asszimiláció mindennemű formája tilos és büntethető. Az állam mindenütt, ahol jelentősebb a nemzeti kisebbségekhez tartozó lakosok száma, gondoskodni tartozik kielégítő anyanyelvi iskolahálózat létrehozásáról és fenntartásáról.⁸ Egy másik alkotmánytörvény, az ugyancsak 1920. február 29-én elfogadott 122/1920. sz. tc. 5. paragrafusa pedig azt szögezte le, hogy a nemzeti kisebbségek számára szervezett és fenntartott iskolákban a tanítás az illető kisebbség anyanyelvén folyik.⁹

A Csehszlovák Köztársaság iskolaügyi törvényei és rendeletei aránylag kielégítőnek voltak mondhatók. Hadd szögezzük le azonban ezzel kapcsolatban, hogy Csehszlovákiában a nemzeti kisebbségek különféle politikai, kulturális, nyelvi, iskolaügyi stb. jogait biztosító törvények és rendeletek gyakorlati alkalmazása soha nem párosult kellő nagyvonalúsággal, sőt nagyon is sok kívánni valót hagyott maga után. Ez volt az oka, hogy a húszas évek folyamán a liberális iskolaügyi törvények ellenére folyamatosan tovább csökkent a magyar népiskolák száma és azok látogatottsága.

Az 1921/1922-es tanév 845 magyar elemi iskolájával és azok 119.750 tanulóival szemben az 1925/1926-os tanévben már mindössze 806 magyar elemi iskola működött: 705 Szlovákiában, 101 pedig Kárpátalján. A magyar iskolák tanulóinak száma ebben a tanévben 91.627 fő volt, ebből 79.547 szlovákiai, 12.080 tanuló pedig kárpátaljai magyar iskolákba járt. A szóban forgó tanévben azonban működött még jó néhány vegyes tanítási nyelvű elemi iskola is; ezek közül 28 volt csehszlovák–magyar, 11 rutén–magyar, 4 német–magyar, 2 csehszlovák–rutén–magyar, 1 pedig csehszlovák–német–magyar.¹⁰

A polgári iskolák kategóriájában is ehhez hasonló folyamat ment végbe a húszas években. Ennél az iskolatípusnál is az 1921/1922-es tanévtől áll rendelkezésünkre az első megbízható statisztikai kimutatás. Az említett tanévben a felvidéki magyarságnak még 19 magyar tanítási nyelvű polgári iskolája volt, amelyet összesen 4.087 tanuló látogatott.¹¹ A húszas évek közepére itt is módosult ez az állapot a magyarság rovására, bár a polgári iskolák vonatkozásában inkább az évtized második felében állt be jelentősebb rosszabbodás.

Az iskoláknak erről a típusáról érdemes elmondani, hogy a húszas évek első felében Csehszlovákiában még a régi magyar iskolarendszertől örökölt iskolatípus állt fenn. A négyosztályos polgári iskola első osztályába a tanuló az elemi iskola negyedik osztályának elvégzése után iratkozhatott be. A cseh országrészek azonban a régi osztrák típusú háromosztályos polgárit örökölték, s ott továbbra is az maradt életben. A csehszlovák iskolarendszer egységesítése keretében az 1925. június 18-án kelt 137/1925. sz. kormányrendelet értelmében az 1925/1926-os tanévtől kezdődően a polgári iskolák is háromosztályosakká váltak, azzal a módosítással, hogy a tanuló az első osztályba ettől fogva már nem az elemi iskola negyedik, hanem csak az ötödik osztálya után iratkozhatott be. A kormányrendelet értelmében a háromosztályossá vált polgári iskolák mellett azonban az iskolaügyi miniszter engedélyével egyéves továbbképző tanfolyamok létesítése is lehetővé vált, ennek abszolválása azonban már nem volt kötelező.¹² Ez a továbbképző tanfolyam lényegében a régebbi típusú polgári iskola negyedik osztályának felelt meg. Az új típusú polgári iskolák tananyaga nem sok tekintetben tért el az elemi iskolák VI-VIII. osztályainak tananyagától. A két iskolatípus között valójában az volt a legszembeötlőbb különbség, hogy amíg az elemi iskolában minden tantárgyat egy tanító tanított, addig a polgári iskolákban az egyes tantárgyakat külön-külön szaktanítók oktatták, s ezáltal az oktatás színvonala természetszerűleg magasabb volt.

A húszas évek közepén a magyar polgári iskolai hálózat 18 iskolából állt, s ezek mind Szlovákia területén működtek. A magyar polgárikat látogató tanulók száma az 1925/1926-os

tanévben 2.485 fő volt. A polgári iskolákkal kapcsolatban is meg kell azonban említenünk, hogy ennél az iskolatípusnál is előfordultak vegyes tanítási nyelvű iskolák, amelyek közül 6 iskolában magyarul is tanítottak. Szlovákiában volt 2 csehszlovák–magyar és egy német–magyar tanítási nyelvű polgári iskola, Kárpátalján pedig 3 rutén–magyar.¹³

A prágai Állami Statisztikai Hivatal az 1925/1926-os tanévre vonatkozóan összeállított egy rendkívül érdekes statisztikai táblázatot a Csehszlovák Köztársaság egyes nemzetiségeinek anyanyelvi iskoláztatását illetően a népiskolák elemi és polgári iskoláinak kategóriájában. E táblázat kimutatásai szerint az iskolába járó magyar gyermekek 86,6 százaléka látogatott magyar tanítási nyelvű elemi és polgári iskolákat, ugyanakkor a lengyeleknél ez az arány 89,6, a ruténeknél 89,8, a németeknél 96,2, a "csehszlovák" nemzetiségnél pedig 99,1 százalék volt. A magyar gyermekeknek 7,2 százaléka járt vegyes, 4,7 százaléka "csehszlovák", 1,4 százaléka rutén, 0,5 százaléka pedig német tanítási nyelvű iskolákba.¹⁴

A húszas évek közepére beállt állapot az elemi iskolák vonatkozásában az elkövetkező években már nem módosult jelentékenyebb mértékben. Az 1930/1931-es tanévben például a felvidéki magyar elemi iskolák száma 813 volt, 97.274 tanulóval. A magyar polgári iskolák száma a harmincas évek elejére azonban lecsökkent 18-ról 13-ra, az azokat látogató tanulók száma az 1930/1931-es tanévben pedig már csak 1.684 fő volt.¹⁵

A harmincas évek közepén az iskolaügyi hatóságok szükségesnek látták a polgári iskolai oktatás minél szélesebb körű kiterjesztését az addig csak a nyolcéves elemi iskolákat látogató tanulók között is. Ezt a célt volt, illetve lett volna hivatva szolgálni az 1935. december 20-án kelt 233/1935. sz. tc. is, amely a polgári iskolák körzetesítéséről intézkedett. E törvény értelmében 1936. január 1-jétől minden polgári iskolához hozzátartoztak volna egy körülbelül öt kilométeres sugarú körzetet, amelyen belül az elemi iskola ötödik osztályának elvégzése után a polgári iskola látogatása minden tanuló számára kötelezővé vált volna.¹⁶ A polgári iskolai oktatás körzetesítését azonban nem hajtották végre hiánytalanul, s itt is főleg a magyar iskolai körzetek kijelölését hanyagolták el az illetékesek.

Az óvodákat a tárgyalt korszakban a népiskolák kategóriájában tartották ugyan nyilván, ennek ellenére azonban vitathatatlan, hogy ezek az intézmények valójában még nem iskola jellegűek. Elterjedtségük a maihoz viszonyítva szinte elenyésző volt. Az első konkrét számadattal is csak a harmincas évek elejéről, az 1931/1932-es tanévtől rendelkezünk ebben a vonatkozásban, de csakis az országrész szlovákiai területéről. Az említett tanévben Szlovákiában 26 magyar óvoda működött 30 osztállyal, s azokat 2.162 3-6 éves gyermek látogatta. Az óvodák terén azonban szlovák viszonylatban sem voltak kedvezőbbek az állapotok. Az 1931/1932-es tanévben Szlovákiában például mindössze 98 szlovák óvoda működött 115 osztállyal és 7558 gyermekkel. Még aránylag a szlovákiai németek helyzete volt ezen a téren a legkedvezőbb. Az említett tanévben ugyanis Szlovákiában 16 német óvoda működött 19 osztállyal, az azokat látogató gyermekek száma pedig 1.249 fő volt.¹⁷

A szintén a népiskolák kategóriájába sorolt kisegítő iskolákat a testi fogyatékosok, a szellemileg visszamaradt, valamint a speciális javítónevelést igénylő iskolaköteles korú gyermekek számára szervezték. A Csehszlovák Köztársaság fennállása alatt egyetlen ilyen jellegű magyar iskola működött, a pozsonyi állami kisegítő iskola a szellemileg visszamaradt gyermekek számára.¹⁸

Az új csehszlovák államban az iskolai magyartalanítás első stádiumában a szlovák és rutén többségű vidékek magyar iskoláinak megszüntetése, illetve szlovákká, esetenként ruténné változtatása volt a cél. A szlovák és rutén többségű községek magyar iskoláinak szlovákká vagy ruténné tétele ellen nem is lehetne kifogásunk, csakhogy ezt az iskolai nacionalizálást az állami és iskolaügyi hatóságok oly nagy buzgalommal hajtották végre, hogy a szlovák és rutén többségű vidékek magyarsága – tehát a szórványmagyarság – teljesen iskolák nélkül maradt. Egyedül kivétel a Sáros megyei Eperjes, ahol a Csehszlovák Köztársaság fennállása alatt mindvégig megmaradt a magyar tanítási nyelvű evangélikus elemi iskola, sőt 1926-ig

még a gimnáziumnak is volt egy csonka magyar tagozata.

A magyar iskolák tehát az impériumváltást követő egy-két éven belül mindenütt visszaszorultak a szorosan vett magyar etnikai területre. Nem sokkal ezután azonban elkezdődött az iskolai magyartalanítás második stádiuma, amely egészen a köztársaság felbomlásáig, illetve az 1938. november 2-i bécsi döntésig és az azt követő országhatármódosulásig tartott. Ez abban nyilvánult meg, hogy elkezdődött és egyre intenzívebbé vált az államnyelvű iskolák szervezése a magyar etnikai tömb városaiban és falvaiban. Mihelyt erre valahol kimutatható volt a törvényesen előírt gyermekmennyiség, a csehszlovák iskolaügyi hatóságok azonnal megszervezték a szlovák – Kárpátalján a rutén vagy a cseh – tanítási nyelvű iskolát. A szláv elem gyors térhódítása főleg a városokban tette lehetővé az államnyelvű iskolák megnyitását.

A magyar iskolák elszorvasztását a tanügyi hatóságok helyenként akár törvénysértő módon is igyekeztek elősegíteni. Kárpátalján például 1922 nyarán rendeletileg megtiltották a görögkatolikus és izraelita vallású magyar gyermekek felvételét a munkácsi római katolikus magyar tannyelvű elemi iskolába, miközben az iskola vezetését megfenyegették, hogy a rendelkezés be nem tartása az egész iskola létét veszélyezteti. A görögkatolikus és zsidó szülők minden ellenvetése hiábavalónak bizonyult, mivel gyermekeiket csakis a rutén elemi iskolába vették fel. Hasonló intézkedés történt a polgári iskola vonatkozásában is. A görögkatolikus és izraelita vallású magyar gyermekeket itt is csak az iskola rutén tagozatába vették fel. Bármilyen nagy volt is a szülők és gyermekek elkeseredése e nyilvánvaló jogsérelem miatt, panaszuk semmilyen fórumon nem talált meghallgatásra.¹⁹

Az iskolai magyartalanításnak azonban "kifinomultabb" eszközei is voltak. A szlovák iskola felállítását – és ezáltal a magyar fokozatos elszorvasztását – sok helyen az e téren joggal hírhedtté vált Szlovák Liga /Slovenská liga/ "vette kézbe". A Szlovák Ligát 1920. október 22-én hozták létre Pozsonyban. A nemzeti terjeszkedés vágyától égő radikális szlovák értelmiségieket tömörítő szervezet hivatalosan csupán azt a célt tűzte maga elé, hogy Szlovákiának azokon a vidékein, ahol a szlovákság kisebbségben vagy szórványokban él, szlovák óvodákat, elemi és polgári iskolákat létesítsen és tartson fenn, hogy ezáltal, úgymond, megóvjá a szlovák gyermekeket az elnemzetietlenítés veszélyétől.²⁰

A Szlovák Liga tevékenysége azonban jóval túlment ezen a célkitűzésen, mivel – amint később nyilvánvalóvá vált – fő törekvése a nemzeti kisebbségek által lakott területek szlovákosítása lett. Az egyesület – élvezve az államhatalom hathatós politikai, erkölcsi és anyagi támogatását – gyors fejlődésnek indult. Központja Pozsonyban volt, de körzeti titkárságai működtek a jelentősebb vidéki városokban is. Szívós szervező munkája eredményeként 1938 októberében már 440 helyi szervezete volt Szlovákia-szerte, s ebből 231 működött magyar vidéken.²¹

A Szlovák Liga a nemzeti kisebbségek által lakott városokban és falvakban, persze leginkább a magyar nyelvterületen, sokszor már 8-10 "csehszlovák" iskolaköteles gyermek számára megszervezte az államnyelvű iskolát. A tanítás a díszes, modernül felszerelt iskolában tehát többnyire csak néhány gyermekkel indult. Ezután következett a szegényebb sorsú magyar szülők gyermekeinek beédesgetése a szlovák iskolába. A Szlovák Liga iskoláiban ugyanis ezeket a gyermekeket ingyen ellátták tankönyvekkel, sőt még ruhával is, biztosították számukra az ingyenes iskolai étkeztetést stb. Az anyagi előnyök biztosítása és a látványos propaganda bizony sok magyar családot rávett arra, hogy gyermekeit a Szlovák Liga iskoláiba irassa be. Az ilyen lélekvásárlás nem mindig és nem mindenütt érte el célját, sokszor megtörtént azonban, hogy a Szlovák Liga iskolája sikeresen hódított a magyar falvakban. S természetesen, ahogy izmosodott a szlovák iskola, úgy sorvadt a magyar. A szlovák iskola térnyerése sok helyen eredményezte végülis a magyar iskola megszűnését. Így aztán voltak olyan 70-80 százalékból magyar többségű községek, amelyekben egyáltalán nem maradt magyar iskola, ellenben virágzott a szlovák. Példaként megemlíthetjük Csécs,

Előpatony, Gyürki, Hegy, Hegyi, Kiskér, Kismagyar, Macháza, Makranc, Sirak, Süly, Tompa, Tonkháza stb. községeket.²² Mindent egybevetve: a Szlovák Liga a köztársaság fennállásának utolsó teljes évében – az 1937/1938-as évben – összesen 72 magyar községben tartott fenn állam-nyelvű iskolákat.²³

Jellemző, hogy a magyar iskola felszámolására leginkább azokban a magyar falvakban kerülhetett sor – erre a korabeli ellenzéki magyar sajtó is rámutatott –, amelyekben a kormánytámogató aktivizmus már "legyöngítette a nemzeti lélek ellenállóképességét, s alkalmassá tette a talajt a magyar iskola föladására". A Szlovák Liga is rendszerint azokban a magyar falvakban próbálkozott Ligaiskolát létesíteni, amelyekben "az agrárpártpolitikai agitációja elvégezte már a lelki pionír-munkát" – mutatott rá egyik elemző vezércikkében a magyar pártok központi napilapja.²⁴

Az államnyelv oktatására a nemzeti kisebbségek iskoláiban a csehszlovák iskolaügyi gyakorlat is súlyt helyezett. A 226/1922. sz. tc. 1. paragrafusa az államnyelvet csupán az elemi iskolák fakultatív tantárgyai között említette, azzal a külön nyomatékkal, hogy az Iskolaügyi és Népművelési Minisztérium az államnyelvoktatását az egyes nemzetiségi iskolák számára kötelezővé is teheti. Ugyanennek a törvénynek 2. paragrafusa hasonlóképpen intézkedett az államnyelv oktatásáról a nemzeti kisebbségek polgári iskoláiban.²⁵

A húszas évek folyamán fokozatosan valamennyi csehszlovákiai magyar népiskolában bevezették az államnyelv oktatását. Az oktatás határfoka eleinte azonban a legtöbb helyen szinte a nullával volt egyenlő, mivel az a magyar pedagógusréteg, amely még az impériumváltás előtt szerezte képesítését, többnyire egyáltalán nem beszélte a szlovák, cseh vagy rutén nyelvet. A 276/1920. sz. tc. értelmében mindazok az elemi és polgári iskolai tanítók, akik oklevelüket 1918. december 31-ike előtt magyarországi tanítóképző intézetekben szereztek, 1923. december 31-ig kötelesek voltak vizsgát tenni az államnyelvből, valamint a Csehszlovák Köztársaság honismeretéből, mivel tanítói képesítésüket a csehszlovák iskolaügyi hatóságok csakis e feltételek teljesítése után voltak hajlandók elismerni.²⁶ A régi magyar tanítóság többsége azonban ha alávetette is magát a képesítő vizsgának és a szlovák nyelv alapjaiból is levizsgázott, az állam nyelvét a valóságban nem volt képes rendesen elsajátítani, annál is inkább, mivel szintiszta magyar vidékeken működött.²⁷ Az államnyelv oktatása a magyar elemi iskolákban így aztán valóban nagyon alacsony hatékonyságú volt.

*

A magyarság iskolaügyi sérelmei évről évre szaporodtak. Új magyar iskolák megnyitása szinte a lehetetlenséggel volt határos. A kirívó visszaélések egész sorát vehetnénk itt lajstromba, elégedjünk meg azonban csupán néhány jellemző eset bemutatásával.

Dornkappel Pozsonynak egyik kültelki munkáskolóniája volt, ahol a városban munkát találó vidéki népesség nagy tömegekben telepedett le. A vidékről felköltözött és Dornkappelban letelepedő családok tekintélyes része magyar nemzetiségű volt. A szóban forgó munkáskolónia, természetesen, állami iskolát is kapott, sőt nemcsak elemi, hanem polgárit is, de csakis szlovák tanítási nyelvűt. A dornkappeli magyar szülők tehát vagy a helyi szlovák iskolába járaták gyermekeiket, vagy a pozsonyi belvárosi magyar iskolák valamelyikébe iratták be őket, amelyekbe azonban a naponkénti bejárás a belvárostól aránylag távol eső kültelki munkáskolóniáról gyalog fárasztó és időigényes, vasúton pedig költséges volt. A harmincas évek elején közel 200 magyar gyermek szülője kérvényezte a helyi magyar iskola megnyitását. A pozsonyi városi képviselőtestületnek nem volt ellenvetése magyar iskola létesítése ellen Dornkappelben, sőt az iskola felállításának költségeit is megszavazta, az illetékes iskolaügyi hatóságok azonban ennek ellenére éveken keresztül halogatták az ügy kedvező elintézését. Az eredmény végül is az lett, hogy a munkáskolónia magyar iskola nélkül maradt.²⁸

A dornkappeli esetről is felháborítóbbak voltak azonban az egyik Hont megyei

kisközségben, Sirakban történtek. A siraki állami magyar népiskola tanítási nyelvét 1923-ban az iskolaügyi hatóság szlovákra változtatta, anélkül persze, hogy kikérte volna a község lakosságának véleményét ebben az ügyben. A sirakiak kezdettől fogva szorgalmazták a magyar oktatás visszaállítását, ezirányú kérvényeikre azonban még csak választ sem kaptak. A tanfelügyelőség alkalomadtán csupán annyi szóbeli felvilágosítással volt hajlandó szolgálni az ismételten kérvényező siraki lakosoknak, hogy községük iskolájában indokolt a szlovák oktatás, mivel – a tanfelügyelőség megítélése szerint – a sirakiak, úgymond, elmagyarosodott szlovákok. A község 1928-ban új iskolaépület felépítésébe kezdett azzal a határozott kikötéssel, hogy abban már a magyar lesz a tanítás nyelve. Amikor azonban az új iskola felépült, a sirakiak nagy megrökönyödésére a tanfelügyelőség ismét csak nem engedélyezte a magyar nyelvű oktatást, mire a községi képviselőtestület tiltakozásul megtagadta az építkezési költségek kiegyenlítését. Természetesen, az eset peres bírósági eljárást vont maga után, tény azonban, hogy a siraki magyar gyermekek ezután sem tanulhattak anyanyelvükön. Az iskolaügyi hatóság arra sem volt tekintettel, hogy Sirakon az 1930. évi népszámlálás adatai szerint is a lakosság 81,85 százaléka vallotta magát magyar nemzetiségűnek.²⁹

Az ilyen és az ehhez hasonló esetek egyáltalán nem voltak egyedülállóak. A Nyitra megyei Tótmegyeren a római katolikus szlovák elemi iskolának például 1933-ig magyar párhuzamos osztályai is voltak. Ekkor azonban a helybeli szlovák többségű iskolaszék kimondta, hogy 1933 szeptemberétől megszünteti az iskola magyar osztályait. A tótmegyeri magyar szülők természetesen a leghatározottabban tiltakoztak e törvényellenes határozat ellen. Fellebbeztek a nagyszombati apostoli adminisztrátúránál és egyéb fórumokon is, mindennek ellenére 1933. szeptember 1-jén a magyar tagozatba beíratott 120 gyermek is szlovák osztályokba kényszerült.³⁰ A magyar szülők azonban nem hagyták annyiban a dolgot. Éveken keresztül szorgalmazták a magyar párhuzamos osztályok visszaállítását. 1936 nyarán például ezt 109 tanköteles magyar gyermek szülője írásban kérlemelte az illetékes hatóságoknál, természetesen eredménytelenül.³¹

Az Abaúj-Torna megyei Csécs és Makranc községekben – mindkettő magyar többségű volt – mindjárt az impériumváltás után felszámolták a magyar iskolákat és helyettük szlovákokat állítottak. A magyar szülők évről évre kitartóan kérvényezték a magyar iskola visszaállítását, vagy legalább a szlovák iskola mellett magyar párhuzamos osztályok felállítását. A két magyar község lakossága 1932 nyarán egyenesen a pozsonyi Iskolaügyi Referátushoz fordult párhuzamos magyar osztályok engedélyezésének ügyében, kérelmüket azonban ott is elutasították. A következő év nyarán már a magyar ellenzéki pártok illetékesei is interveniáltak a két magyar község anyanyelvi iskolája visszaállítása ügyében. A pozsonyi Iskolaügyi Referátus válasza az volt, hogy a beiratkozás alapján kell majd megállapítani és eldönteni, van-e igény e községekben a magyar iskola visszaállítására, vagy sem. Nos, az 1933. június 28-30-án lefolyt iskolai beiratásoknál Makrancon az összesen 120 tanköteles gyermekből 100-at, Csécsen pedig 150-ből 137-et a kérvényezett magyar iskolába iratták be a szülők, s ezzel bőven eleget tettek a pozsonyi Iskolaügyi Referátus feltételeinek.³²

A tanügyi hatóságok azonban mindennek ellenére nem engedélyezték a magyar iskola, illetve magyar párhuzamos osztályok megnyitását az említett községekben, sőt az akció kezdeményezői és szervezői ellen a hatóságok nemzeti izgatás vádjával eljárást kezdeményeztek. A megvadultakat a bíróság a későbbiek folyamán felmentette ugyan, a hatósági eljárással azonban sikerült a magyar szülőket kellőképpen megfélemlíteni. A két magyar többségű község így aztán továbbra is magyar iskola nélkül maradt.³³

Holota János nemzetgyűlési képviselő 1934. június 5-én interpellációt nyújtott be az iskolaügyi miniszterhez a csécsi és makranci magyar elemi iskolák visszaállítása tárgyában, a várt eredményt azonban ez a lépés sem hozta meg.³⁴

A magyar gyermekek szlovák iskolába való kényszerítése sok helyen durva egzisztenciális és társadalmi presszióval párosult. A Bars megyei Málás és Nyír községekben – mindkettő

magyar többségű – történt meg az eset, hogy az oroszokai cukorgyárban dolgozó magyar szülőket elbocsátással fenyegették meg, ha gyermekeiket nem lesznek hajlandók szlovák iskolába járatni.³⁵ Elvértve, persze, olyan esetek is adódtak, amikor egy-egy község magyar iskolájának megszüntetésére tett kísérletek mégsem végződtek eredményesen, illetve amikor a szülőknek sikerült kiharcolniuk a bezárt magyar iskola újbóli megnyitását. Hadd álljon itt ilyen párját ritkító példaként a kurtakeszi eset:

A Komárom megyei Kurtakeszi katolikus magyar iskolájának felszámolására valóban eredeti trükköt eszeltek ki. A harmincas évek elejétől a községben már szlovák nyelvű Liga-iskola is működött, amely évről-évre fokozatosan bővült. Hogy térhódítása minél gyorsabb és eredményesebb legyen, célszerűnek látszott valamilyen "csellel" felszámolni a magyar iskolát. Ez meg is történt, mégpedig arra való hivatkozással, hogy a magyar iskola épülete "életveszélyes", s így tanítás céljaira nem vehető igénybe. Az iskola nélkül maradt magyar gyermekeket egyszerűen beparancsolták a szlovák iskolába. Azokat a szülőket, akik ezt az állapotot nem voltak hajlandók tudomásul venni, s gyermekeiket nem adták be a szlovák iskolába, a hatóság megbírságolta. A község lakossága azonban kitartott, és határozottan követelte a bezárt magyar iskola megnyitását.³⁶ A kurtakeszi magyar iskola érdekében 1934 áprilisában két magyar tartománygyűlési képviselő – Alapy Gyula keresztényszocialista, valamint Jaross Andor magyar nemzeti párti – is felszólalt a pozsonyi tartománygyűlésben, így aztán a község lakosai rövidesen vissza is kapták bezárt katolikus magyar iskolájukat.³⁷ A kitartó küzdelem és az interveniálás ebben az esetben eredményesnek bizonyult, sajnos az esetek többségére nem ez volt a jellemző.

A magyar nemzeti kisebbség szakembereinek statisztikai számításai kimutatták, hogy például az 1935/1936-os tanévben Csehszlovákiában 66 olyan helység létezett, amelyekben a hatályos csehszlovák törvények értelmében indokolt lett volna magyar népiskolák fenntartása, ilyenek azonban ott mégsem léteztek. E 66 helységből több mint 50 egyben magyar többségű is volt.³⁸

Az iskolai "csehszlovákosítás" érdekes módon Kárpátalján még intenzívebben folyt, mint Szlovákiában. A köztársaságnak ebben a tartományában az állami és iskolaügyi hatóságok szinte minden visszaélést megengedhettek maguknak a magyarság, sőt részben még a rutén lakosság iskoláinak felszámolása érdekében is. Az 1937. évi hivatalos csehszlovák kimutatás szerint Kárpátalján összesen 769 elemi iskola működött 146.681 tanulóval. Ebből rutén, ukrán és orosz tanítási nyelvű volt 465 iskola 102.520 tanulóval. A "csehszlovák" – voltaképpen cseh – elemi iskolák száma 158 volt, az azokat látogató tanulóké pedig 22.178. A magyar iskolák száma 118 volt 18.171 tanulóval. A teljesség kedvéért még megemlíthetjük, hogy a felsorolt iskolákon kívül volt még a Kárpátalján 17 német, 7 zsidó és 4 román elemi iskola.³⁹

A polgári iskolák viszonylatában még kiugróbb volt a "csehszlovák" elem előnye, illetve még szembeötlőbb a magyarság hátránya. A tartományban az említett évi kimutatás szerint működött 18 rutén, ukrán és orosz tanítási nyelvű polgári iskola 5.311 tanulóval, valamint 14 "csehszlovák", azaz cseh polgári iskola 3.626 tanulóval. Önálló magyar polgári egyetlen egy sem létezett, csupán egyes rutén iskoláknak voltak magyar párhuzamos osztályai; összesen 24 osztály 988 tanulóval. Volt még ezenkívül a Kárpátalján 3 német polgári iskolai osztály 139 tanulóval.⁴⁰

Ezek az adatok annál is inkább megdöbbentőek, mivel – amint az köztudott – Kárpátalján a "csehszlovák" elem teljesen gyökértelen, telepes és hivatalnokréteg volt. A legutóbbi, az 1930. évi csehszlovák népszámlálás adatai szerint Kárpátalja 709.129 rendezett állampolgárságú lakosából mindössze 33.961 volt "csehszlovák" (ebből 13.242 szlovák és 20.719 cseh), ezzel szemben 446.916 volt az orosz, rutén és ukrán, 109.472 magyar stb. nemzetiségű⁴¹ Tehát amíg a 33.961 kárpátaljai "csehszlovák" 158 elemi, illetve 14 polgári iskolával rendelkezett, addig a 109.472 magyarnak csupán 118 elemi iskolája volt, polgárija pedig egyetlen egy sem, csak néhány párhuzamos magyar osztálya, a masaryki és beneši

"demokrácia" legnagyobb dicsőségére.

A kárpátaljai magyarság azonban mindvégig kitartóan küzdött a magyar polgári iskolák engedélyezéséért, illetve a régi magyar iskolák visszaállításáért, ám mindhiába. Az Ugocsa megyei Nagyszöllös és környékének magyarsága például évenként újból kérvényezte az iskolaügyi hatóságoknál az impériumváltás után felszámolt polgárijuk újbóli megnyitását. 1931 nyarán egyenesen a prágai Iskolaügyi és Népművelési Minisztériumba nyújtották be kérvényüket, amelyet a nagyszöllösi magyar szülőkön kívül néhány közeli község – Tiszaújlak, Fancsika, Feketeardó, Királyháza – magyarjai is aláírtak. A kérvényezők kifejtették, hogy Nagyszöllösön és környékén mintegy ezer magyar iskolásgyerek várja a magyar polgári iskola megnyitását. A szülők 1933-ban újból kérvénnyel fordultak a minisztériumhoz, de ismét eredménytelenül. Nagyszöllös és környékének magyar gyermekei továbbra is a helyi rutén polgárit voltak kénytelenek látogatni, vagy naponta vonatozhattak a meglehetősen távoli Beregszászra, ahol a rutén polgárinak magyar párhuzamos osztályai is voltak.⁴²

A tanügyi hatóságok viszonyulását a felvidéki magyar közoktatáshoz, valamint azok magyarellenos beállítottságát már pusztán az a tény is jól illusztrálja, hogy sem magyar nemzetiségű tanfelügyelő kinevezésére soha nem kerülhetett sor, sem az Iskolaügyi és Népművelési Minisztérium kihelyezett részlegeként működő pozsonyi Iskolaügyi Referátus vezető tisztségviselői között nem akadt egyetlen magyar se.⁴³

Végezetül a magyar elemi iskolákkal kapcsolatban még megemlítenéd, hogy azok zöme felekezeti iskola volt. Szlovákiában például a harmincas évek elején működő 736 magyar tanítási nyelvű iskolából csak 74 volt állami, 77 községi, 585 iskola pedig öt vallásfelekezet között oszlott meg. Az 585 felekezeti iskolából 340 volt római katolikus, 189 református, 28 evangélikus, 10 görögkatolikus, 18 pedig zsidó hitközségi iskola.⁴⁴

Nem vitás, hogy az állami iskolák általában jobban megfeleltek a modernebb oktatás követelményeinek, mint a sokszor nagyon is mostoha körülmények között működő felekezeti iskolák. Az egyes vallásfelekezetek iskolaépületei – főleg a falvakban – nem mindenütt feleltek meg rendeltetésüknek, mivel egy részük szűkös és egészségtelen volt. Hátrányosan hatott az is, hogy a magyar felekezeti iskolák többsége egytanerős osztatlan iskola volt, ami azt jelentette, hogy az iskola valamennyi osztályával egyetlen tanító volt kénytelen egyszerre foglalkozni. Másrészt azonban a felekezeti, főként a református iskolák nagyobb gondot fordítottak a gyermek nemzeti öntudatának fejlesztésére, ami kisebbségi sorban a nemzeti kisebbség fennmaradása szempontjából ugyancsak nélkülözhetetlen velejárója a missziós feladatot betöltő anyanyelvi iskolahálózatnak.

Jegyzetek

1. TURCZEL Lajos: Két kor mezsgyéjén. Bratislava, 1967. 38.p.
2. BUZEK, Kamil: Úvod do právnej organizácie národného školstva v Republikee Československej. Praha, 1935. 21-22.p.
3. Sbírka zákonu a nařízení státu československého. Ročník 1922.1003-1007.p.
4. Statistická příručka Republiky Československé II. Praha, 1925. 21.p.
5. Uo.
6. Sbírka zákonu a nařízení státu československého. Ročník 1919. 263-264.p.
7. Mikor hajtják végre Szlovenszkón és Ruszinszkóban az 1919. évi 189. számú iskolaügyi törvényt? = Prágai Magyar Hírlap, 1934. május 26. 6.p.; Egységesen fogják rendezni a felekezeti iskolák tanítóinak fizetését. = Prágai Magyar Hírlap, 1934. augusztus 25. 2.p.
8. Sbírka zákonu a nařízení státu československého. Ročník 1920. 266-267.p.
9. Uo. 268-269.p.

- 10.Československá statistika - Svazek 39. Školy v Republice Československé ve školním roce 1925/26. Praha, 1927.198-199.p.
- 11.Statistická příručka Republiky Československé V. Praha, 1932.362-365.p.
- 12.Sbírka zákonu a nařízení státu československého. Ročník 1925. 666-670.9.
- 13.Československá statistika - Svazek 39. Školy... i.m. 198-199.p.
- 14.Uo. 16.p.*
- 15.Statistická příručka ... i.m. 362-365.p.
- 16.Sbírka zákonu a nařízení státu československého. Ročník 1935. 733-738.p.
- 17.MATEJ, Jozef: Dejiny českej a slovenskej pedagogiky. Bratislava, 1976. 345.p.
- 18.SZERÉNYI Ferdinánd (szerk.): A csehszlovákiai magyar tanítók almanachja 1918-1933. Bratislava, 1934. 244.p.
- 19.A munkácsi magyarság újabb iskolaügyi sérelme. = Prágai Magyar Hírlap, 1922. szeptember 6. 2-3.p.
- 20.GESSAY, Ignác: Krátke dejiny Slovenskej Ligy na Slovensku odzalozenia po 1. okt. 1926. Trnava, 1926. 3-5.p.; BRESTENSKY, Vojtech - KRUZLIAK, Imrich: Za tú našu slovenčinu. Bratislava, 1940. 6.p.
- 21.A felvidéki magyarság húsz éve 1918-1938. Budapest, 1938.126.p.
- 22.TÁRNOK Gyula: Magyar reformátusok a csehszlovákiai kisebbségi sorsban. Pápa, 1939. 31.p.
- 23.A felvidéki magyarság húsz éve... i.m. 127.p.
- 24.A kurtakeszi iskola. = Prágai Magyar Hírlap, 1934. május 3.p.
- 25.Sbírka zákonu a nařízení státu československého. Ročník 1922.1003.
- 26.Sbírka zákonu a nařízení státu československého. Ročník 1920. 612.p.
- 27.SZERÉNYI Ferdinánd (szerk.): A csehszlovákiai magyar tanítók almanachja... i.m. 99.p.
- 28.FIZELY Imre: A magyar iskola. = Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938. (Borsody István szerk.) Budapest, 1938. 116.p.
- 29.Sírák 82 százalékos magyar többsége tizenhárom év óta kérelmezi a magyar tannyelvű iskolát. = Prágai Magyar Hírlap, 1936. február 12.4.p.

- 30.Újabb izgalom a tótmegyeri magyar iskola miatt. = Prágai Magyar Hírlap, 1933. szeptember 5. 6.p.
- 31.A magyarság kulturális követelése az iskolaügyi kormányzattal szemben. = Prágai Magyar Hírlap, 1937. december 5. 6.p.
- 32.A magyar többségű Csécs és Makranc község döntő küzdelmet indított a magyar iskola felállításáért. = Prágai Magyar Hírlap, 1933. július 5. 2.p.
- 33.Felmentették a magyar iskolát követelő csécsi és makranci gazdákat. = Prágai Magyar Hírlap, 1934. március 7.2.p.
- 34.Kap végre magyar iskolát a túlnyomó magyar többségű Csécs és Makranc község? = Prágai Magyar Hírlap, 1934. június 7. 2.p.
- 35.A magyarság kulturális követelése az iskolaügyi kormányzattal szemben. = Prágai Magyar Hírlap, 1934. május 3.1.p.
- 36./o. i./: Helyszíni tapasztalatok a kurtakeszi "iskolafronton". = Prágai Magyar Hírlap, 1934. április 7.5.p.
- 37.A kurtakeszi iskola. = Prágai Magyar Hírlap, 1934. május 3. 1.p.
- 38.Közel hetven magyar községben nincsen magyar iskola! = Prágai Magyar Hírlap, 1936. március 1. 3.p.
- 39.BONKÁLÓ Sándor: Magyarorosz sorskérdések. Felvidéki mártírok és hősök aranykönyve. Budapest, 1940. 164.p.
- 40.Uo.
- 41.V.ö. POPÉLY Gyula: Népfogyatkozás. Budapest, 1991.105.p.
- 42.Ezer magyar gyermek várja, hogy Nagyszöllös magyar polgárit kapjon. = Prágai Magyar Hírlap, 1934. március 28. 6.p.
- 43.SZIKLAY Ferenc: A szlovenszkói magyar népoktatás helyzetrajza. Bratislava - Pozsony, é. n. 8.p.
- 44.Slovenské školstvo v prítomnosti. Praha, 1932.12.p.

SUMMARY

Gyula Popély: Basic-level Hungarian education in Czechoslovakia from 1918 to 1938

Shortly after the military occupation of Upper Northern Hungary, the systematic reduction of the Hungarian school-system was started by the Czechoslovakian executive powers - alluding to its "hungarianizing" effects.

A section of the schools serving the specific interests of the Hungarian population fell victim to this effort. Naturally, the main targets of these endeavours was primarily the Hungarian public elementary school system of the church and of the state.

The seemingly liberal school-law (1919) was never inaugurated in Slovakia and Sub-Carpathia, so the educational griefs of Hungarians in the Upper North were worsened year by year. This also affected the Hungarian educators. It is illustrative of the situation that for instance, in order for Hungarian teachers to work, a qualifying test had to be passed in the Slovak language (even in areas entirely inhabited by Hungarians), and that not one Hungarian school-commissioner was appointed during this time.

The result is staggering, the statistics speak for themselves: according to the statistics for 1922, 845 Hungarian elementary (public) schools were operating in Slovakia, with 94,195 students, the 1937 statistics speak of 118 schools and 18,471 students.

A ROMÁNIAI MAGYAR OKTATÁS HELYZETE (1944-1959)

ENYEDI SÁNDOR

Több mint negyvenöt év múlt el azóta, hogy *a második világháború befejezését követően a romániai magyarság újabb sorsforduló elé érkezett*, de az eltelt több mint négy évtized sem volt elegendő arra, hogy elkészüljön a romániai magyarság oktatási helyzetét igazán részletesen és alaposan feltáró monográfia. Miközben a nemzetiségi lét első korszakának (1918–1940) iskolai helyzetét többen is megpróbálták feldolgozni,¹ az utóbbi több mint négy évtized iskolai helyzetéről csak résztanulmányok születtek.

Nincs átfogó, részletes képünk a romániai magyar iskolák sorsának alakulásáról, holott köztudott, hogy minden nép megmaradásának egyik legfontosabb feltétele az *anyanyelven történő oktatás és a megfelelő iskolahálózat*. Trianon után a kisebbségi sorsra jutott erdélyi magyarság vezetői szinte az impériumi változás első pillanatától kezdve felismerték a nemzetiségi oktatásügy fontosságát, s igyekeztek mindent elkövetni, hogy a magyar nyelven történő oktatás kérdése intézményes megoldást nyerjen.

Huszonkét év drámai tényanyaga a bizonyíték, hogy ez a törekvés csak részeredményekre jutott. A siker vagy sikertelenség nem kizárólag a magyarság vezetőinek akaratán múlt, hanem erősen függött a mindenkori politikai viszonyoktól és a kisebbségi társadalom sajátos helyzetétől. Az első huszonkét év magyar vezetői olyan államkeretben dolgoztak, amely nem feltétlenül óhajtott meggyőzni a hazai és a nemzetközi közvéleményt, hogy a magyarság kulturális törekvései iránt humánusan viseltetik. A hatalmi csúcson egymást váltó különböző pártok világában a nemzetiségi iskolákért vívott harc változó eredménnyel folyt, s ha tartós sikerrel nem is kecsegtetett, de arra volt lehetőség, hogy a romániai magyarság gazdag és változatos sajtóján keresztül saját nemzetiségi panaszait szóvá tegye, és aki ma lapozza fel az akkori magyar sajtótermékeket, pontos képet nyerhet iskolai helyzetünk adott állásáról, vagy akár konkrétan is: az egy-egy iskolánk fennmaradásáért vívott harc kimeneteléről. A második világháború utáni demokráciát és egyenlőséget hirdető politika ellenére az olyan típusú sajtóorgánus, mint amilyen a Lugoson 1922-től kiadott, Jakabfy Elemér által szerkesztett kisebbségi folyóirat, a *Magyar Kisebbség* folytatás nélkül maradt. Az 1942-ben megszüntetett lap kiemelkedő érdemeket szerzett a nemzetiségi sors feltárásában, s e folyóirat megsárgult lapjai is tanúskodnak a huszonkét esztendő diszkriminációs nemzetiségi iskolapolitikájáról.

A háború végső kimenetelének zűrzavaros idején a romániai belpolitika kavargásában azok az erők táplálhattak reményeket amelyek korábban a nemzetiségi egyenlőséget tűzték zászlajukra. Az illegalitásban dolgozó Román Kommunista Párt dokumentumaiban is megfogalmazta programját a nemzetiségi kérdés igazságos megoldása ügyében, s a párt mellé felsorakozó Ekés Front vezetője, dr. Petru Groza is – szerteágazó magyar kapcsolataival – a magyarság felé tett gesztusaival valamilyen garanciát ígért egy olyan jövőben, amelyet az erőviszonyok alakulása alapján feltehetőleg újra román államkeretekben kellett elképzelni. Az 1944. augusztus 23-i román fegyveres felkelés, majd az azt követő szeptember 13-i román–szovjet fegyverszüneti egyezmény ha nem is döntötte el, de előrevetítette Észak-Erdély sorsát. A várható román területi gyarapodás bizonyosságát Románia újdonsült vezetői a nemzetiségek irányába tett gesztusokkal akarták egyértelművé tenni.² Hiába dúltak éles pártpolitikai harcok 1944 végétől, az ún. történelmi pártok szemben álltak a baloldali erőkkal csakúgy, mint a bevonuló és az országban maradó szovjet hadsereg törekvéseivel, s csak idő kérdése volt, hogy az új hatalmi helyzetben kik tudják megszilárdítani pozíciójukat véglegesen. Az 1945 márciusában megalakult Groza-kormány koalíciós volt ugyan, de a koalíció nem minden pártja számíthatott egyenlő esélyre a jövőt illetően.

A Groza-kormány intézkedéseinek egy részével sietett megnyugtatni a nemzetiségeket,

Észak-Erdélyben például lényegében változatlanul hagyta az 1940–1944 között kialakult magyar iskolarendszert, s Dél-Erdélyben – ahol 1943 végén minden magyar iskolát betiltottak – egyes korábban működött iskolák megnyitását engedélyezte.³ Az MNSZ vezetői eredményes tárgyalásokat folytattak a kolozsvári magyar nyelvű egyetem fenntartása ügyében is. A kezdeti hónapok zűrzavarában és nemzetiségi meghurcoltatásaiban ezek az intézkedések biztatóak voltak és az erdélyi magyarság nagy részét felsorakoztatták a román baloldal mellé. Iosif Ardeleanu, fontos beosztású pártfunkcionárius előadást tartott a Központi Pártiskolán "A nemzetiségi kérdés alapelvei Romániában" címmel⁴ s az előadásában nyomatékkal hangsúlyozta: *"Ez nem az a rendszer, mely megakadályozza nemzetiségek politikai, demokratikus harci szervezetei – MADOSZ – megalakulását és legális működését, hanem az a rendszer, amely a magyarság demokratikus szervezetének, az MNSZ-nek szabad fejlődési lehetőséget biztosított, megvédte azt a fasiszták és a reakciók támadásai ellen. Ez nem az a rendszer mely a magyar iskolákat, színházakat bezárta, újságait betiltotta, a magyar és a többi nemzetiségi kultúrát halálra ítélte. Ez az a rendszer, amely a magyarság számára lehetővé tette, hogy iskolák százait, egyetemet és színházat nyisson és azok fenntartását állami költségen biztosította. Ez a rendszer a román demokratikus sajtóval és kultúrával együtt hathatósan támogatja a magyar és egyéb nemzetiségi demokratikus sajtó és kultúra felvirágzását."* De 1945–1946 viharos hónapjaiban sok mindent lehetett tapasztalni, jót és rosszat is. Erre is kész volt a hivatalos válasz: *"Kétségtelen tény az, hogy a törvényeket és a kormányintézkedéseket reakciós vagy félrevezetett elemek még gyakran semmibe veszik, lábbal tiporják."* Majd: *"... a még felmerülő nemzetiségi sérelmeket nem a kormányzat, nem a román demokrácia terhére kell írni. Ezt úgy kell tekintenünk, mint a reakciónak bármilyen más téren megnyilvánuló mesterkedéseit".*

Ebben a sokszor kaotikusnak tűnő helyzetben – amikor új magyar iskolák nyílnak – biztatónak tűnik a jövő. 1946-ban például a *Világosság*-ot olvasó erdélyi magyarnak az is reményteljes lehetett, hogy szinte kampányszerűen sorozatosan megjelent a kolozsvári lap belső fejlécén: a jelszó: "Minden magyar gyermeket magyar iskolába!" S ekkor az sem számított, hogy állami vagy egyházi iskolába, a lényeg az volt, hogy anyanyelven tanuljon az ember. Az MNSZ nemcsak a már működő állami magyar iskolákért szállt síkra, hanem a sok-sok anyagi gonddal küzködő egyházi iskolákért is, amelyeknek oly nagy szerepük volt a két világháború között az erdélyi magyar tudat megőrzésében. Az 1946-os nyári székelyudvarhelyi MNSZ kongresszus örömdetesen bővülő iskolahálózatról adott számot,⁵ s a novemberi választásokra készülő magyar lapok – mint annak idején – most is következetesen szóvá tették a helyi iskolai sérelmeket. Ilyenből is akadt bőven, mert egy rendelet szerint Észak-Erdélyben vissza kellett szolgáltatni a román iskoláknak az 1940 előtt román nyelven működött iskolák épületeit. Az épület és teremgondokon túl megelégedést okozott egy új törvény, amelyet 1946. március 13-án tettek közzé.⁶ A törvény kimondta, hogy az 1945-ben elfogadott Nemzetiségi Statútum értelmében a magyar tannyelvű elemi (általános) iskolákban a különféle tantárgyakat (beleértve a történelmet, földrajzot és az alkotmánytant is) magyar nyelven kell oktatni. A román nyelv tanítása az elemi iskola harmadik osztályában kezdődik. A magyar nyelvű iskolák hálózatát két fő tankerület hatáskörében rendelték: Kolozsváron és Brassóban létesült területi főtanfelügyelőség,⁷ továbbá tanfelügyelőségeket létesítettek Kolozsváron, Szatmáron, Temesváron, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen és Sepsiszentgyörgyön.

Az ország súlyos anyagi helyzete szükségessé tett bizonyos racionális összevonásokat. Az 1947. szeptember 1-jén kezdődő tanév ennek ellenére a következő magyar iskolahálózatot mondhatta magáénak: a magyar óvodák és elemi iskolák (I-IV.) száma 2071 volt, e hálózatban 4205 óvónő és tanító dolgozott. Ezek közül 1036 állami iskola volt 2363 tanítóval. 754 elemi iskola volt egyházi vezetés alatt, ahol 1610 tanító dolgozott. A középfokú oktatás magába foglalt 184 különféle kategóriájú iskolát, amelyekben 2035 tanár tanított. Ezek az

iskolák a következőképpen oszlottak meg: 184 működő iskolából 68 gimnázium (V-VIII.), 29 líceum (IX-XII.) állami volt: 25 gimnázium, 35 líceum és 8 más jellegű iskola egyházi kezelésben volt. (A magyar mellett az orosz, ukrán, szerb, horvát, bolgár, német, lengyel, cseh, szlovák, török, olasz, örmény és görög iskolák részesültek állami ellátásban vagy támogatásban.)

A Magyar Népi Szövetség állandóan számon tartja a magyar nyelvű iskolák ügyét, és számos nehézség ellenére eredményes tárgyalásokat folytat a kormánnyal, a szakminisztériummal. Miközben tehát látványos eredmények születnek, a megoldásra váró kérdések rendezését a belpolitikai fejleményektől várják: *"Tisztában kell lennünk azzal, hogy a romániai népek nemzetiségi problémájának tökéletesebb megoldása, a romániai népek demokratikus, reakcióellenes harci egységének minél szilárdabb összekovácsolásán, a román demokrácia minél hathatósabb elmélyítésén keresztül valósítható meg."*⁸ A meghirdetett belpolitikai harc abban a mederben zajlik, amelyet a szovjet hadsereg által támogatott baloldal szab meg: a békeszerződés megkötése után (1947. február) új szelek fújdognak a nemzetiségi kérdés kezelése terén is: a harc során sorra adják fel kényszerű módon hadállásaikat az ún. történelmi pártok, a koalíciós kormány megszabadul nem kívánatos polgári útítársaitól, 1947. december 30-ra elérik a király trónfosztását, illetve kényszerű lemondását, 1948 februárjában sor kerül a két baloldali párt egyesítésére és az új néven (Román Munkáspárt) jelentkező párt napirendre tűzi az államosítást, amely közvetlenül érinti az iskolahálózatot is. Megtörténik a felekezeti iskolák állami tulajdonba vétele, s ezzel olyan fordulat következett be, amellyel a két világháború között nem kellett számolni. Ezt a történelmi pillanatot az MNSZ új, többszörösen meggyöngyölt vezetőséggel éri meg. Ez a vezetőség – függetlenül a magyarság széles rétegeinek akaratától – felső utasítások szolgai követésével tér le arról az útról, amelyet megalakulásakor a szervezet magára vállalt. Az 1948-as tanügyi reform⁹ során azonban egyelőre nem kell szégyenkeznie, hiszen ekkor még a viszonylag gazdag iskolahálózat teljesen átmenti önmagát állami keretekbe.

A magyar iskola az 1948-ban történt államosításig sokat megőrzött a korábbi alapvonásaiból, s természetesen az addigi iskolai struktúra a korábbi – 1940–1944 közötti – alig módosított változatát jelentette. A magyar oktatás alapja az elemi iskolák I-IV. osztálya volt. (Ezt még nevezték népiskolának is!) Erre épült a következő újabb négy osztály: V-VIII. (Ezt olykor az elemi iskola második ciklusának nevezték, vagy más alkalommal e négy osztály kapta az algimnázium nevet.) Sikeres továbbjutás esetén újabb négy osztály következett (IX-XII.). Ezt a ciklust nevezték helyenként főgimnáziumnak.

Az iskolák államosítása¹⁰ és reformja után egységes iskolarendszer jött létre, a magyar iskolahálózat teljesen igazodott a román iskolaszervezethez, amelynek második ciklusa csak 3 osztályt foglalt magába (V-VII.). A tanügyi reform szerint az abszolváló vizsga letétele és a sikeres felvételi vizsga után ezt követte volna az újabb négy osztály, tehát a középiskolai fokozat (VIII-XI). Azért a feltételes fogalmazás, mert mint később kiderült, a tanügyi reformnak ez az előírása általában nem valósult meg, az osztályok száma a harmadik ciklusban is csak három volt. Így tulajdonképpen az érettségire a X. osztály befejezése után került sor.

A magyar és a román oktatási rendszer között jelentős eltérés volt a múltban: Románia a háború után az előző rendszerektől fejletlenebb iskolastruktúrát örökölt, s a lerövidített tanulmányi idő a lemaradás kiküszöbölését akarta siettetni, hiszen ne felejtjük el, hogy Romániában a háború végén csaknem öt millió írástudatlan volt. (A tömeges analfabétizmus felszámolására Romániának egy évtizedre volt szüksége.)¹¹

Az 1948-as tanügyi reform nagy vívmánya, hogy általánossá, kötelezővé és ugyanakkor ingyenessé tette az elemi iskola I-IV. osztályainak az elvégzését. Ennek parancsoló következménye lett, hogy országosan számszerűleg is megnövekedett az újonnan létesített elemi iskolák száma. Magyar vonatkozásban ez többek között azt jelentette, hogy az 1948/49-

es tanévben a magyar nyelvű iskolák tanítóinak száma a korábbi 3870-ről 4729-re gyarapodott. Az óvodák száma is növekedett, az itt dolgozó óvónők száma 244-ről 545-re emelkedet a reform első évében.¹² Az államosítást megelőző időben Czikó Lőrinc újonnan kinevezett nemzetiségi oktatási vezértitkár közölte, hogy Romániában 2671 magyar tannyelvű elemi iskola működik, 4205 magyar tanítóval,¹³ Ez az adat némileg különbözik a már ismerttől. Czikó Lőrinc a tanügyi reform végrehajtása után is nyilatkozott¹⁴ s közlése szerint 1948 őszén a magyar iskolák száma a következőképpen alakult:

Az óvodák száma 383

I-IV. osztály 1320 iskola

V-VII. osztály 440 iskola

középiskolák száma 93

A moldvai csángóknál első ízben 1947 végén alakultak anyanyelvű iskolák, a tanügyi reform alkalmazása számukra is egyelőre iskolák megnyitását jelentette.

A tanügyi reform alkalmával Gheorghe Vasilichi közoktatási miniszter nem győzte hangsúlyozni: *"Az együttélő nemzetiségek fejlődése megegyezik a Román Munkáspártnak és a kormánynak a nemzetiségi kérdésben tanúsított helyes vonalával és megegyezik Lenin és Sztálin tanításával, melyet teljes sikerrel alkalmaznak a Szovjetunióban ..."* (Romániai Magyar Szó Naptára. 1949.)

Az 1948-as tanügyi reform az egységesítés jegyében feloszlatta a különálló magyar tanfelügyelőségeket, s az oktatás egész területe egységes vezetés alá kerül a tannyelvre való tekintet nélkül nemcsak a minisztériumban, hanem a közbülső és az alacsonyabb fokon is. Ennek következményei csak később mutatkoznak meg. Változtatott a reform a román nyelv tanítása ügyében is. Míg a törvény jellegű Nemzetiségi Statútum a román nyelv tanulmányozásának a megkezdését a nemzetiségi iskolákban az elemi iskola harmadik osztályába írta elő, az új intézkedés a román nyelv tanításának a bevezetését már az első osztályban elrendelte.

A tanügyi reform nagy gondot fordított a szakmai és műszaki középiskolák hálózatának a bővítésére. Négy típusú középiskola jött létre,¹⁵ de ezek közül az elméleti középiskolák kerültek háttérbe. Magyar vonatkozásban először 19 elméleti iskolát irányoztak elő, majd végül huszonkettőt nyitottak meg. A magyar nyelvű elméleti iskolák terén visszalépés történt, hiszen a reform után olyan városok maradtak elméleti középiskola nélkül, mint Máramarosziget (ahonnan a tanulókat Szatmárra irányították). Ez esetben a művelet oka valószínűleg az lehetett, hogy pontot akartak tenni a vitára, amely az épület jogutódlása körül folyt románok és magyarok között. Az épület ugyanis korábban a római katolikus egyház tulajdona volt. Eltűnt a magyar elméleti iskola Nagybányáról is, ahonnan szintén Szatmárra küldik a tanulókat, s a reform felszámolta a nagy tradíciójú Majláth Gimnáziumot, a gyulafehérvári gyerekeket Nagyenyedre irányították. Először egy kéttannyelvű kereskedelmi iskolát adnak a városnak, majd később megszüntették a magyar tagozatot, s maradt az elemi iskola. A reform szünteti meg az elméleti magyar középiskolát Kézdivásárhelyen, Medgyesen, Szászrégenben, Nagykárolyban, Szilágysomlyón, Szamosújváron, Nagyszalontán. A veszteség nem lebecsülendő, bár helyette az erdélyi magyarság kap 57 műszaki középiskolát, 6 mezőgazdaságit, 14 ipari-műszakit, 5 egészségügyit, 15 közgazdaságit, két bányászati és petróleumiparit, 1 erdészeti, 14 háztartásit, amelyek túlnyomó többsége azonban tagozat és nem önálló magyar iskola.

Javult a gyakorlati szakmák elsajátításának lehetősége, de csak később derült ki, hogy az elméleti iskolák nagy részének az átalakítása, megszüntetése, vagy átirányítása súlyosan érintette a humán műveltség terjesztésének lehetőségeit.

A reform nagy fokú átszervezést tett szükségessé és ezeknek egyik súlyos következménye volt, hogy egyes erdélyi városok nagy hagyományú, többnyire egyházi tulajdonban lévő épületei kerültek román kezelésbe vagy tulajdonba. Az egyházak kényszerűen tétlenül nézték

hajtani fellegvéraik elvesztését, a pártirányítású propaganda nagy hangsúlyt fektetett a reform pozitív hatásának hangsúlyozására, s a párt kampányát olyan magyar erdélyi értelmiségiek is elősegítették, mint Kacsó Sándor, Takáts Lajos, Gaál Gábor, Csehi Gyula, hogy most a magyar nemzetiségi kultúra fő ellenségét, Bányai Lászlót ne is említsem.

Kétségtelen, hogy a kétciklusos elemi iskolai oktatási hálózat jelentősen kibővült, javult a gyakorlati pályák felé az út, de az elméleti iskolák beszűkült hálózata jelzi a reform ellentmondásait. A reform mérlege végülis mégis pozitív, hiszen ekkor nyílik lehetőség arra, hogy szórványban élő magyarság számára is nyíljanak alsófokú anyanyelvű iskolák. A reform végrehajtása pedig növelte a magyar nyelvű pedagógusképzés igényét, s arra buzdította az akkor még magyar tannyelvű felsőoktatási intézményeket, hogy növeljék a beiskoláztatási számot a jelentkező szükségletek kielégítésére. 1948 folyamán egyre inkább kirajzolódnak a nemzetiségi politika változásának a jelei, s ezek a változások nem pozitív irányba hatnak. A magyar nyelvű iskolák egyes kivételektől eltekintve – s ezekre a kivételes jelenségekre már céloztunk – még nem mutatják a válság jeleit. A reform néhány évre irányt szabott, s így a magyar iskolák ekkor még betölthették fontos feladatukat.

A sajtó néhány sorban közölte 1948 őszén, hogy a reform szellemében átszervezték a Közoktatásügyi Minisztériumot.¹⁶ Az új szervezési formában tizenhárom központi osztálya lett a minisztériumnak, de figyelemre méltó, hogy ezek között már nem szerepelt kiemelten a nemzetiségi iskolák főosztálya.

Azonban Czíkó Lőrinc államtitkári minőségben 1951-ig a minisztériumban maradt. (Elődje, dr. Felszeghy Ödön 1948 tavaszán mondott le hivataláról.)

Tekintettel arra, hogy a pártpropaganda egyik fő célkitűzése a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldásának a hangsúlyozása volt, a nemzetiségi iskolahálózat adatai állandóan szerepeltek azokban a sajtóban is megjelentetett anyagokban, amelyek a román nép és az együtt élő nemzetiségek egyenjogúságáról szóltak.¹⁷ Ezért tulajdonképpen a háború utáni első tíz esztendő iskolatörténetének a megírása – megfelelő anyaggyűjtés után – nem okozhat különösebb gondot, legfeljebb arra nincs mód, hogy a kutató az egyes adatközlők eltérő adatai közötti ellenmondásokat feloldja, minthogy a tanügy közvetlen forrásai hozzáférhetetlenek. Gondot okozhat továbbá az is, hogy az adatközlők – többnyire párt vagy tömegszervezeti funkciókat betöltő aktivisták – néha eltérő szempontok szerint csoportosítják adataikat. Ez esetenként a hozzánemértésről tanúskodik, máskor viszont a tények tudatos elferdítésének szándékáról. (Ez utóbbi eset akkor válik gyakoribbá, amikor az erősen fogyó nemzetiségi iskolahálózat tényét kell elhallgatni.)

Az MNSZ IV. kolozsvári kongresszusán Kacsó Sándor elnök Czíkó Lőrinc már idézett adatain túlmenően elmondotta, hogy leszámítva a teológiákat, négy magyar főiskola működik, ebből a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 8 karral, a marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Intézet 5 karral, a kolozsvári Művészeti Főiskola 4 karral, s a kolozsvári Mezőgazdasági Intézet egyelőre 1 karral. Az elméleti iskolák száma 22-ről 23-ra emelkedett és a moldvai csángó falvakban már 18 iskola működik 28 tanítóval.¹⁸ A reform évében a Bolyai Tudományegyetemnek 1429 hallgatója volt, a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetnek 841. A Csíkszeredai Állami Líceumba 402 tanuló járt.¹⁹ Sajnálatos módon csak kivételes esetekben rendelkezünk egy-egy iskola tanulói létszámának az adataival, az adatközlés ezen a területen ritka volt, holott tulajdonképpen ezek az adatok tárnák fel valójában – különösen a középiskolák esetében – azt a fejleményt, amelyet a reform hozott létre: a 22, majd 23 magyar elméleti középiskola a túlkonzentráltság jegyeit mutatta, hiszen a megszüntetett líceumok felduzzasztották a megmaradt iskolák tanulóinak a létszámát. Viszont az sem állapítható meg, hogy a koncentráció a valós szükségleteket mutatta-e vagy sem.

Takáts Lajos nemzetiségi miniszterhelyettes 1949 végén²⁰ arról számolt be, hogy az országban 111 magyar középfokú, 12 német, 4 orosz, 3 ukrán, 3 szerb, 2-2 szlovák, bolgár,

jiddis és l-l görög, török és tatár iskola működött. Adatait nincs módunkban ellenőrizni, de a középfokú iskolák számának lassú növekedését mutatja többek között az is, hogy 1949 őszén Marosvásárhelyen magyar tannyelvű művészeti szakiskola nyílt, egyelőre a 700 jelentkezőből 170 tanulót vettek fel a képzőművészeti, zenei és tánc tagozatokra.²¹ Ugyancsak hasonlóan három tagozattal művészeti középiskola nyílt 1949 őszén Kolozsváron is. Ekkor az iskolában 27 tanár tanított. Egy évvel később átszervezték az iskolát, egy iskolából a szakoknak megfelelően három különböző iskolát létesítettek. Ezen belül a Zeneművészeti Középiskola folyamatosan bővül: 1950-ben 296, 1950/51-ben 329 tanulója volt. Az iskolában ebben az évben már 67 teljes vagy részfoglalkoztatottságú tanár dolgozott.²² A művészeti iskolák 1950-es újabb átszervezése párhuzamosan történt a művészeti főiskolák átszervezésével: az új főiskolák már kéttannyelvűek, két tagozatosak voltak: a képzőművészeti főiskola Ion Andreescu román festő, a színművészeti Szentgyörgyi István egykori híres erdélyi magyar színész, míg a Zeneművészeti Főiskola Gheorghe Dima román zeneszerző nevét vette fel.²³ Az 1950/51-es tanévben a három kolozsvári művészeti főiskola magyar tagozatain összesen 309 magyar hallgató tanult.²⁴ Ebből a közlésből tudjuk azt is, hogy tizenöt nemzetiség rendelkezik önálló iskolával és az 1950/51-es tanévben a nemzetiségi alsó-, középfokú elméleti és szakiskolák száma 3413 (ebből magyar összesen 2454), s a nemzetiségi tanulók összlétszáma ezekben az iskolákban 321.745 volt. Magyar vonatkozásban tovább pontosíthatjuk az adatokat: összesen 65 napközi otthon, 523 óvoda, I-IV. osztályos elemi iskola 1503, hétosztályos 524 volt, a középiskolák száma elérte a 112-t, és 80 alsó- és középfokú szakiskola állt a magyar ifjak rendelkezésére. Az iskolai év krónikájához tartozik továbbá az is, hogy összesen 72 magyar tankönyv jelent meg 1.304.350 példányban.²⁵

Örvendetes jelenség, hogy az 1951/52-es tanévben a moldvai csángóknál 40 iskola működik, 95 tanítóval. Maros megyében 7021 tanuló jár I-VII. osztályba, 1075 gyerek pedig magyar középiskolába.²⁶ Ezt a tanévet érdemes közelebbről is megvizsgálni iskolák, tanulók, tanerők szempontjából. Takáts Lajos a tanév folyamán azt közli, hogy 2267 elemi iskola (feltehetően I + II ciklus) működik, 79 elméleti, 92 technikai középiskola, 205 szakiskola és minősítő tanfolyam a nemzetiségek nyelvén. Összesen több mint 300.000 tanuló és egyetemista anyanyelvén végzi tanulmányait.²⁷ Kár, hogy a magyarok adataival adós marad. Ugyancsak általános szinten mozog egy másik közlés is, amelyből viszont részletezőbben megtudhatjuk a nemzetiségi tanulók létszámát. 899 óvoda és napközi otthon 42.254 gyerekekkel, 2267 I. és II. ciklusos elemi iskola 237.560 tanulóval (ez megegyezik Takáts Lajos adataival); 79 elméleti középiskola 13.179 tanulóval, 92 műszaki középiskola 11.809 tanulóval, 197 szakiskolába és szaktanfolyamra 11.312 nemzetiségi tanuló járt. (A felsőfokú magyar tanintézetek egyetemi hallgatóinak száma 3045.)²⁸ Juhász Lajos adata²⁹ erről a tanévről egy szempontból elgondolkodtató: ő azt állítja, hogy 2163 magyar óvoda és elemi iskola működött. Ha az előző év adataival vetjük össze (amikor 65 napközi + 523 óvoda + 1503 elemi iskola (egy ciklusos) és 524 (két ciklusos) volt, tehát összesen 2615, (napközi nélkül is 2550), akkor a különbséget nehezen tudjuk magyarázni. Talán az elemi második ciklusát (524) hagyta volna ki? Viszont akkor 2026 óvodának, illetve I-IV. osztályos elemi iskolának kellene lennie. Ha az elemi második ciklusát nem számította be, akkor 137 egységgel bővült az iskolahálózat, ha beleszámította, akkor viszont nyoma veszett 387 elemi iskolának és óvodának. Inkább ez az utóbbi feltevés valószínűsíthető, hiszen egy másik közlés azt adja tudtul, hogy a népi demokratikus rendszer a nemzeti kisebbségek számára több mint 3500 anyanyelvi iskolát létesített, ezekből 1812 magyar tannyelvű.³⁰ Ez a szám is a kedvezőtlen tendenciákra utal. Időközben az addigi megyerendszerről áttérnek az ország tartományi beosztására. Ez újabb akadály az adatok folyamatosságának a pontos követésében. Magyar vonatkozásban külön hangsúlyt kap a létrehozott Magyar Autonóm Tartomány, amelynek iskolaügyi eredményeit – már-már a többi magyarok által is lakott tartományok rovására is – kiemelten reklámozzák. Ennek természetesen az az egyszerű magyarázata, hogy

a többi tartományokban megkezdődik a magyar iskolák (és a többi nemzetiségi iskolák) számának a mesterséges csökkentése. A Magyar Autonóm Tartomány viszont ekkor a nemzetiségi kirakat-politika megtestesítője. Tekintsük át a rendelkezésünkre álló adatokat: 1952 őszén azt a jelentést kapjuk, hogy a többségében magyarok lakta tartományban összesen 714 négy- és hétosztályos iskola működik, ebből 508 magyar (összesen 71.055 tanulóval). A tartomány székhelyén, Marosvásárhelyen 1952-ben 35 középfokú iskola működik, ebből 22 magyar, 13 pedig román nyelvű.³¹ Minden községben, ahol legalább 20 tanuló van, magyar tannyelvű elemi iskola működik. A következő adat alapján arra lehet következtetni, hogy az 1953/54-es tanévben valamelyest növekedett mind a magyar, mind a román elemi iskolák száma. *"A tartomány számarányának megfelelően 212 (az előző évben 206!) román nyelvű iskolán kívül 569 (előző évben 508) magyar tannyelvű négy- és hétosztályos elemi iskola működik."*³² Ugyanekkor a városban tanuló magyar egyetemisták száma meghaladja az ezret.³³ A tartományi székhely mindenképpen a magyar iskolahálózat egyik legjelentősebb központja, ahol 1954 januárjában például 6045 magyar ifjú tanul. Az autonóm tartomány annak ellenére, hogy statútumát sohasem dolgozták ki – pozitív kezdeményezések területe volt az első években, s a magyar nemzetiségi oktatási hálózat folyamatosan bővül. 1955 őszén a tartomány területén már 583 magyar nyelvű első, illetve második ciklusos iskola működött. Ezekben az iskolákban növekedett a tanulólétszám is: az elemi oktatásban 4365 gyerek vett részt, (korábban 3152).³⁴ Ha valamilyen vonatkozásban kedvező változásról van szó, a magyar sajtó igyekszik tudtul adni: így például ilyen kedvező hírként jelentették be, hogy a bukaresti magyar iskolát, amely eddig két ciklusos volt, líceummá alakították át.³⁵ Vagy az is elgondolkodtató, de pozitív hír, hogy 1954-ben a zilahi Ady Endre Középiskolában – amelynek épületében magyar pedagógiai középiskola is működik – közel másfélezer magyar gyerek tanul.³⁶ Gyimesfelsőlokon új iskola épült, és a sajtó örömmel regisztrálja, hogy anyanyelvükön tanulhatnak a gyimesi csángók: 1944 előtt csak egy tanítónő működött a faluban, most pedig 1955-ben már 21 pedagógus tanítja anyanyelvére a gyerekeket.³⁷ 1953 őszén arról tudósítanak a Bánságból, hogy szüntelenül bővül a négy nyelvű (román, német, szerb, magyar) iskolahálózat. Temesváron magyar és német líceum működik, s a városban van három szerb nyelvű középiskola is. (A szerbek 120 fős énekkart tartanak fenn, van két tánccsoportjuk és tizenhét főből álló tamburás zenekaruk is.³⁸ Éppen a növekvő igények kielégítésére szükséges volt a különböző nyelvű tanítóképzők működtetése. Az 1953/54-es tanévben például a magyar tanítóképzők mellett orosz, jiddis, tatár, bolgár és szlovák tanítóképző is működik.³⁹ (A magyar nyelvűek közül az azóta már elfelejtett szászrégeninek ismerjük az adatait: 1944-ben az iskolának mindössze 220 tanulója volt, 1948-ban már 490 és 1952-ben közel hétszáz. Évente itt 120-150 tanító végez.)⁴⁰ 1954 nyarán azt nyilatkozta Fazakas János, a Központi Bizottság titkára, hogy *"majdnem 3500 közép-, elemi iskola és óvoda működik hazánkban a nemzeti kisebbségek nyelvén"*.⁴¹ A Scînteia, s nyomában az Előre közleménye már kozmetikázott: *"Több mint 3500 elemi és középiskola működik a kisebbségek nyelvén"*.⁴² Alig egy évvel később már kézzelfoghatóbb a tendencia: az Előre azt adja tudtul, hogy az 1954/55-ös tanévben az ország 16.500 iskolája közül 2250-ben a nemzeti kisebbségek anyanyelvén folyt a tanítás.⁴³ Központi intézkedésre történik a csökkenés vagy a helyi szervek buzgalmát tükrözi az apadás? Ekkor még ez nem világos. De talán nem véletlen jelenség, hogy egyre gyakoribb az olyan közlemény, amelyben már csak globálisan, a tanítási nyelv megjelölése nélkül közlik az adatokat.⁴⁴ 1954 végén már a középfokú műszaki iskolákra is az átszervezés sorsa vár. Csak szóbeszéd útján lehet megtudni, hogy az átszervezés elsősorban a tagozatos iskolákat érinti, mégpedig többnyire a nemzetiségi tagozatok esnek áldozatul az átszervezésnek. (Ezek azok az iskolák, amelyeket a reform idején többnyire az elméleti iskolák rovására hoztak létre.) 1955. január 30-án közlik a lapok a Román Munkáspárt Központi Vezetőségének és a Román Népköztársaság Minisztertanácsának határozatát a tanonc-szakiskolák, műszaki iskolák és mesterképző műszaki iskolák

megszervezéséről. *"A jelenlegi műszaki középiskolák IV. osztályának növendékei a jelen határozat életbe lépése előtt érvényes rendszer szerint folytatják és fejezik be tanulmányaikat"* – olvashatjuk a határozatban, a többi tanulókat szélnek eresztették. A határozat⁴⁵ – amely legfelső szinten született – említést sem tesz az eddig nemzetiségi nyelveken működött ilyen típusú iskolák további sorsáról. Nem kétséges: 1955-1956-ra a nemzetiségi iskolákat is elérte a többi nemzetiségi intézmények sanyarú sorsa. A helyi szervek újraértékelik a nemzetiségi iskolák általuk vélt szükséges hálózatát, központilag viszont 1955-ben a középiskolák egy adott kategóriája került felszámolásra. A bekövetkezett tanügyi fejlemények azt sugallták, hogy a legfelső román vezetés elérkezettnek látta az időt arra, hogy a nemzetiségi nyelveken történő szakmai oktatás területén áttérjenek a román nyelvre. Az Oktatásügyi Minisztérium a Román Munkáspárt II. kongresszusának irányelveire hivatkozva vitát kezdeményez a román pedagógiai szaklap, a *Gazeta Invățământului* hasábjain: ezúttal az általános oktatás színvonalának további emelése a cél. *"Az általános műveltséget adó oktatással kapcsolatban a minisztérium javasolja az oktatási idő egy évvel való meghosszabítását, vagyis az áttérést a 11 éves általános műveltségi oktatásra, ahogyan azt egyébként az 1948. évi tanügyi reform is előírározta."*⁴⁶

Az új elképzelések szerint a 11 éves oktatási idő a következőképpen tagolódik:

- 4 éves elemi iskolai oktatás (I-IV. osztály),
- 3 éves gimnáziumi oktatás (V-VII. osztály),
- 4 éves középiskolai vagy líceumi oktatás (VIII-XI. osztály).

Egy másik fontos javaslat az lenne, hogy a tervezet szerint a középiskola X. osztályától kezdve két tagozatra – reálra és humánra – válna szét a középfokú oktatás.

Sokféle javaslat, elképzelés hangzik el, de számunkra a legfontosabbak mégis a következők: *"Az általános műveltséget adó oktatás és a hét-osztályos és középiskolai hálózat fejlesztése érdekében a tervezet a következőket javasolja: az egyes osztályokban tanuló növendékek számát átlagosan 30-40 tanulóban szabják meg: általánosítsák a vegyes iskolákat és osztályokat: kötelező módon szervezzék meg hogy az V. osztálytól kezdve is legalább két párhuzamos osztály legyen a hétosztályos iskolákban; nyújtsanak lehetőséget ahhoz, hogy a vegyes lakosságú helységekből egységes, hétosztályos elemi iskolákat és középiskolákat létesítsenek román tananyelvű tagozattal vagy osztályokkal, és a nemzeti kisebbség nyelvén működő tagozatokkal vagy osztályokkal."*

Itt jegyezzük meg, hogy amikor e javaslatokat a szakminisztérium megfogalmazza és megvitatja, már régóta nincs MNSZ (1953-ban szűnt meg), és rég megszűnt a Nemzetiségi Minisztérium is, amelynek élén 1947 végétől 1952-ig Takáts Lajos állott, majd őt követte egy minden szakértelmet nélkülöző pártaktivista, Otrók Ferenc (1953-ig, a minisztérium felszámolásáig).

1956. április 8-ára rendelték el a tervezet országos megvitatását, kiemelve, hogy a javaslatok *"azt a célt szolgálják, hogy valóra váltsuk mindazokat a feladatokat, amelyeket a II. pártkongresszus tanügyi téren kijelölt, vagyis összhangba hozzák oktatásunk színvonalát hazánk szocialista építésének követelményeivel"*.

A tervezetet több fórumon is a vita tárgyává teszik, majd ezt követően "figyelembe véve a tanügyi káderek és a szülők javaslatait" – a sajtó közzé teszi a párt és a kormány elfogadott határozatát *"az általános oktatás megjavításáról"*.⁴⁷ A határozat hét fejezetben tárgyalja a tennivalókat. Számos pozitív pontot is tartalmaz a határozat: lényeges lépés, hogy a középiskolai oktatás egy évvel tovább tart, az eddigi tíz osztályos rendszer helyett tizenegy osztállyal végezhetnek a tanulók. Az 1956/57-es tanévtől kezdve bevezetik a politechnikai oktatást is, a középiskolai évek során lehetővé válik egy nyugati nyelv tanulása, a reál tagozaton a matematika, fizika, kémia kapnak nagyobb óraszámot, a humán tagozat tanulhatja a latin nyelvet is. E rendelet az V-VII. osztályokat gimnáziumnak, a IX-XI. osztályokat pedig

líceumnak nevezi. A nemzetiségi iskolákra utaló passzusok enyhébbek, mint a javaslat-tervezetéé, sőt még kedvezményt is tartalmaznak: az 1948-as tanévtől kezdve már első osztálytól kezdve kötelezővé tették a nemzetiségek számára is a román nyelv tanulását, a gyakorlat bebizonyította ennek az abszurditását, ezért a határozat kimondja: *"a nemzeti kisebbségek iskoláiban a román nyelv tanítását csak akkor iktatják be a kötelező tantárgyak közé, amikor a tanulók anyanyelvükön már jól tudnak írni és olvasni"*. Ezért csak a második osztálytól kezdve vezetik be a román nyelvet. A határozat megszületésének idején – 1956-ban – a IV. osztályt végzett tanulók mintegy 62%-a folytatja tanulmányait az ötödik osztályban. A határozat előírja, hogy az 1960/61-es tanévre a tanulók mintegy 90%-ának kell folytatnia a továbbtanulást. S ugyancsak ez a tanév lesz (az 1960/61-es), amikor első ízben már tizenegy osztállyal végeznek a középiskolások.

A dokumentum ennek ellenére kimondja: *"Az I-VII. osztályos elemi iskoláknak és a gimnáziumoknak az V-VII. osztályokból legalább két-két párhuzamos osztállyal kell rendelkezniük."* És vajon mi lesz a kis vagy közepes, vegyes lakosságú falvakban a magyar tanulók sorsa, ahol nem telik párhuzamos osztályokra? Ezt a határozat világosan nem mondja ki, de az egyik - már a javaslatban is szerepelt passzus így szól: *"A többnemzetiségű vidékeken és helységeken román és kisebbségi tagozatokkal, illetve osztályokkal rendelkező iskolákat kell létesíteni."* Ez már azonnali feladat, de a későbbi kilátás sem vigasztaló: *"A vegyes oktatást később, fokozatosan a többi osztályokra is ki kell terjeszteni. Az I-IV. és V-VII. osztályokra vonatkozó feladatok teljesítésének ellenőrzése céljából az Oktatásügyi Minisztérium és a néptanácsok végrehajtó bizottsága az 1956/1957-es tanévtől kezdődőleg kijelölik az általános iskolák körzeteit."*

Az érdekvédelmi szervétől megfosztott erdélyi magyarság 1956 őszén szembe találta magát az iskoláinak fennmaradását veszélyeztető önkény alig leplezett szándékával. 1956 azonban viharos esztendő volt, nem sokkal a határozat megjelentetése előtt zavargások törnek ki a lengyelországi Poznanban, s egyre nyugtalanítóbb a magyarországi helyzet is. A lázadás és a társadalmi megmozdulások vírusának tovaterjedésétől félve a legfelső román pártvezetés mérlegelni kezdi a konzultációt a romániai magyarság egyes prominens képviselőivel, hogy felmérje a romániai magyarság hangulatát, s azt, hogy esetleges destabilizált helyzetben a magyarság részéről milyen magatartásra számíthat. A tapasztaltak azt sugallták, hogy a romániai magyarság nagyonis elégedetlen helyzetével, s különösen sérelmezik az MNSZ felszámolása után felgyorsult románosítást, az asszimilációs törekvések felerősítését. Megszaporodtak a sajtóban azok a cikkek, amelyek elméletileg és ideológiailag is alá próbálták támasztani a folyamat meggyorsításának szükségességét. 1954 nyarán például az Előre Gáll Ernő hosszú eszmefutatását adja közre *"A magyar nemzeti kisebbség szocialista átalakulásáról"*.⁴⁸ A cikkíró a párt dokumentumok szellemében vázolja fel a romániai magyarság megtett útját, s leszögezi: *"A haladó magyar értelmiség kialakításában rendkívül fontos tényező a nacionalizmus elleni következetes harc, tekintettel arra, hogy a nacionalista elszigetelődés, a 'nemzeti egység' ideológiája legszívósabban talán az értelmiségi körökben marad fenn. A 'nemzeti egység' politikájának és ideológiájának erdélyi változatai a felszabadulás után a népi demokrácia ellenségeinek az eszmei-politikai fegyverzetét, a helyi nacionalizmus megnyilvánulási formáit jelentették. Nép- és haladásellenes funkciója abban rejlett, hogy képviselői megkísérelték elszigetelni a magyar tömegeket a román néptől és akadályozni a romániai magyar nemzeti kisebbség szocialista átalakulását. A párt súlyos csapást mért a 'nemzeti egység' ügynökeire a magyar társadalmi és kulturális intézményekben is, de forradalmi éberségünk nem lankadhat a 'nemzeti egység' ideológiájának lappangó maradványaival szemben."* A cikkíró szembeszáll azokkal, akik a nemzeti nihilizmus jegyében megkérdőjelezik a bekövetkezett változásokat: *"A nemzeti kisebbségek elkerülhetetlen eltűnését jósolják meg a román és magyar tömegek testvéri együttműködését, kultúrtörekvéseiknek azonos tartalmát az asszimiláció újabb formájának akarják feltüntetni. A*

Román Munkáspárt következetesen harcol a nemzeti kisebbségek sajátosságainak mellőzése ellen, a nemzeti anyanyelv használatának akadályozása ellen, minden erőszakos asszimilációs törekvés ellen." E cikk tehát alapjaiban tagadja mindazt, ami a romániai magyarság mindennapi keserű tapasztalata. A következő ideológus, Fazakas János, az RMP KB titkára, aki 1954. augusztus 23-án alkalmából ír cikket "A párt és a kormány politikája a nemzeti kérdésben" címmel.⁴⁹ Próbálja csokorba gyűjteni a pillanatnyilag még meglévő magyar nyelvű intézmények, médiák sorát, külön kitért az 1952-ben szovjet példára létrehozott Magyar Autonóm Tartományra: "A párt és a kormány lenini–sztálini nemzeti politikájának jelentős állomása és nagyszerű megvalósítása a Magyar Autonóm Tartomány megeremtése. A Magyar Autonóm Tartomány igen fontos eszköze a román nép és a magyar nemzeti kisebbség testvéri együttműködése megszilárdításának, megacélozza harci egységüket a közös haza – a Román Népköztársaság további fejlesztése érdekében". A közeledő nagy októberi szocialista forradalom évfordulója nyújt alkalmat arra, hogy a "független", romániai magyar sajtó sűrjessze: "A Nagy Október szellemében fűzzük szorosabbra a román nép és a nemzeti kisebbségek barátságát"⁵⁰ A cikk a Scînteia⁵¹ vezércikkének tanulságait szajkózza, amikor további éberségre int, felhívást is intézve az olvasóhoz: "Le kell lepleznünk a 'nemzeti egység' hazug elméletének hirdetőit, akik a kizsákmányolók és dolgozók kibékíthetetlen ellentéteit álnemzeti igékkel és kenetteljes szövirágokkal akarják elkenni." Se szeri, se száma az ideológiailag irányt mutató cikkeknek. 1955 végén újabb terjedelmes cikk magyarázza, "pártunk marxi–lenini nemzeti politikáját",⁵² amiben csak annyi az újdonság, hogy elmarad a sztálini tanításokra való hivatkozás, s jöllehet az 1948 decemberi határozat a nemzetiségi kérdésről éppen a sztálini eszmék jegyében fogant, a cikkíró "nagy jelentőségűnek" minősíti az egykori határozatot, amely utat mutatott. "A párt alkotó módon alkalmazza hazánk sajátos viszonyaira a nemzeti kérdés marxi–lenini megoldásának elveit." A polgári nacionalizmus egyetlen – most már névvel is megbélyegzett – képviselője, Lucrețiu Pătrăscanu, akit már Sztálin halála után végeztek ki. S bár a Szovjetunióban a politikai változások újabb fordulatot vettek az 1956 februárjában tartott XX. pártkongresszussal, Sztálin román tanítványai nem akarnak erről tudomást venni. Bányai László (1955–1956-ban a kolozsvári Bolyai Egyetem rektora) is meríti a párt II. kongresszusának tanulságaiból: "Hathatósan kell küzdenünk minden olyan téves nézet ellen, ami kulturális elkülönéshez vezet."⁵³ A nacionalista méregkeverés (Bányai szóhasználat) elleni harcot fő feladatának tekinti.

Ilyen eszmei harc után nem lehet csodálkozni azon, hogy az 1956 tavaszán kibontakozott, az Oktatásügyi Minisztérium által kezdeményezett vitában a magyar pedagógusok alapvető, a magyar iskolák helyzetét és sorsát feszegető kérdéseket nem mertek nyíltan feltenni. Utólag az is eredménynek tűnik, hogy az egyik hozzászóló értelmetlennek tartja a román nyelv bevezetését már a második osztályban, amikor a tanulóban az anyanyelvi fogalmak sincsenek kialakulva, ezért – az egykori státútum előírásait követve – ezt a harmadik osztálytól látja azt célszerűnek.⁵⁴ Kovách Géza többször is hozzászólott a vitához, az egyik cikkének utalását csak a beavatott pedagógusok érthetik: "Az új javaslatok a jól ellátott párhuzamos osztályokkal működő nagy iskolák megeremtését irányozzák elő. Sok tanerő véleménye szerint azonban ennek a fokozatosság elvén kell megvalósulnia, mivel mindaddig míg megfelelő intemátusok nem állnak a tanulók rendelkezésére, addig sok község hétosztályos iskoláját egysoros osztályok mellett is fenn kell tartani, mert különben a tanulók beiskolázása nem biztosítható. Különösen fennáll ez a helyzet a nemzetiségek lakta területeken."⁵⁵ A cikkíró maga is jól tudta, de hiszen az új helyzetben éppen az a cél, hogy már az általános iskolák szintjén is betelerljék a tanulókat a működő román iskolákba vagy tagozatokba. 1956 nyarán a román nyelvtudás tökéletesítésének céljából egyhónapos tanfolyamra hívják a nemzetiségi pedagógusokat Bukarestbe. A politikai és szakmai jellegű továbbképzés a következő évekre készítette elő a tanerőket.⁵⁶

"Minálunk a sztálinizmus még mindig diadalát üli" – jegyzi fel naplójában a börtönből alig

egy éve szabadult Jordáky Lajos 1956 május 29-én. De 1956 nyara lázas izgalommal telik el Kolozsváron is. Régi harcostársak, egykori elvtársak – mai ellenfelek – a külföldi változások hatására újra a közeledés útjait keresik, és már arra is elkészültek, hogy egymás között megvitassák a kialakult helyzetet. 1956. szeptember elsején Gáll Ernő egyetemi megnyitó beszédében bátran és határozottan elítélte a dogmatizmust, az alkotói légkör bénultságát, a magyarokat fenyegető román nacionalizmust. Szeptemberben a gyűlött Bányai Lászlót Csehi Gyula és körének tagjai kibuktatják az egyetemi pártvezetésből, ők a változások hatására megint a magyar kultúra védelmezőinek adták ki magukat. Szeptember végén Kolozsvárra érkezett Miron Constantinescu, hogy eszmecserét folytasson a magyar értelmiségiekkel. Fazakas János és Vasile Vaida (a Kolozs megyei első titkár) is részt vesz a megbeszéléseken. *"Beszélgetésünk kiterjedt a nemzetiségi kérdésre, nemzetiségi sérelmekre és megoldásukra, egyetem, értelmiség diákság munkásság kapcsolatára. Kolozsvár és az erdélyi városok magyar jellegének külsőségeiben való megnyilvánulására ..."* Október 3-i naplóbejegyzés: *"A nemzetiségi kérdésben bekövetkezett a fordulat. Bár még mindig idegenkedik a Párt a kérdés elvszerű és teljes megoldásától. Egyelőre rendezik a legkirívóbb sérelmeket kulturális fronton ..."*⁵⁷

Még nem rendelkezünk teljes forrásanyaggal a kulisszák mögött folytatott tárgyalások részleteit illetően. Annyit azonban tudunk: a külső tényezők nyomására – amelyben döntő a magyarországi helyzet lehetett – egyik napról a másikra engedni kényszerülnek. Már az is meglepő, hogy az addigi jól működő cenzúra átenged olyan cikkeket is, amelyek korábban eretneknek bélyegzett nézeteket tartalmaznak akár a nemzetiségi oktatás helyzetére és kilátásaira vonatkozóan is. A már említett aradi történelemtanárt, Kovách Gézát az új tanév készletti meditálásra. Az Előre 1956 október 3-án közli "Gondolatok az új tanév kezdetén" című cikkét. Mintha csak válaszolni akarna azoknak, akik a nyári tanügyi vitában a nemzetiségi iskolák önállóságának a szükségességét kérdőjelezték meg, a magyar iskolák fontosságát nyomatékosítja: *"A magyar tannyelvű iskolák széles hálózata ma már kikapcsolhatatlan láncszemét alkotja kulturális forradalmunk és országos méretű hazafias nevelőmunkánk szervezetének. A magyar tannyelvű iskolák válva harcolnak a román tannyelvű iskolákkal az új típusú kommunista ifjúság neveléséért, küzdenek a széles tömegek átneveléséért, a kultúra terjesztéséért, a nacionalista örökség felszámolásáért. S ebben a harcban a magyar tannyelvű iskolák együtt izmosodtak, fejlődtek a román iskolákkal."* Miért is íródik ez a már-már védőbeszéd?

Az 1956-os tanügyi határozat a gyanú árnyékát veti a külön működő magyar iskolákra, s éppen a fenti vádak hangoztatásával akarják az önálló magyar iskolák román iskolákkal történő "egyesítését" megalapozni. De a cikk nem elégszik meg a sanda vádak visszaverésével, tovább meg}, amikor leszögezi: *"A személyi kultuszból, dogmatizmusból, a szocialista törvényesség és demokrácia helyenkénti megsértéséből származó torzulások a nevelőmunkában is utat találtak,"* – mégpedig annyira, hogy amint a cikkíró írja: *"Nem vettük észre, hogy a demagóg szólamok mögött sokszor ellenséges szándékok rejtőznek."* A szándékok forrását véljük felfedezni, ha tovább olvassuk a bátor fejtegetést: *"Helytelen az olyan elgondolás, mely tagadja a hazai magyar ifjúság nevelésének a többitől eltérő sajátos jelenségeit."* Az önálló magyar iskolahálózat fenntartásának megkérdőjelezése annak a hosszú, bár egyirányú útnak az eredménye, amely az 1946-os, "A minden magyar gyermeket magyar iskolába!" jelszavától vezetett a fokozatosság következetes alkalmazásával az 1956-os oktatási párthatározatig, amely a nemzetiségi iskolák önálló létének szükségességét kérdőjelezte meg. Az eltelt évtized megpróbáltatásai alatt természetesen a szülők egy része sem lehetett mentes a rájuk nehezedő nyomástól, s az új körülmények között, 1956 őszén a cikkíró szerint a nemzetiségi pedagógusok számára új feladatok is adódnak: *"Nevelőinknek fokozottabb felvilágosító munkát kell végezniük azoknak a szülőknek a körében, akik kétkedéssel néznek nemzetiségi iskoláink eredményei felé és vonakodnak gyermekeiket oda*

írati. Nemzetiségi iskoláink éppen a pártunk vezette forradalmi harc különösen értékes vívmányai. Nemzetiségi iskoláink munkájának és nevelésének lebecsülése, évszázados népi kultúránk lebecsülése is. A tapasztalat azt mutatta, hogy a magyar nyelvű iskolák jó tanulói egyaránt megállták helyüket a magyar és román nyelvű főiskolákon." A szerző az erdélyi fejedelmek korát idézi, nyomatékosítva, hogy: "Az erdélyi iskoláknak megvannak a fejedelemség idejéből származó és Apáczai Csere János által példaképpé kiépített évszázados haladó hagyományai. A 'kollégiumok' sok olyan hasznos módszert honosítottak meg és kísérleteztek ki az évszázadok folyamán, melyek közül sokat átvehetünk és a mai követelményeknek megfelelően korszerűsíthetünk. " Az ősi "scholák" idézése nem retorikai fogás, hanem életrajzi kényszerűség: "Jómagam is kollégiumban, a zilahi Wesselényi Kollégium falai között nőttem fel. Nyolc évig szívtam magamba azt a légkört, amely Ady Endrét is számtalanszor megihlette és öreg korában is meghatottsággal emlékeztette vissza az 'ősi schola vén magisterére'. Ady Endre mindig büszke volt régi iskolájára, és mi is büszkék voltunk rá. Ma is csak meghatottsággal tudjuk feleleveníteni azokat a közös emlékeket, amelyek annak idején oly lenyűgözően kötöttek iskolánkhoz." Iskolai hagyományainkról szólva a cikkíró maga tanúsíthatja, hogy "ahol ezek továbbélése lehetséges, ott nem szabad eldobnunk őket, ahol még nincsenek meg ott meg kell teremtenünk". 1956 őszén – úgy tűnik – végre erre is lehetőségek nyílnak.

1956. október 12-én fontos közlemény jelenik meg a sajtóban: "A nemzeti egyenjogúság sarkalatos feltétele az anyanyelvű oktatás. ... A nemzetiségi iskolahálózat szükségessé tette, hogy az Oktatásiügyi Minisztérium keretében külön vezérigazgatóság foglalkozzon a nemzetiségi iskolák sajátos kérdéseivel. Ennek alapján született meg a Román Munkáspárt határozata, amelynek értelmében nemzetiségi vezérigazgatóság létesül az Oktatási Minisztériumban ..." ⁵⁸

Rövidesen más megvilágításba kerülnek – legalábbis átmenetileg – a nemzetiségi iskolák. "Általános oktatási rendszerünkön belül a nemzetiségi iskoláknak is meg vannak a maguk sajátos problémáik..." – teszi szavá az Előre. ⁵⁹ A fordulat jeleit mutatja, hogy sebtiben új magyar középiskolák megnyitására adnak engedélyt. Szamosújváron 1956 őszétől indul meg a magyar középiskola. ⁶⁰ Szilágysomlyóra egy nappal a tanévkezdés előtt érkezik meg a rendelet, hogy jóváhagyták a román és magyar tagozatos elméleti középiskola megnyitását. ⁶¹ A magyar többségű Szilágycsehbe is megígérik jövőtől a magyar tagozatot. ⁶² Az országban több helyen nyílik a középiskolákban magyar tagozat. Szemmel láthatólag inkább a kéttagozatos iskolai felállást favorizálják. Szászrégenben, Szovátán, Szecselevárosban (a Brassó melletti Hétfalu településeiből alakított város), Székelyhídon, Székelykeresztúron és máshol létesülnek középiskolák vagy tagozatok. A kolozsvári 7. számú középiskola felveheti Brassai Sámuel erdélyi polihisztor nevét, engedélyt adnak arra is, hogy a marosvásárhelyi Bolyai Farkas középiskola megünnepelje fennállásának 400. évfordulóját. ⁶³ A szatmári 3. számú középiskola újra viselheti Kölcsey Ferenc nevét, és nyilvánosan is megünnepelheti fennállásának 400. évfordulóját. ⁶⁴ 1956 őszén magyarul is tanulhatnak az idő közben egynyelvűvé változtatott kolozsvári Agronómiai Intézetben...

Az 1956. november 4-én Magyarországon bekövetkezett fordulat – amelyben Románia dogmatikus vezető erői is szerepet játszottak – későbbre hagyta a nyílt irányváltást, a korábban követett asszimilációs politika irányába. Az 1956-os, 1957-es erdélyi letartóztatások még nem feltétlenül a meghirdetett "javított" nemzetiségi politika felszámolását jelentették. 1957 során még számos beígért engedmény – új lapok alapítása, a magyar nyelv tanításának a megjavítása, a nemzetiségi kulturális élet támogatásának szándéka – átmenetinek bizonyult, de a nemzetiségi kérdések mégis felszínre kerülhettek. Az 1957-es év Janus-arcát jól mutatja az a határozat, ⁶⁵ amelyet a legfelső párt és kormánysszervek a felsőfokú oktatás megjavításáról hoztak. Ebben a határozatban leszögezték: "Pártunk és államunk következetesen alkalmazza a lenini politikát a nemzetiségi kérdésben: ennek alapján magyar tannyelvű főiskolák

működnek: a kolozsvári Bolyai Egyetem, a marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Főiskola, a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola, valamint a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola, Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola, és a Gh. Dima Zeneakadémia magyar tannyelvű tagozatai." Az új határozat még csak nem is utal rá, hogy milyen sorsot szánnak – nem is a távoli jövőben – a fenti intézetekben folyó magyar nyelvű oktatásnak. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy Bányai László és mások jelenlétében iktatják be rektori tisztségébe Constantin Daicoviciu egyetemi tanárt a kolozsvári Babeş Egyetemen. Őrá még "szép" feladatok várnak az egyetemi oktatás nyelvi "megreformálásában".)

1956 őszén a román pártvezetők azonban elkötelezték magukat a nemzetiségi engedményekre. Ezért kell egyelőre megőrizni az ígéretek teljesítésének a látszatát. Kolozsváron például az elméleti magyar nyelvű középiskolai oktatás három iskolába koncentrálódott:⁶⁶ az 1.sz. fiúlíceumra (Petőfi-Kogălniceanu utca), a 3.SZ. leánylíceumra és a 7.sz. fiúlíceumra (ami végül a Brassai Sámuel nevet kapta). Ezekben az iskolákban rengeteg párhuzamos osztállyal dolgoztak. A koncentráció nem feltétlenül a magyar iskolák pozíciójának a gyengülését jelentette. Ezért új megoldást dolgoztak ki: 1957 nyarán bejelentik, hogy új magyar nyelvű középiskola nyílik Kolozsváron, a külvárosban – a Páris utca 12. sz. alatti általános iskola alakul át középiskolává,⁶⁷ sőt a következő, 1958/59-es tanévre is ut egy új magyar középiskola létesítése Kolozsváron: a Horea út 51. sz. alatt működött általános iskolát alakítják át középiskolává.⁶⁸ Nagyváradról azt jelentik,⁶⁹ hogy a munkásszülők régi vágya teljesül azzal, hogy a gyárvárosban a korábbi 5.sz. általános iskola helyén új magyar középiskola nyílik. (Azt kevesen tudják, hogy ez lényegében csak osztálylétszámok átcsoportosítását jelentette.)

A sajtóban megjelenő tanügyi hírek inkább megtévesztőek, mint a valóságot tükrözőek. Máramarosszigetről például azt jelentik, hogy a városban 11 óvoda és napközi működik, köztük egy jiddis nyelvű és kettő magyar tagozatú; négy, egyenként négyosztályos elemi, egy magyar és egy magyar tagozatú, 7 hétéosztályos iskola van, köztük kettő magyar; négy középfokú iskola működik, ebből egy magyar és egy ukrán.⁷⁰ Temesváron még egy évvel korábban is viszonylag jó a helyzet: a városban magyar tannyelvű vegyes (fiú-leány) középiskola működik (egyik-másik felső osztályból párhuzamosan négy is van), de mellette van egy magyar tanítóképző is, Lugoson pedig szintén működik magyar vegyes középiskola.⁷¹ A nemzetiségi vezérigazgatóság élén ekkor miniszterhelyettesi beosztásban Bányai László áll. Az új tanévkezdést köszöntő vezércikk⁷² az "eredményekre" figyelmezteti az olvasóit: *"A nemzetiségi iskolák szükségleteit és igényeit is számontartó oktatáspolitikánk egyik újabb lépésének tekinthetjük azt, hogy az 1957/58-as tanévben újabb egységekkel bővül a magyar tannyelvű iskolahálózat. Ebben a tanévben magyar nyelv és irodalomtanszék kezd meg működését a bukaresti C. I. Farhon Tudományegyetemen, magyar tannyelvű hatéves tanítóképző működik Enyeden és Udvarhelyen, a máramarosszigeti tanítóképző mellett ukrán tannyelvű tagozat létesült."*

A hatalom mielőtt végleg leszámolna önmaga ingadozásaival, 1957 decemberében páratlan és többé soha meg nem ismételt rendezvény-sorozatot kezdeményez: a Kultúra Hónapja alkalmából Bukarestben megrendezik a nemzetiségek tíz napig tartó kulturális ünnepségsorozatát. Több nemzetiségi együttes Bukarestben mutatja be tudását, és egy régi pártaktivista, Révy Ilona, aki ekkor igazgatói funkciót tölt be az Oktatási és Művelődésügyi Minisztériumban – Számvetésében⁷³ – írta: *"A tizenöt nyelvű nemzetiségi iskolák között 1664 magyar nyelvű, 369 pedig német. Bukarestbe érkezik a kolozsvári Magyar Opera, a szatmári és a marosvásárhelyi színház, a Székely Népi Együttes, a két német és a két (jasi és bukaresti) zsidó színház, és a többi nemzetiségi művészegyüttes."* A tíznapos seregszemle egyik kiemelkedő mozzanata annak az ünnepségsorozatnak, amellyel a tízéves köztársaságot akarják köszönteni. Ez az utolsó ilyen mozzanat. 1957 őszén még alig érhető tetten tanügyi

vonalon egy újabb negatív fordulatnak akár a fuvallata is. Aradon például összesen 5 hétéosztályos iskola működik, s 1956 nyarán ugyan a határozat értelmében elkezdődik az egyes iskolák összevonása, de a városban működő két magyar középiskola tagozatosítása (azaz román–magyar, kéttagozatos iskolákká való átalakítása) Kelemen Dezső, Arad város tanügyi osztálya vezetőjének irányításával megy végbe.⁷⁴ Ma már meglepőnek tűnhet, hogy ennek a városnak a tanügyi osztályvezetője magyar volt. Kolozsváron a tartományi tanügyi osztály helyettes vezetője magyar (Fángli Géza), aki a tanévkezdés alkalmából elmondta, hogy 1957 őszén a tartományban 100 magyar nyelvű óvoda, 215 négyosztályos és 80 hétéosztályos iskola, valamint 12 középiskola és 2 pedagógiai iskola áll a magyar nyelvű tanulóiifjúság rendelkezésére.⁷⁵ Máshonnan sem egyértelműen negatív tanügyi hírek érkeznek. 1957 őszén például a zsilvölgyi Petrillán indul hétéosztályos magyar iskola, Gyaláron pedig magyar tagozat létesül.⁷⁶ Az 1957-es Ady-évforduló alkalmából a kolozsvári I.sz. fiúiskola (a volt református gimnázium) Ady Endre nevét veszi fel.

Igen, ezek már megtévesztő események voltak, amelyek arról tanúskodtak, hogy – ismét külpolitikai tényezők hatására – a román vezetés bizonyos engedményekre kényszerül, de ezt 1957-ben felemás módon hajtják végre. Alig a még biztatónak tűnő tanévkezdés után a kolozsvári magyar értelmiségiek közül "1956-os bűneiért" a szégyenpadra ültetik először Kolozsváron,⁷⁷ majd Marosvásárhelyen Jordáky Lajost, aki csak úgy ússza meg az újabb börtönéveket, ha bűnbánatot tanúsít és önbírálatot gyakorol. A kolozsvári értelmiségiek októberi nagygyűlésen restellkedve ismeri el, hogy bár fiatal kora óta a proletárinternacionalizmus szellemében nevelkedett, közéleti tevékenységéből még sem sikerült kiirtani a nacionalizmus szellemét, és 1956. október 23-án rokonszenvezett a magyarországi eseményekkel, s csak 1957 januárjában győződött meg arról, hogy ellenforradalom volt. Önostorozó szavakkal a párt segítségét kérte, hogy előre tudjon menni a nacionalizmus elleni küzdelemben. A párt magyar képviselői részéről Balogh Edgár, Takáts Lajos, Gáll Ernő, Nagy István, Csehi Gyula és König Miklós részesítették megsemmisítő bírálatban azt a magatartást, amelyet 1956-ban Jordáky Lajos is képviselt az egyetemi tanárok között. Szép számmal jelentkeztek szólásra hasonló hangnemű felszólalásaikkal a román kollégák is, és a Központi Bizottság képviselőjében Fazakas János és Leonte Răutu is megerősítették, hogy a hibák kiküszöbölése a román nép és az együtt élő nemzetiségek testvéri barátságának szüntelen erősítése jegyében érhető el.

Balogh Edgár 1956 őszén többször is megszólal a sajtó hasábjain,⁷⁸ s az értelmiségi gyűlés tanulságait felhasználva 1957 november 6-án "Élő nemzetköziség" című cikkében⁷⁹ a következőket írta, felidézve a magyar és a román nacionalizmus egyformán ártó hatását: *"E két nacionalizmussal szemben (most nem térünk ki az ország életében kisebb szerepet játszó egyéb nacionalizmusokra is) pontosan annyi eredményt értünk el, amennyire sikerült közéletünkől eltávolítanunk minden megkülönböztetést a nyelvhasználat, nemzeti hagyományápolás, politikai érvényesülés, gazdasági és kulturális fellendülés többségi és kisebbségi viszonylatában. Aki tudja, hogy a romániai magyar iskolahálózat ma bővebb, mint a magyar burzsoázia uralma alatt, aki tanúja az egész államot megmozgató Arany vagy Ady kultusznak, aki találkozik fejlődő szocialista demokráciánk néptanács-formáiban minden együtt élő nemzetiség dolgozóinak képviselőjével, aki járt az egykor nyomorgó székelység földjén megnyílt bányákban és új gyárakban, s aki színházainkban, művelődési otthonainkban, tudományos intézeteinkben felfedezte, hogy itt a román nép kulturális forradalmával egyidőben egy tüneményes magyar kulturális forradalom is végbemegy, az tudja, hogy a proletár nemzetköziségünk nem szólam, hanem napról-napra bővülő valóság."*

A tüneményes magyar kultúrforradalmat nyugtázó Balogh Edgár – aki ezúttal is ostromozza a magyar nacionalizmust, amely nem alszik – talán egyetlen az ekkoriban megrendelésre írók között, aki figyelmeztet annak a román nacionalizmusnak a veszélyeire is, amely "különféle rafinált formákban korlátozni kívánja a nemzeti kisebbségek szabad fejlődését". Talán nem

Balogh Edgáron múlt, hogy a "különféle rafinált formák" részletezése már kimaradt a cikkből, pedig nem ártott volna láthatóbbá tenni azokat a veszélyeket, amelyeket az – ekkor még vezető beosztásban dolgozó – egyes magyar értelmiségiek képtelenek voltak felfedezni.

Az "egy lépés előre – egy lépés hátra" taktika egy rövid átmeneti korszak, alig egy évnél valamivel tovább tartó időszak sajátos vonása volt. A látszólagos iskolai engedmények irányát végül is az 1956 nyarán hozott határozat szabta meg, amely az önálló (nevezhetjük akár különálló) magyar iskolák sorsát a tagozattá degradált iskolatípussal akarta helyettesíteni. A hirtelen adakozóvá vált román oktatásügyi minisztérium a magyar tagozatok létesítésében volt nagylelkű, s tulajdonképpen 1956 ősztől kezdetét veszi az önálló magyar iskolák fokozatos átalakítása. Voltak, akik utólag a kolozsvári Babeş és a magyar Bolyai Egyetem "egyesítését" 1959-ben az 1956-os magyarországi események erdélyi hatásával hozták összefüggésbe, holott ez merő tévedés, hiszen az "egyesítési" szisztéma – mint láttuk – már 1956 nyarán a hivatalos politika rangjára emelkedett, és előzményei már a korábbi évekre nyúlnak vissza. Sepsiszentgyörgyön az I.sz. középiskola már 1954-ben kapott román tagozatot, holott ez akkor még egyáltalán nem volt indokolt. A kolozsvári volt református középiskola, amely 1957 őszen Ady nevét vette fel, két év múlva, 1959 őszen válik kéttannyelvűvé, s az Adyt és a Sincai román nyelvű középiskolát parancsolják közös vezetés alá.⁸⁰ Nagyváradon, a 4. sz. középiskolában is 1959 ősztől lett a tanítás nyelve román is, az előző tanévben még 36 osztállyal működött az iskola, most az egyesítés után az osztályok létszáma 48-ra emelkedik.⁸¹

1958 nyarán a Magyar Autonóm Tartomány tanügyi osztályának vezetője, Dévai Károly azt nyilatkozza,⁸² hogy őszen a tartományban két új középiskola kezdi meg működését. Egyik Kovásznán, a másik Csíkszentmártonban. *"Ezenkívül még két VIII. osztály indul Sepsiszentgyörgyön, és Maroshévízen."* 1959 őszen a tanévnnyitással kapcsolatos előkészületek ismertetésekor ugyanaz a vezető már más szempontok alapján ismerteti a helyzetet: *"A tartományi pártbizottság és a tartományi néptanács végrehajtó bizottsága már évekkkel ezelőtt tanulmányozta azokat a lehetőségeket, amelyek megkönnyítik tartományunk román, magyar, német és mások iskolásainak további közeledését, barátságuk elmélyítését. Ennek érdekében támogatták azt az alulról jövő kezdeményezést, hogy egyesítsék azokat a külön intézményként működő román és magyar tannyelvű iskolákat, amelyek ugyanazon épületben vannak. Még 1956-ban megkezdődött az ilyen iskolák egyesítése és számuk a múlt tanévben 38-ra emelkedett. A rajoni szervek a szülőktől hozzájuk beérkezett kérések és javaslatok nyomán az anyanyelven történő oktatás teljes tiszteletbentartásával további három középiskola, és 59 hétosztályos iskola egyesítését kérték, amit a helyzet megvizsgálása után jóváhagytunk."*⁸³

Ugyanazon tanügyi osztályvezetőnek a két nyilatkozata nem véletlenül tükröz jelentős hangsúlyeltolódást. 1957 kétarcúsága véget ért. Az 1958-as év néhány jelentős eseménye megnyitotta az utat a korábban kidolgozott, de csak fokozatosan és álcázottan alkalmazott nemzetiségi politika egyértelműsítésére. 1958 februárjában Kádár János, Kállai Gyula, Apró Antal, Németh Károly és másokból álló népes magyar párt- és kormányküldöttség érkezett Romániába, hogy köszönetet mondjon a román vezetőknek az 1956-ban nyújtott "testvéri" segítségért. Anélkül, hogy részleteznénk e látogatás következményeit, utalunk arra, hogy Kállai Gyula KB titkár Marosvásárhelyen mondott beszédében a tények sokaságával győzködte hallgatóit arról, hogy a magyar pártvezetés milyen boldog, hogy a romániai magyar nemzetiség egyenjogúsága tökéletes: *"Mi eddig is tudtuk és nagyra értékeltük, most pedig személyesen is tapasztalhattuk, hogy a Román Népköztársaságban megvalósult a nemzetiségek jogegyenlősége, a politikai, a gazdasági és kulturális élet minden területén. A nemzetiségek szocialista kultúrája elválaszthatatlan kapcsolatban fejlődik a román nép szocialista kultúrájával, hiszen ezt a fejlődést ugyanaz az alapvető tényező, a szocialista építőmunka táplálja."*⁸⁴ A február 26-án Kádár János és Gheorghe Gheorghiu Dej által aláírt közös nyilatkozat még csak utalást sem tartalmaz arra, hogy Romániában jelentős számban

magyarok is élnek, akinek sorsa esetleg nem közömbös Magyarországon.⁸⁵

*"A jól végzett munka tudatával térünk most haza. Úgy érezzük, hogy sikerült megerősíteniünk a magyar–román barátságot. ... Elsősorban köszönetet akartunk mondani román barátainknak azért a segítségért, amelyet nehéz megpróbáltatásaink pillanatában nyújtottak nekünk."*⁸⁶

A magyar párt és kormányküldöttség látogatásán kívül még egy fontos esemény az, amely hatást gyakorol a nemzetiségi kérdés további kezelésére: 1958 júniusában és július elején véglegesen kivonják a Romániában tartózkodott szovjet csapatok utolsó egységeit.⁸⁷

A sajtóban kampány kezdődik annak bizonyítására, hogy a román nép és az együtt élő nemzetiségek harci egységben vannak,⁸⁸ Kovács György pedig augusztus elején tények sokaságával bizonyítja, hogy nemcsak harci egységben, de megbonthatatlan testvériségben is.⁸⁹ Az egyik kampánycikkíró, egy bizonyos Lukács Péter (nyilván a szerző álnév mögött húzódik meg) arra figyelmeztet, hogy *"országunkban még vannak társadalmi-gazdasági alapjai a nacionalizmusnak, sovinizmusnak"*. *"A 'kulturális szeparatizmus' és a többi nacionalista jelszó is ezt a célt szolgálja"* – idézi Gh. Gheorghiu Dej szavait. *"Sokszor hivatkozunk a saját anyanyelvű iskolai oktatást szolgáló gazdag iskolahálózatra, amely annyira jellemzi a különböző nemzetiség lakta vidékeket, a magyar nyelvű kolozsvári Bolyai Tudományegyetemre, a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetre, s annyi más nemzetiségi anyanyelvű főiskolára ..."* – írja Kovács György író, akkoriban funkcionárius.

Csupán összehasonlításként idézzük fel azt a magyar nyelvű iskolahálózat pillanatnyi állásáról szóló adatot, amely az 1947. szeptember 1-jei állapotokat tükrözte: *"A nemzetiségi politika három éve a demokratikus Romániában"* című könyv szerint a magyar nyelvű óvodák és elemi iskolák száma 2071 volt, ehhez további 184 magyar tannyelvű iskola tartozott. Tehát összesen 2255 magyar óvoda, elemi iskola és gimnázium állt a romániai magyarság rendelkezésére. Tíz év elteltével – amint Révy Ilona már idézett adataiból tudjuk – 1664. A különbség egy évtized alatt 591 csökkenés.

És az 1957-et követő esztendőben sem terem sok babér a romániai magyar iskolaügyben. 1956-tól folyamatos a magyar és román iskolák összevonása, a legtöbb helyen a magyar iskolák román igazgatók vezetése alatt tagozati szintre süllyednek le. Így következik el az 1959-es esztendő, amelynek megrendítő eseménye a Bolyai Tudományegyetem erőszakos "egyesítése" volt a román egyetemmel, s ekkor szüntetik meg a magyar tagozatot a kolozsvári mezőgazdasági főiskolán.⁹⁰ Magát az aktust baljós fejlemények előzik meg: 1958 őszén újabb letartóztatási hullám félemlíti meg a magyar nemzetiségű értelmiségieket, s a Bolyai Egyetemen már az 1958-as október 1-jei tanévnyitás a megfélemlítés légkörében zajlik: Takáts Lajos rektor megnyitó beszédében a Román Munkáspárt Központi Vezetőségének júniusi határozatára támaszkodva hangsúlyozza: *"Vissza kell verni minden olyan ellenséges ideológiai kísérletet, amely – főleg a revizionizmus útján – megpróbál sorainkba behatolni, azokat bomlasztani. A hallgatóknak nemcsak lehetősége van rá, de kötelessége magáévá tenni a munkásosztály világnézetét, mélyrehatóan elsajátítani a marxizmus–leninizmus halhatatlan tanításait. Aki más utakat keres, annak az egyetemen nincs keresnivalója."*⁹¹ Ősszel aztán az egyetemi tisztogatások letartóztatásokkal párosulnak. Amikor végrehajtják a két kolozsvári egyetemet, a magyar Bolyai és a román Babeş összevonását, az Ifjúmunkás egyoldalas cikket közöl az eseményről, ezzel a címmel: *"Kívánság teljesült"*.⁹² Kinek a kívánsága? Négy magyar egyetemi tanár önkéntes halála volt a válasz. Az irányított magyar nyelvű sajtó pedig újra tele lett a román nép és az együtt élő nemzetiségek jogegyenlőségéről és testvéri egységéről szóló cikkekkel. Az Előrében a közeli temetések árnyékában olvashattuk: *"A román nép és a nemzeti kisebbségek testvéri egységének elmélyítését szolgálják és az ifjúság internacionalista nevelésének egyik ragyogó formáját jelentik a közös iskolák, amelyekben mind román nyelven, mind a nemzeti kisebbségek anyanyelvén működő tagozatok, osztályok állnak fenn. Ezekben az iskolákban a román és a más nemzetiségű ifjak, miközben*

anyanyelvükön tanítják őket, ugyanakkor együtt tanulnak és dolgoznak, közösen fejtik ki közösségi, kulturális és sporttevékenységüket. Ilyenformán együtt tanulva lehetőség nyílik arra, hogy egymást jobban megismerjék, hogy ezen iskolák tanulói között a testvéri barátság mindjobban elmélyüljön."⁹³ S figyeljük tovább a statisztikai adatok kezelésében bekövetkezett fordulatot: "... A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem – Erdély és az egész országtudományos és kulturális életének egyik jelentős központjában – több mint 4200 román és magyar fiatal tanul"

Ami a statisztikai adatokat illeti, 1959 nyarára már a Magyar Autonóm Tartomány iskolahálózataról is csak globális adatokat kapunk, mintha lényegtelen volna az állampolgár számára a tanítási nyelv!⁹⁴ Mintha az autonóm tartomány kirakatainak üvegei is kezdenek bepárasodni! Egy új korszak vette kezdetét. A brutális románosítás korszaka.

Jegyzetek

1. Az első évtized iskolapolitikájának a helyzetét BARABÁS Endre és JANCsó Benedek írta meg KORNIS Gyula: Az elszakított magyarság közoktatásügye c. kötetében (Budapest, 1927.). BALÁZS András műve is fontos oktatásügyi forrásmunka: Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez 1919–1929.) JANCsó Elemér Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében (1914–1934). Budapest, 1935. fontos szempontokkal egészíti ki az előző műveket.
2. Nagyon fontos részleteket tudhatunk meg a kérdés háttéréről "A nemzetiségek egyenjogúsításának útján" c. kötetből, amely Joó Rudolf beszélgetését tartalmazza Demeter Jánossal. (Bp., 1983. Kossuth.) A kötet élesen megvilágítja egy-egy nemzetiségi rendelet vagy jogszabály keletkezésének háttérét.
3. ENYEDI Sándor A romániai magyar oktatás helyzete 1945-ben. = Magyarságkutatás, 1989. 139-164. p.
4. Az idézett kötet "Belső használatra" megjegyzéssel Nagyváradon jelent meg évszám nélkül, feltehetőleg 1946-ban. 25.p.
5. Nemzetiségi anyaszervezetünk. Kiadja az MNSZ Intéző Bizottsága, Kolozsvár, 1946.18.p.
6. Monitorul Oficial, 1946. március 13. 61. sz. Decizia Nr. 39. 326.p.
7. A kolozsvári magyar tankerületi főigazgatósághoz tartozott: Arad, Bihar, Kolozsvár, Hunyad, Máramaros, Naszód, Szatmár, Szörény, Szamos, Temes és Torda-Aranyos megye, a brassóihoz pedig a többi megye.
8. ARDELEANU, Iosif i.m. 26.p. (ld. a 4. sz. jegyzet)
9. Monitorul Oficial, 1948. augusztus 3. 175. sz. törvény. A tanügyi reform törvénye nagy vonalakban megismételte a Nemzetiségi Statútum előírásait.
10. Az új magyar iskolahálózatot lásd a mellékletben.
11. 15 év eredményei az oktatásban = Tanügyi Újság. 1962. december 29. írta: Ilie Murgulescu, oktatásügyi miniszter.
12. Buletinul Oficial, 1948. november 6. 259. sz. rendelet.
13. Világosság, 1948. június 9.
14. CZIKÓ Lőrinc: Az új iskola. = Romániai Magyar Szó Naptára, 1949. II.p.
15. Világosság, 1948. augusztus 4. "A középfokú oktatás négy éves és négy típusú iskolát foglal magában, ezek a líceumok, pedagógiai iskolák, technikai iskolák és szakiskolák. A líceumokban a felsőoktatás részére készítik elő a tanulókat. A pedagógiai iskolákban a tanulókat és a gyermekóvó tanszemélyzetet, a technikai iskolákban a termelés számára szükséges középfokú technikai kádereket képezik ki. "Törvényerőre emelkedett az új tanügyi reformtörvény. Államosították a felekezeti iskolákat. = Világosság, 1948. augusztus 4.

- 16.Világosság, 1948. szeptember 30.
- 17.A tanügyi reform következtében végbement változásokat, az újonnan megállapított és engedélyezett iskolák névsorát 1.: Romániai Magyar Szó, 1948. szeptember 12., 13., 17.; Igazság, 1948. szeptember 15.; Világosság, 1948. szeptember 14.
- 18.Világosság, 1948. december 12.
- 19.Romániai Magyar Szó, 1949. augusztus 22.
- 20.Romániai Magyar Szó, 1949. december 28.
- 21.Romániai Magyar Szó, 1950 szeptember 2.
- 22.Romániai Magyar Szó, 1951. december 19.
- 23.Romániai Magyar Szó, 1951. január 17.
- 24.Romániai Magyar Szó, 1951. augusztus 11.
- 25.Romániai Magyar Szó, 1951. május 7.
- 26.Romániai Magyar Szó, 1952. január 22.
- 27.TAKÁCS Lajos: A szabadság útján. = Romániai Magyar Szó, 1952. március 6.
- 28.OTROK Ferenc: A Román Népköztársaság nemzeti kisebbségeinek teljes jogegyenlősége. = Romániai Magyar Szó, 1952. aug. 7.
- 29.Romániai Magyar Szó, 1952. szeptember 23.
- 30.Romániai Magyar Szó, 1952. május 15.
- 31.Romániai Magyar Szó, 1952. november 25.
- 32.Előre, 1953. augusztus 27.
- 33.Előre, 1954. január 10.
- 34.Előre, 1955. december 16.
- 35.Romániai Magyar Szó, 1951. június 9.
- 36.Előre, 1954. június 22.
- 37.Előre, 1955. augusztus 20.
- 38.Négy nyelven – közös kultúráért. = Előre, 1953. december 11.
- 39.Előre, 1954. augusztus 11.
- 40.Romániai Magyar Szó, 1952. április 26.
- 41.Előre, 1954. augusztus 22.
- 42.Scînteia, 1954. október 28.; Előre, 1954. október 29. Összehasonlításként ide iktatjuk a Szakszervezeti Élet című lap iskolai adatait az 1950/1951-es tanévről: a lap szerint 3213 olyan óvoda, elemi és középfokú iskola működik, ahol 286.000 gyermeket oktatnak anyanyelvén. A háború óta 2500 tankönyvet adtak ki a nemzetiségi nyelveken 15 millió példányban.
- 43.Előre, 1955. december 11.
- 44.Az Előre 1954. április 16-i száma a következő kolozsvári iskolai adatokat közli a tanítási nyelv megjelölése nélkül. Ebben az időben a városban 10 elméleti és 4 pedagógiai középiskolán kívül 17 műszaki középiskola (fémipari, villamosipari, kereskedelmi, szerelési, építőipari, művészeti stb.) működik több ezer növendékkel. Az elemi iskolák száma 46-ra emelkedett, a szakmai iskoláké 17-re. Az iskola előtti oktatásnak 40 óvoda és 27 napközi otthon áll rendelkezésre.
- 45.Előre, 1955. január 30.
- 46.Az általános oktatás színvonalának emeléséért. Az Oktatásügyi Minisztérium javaslatai. = Előre, 1956. április 3.
- 47.Előre, 1956. július 14., Igazság, 1956. július 15.
- 48.Előre, 1954. június 20.
- 49.Előre, 1954. augusztus 22.
- 50.Előre, 1954. november 4.
- 51.Scînteia, 3115. sz.
- 52.Előre, 1952. december 11. MOLNÁR Sándor a szerző.

53. A pártkongresszus tanulságai egyetemi munkánkban. = Előre, 1956. január 27.
54. NEMES Antal (a sepsiszentgyörgyi fiúközépiskola igazgatója): Vezessük be haladéktalanul a 11 osztályos oktatást. = Előre, 1956. május 4.
55. Előre, 1956. április 26.
56. Előre, 1956. június 1.
57. JORDAKY Lajos naplója (1956. március 11-1957. március 8.) = Medvetánc, 1988. 2-3.sz. 281-316. p.
58. Előre, 1956. október 12.
59. Előre, 1956. november 2.
60. Előre, 1957. február 28.
61. Előre, 1957. szeptember 27.
62. Előre, 1957. január 13.
63. Előre, 1957. február 15., március 28., szeptember 5., szeptember 7., szeptember 10.
64. Előre, 1957. május 22., október 3.
65. Előre, 1957. június 26.
66. Előre, 1957. július 14.
67. Előre, 1957. augusztus 20.
68. Előre, 1958. szeptember 11.
69. Tanügyi Újság, 1958. június 10.
70. Előre, 1957. június 20.
71. Előre, 1956. január 22.
72. Előre, 1957. szeptember 15.
73. Előre, 1957. december 1. Révy Ilona (1912-1966) részt vett az MNSZ vezetésében. Bukarestben élt.
74. Előre, 1956. július 28., 1957. szeptember 7.
75. Előre, 1957. szeptember 14.
76. Előre, 1957. augusztus 30.
77. Előre, 1957. október 15.
78. Előre, 1956. december 31. Hősök és vértanúk útján.
79. Előre, 1957. november 6.
80. Ifjómunkás, 1960. január 21.
81. Előre, 1959. szeptember 15.
82. Előre, 1958. augusztus 13.
83. Előre, 1959. szeptember 8.
84. Előre, 1958. február 26.
85. Előre, 1958. március 2.
86. Előre, 1958. február 28.
87. Előre, 1958. június 27., július 4.
88. Előre, 1958. június 18., 19. A román nép és az együttélő nemzetiségek harci egysége a szocializmus építésében I-V. rész. A cikk újraidézi a párt II. kongresszusának elvi következtetéseit: "Egyes tartományi pártbizottságok lebecsülik a nemzetiségek soraiban végzett politikai tömegmunka fontosságát, nem törekednek arra, hogy minden téren következetesen alkalmazzák a nemzeti kérdésre vonatkozó párthatározatokat ... Előfordul, hogy a párt és állami káderek nem leplezik le és nem küzdik le idejében és kellő eréllyel az osztályellenség nacionalista ármánykodásait... Nem mindenütt népszerűsítik elég kitartóan a testvéri együttműködés eredményeit."
89. A román nép és a nemzeti kisebbségek megbonthatatlan testvérisége. = Előre, 1958. augusztus 5.
90. A felszámolás koreográfiája. = Élet Irodalom, 1989. márc. 10.
91. Megnyitotta kapuit a Bolyai Tudományegyetem. = Előre, 1958. okt. 2.

92.Ifjúmunkás, 1959. július 9. 28.sz.

93.A román nép és az együttélő nemzetiségek jogegyenlősége és testvéri egysége. = Előre, 1958. augusztus 5.

94.SZÖVÉRFI Zoltán: A szocialista kultúra térhódítása a Magyar Autonóm Tartományban. = Előre, 1959. augusztus 13.

MELLÉKLETEK

AZ 1948-AS ROMÁNIAI KÖZOKTATÁSÜGYI REFORM MAGYAR OKTATÁSI HÁLÓZATA

I. Magyar nyelvű főgimnáziumok

Brassó

1. vegyes főgimnázium (a római katolikus főgimnázium épületében)

Csíksszereda

2. vegyes főgimnázium (a római katolikus fiú-főgimnázium épületében)

Dés

3. vegyes főgimnázium (a katolikus elemi iskola épületében)

Gyergyószentmiklós

4. vegyes főgimnázium (a római katolikus leánygimnázium épületében)

Kolozsvár

5. fiú-főgimnázium (az unitárius kollégium épületében)
6. fiú-főgimnázium (a református leány-főgimnázium épületében)
7. leány-főgimnázium (a református leány-főgimnázium épületében)

Marosvásárhely

8. leány-főgimnázium (a volt római katolikus gimnázium helyiségében)
9. fiú-főgimnázium (a református kollégiumépületében)

Nagyenyed

10. vegyes főgimnázium (a református kollégiumban)
11. vegyes főgimnázium (a római katolikus főgimnázium épületében)

Nagyvárad

12. fiú-főgimnázium (a Gojdu Líceum új épületszárnyában)
13. leány-főgimnázium (az Orsolya-nővérek volt zárdájában)
14. vegyes főgimnázium (a római katolikus főgimnázium épületében)

Sepsiszentgyörgy

15. fiú-főgimnázium (a református kollégium épületében)
16. leány-főgimnázium (a római katolikus tanítóképző épületében)

Szatmár

17. fiú-főgimnázium (a református kollégium épületében)
18. leány-főgimnázium (a katolikus leány-főgimnázium épületében)

Székelykeresztúr

19. vegyes főgimnázium (az unitárius kollégium épületében)

Székelyudvarhely

19. vegyes főgimnázium (a római katolikus fiú-főgimnázium épületében)

Temesvár

20. vegyes főgimnázium (a józsefvárosi Notre Dame Intézet épületében)

Zilah

21. vegyes főgimnázium (a református kollégium épületében)

II. Magyar nyelvű pedagógiai középiskolák

Arad

1. leány pedagógiai középiskola (a római katolikus főgimnázium épületében)

Csíkksomlyó

2. fiú pedagógiai középiskola (a tanítóképző épületében)

Kézdivásárhely

3.leány pedagógiai középiskola (a magyar nyelvű főgimnázium épületében)

Kolozsvár

4.fiú pedagógiai középiskola (a római katolikus főgimnázium épületében)

5.leány pedagógiai középiskola, magyar tagozat (az ortodox leány-főgimnázium épületében)

Marosvásárhely

6.leány pedagógiai középiskola (a római katolikus gimnázium épületében)

Nagyenyed

7.fiú pedagógiai középiskola (a magyar nyelvű főgimnázium épületében)

Nagyvárad

8.leány pedagógiai középiskola

Szatmár

9.fiú pedagógiai középiskola

Székelykeresztúr

10.fiú pedagógiai középiskola (a tanítóképző épületében)

Székelyudvarhely

11.leány pedagógiai középiskola (a református tanítóképző épületében)

III. Középfokú mezőgazdasági iskolák

Csíkszereda

1.állattenyésztési

Marosvásárhely

2.mezőgazdasági (magyar tagozat)

Nagykároly

3.állattenyésztési (magyar tagozat)

Nagyszalonta

4.mezőgazdasági (magyar tagozat)

Nagyvárad

5.mezőgazdasági gépkezelői (magyar tagozat)

Sepsiszentgyörgy

6.állategészségügyi

IV. Középfokú erdészeti szakiskola Kézdivásárhely

V-VI. Középfokú ipari-műszaki iskolák

Arad

1.fémipari (magyar tagozat)

Brassó

2.fémipari (magyar tagozat)

3.villamossági (magyar tagozat)

Csíkszereda

4.faipari

Kolozsvár

5.bőripari (magyar tagozat)

6.élelmiszeripari (magyar tagozat)

7.vasúti, fémipari (magyar tagozat)

Marosvásárhely

8.faipari

Medgyes

9.textilipari (magyar tagozat)

Nagybánya

10.vegyipari (magyar tagozat)

Nagyvárad

11.fémipari (magyar tagozat)

Sepsiszentgyörgy

12.textilipari

Szatmár

13.fémipari (magyar tagozat)

Torda

14.vegyipari (magyar tagozat)

15.kerámiaipari (magyar tagozat)

*VII. További magyar nyelvű középfokú iskolák***Lupény**

1.bányamesteri (magyar tagozat)

Marosvásárhely

2.egészségőri és egészségügyi védőnői

3.bábaképző

4.fogtechnikusképző

Nagybánya

5.bányamesteri (magyar tagozat)

Nagyvárad

6.ápolónői

*VIII. Gazdasági és pénzügyi (volt kereskedelmi) középiskolák***Brassó**

1.vegyes

Kolozsvár

2.fió

3.leány (1.)

4.leány (2.)

Marosvásárhely

5.fió

6.leány

Nagyszeben

7.leány

8.vegyes

Nagyvárad

9.fió

10. leány

Szamosújvár

12.vegyes (magyar tagozat)

Szatmár

12.fió

13.leány

Székelyudvarhely

12.vegyes

Szilágysomlyó

14.vegyes

*IX. Jogi és közigazgatási középiskolák***Csíkszereda**

Marosvásárhely (magyar tagozat)

Nagyvárad (magyar tagozat)

Sepsiszentgyörgy

Temesvár (magyar tagozat)

Létrejött tehát 22 magyar főgimnázium, valamint 57 műszaki és egyéb középfokú szakiskola (beleértve a pedagógiai középiskolákat is).

MEZŐGAZDASÁGI GYAKORLATI SZAKISKOLÁK

(A Földművelésügyi Minisztérium újonnan felállított magyar nyelvű intézményei)

1948/49-es tanév

Csíkszereda

1.középfokú állattenyésztési (Școala Tehnică Zootehnică)

Csombord (Fehér m.)

2. gyakorlati szőlészeti (Școala Practică Viticolă)

Kézdivásárhely

3.középfokú mezőgazdasági (Școala Tehnică Agricolă)

Marosvásárhely

4.középfokú mezőgazdasági (Școala Tehnică Agricolă)

Nagykároly

5.középfokú állattenyésztési (Școala Tehnică Zootehnică)

Nagyszalonta

6.középfokú mezőgazdasági (Școala Tehnică Agricolă)

Nagyvárad

7.gépállomásvezető (Școala Tehnică de Mecanici)

Radnót (Kisküküllő m.)

8. gyakorlati kertészeti (Școala Practică Horticolă)

Sepsiszentgyörgy

9.gyakorlati mezőgazdasági (Școala Practică Agricolă)

Székelykeresztúr

9.gyakorlati állattenyésztési (Școala Practică Zootehnică)

A MUNKAÜGYI MINISZTERIUM HATÁSKÖRÉBE TARTOZÓ MAGYAR NYELVŰ SZAKMAI ISKOLÁK (VOLT INASISKOLÁK) HÁLÓZATA

1948/49-es tanév

Arad

1.fió, December 29. u. 6.

2.leány, December 29. u. 6. (magyar tagozat)

3.fió, Gheorghe Comsa u. 22.

Bárót

4.fió

Bihardiószeg

5.fió (magyar tagozat)

Csíkszereda

6.fió (magyar tagozat)

Ditró

7.fió

Dés

8.fió, Bábolna tér 10.

Dicsőszentmárton

9.fió

Érmihályfalva

10.fió

Gyergyószentmiklós

11.fió, Fogaras u. 23.

Kolozsvár

12.fió, Petőfi u. 20.

13.leány, Petőfi u. 20. (magyar tagozat)

Medgyes

14.fió, Vitéz Mihály u. 46.

Nagybánya

15.fió, Malinovszkij u. 56.

Nagykároly

16.fió, Lenin u. 7.

Nagyszalonta

17.fió, Malinovszkij u. 11.

Nagyszeben

18.fió, Sörgyár u. 2.

Nyárádszereda

19.fió.

Szászrégen

20.fió (magyar tagozat)

Szatmár

21.fió (magyar tagozat)

22.fió, Wesselényi u. 3.

Székelykeresztúr

23.fió

Székelyudvarhely

24.fió, Lenin u. 16.

Szilágysomlyó

25.fió

26.fió (magyar tagozat)

Tasnád

27.fió

Telegd (Bihar m.)

28.fió

Tenke (Bihar m.)

29.fió

Toplica (Maroshévíz)

30.fió

Torda

31.fió, Rațiu u. 42.

Zilah

32.fió (a Magyar Líceum épületében)

Rendelet írta elő, hogy ott, ahol elegendő magyar anyanyelvű jelentkező van, még abban az esetben is magyar tagozatot kell felállítani, ha a fenti rendelet a magyar tannyelvű iskola felállítását nem írta elő a helységben.

HOL MŰKÖDTEK MAGYAR TANNYELVŰ ALSÓFOKÚ ISKOLÁK KOLOZSVÁRON? 1948/49-es tanév

(A tanügyi reform értelmében a népiskola hétosztályos: első 4 osztálya az I. ciklus, 5-7. osztálya a II. ciklus elnevezést kapta. A volt elméleti líceumok és egységes gimnáziumok első és második osztályát elvégzett tanulói a hétosztályos népiskola 6., illetve 7. osztályába iratkozhattak be.)

1.sz. Állami Népiskola (Pap u. 60.)

Marx utcai Állami Iskola (volt 1.sz. ref. népiskola)

7.SZ. Állami Népiskola (Kismester u. 10.)

9.SZ. Állami Népiskola (Iris-telep)

12.SZ. Állami Népiskola (Méhes u. 90.)

14.SZ. Állami Népiskola (Téglás u. 26-28.)

Vörös Hadsereg utcai Állami Népiskola (volt 2.sz. ref. népiskola)

Budai Nagy Antal utcai Állami Népiskola (volt szentpéteri r. kat. népiskola)

Monostor utcai Állami Népiskola (volt 3.sz. ref. népiskola)

Bem utcai Állami Népiskola (volt Augusteum)

Petőfi utcai Állami Népiskola (volt ref. kollégiumi népiskola, amely a 11 osztályos fiúliceumnak hétosztályos népiskolája)

Augustus 23. utcai Állami Népiskola (volt ref. leánylíceumi népiskola)

Augustus 23. utcai Állami Népiskola (volt 4.sz. ref. népiskola)

Kossuth Lajos utcai Állami Népiskola (volt unitárius kollégiumi népiskola, amely a 11 osztályos líceum hétosztályos népiskolája)

M. Kogălniceanu utcai Állami Népiskola (volt r. kat. gimnáziumi népiskola, amely a Pedagógiai Intézet gyakorló iskolája)

AZ ÚJ MAGYAR TANNYELVŰ KÖZÉPISKOLÁK ELHELYEZÉSE

(A megszüntetett középiskolai osztályok tanulóinak beosztása)

Arad

A volt római katolikus elméleti fiú-középiskola és a volt római katolikus elméleti leány-középiskola tanulóit a magyar nyelvű vegyes líceumba osztották be.

Beszterce-Naszód

A vegyes tanítóképző leánytanulói a szamosújvári pedagógiai leányiskolába, a fiúk a naszódi pedagógiai fiúiskolába.

Brassó

A volt római katolikus elméleti fiúliceum tanulói a vegyes, magyar tannyelvű líceumba. A volt római katolikus leányliceum tanulói a vegyes, magyar tannyelvű líceumba.

Csíkszereda

A volt római katolikus elméleti fiú- és leányliceum tanulói a vegyes, magyar tannyelvű líceumba.

Gyulafehérvár

A volt római katolikus fiúliceum tanulói az enyedi magyar tannyelvű líceumba.

Kézdivásárhely

A volt római katolikus magyar líceum leány- és fiútanulói a sepsiszentgyörgyi magyar tannyelvű leány-, illetve fiúliceumba.

Kolozsvár

A volt magyar gyakorló líceum és a volt magyar unitárius líceum fiútanulói az 1.sz. magyar tannyelvű fiúliceumba. A volt református magyar fiúliceum tanulói és a volt római katolikus fiúliceum tanulói a 2.sz. magyar tannyelvű fiúliceumba. A volt református leányliceum tanulói a magyar tannyelvű leányliceumba. A volt római katolikus magyar tanítónőképző tanulói a nagyváradi magyar tannyelvű pedagógiai középiskolába.

Máramarossziget

A volt római katolikus fiúlíceum tanulói a szatmári magyar tannyelvű fiúlíceumba.

Marosvásárhely

A volt római katolikus fiúlíceum és a volt református magyar fiúlíceum tanulói a marosvásárhelyi magyar tannyelvű fiúlíceumba. A magyar tanítóképző tanulói a keresztúri magyar pedagógiai iskolába.

Medgyes

A volt vegyes líceum tanulói a segesvári fiúlíceumba.

Nagybánya

A volt elméleti fiúlíceum tanulói a szatmári fiúlíceumba.

Nagyenyed

A volt református fiúlíceum tanulói az enyedi vegyes, magyar tannyelvű líceumba.

Nagykároly

A volt római katolikus fiúlíceum tanulói a zilahi magyar fiúlíceumba.

Nagyszalonta

A volt magyar tannyelvű elméleti fiúlíceum tanulói a nagyváradi fiúlíceumba.

Nagyszeben

A volt magyar tanítónőképző tanulói a marosvásárhelyi női pedagógiai középiskolába. A volt római katolikus kereskedelmi leányiskola tanulói a magyar vegyes líceumba.

Nagyvárad

A volt római katolikus fiúlíceum és a volt váradi izraelita fiúlíceum tanulói a váradi magyar fiúlíceumba. A volt római katolikus tanítónőképző tanulói a váradi pedagógiai szakiskolába.

Sepsiszentgyörgy

A vegyes líceum fiútanulói az 1.sz. brassói líceumba; a leánytanulók a brassói leánylíceumba. A volt római katolikus óvónőképző tanulói a kézdivásárhelyi magyar pedagógiai leány-középiskolába.

Szamosújvár

A volt elméleti fiúlíceum tanulói a dési magyar fiúlíceumba.

Szászrégen

A volt vegyes líceumok leánytanulói a marosvásárhelyi leánylíceumba. A volt római katolikus vegyeslíceum leánytanulói a marosvásárhelyi leánylíceumba, fiútanulói a marosvásárhelyi fiúlíceumba.

Szatmár

A volt református elméleti fiúlíceum tanulói a szatmári magyar fiúlíceumba, A volt elméleti leánylíceum tanulói a szatmári magyar leánylíceumba. A volt református tanítónőképző tanulói a nagyváradi női pedagógiai iskolába. A volt római katolikus tanítónőképző tanulói az aradi női pedagógiai iskolába.

Székelykeresztúr

A volt unitárius magyar fiúlíceum tanulói a vegyes, magyar tannyelvű líceumba.

Székelyudvarhely

A volt vegyes, Szt. József Líceum leány- és fiútanulói a segesvári magyar tannyelvű fiú-, illetve leánylíceumba. A református elméleti líceum leány- és fiútanulói a vegyes, magyar tannyelvű líceumba. A római katolikus líceum leány- és fiútanulói a vegyes, magyar tannyelvű líceumba.

Szilágysomlyó

A volt elméleti fiúlíceum tanulói a zilahi vegyes líceumba.

Temesvár

A volt római katolikus elméleti fiúgimnázium tanulói a magyar tannyelvű vegyes líceumba kerültek. A piaristák az 1.sz. fiúlíceumba (C.D. Loga Líceum), a volt római katolikus leánylíceum tanulói a magyar tannyelvű vegyes líceumba.

Zilah

A volt református fiúlíceum tanulói a zilahi vegyes magyar líceumba.

Az ipari iskolák tanulói:

Azok a tanulók, akik magyar és román ipari iskolák hatodik és hetedik osztályát végezték és iskoláik megváltoztak, beiratkozhatnak az átmeneti osztályba (clase de lichidare), amelyik iskolájukban működik majd ebben az évben.

A MAGYAR TANNYELVŰ KÖZÉPISKOLÁK ELHELYEZÉSE

A Földművelésügyi Minisztérium hatáskörébe tartozó iskolák

Csíkszereda

Állattenyésztési (tagozat), saját épületben.

Marosvásárhely

Mezőgazdasági (tagozat), saját épületben.

Nagykároly

Állattenyésztési (tagozat), saját épületben.

Nagyszalonta

Mezőgazdasági (tagozat), a volt fiúlíceum épületében.

Nagyvárad

Mezőgazdasági gépkezelő (tagozat), a volt román ipari fiú-középiskola helyiségében.

Sepsiszentgyörgy

Állategészségügyi, saját épületben.

Az Iparügyi Minisztérium hatáskörébe tartozó iskolák

Arad

Fémipari (tagozat), a volt ipari fiúközépiskola épületében.

Brassó

Villamossági (tagozat), a volt református kereskedelmi fiúközépiskola épületében.

Csíkszereda

Faipari (tagozat), a volt római katolikus fiúgimnázium és a volt l.sz. elemi iskola épületében.

Kolozsvár

Élelmiszeripari (tagozat), a volt 2.sz. fiúgimnázium épületében; bőripari (tagozat), a volt román kereskedelmi leányközépiskola épületében.

Marosvásárhely

Faipari (tagozat), a volt ipari fiúközépiskola épületében.

Medgyes

Textilipari (tagozat), a volt vegyes gimnázium épületében.

Nagybánya

Vegyipari (tagozat), a volt leánygimnázium épületében.

Nagyvárad

Fémipari (tagozat), a volt magyar ipari középiskola épületében.

Sepsiszentgyörgy

Textilipari (tagozat), a volt református fiúgimnázium épületében.

Szatmár

Vegyipari (tagozat), a volt román ipari fiú-középiskola épületében.

Torda

Vegyipari (tagozat), a volt elemi iskola épületében; kerámiaipari (tagozat), a volt ipari fiú-középiskola épületében.

A Belügyminisztérium hatáskörébe tartozó iskolák

Csíkszereda

Jogi és közigazgatási, a volt magyar leánygimnázium épületében.

Marosvásárhely

Jogi és közigazgatási (tagozat), a volt református leánygimnázium épületében.

Nagyvárad

Jogi és közigazgatási (tagozat), a volt görögkatolikus szeminárium és a teológiai főiskola épületében.

Sepsiszentgyörgy

Jogi és közigazgatási, a volt református gimnázium kollégiumi épületében.

Temesvár

Jogi és közigazgatási (tagozat), a volt izraelita leánygimnázium és a volt Notre Dame épületében.

Az Egészségügyi Minisztérium hatáskörébe tartozó iskolák

Marosvásárhely

Egészségőri, a volt református leánygimnázium épületében; egészségügyi védőnői, a volt református leánygimnázium kollégiumi épületében.

A Bánya- és Petróleumügyi Minisztérium hatáskörébe tartozó iskolák

Lupény

Bányamesteri (tagozat), saját épületében.

Nagybánya

Bányamesteri (tagozat), a volt bánya-almérnöki iskola magyar tagozatának épületében.

A Közlekedésügyi Minisztérium hatáskörébe tartozó iskolák

Kolozsvár Vasúti fémipari (tagozat), a volt magyar ipari fiú-középiskola épületében. Az Erdészeti Minisztérium hatáskörébe tartozó iskolák

Kézdivásárhely

Erdészeti, a volt római katolikus fiúgimnázium épületében.

A Kereskedelemügyi Minisztérium hatáskörébe tartozó iskolák

Brassó

Vegyes gazdasági és pénzügyi, a volt római katolikus leánygimnázium épületében.

Kolozsvár

Gazdasági és pénzügyi fiú-középiskola, a volt református gimnázium kollégiumi épületében; 1.sz. gazdasági és pénzügyi leány-középiskola, a volt magyar tannyelvű kereskedelmi leány-középiskola épületében; 2.sz. gazdasági és pénzügyi leány-középiskola, a volt római katolikus kereskedelmi leányiskola épületében.

Marosvásárhely

Gazdasági és pénzügyi, a fiúközépiskola épületében; gazdasági és pénzügyi leány-középiskola, a volt kereskedelmi fiú-középiskola épületében.

Nagyszeben

Gazdasági és pénzügyi, a volt ferencrendi intézet épületében.

Nagyvárad

Gazdasági és pénzügyi fiú-középiskola, valamint gazdasági és pénzügyi leányközépiskola, a volt római katolikus fiúgimnázium épületében.

Szamosújvár

Gazdasági és pénzügyi (tagozat), a volt leánygimnázium épületében.

Szatmár

Gazdasági és pénzügyi fiú-középiskola, valamint gazdasági és pénzügyi leányközépiskola, a volt rendház épületében.

Székelyudvarhely

Gazdasági és pénzügyi, a volt református fiúgimnázium épületében.

Szilágysomlyó

Gazdasági és pénzügyi, a volt római katolikus leánygimnázium épületében.

A Köznevelési Minisztérium hatáskörébe tartozó pedagógiai középiskolák

Csikó

Pedagógiai fiú-középiskola, a volt magyar fiú-tanítóképző épületében.

Kézdivásárhely

Pedagógiai leány-középiskola, a volt magyar leánygimnázium épületében.

Kolozsvár

Pedagógiai fiú-középiskola, a volt római katolikus fiúgimnázium épületében.

Marosvásárhely

Pedagógiai leány-középiskola, a volt római katolikus gimnázium épületében.

Nagyvárad

Pedagógiai leány-középiskola, a volt Orsolya római katolikus gimnázium épületében.

Szatmár

Pedagógiai fiú-középiskola, a volt református leánygimnázium épületében.

Székelykeresztúr

Pedagógiai fiú-középiskola, a volt fiú-tanítóképző épületében.

Székelyudvarhely

Pedagógiai leány-középiskola, a volt református tanítóképző épületében.

AZ ÚJ TANÉVBEN MŰKÖDŐ MAGYAR LÍCEUMOK ELHELYEZÉSE

Arad

Magyar vegyes líceum, a volt római katolikus fiúlíceum épületében.

Brassó

Magyar vegyes líceum, a volt római katolikus líceumban és az elemi iskolában.

Dés

Magyar vegyes líceum, a volt római katolikus elemi iskola épületében (rendház).

Gyergyószentmiklós

Magyar vegyes líceum, a volt római katolikus leánygimnáziumban.

Csikószék

Magyar vegyes líceum, a volt római katolikus líceumban és az 1.sz. elemi iskolában.

Kolozsvár

1.sz. magyar fiúlíceum, a volt unitárius líceum épületében; 2.sz. magyar fiúlíceum, a volt református líceum épületében; magyar leánylíceum, a volt református leánylíceum helyiségében.

Marosvásárhely

Magyar leánylíceum, a volt római katolikus líceum helyiségében; magyar fiúlíceum, a volt református líceum épületében.

Nagyenyed

Magyar vegyes líceum, a volt magyar fiúlíceum épületében.

Nagyvárad

Magyar fiúlíceum, a volt Gojdu Líceum új szárnyában; magyar leánylíceum, a volt római katolikus (Orsolya rendi) líceum épületében; magyar vegyes, latin szakos líceum, a volt római katolikus fiúlíceum épületében.

Sepsiszentgyörgy

Magyar fiúlíceum, a volt református líceum helyiségében; magyarleánylíceum, a volt római katolikus tanítóképző épületében.

Szatmár

Magyar fiúlíceum, a volt református fiúlíceum épületében; magyar leánylíceum a volt római katolikus leánylíceum épületében (rendház).

Székelyudvarhely

Magyar vegyes líceum, a volt római katolikus líceum épületében.

Temesvár

Magyar vegyes líceum, a IV. kerületi, volt Notre Dame épületben.

Zilah

Magyar vegyes líceum, a volt református fiúlíceum épületében.

SUMMARY

Sándor Enyedi: The state of Hungarian education in Rumania (1944-1959)

Following the second world war, after four years of Hungarian authority, Northern Transylvania became a part of Rumania. A peculiar situation developed in Transylvania: in the southern part, the network of Hungarian schools was almost completely liquidated in the previous decades, and at the same time, Northern Transylvania had a well-developed system of Hungarian schools. The Groza-government, gaining power in Rumania in 1945, made extensive promises for the assurance of Hungarian education. The Hungarian Popular Association had the task of conserving the existing school-system in northern Transylvania, in agreement with the authorities, and at the same time, of relaunching the once most important, meanwhile liquidated Hungarian schools in South-Transylvania.

Between 1945 and 1947, most of these goals were fulfilled. However, after the nationalization taking place in 1948, the large number of Hungarian religious schools were removed from the control of the church, and shortly afterwards, the two Hungarian school inspectorates established by the Hungarian Popular Association: the one in Kolozsvár and the one in Brassó, were closed down, and under the name of various restructurings, the gradual liquidation of the Hungarian school system was started. The Hungarian schools of Moldavian-Hungarians were an exception until the middle of the fifties, whose liquidation was completed only in 1958, at the same time, when in Transylvania, due to central command, Hungarian secondary schools were starting to be merged with Rumanian schools. The "merging" of several old Hungarian schools proceeded the depriving of the independence of the Bolyai University in Kolozsvár. (1959) This year is also a landmark in the history of the tragically-fated Hungarian schools in Rumania, and also a sign of the nationality-policy of the Rumanian central government.

A HORVÁTORSZÁGI (BARANYAI-SZLAVÓNIAI) MAGYAROK OKTATÁSI-MŰVELŐDÉSI HELYZETE AZ 1950-ES ÉVEK ELSŐ FELEBEN

ARDAY LAJOS

A horvátországi magyar kisebbség – az ausztriai mellett – a magyar nyelvterület leggyorsabban fogyó népcsoportja. A szerémségi–szlavóniai magyarság a török hódoltság idején szinte teljesen kipusztult (Fényes Elek 1840-ben ötezer magyarról tud). 1910-ben ugyan 106 ezren vallották magukat magyar anyanyelvűnek, ezek többsége azonban a jobbágyfelszabadítás és a határőrvidék felszámolása (1871) után az olcsó földekre települők, majd az új ipari üzemekben és a MÁV-nál dolgozók és azok leszármazottja volt. S itt egy általánosan elterjedt tévedés kell kiigazítanunk: az 1945 utáni Horvátország nem azonos az 1910-essel: a Drávaszög (az ún. baranyai háromszög) és a Muraköz 1918-ig, majd 1941 és 1945 között Magyarország része, míg az egykori Szerém vármegye jó kétharmadát a szövetségi államszervezet kialakításával a Szerbiához tartozó Vajdasághoz csatolták; e változások figyelembevételével a ma Horvátországhoz tartozó területeken 1910-ben legkevesebb 128 ezer magyar élt. Negyven év alatt ez a szám kevesebb mint felére csökkent (1948: 51 ezer, 1,4%; 1953: 48 ezer /?/). Ennek okai:

- a két világháború, a harci cselekményekkel és rendszerváltozásokkal járó menekülések, kiutasítások;
- az alacsony népszaporulat (különösen Baranyában);
- szórványtelepülés, a lakóhelyen is kisebbségi helyzet (1910-ben is csak négy településen alkottak többséget; a bjelovári járásban 1952-ben 12 ezer magyar élt, vegyesen horvátokkal, szerbekkel és csehekkel: 5-10-20, ritkaság, ahol harmincnál több család egy faluban, s létszámuk sehol nem haladta meg a 600-at);
- az 1901-től létrehozott Julián-iskolák és könyvtárak megszüntetése, az iskolák államosítása és a horvát (szerb) tanítási nyelv bevezetése.

1949-ben új korszak kezdődött a horvátországi magyarok életében. A Tájékoztató Iroda Sztálin akaratát végrehajtó határozata kitaszította Jugoszláviát a "népi demokratikus" országok közösségéből, s néhány évig úgy tűnt, Jugoszlávia határain csap át a hidegháború egy kiszámíthatatlan kimenetelű fegyveres konfliktusba.

Ebben a helyzetben Tito és társai felismerték: országuk, rendszerük léte függ a belső egység megteremtésétől, a nemzeti kisebbségek megnyerésétől, mi több, a Moszkva befolyása alatt álló anyaországukkal való szembefordításuktól. E felismerések jegyében alakulhatott meg 1949. november 29-én a Horvátországi Magyar Kultúregyesületek Szövetsége (röviden: Kultúrszövetség), és indulhatott meg lapja, a kéthetente, majd hetente megjelenő Magyar Néplap, és utódja, a ma is élő Magyar Képes Újság, 1952. március 15-től.

Az anyanyelvi oktatást Baranya (a pélmonostori járás) és néhány Eszékkörnyéki szlavóniai falu kivételével újra kellett kezdeni, rendkívül nehéz körülmények között.

"... A szerémségi tanulók egy része nagyon gyengén beszéli anyanyelvét, sőt a gyermekek többsége jobban beszél szerbül mint magyarul. Természetes jelenség ez, hisz a régi Jugoszláviában egyetlen magyar iskola sem működött Szerémség területén. A nemzeti kisebbségek ellen akkor folytatott politika hatását huzamosabb ideig kell orvosulnunk..." - hangzott el egy néptanítói tanácskozáson.¹

De baj volt az emberek tudatával is. A háromévtizedes elnyomás, elnemzetlenítés, a háború alatti és utáni események, így a velük együtt lakó németek elmenekülése-pusztulása, megfélemlítették a szértszórtan élő magyarokat. A Bedenik melletti Laszovácon – ahol több mint negyven család élt – így beszéltek: *"... Horvátok és magyarok között egyáltalán nincs különbség s mi ezt a legteljesebb egyenlőséget nem akarjuk megbontani sem külön iskola, sem*

pedig külön egyesületi kérdésekkel... ez a helyes: nem különködni."²

A legfelső szinten jóváhagyott irányelvek szerint mindazon községekben, ahol "... magyar népi kisebbség" él, és legalább húsz iskolaköteles gyermek van, magyar anyanyelvű iskola vagy iskolai tagozat nyílhat, ha ezt a szülők kéri a járási közoktatási osztálytól. Az a tartományi felettes hatóságon keresztül – a Bjelovár-környéki falvak esetében a HMKSZ támogató javaslatával együtt – felterjeszti a köztársasági minisztériumba, amely a kérelmet jóváhagyva kinevezi a magyar tanítót. Azokban a falvakban, ahol ennél kisebb számban élnek magyarok, horvátul és magyarul tudó tanítót kérhetnek, aki – a horvát nyelvű tanítás mellett – legalább írni-olvasni meg tudja tanítani a gyerekeket anyanyelvükön.³

S itt kezdődtek az újabb nehézségek. Az 1920-as évek végén Jugoszláviában felszámolták a magyar tanítóképzést, az 1930-as évek végén újraindított belgrádi magyar tagozat nem bocsátott ki végzősöket; az 1941 és 1944 között a visszacsatolt területekre helyezettek elmenekültek vagy nem taníthattak, így az újonnan megnyíló iskolák csak egy helyről várhattak friss tanerőket: az 1945-től működő vajdasági (szabadkai és újvidéki) tanítóképzőkről. Oda viszont szinte kizárólag csak a bácskai-bánsági területekről jelentkeztek, akik végzés után természetesen szülőföldjükön akartak elhelyezkedni, a nagyobb és gazdagabb, jobb kulturális-civilizációs körülményeket biztosító, magyar többségű mezővárosokban s nem a távoli kis horvátországi, vagy Mura-vidéki falvakban. Különösen a 18-20 éves tanítónők helyzete volt nehéz: családjuktól távol, kis falvakban egyedül küzdöttek a magyarul már alig tudó gyerekekkel, a szülők és kollégáik közönyével – ha nem ellenségességével – a megélhetési gondokkal a sokszor világtól elzárt út, vasút és villany nélküli egykori uradalmi pusztákon. Nem csoda, ha egy-két év után csaknem valamennyien hazamentek a Bácskába. A fiúkkal más probléma is volt: alighogy elhelyezkedtek, behívták őket 2-3 éves katonai szolgálatra – így aztán például Sremski akovcin (Csakovác, Csák) az ötvenes évek közepéig évente jöttek és mentek a magyar tanítók.⁴

Volt olyan eset, mint Nagypiszanicán és Bedeniken, hogy a tanügyi hatóságok tanítót tudtak biztosítani, de tantermet és tanítói lakást nem, s akkor a szülők saját erőből hozták rendbe az elhanyagolt épületeket, hogy megindulhasson a magyar nyelvű oktatás.⁵

Több évbe telt, amíg a Kultúrszövegetség vezetői felismerték, hogy csak úgy oldható meg a tanító-kérdés, ha saját gyermekeik továbbtanulását segítik elő, akik majd visszatérnek szülőhelyükre. 1951-ben 8, 1957-ben 23 ösztöndíjasuk tanult tanítóképzőben a két vajdasági és az 1954-ben 19 tanulóval (ebből 3 szerb anyanyelvű) megnyílt eszéki magyar tagozaton.⁶ Ez a forma életképesnek és tartósnak bizonyult: a magyarországi ösztöndíjas továbbtanulási lehetőséggel bővülve az 1960-as évek második felétől, ma is ez biztosítja a horvátországi (és szlovéniai) magyar pedagógus-utánpótlást.

A tanítók mellett hiányoztak a tankönyvek is. Az szóba sem jöhetett, hogy 1945 előtti vagy utáni magyarországi tankönyveket használjanak; maradtak a vajdaságiak, de azok egy része cirill betűs volt; így nem egy helyen az (úttörő) újságból tanították a betűvetést. E nehézségek ellenére a horvátországi magyar elemi iskolák (4-5-6 osztályosok) száma három év alatt, 1949 és 1952 között több mint kétszeresére, a tanulók létszáma közel másfélszeresére emelkedett, amint ezt a táblázat mutatja:

Járás	Iskolaév	Iskolák	Osztályok	Tanítók	Tanulók	
Pélmonostori	(Baranya)	1949-50	10	15	20	796
		1950-51	12	17	24	843
		1951-52	17	22	26	928
		1952-53	18	24	28	946
Eszéki		1949-50	3	6	6	264
		1950-51	5	6	6	245
		1951-52	5	7		240
		1952-53	5	7		287
Eszék város (Rétfalu)		1949-50	1	1		25
		1950-51	1	1		26
		1951-52	1	1		28
		1952-53	1	1		28
Vukovári		1949-50	1	1		44
		1950-51	1	1		44
		1951-52	1	1		53
		1952-53	2	2	2	81
Bjelovári		1950-51	1	1	1	20
		1951-52	2	2	2	65
		1952-53	2	2	2	65
Verőcei		1951-52	2	2	2	64
		1952-53	2	2	2	50
Vinkovci		1952-53	1	1	1	27
Daruvári		1952-53	1	1	1	29
ÖSSZESEN		1949-50	14	22	27	1085
		1950-51	20	26	34	1178
		1951-52	28	35	39	1378
		1952-53	32	40	44	1513
		1956-57	31	-	48	1845

Forrás: Magyar Képes Újság 1952/15. XI. 16. 10.p.; Magyar Képes Újság 1957/8. IV. 15. 5.p.

Már 1953-ban arról olvashatunk, hogy *"... a szocializmus nagy vívmányai hazánkban szinte megszüntették a nemzeti kérdést, és immár egységes jugoszláv érzés fogja el az embert..."*,⁷ de 1955 tavaszától egyre inkább megfigyelhető egy – a szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv közeledéssel ellentétes irányú – keményebb, nacionalista irányvonal érvényesülése, amely az anyanyelvi oktatás ellen lép fel.

A nemzetiségi nyelven történő tanítás visszaszorítása természetesen felső döntés alapján és utasításra indult meg, de ennek a tömegtájékoztatásban nincs nyoma. Ezzel szemben – a több országban máig érvényesülő kelet-közép-európai gyakorlatnak megfelelően – olvasói levelek és sugalmazott cikkek jelennek meg, amelyek a nemzetiségi nyelven való oktatás cél- és kilátástalanságát, a többségi nyelv tudásának társadalmi fontosságát és egyéni hasznát hangsúlyozzák. A korszakra és a térség országaiban – távolról sem csupán Jugoszláviában, amely ekkor a legnyitottabb volt – uralkodó poszt-sztálinista hatalomgyakorlási mechanizmusra jellemző, hogy ugyanazok a funkcionáriusok, újságírók, ..." pedagógusok és szülők, akik 3-4-5 évvel ezelőtt az anyanyelvi oktatás fontosságát emelték ki, és mindent megtettek – anyagi áldozatokat is vállalva – a magyar iskolák újra-nyitásáért, az 1950-es évek második felétől azok leépítése és a kétnyelvű oktatás bevezetése, elterjesztése mellett kardoskodtak.

"... A dályplaninaiak (Dályhegy - A. L.) elégedetlenek voltak az eddigi magyarnyelvű iskolával, mert belátták, hogy az életben nem elég csak a magyar nyelv tudása. Ha valaki felsőbb iskolába vagy ipari tanulónak készül, egy-két évig nehezen jut előre, elmarad társaitól és ez később is kihatással van előmenetelére. Az, aki otthon marad, a kötelező elemi iskolában megtanulja a magyar nyelvet és anyanyelvén olvashat újságokat, könyveket, sőt magyarnyelvű előadásokat is hallgathat a rádión, de ügyeit a járásnál vagy más közhivatalban nehezen

tudja elintézni, ha tolmács nem akad, és sokszor dolgavégezetlenül tér haza. Ez nemcsak kellemetlenség hanem idővesztés is."

A többségi nyelv tudása tehát mindig szükséges, Tanulását már a gyermekkorban kell szorgalmazni, csak így lehet eredményt elérni – állapították meg egy nemrég megtartott választógyűlésen és úgy határoztak, hogy Dályplaninán a magyar iskolát horvát tannyelvű iskolára változtatják".⁸ Hasonló hangvételű cikkeket idézhetnénk a többi szlavóniai, részben magyarlakta községgel, de még magyar többségű baranyaiakkal (Sepse) kapcsolatban is. A visszatérő megállapítás: egyre több szülő adta gyermekét horvát vagy szerb tagozatra, így a magyar osztályok elnéptelenedtek. Az érvelés két visszatérő eleme: az egyéni gazdálkodás perspektívtávlansága, a jugoszláv gazdasági és társadalmi fejlődés által támasztott igények, tehát az egyéni érdek és a társadalmi elvárás.⁹

Néha disszonáns hangok vegyülnek az egyetértők kórusába. Bedeniken például kiderült, hogy a tanulónak mindössze 2-3%-a tanul tovább, így elesik az az érv, hogy *"... gyermekeink a középiskolában nyelvtudás hiányában lemaradnak horvát társaik mögött."*¹⁰ 1956. december 9-én, a HMKSZ közgyűlésén Dóri Antal ójankováci tanító a szülők felelőtlensége mellett a helyi hatóságok eljárását hibáztatta, melyek *"... a szülők hallgatólagos ellenkezése mellett is (!) előírják a magyar nyelvű órák csökkentését. Volt rá eset, hogy megtiltották a horvát gyermekeknek a magyar nyelv tanulását..."*. Tóth István nagypiszancai tanító, kisköszegi küldött és a felszólalók többsége – a magyar nyelv fakultatív oktatása helyett – kötelező tanítását ajánlotta magyar gyerekek számára a német nyelv helyett. Pápa József titkár beszámolójában elismerte, hogy csökken a magyarul tudók és a magyart tanulók száma.¹¹

Két évvel később Merki Ferenc (a HMSZ későbbi elnöke) az anyanyelven történő természettudományos oktatás és világképalakítás fontosságát hangsúlyozta, Sneider (Baranyai) Júlia vörösmarti tanárnő pedig cáfolta azt a téves hiedelmet, hogy az iskolájukból kikerülők az életben nem állják meg a helyüket. *"... Benne a kétnyelvű oktatás bevezetését nem tartja szükségesnek, sőt azt hiszi, ha az egyetlen magyar tannyelvű nyolcosztályos iskolában erre sor kerülne, veszélybe jutna Petőfi és Arany nyelve. Ez pedig senkinek sem lehet érdeke ..."*¹²

Ekkor alakul ki a kéttannyelvű oktatás térségünk országaiban ma is követett egyik modellje: minden tárgyat két nyelven tanítanak, főként a felső tagozatban /Dályhegy). Így ez az oktatási forma Horvátországban 3-4 évvel megelőzte a sokkal jobban propagált és ismert szlovéniai; igaz, hogy az utóbbi helyen a vegyeslakosságúnak nyilvánított határmenti területen a szlovén gyerekek számára is kötelező a kétnyelvű oktatásban való részvétel. Annak lehetősége fel sem merült, hogy más módja is lenne a nemzetiségi nyelvű általános iskolai – túlnyomó részt alsó tagozatos – oktatás zsákutca jellege megszüntetésének: a középsőt főiskolai továbbtanulás e nyelveken történő biztosítása, tehát a teljes nemzetiségi oktatási hálózat kiépítése az óvodától az egyetemig.

Csupán arról olvashatunk, hogy már 1955-ben bezárták a magyar iskolát Budakovácon, Újgrácon, Lacházán és a Dárdai réten. 1958-ban még mindig hiányzott húsz magyar tanító, s csak két magyar óvoda működött, Vörösmarton és Kisköszegen (Batinán).¹³

A kulturális munka felélesztése könnyebben ment és látványosabb eredményeket hozott. Hónapok alatt megalakultak az öntevékeny színjátszócsoporthoz, s túlnyomórészt népszínműveket (Ludas Matyi, János vitéz, Liliomfi, A sárga csikó, A csikós, A cigány, A falu rossza), de szerb, horvát (Trifunović, Nušić, Krleža) és a világirodalom (Molière, Dickens) klasszikus darabjait is játszották. Csaknem minden magyarlakta faluban működött kultúregylet, 4-5-7 szakcsoporttal: színjátszókör (drámai) mellett népdal, ifjúsági (úttörő) tánc-, zenei, folklór, olvasóköri és népegyetemi szekcióval. 1950 elején már 83 magyar egyesület működött, ebből 62 kulturális, 12 vadásztársaság és 9 sport- és testnevelési¹⁴ 1951. március 25-26-án már *"... az a (szlavóniai) magyarság mutatta be kultúrmunkájának eredményeit, amely a múltban ... semmilyen kultúrtevékenységet sem fejthetett ki."*¹⁵ 1951

június 3-án rendezték meg "... a horvátországi magyarság fesztiválját Eszéken", amelyen 13 egyesület 350 szereplője vett részt. A megjelenteket magyarul üdvözölte a fiumei olasz kultúrszövetség küldötte, a daruvári cseh szövetség képviselője pedig csehül. Az eseményről tudósító cikk felszólítása és figyelmeztetése ma is időszerű: "*... Népi hagyományainkat, magyar szokásainkat, szép magyar anyanyelvünket ápolnunk kell. Ha ezt elhanyagolnánk, az a helyzet állna elő, hogy utódaink beolvadnak a szlávokba, ami pedig ellentétben van az új Jugoszlávia nemzetiségi politikájával.*"¹⁶ 1952 júniusában Palicsra került sor egy mindmáig egyedülálló nagyszabású rendezvényre: a jugoszláviai magyar ünnepi játékokra, könyvkiállítással. Mivel a horvátországi magyarok 20-25%-a nem tudott írni-olvasni magyarul, sok helyen a szöveget horvát helyesírással írták le,¹⁷ de betanulásával, elmondásával irodalmi nyelvtudásukat erősítették-fejlesztették, így a művészileg kevésbé értékes darabok előadása, meghallgatása is nagyban hozzájárult az anyanyelv megtartásához és ápolásához.

A nagyobb hagyományokkal rendelkező, és még a közelmúltban is Magyarországhoz tartozó területekről, a Bácskából, Baranyából népszínházi társulatok (Szabadka, Zombor, Topolya) és műkedvelő csoportok, táncos-dalok műsorokkal fellépő "gyöngyösbokréták" (Horgos, Bajmok, Csantavér – az előbbi 13 előadása 6000 embert lelkesített 1950 tavaszán), mentek rendszeresen vendégszereplésre Eszékre és a kisebb, istenhátamögötti szlavóniai településekre.¹⁸ 1950 őszén a szabadkai Népszínház két tagja Kiskőszegre (Batinára) költözött. Lelkes munkájukkal nemcsak a színjátszócsoporthoz előadásainak színvonalát emelték magasra, hanem színészképző stúdiót is vezettek, így egy időben (1953 tavaszán) volt olyan elképzelés, hogy ott alakul majd ki a horvátországi magyar színjátszás központja egy félig műkedvelő, félig hivatásos tagokból álló társulattal, amely rendszeresen járná a baranyai-szlavóniai magyar településeket. A színjátszás ellen hozott határozatot követően Gyapjasék elköltöztek, így az önálló horvátországi magyar színtársulat ügye is lekerült a napirendről.

A könyvtárak, olvasóköri újjászervezése már nehezebben ment. Ugyan a legtöbb – akár csak részben is – magyarok által lakott településen alakult népkönyvtár és olvasókör az 1880-as vagy legkésőbb az 1900-as évek elejétől (akkor a magyar kormány által támogatott Julián-egyesület keretében), de 1918 és 1945 után e könyvtárakat bezárták, könyvvállományukat széthordták, megsemmisítették,¹⁹ s a magánháznál megmaradtak is jócskán elhasználdtak-elavultak századunk közepére. A pótlásnál és fejlesztésnél a tankönyvvel hasonló helyzet alakult ki: új könyvek beszerzése csak a Vajdaságból történhetett. A HMKSZ vezetősége szorgalmazta a könyvtárak és olvasóköri újjá/alakítását, s ez az évtized valamennyi közgyűlési határozatában szerepel, mint megvalósítandó feladat. 1952-ben már 60 magyar könyvtárról írnak. Hiányzik a szépirodalom, holott az olvasók a klasszikusokat keresik, de nagy az érdeklődés a gyermekirodalom iránt is. 1955 elején a pélmonostori járásban (Baranyában) 38 olvasókör működött 13.000 kötetrel, naponta átlag 3000 olvasóval.²⁰

Már 1953-tól, s hangsúlyozottabban 1955-től felmerült az az igény, hogy a kulturális tevékenység súlypontját a politikamentes szórakoztatásról az ideológikusabb töltésű népművelésre tegyék át.²¹ Sorozatosan jelennek meg cikkek – elsősorban Pápa József, a szövetség titkárának tollából, melyek bizonyítják, hogy ő a hatalom embere, s annak akaratát fogalmazza meg – a sokszor valóban igénytelen - színvonalatlan népszínművek ellen. A kifogások természetesen nem művészeti, hanem politikai jellegűek: felrója a bezdániaknak, hogy "*... régi, a Horthy-rendszer idejéből való drámát adtak elő Baranyában, amelyben volt jobbagy/?? földbirtokos, főhadnagy úr és csicskás, jószágos békeszerető pap és Pest után vágyódás*" – nyilván ez utóbbi volt a leg súlyosabb vád.²²

Tagadhatatlan, hogy az évtized közepére a népszínműre épülő amatőr színjátszás elért lehetőségei és létjogosultsága határára, de addig egyértelműen pozitív szerepet játszott, különösen a szlavóniai szóránymagyarság kulturális életében: magyarul írni-olvasni már nem, és sok esetben beszélni is csak törve tudó százak és ezrek kerültek aktív kapcsolatba

anyanyelvükkel, s kiváló nemzettudatuk is erőre kapott a népviselet, a piros-fehér-zöld pántlikák, sőt zászló láttán (mint a huszárok bevonulásánál a "János vitézben – ezt a jelenetet általában is meg kellett ismételni).

1955 áprilisában – az egyébként eredményesen dolgozó – vezetőség lemondott a zágrábi Ady Endre kultúrkörben. Az elnök, "... *Gál mérnök... beszédéből magyarkodó hangok csendültek ki, de* – Pápa tudósítása szerint – ... *a felszólalók a leghatározottabban elítélték az elnök beszédét és visszautasították elveit ... nyíltan és határozottan síkraszálltak Jugoszlávia népeinek testvérisége mellett, s az új elnöktől nyomban visszavonták bizalmukat*".²³

Egyre többet olvasunk irodalmi esetekről, író-olvasó találkozókról, melyeken vajdasági írók (Ács Károly, Csépe Imre, Gál László, Kvazimodó-Braun István, Laták István, Majtényi Mihály, Urbán János) olvastak fel műveikből, és eszéki operaénekesek (Fehér János, Bauer Attila) igen nagy sikerrel adtak elő- nép és műdalokat, melyhez az is hozzájárult, hogy a rendezvényeket általában vacsora követte. (/Eszék, Vörösmart 1954. december; Kopács 1955. február).²⁴ A zavar azonban nagy volt a kultúrkörökben. Az 1954 decemberi közgyűlési határozat megakasztotta a munkát: több helyen a színdarabok betanulását abbahagyták, mert – helyesen – úgy vélekedtek, hogy színdarabokat felülről "leintették". Ekkor ismét a tanítókra hárult az átállítás nem könnyű feladata: a helybeli és a szomszédos falvak tanítói közművelődési esteket, népegyetemi előadássorozatokot tartottak-szerveztek, horvátul és magyarul, mert a kétnyelvűséget nemcsak az iskolai oktatásban, hanem a népművelésben is érvényesíteni kellett. Sok valóban hasznos mezőgazdasági-állategészségügyi előadásról értesülünk, melyeket szakemberek tartottak. A közhangulatra jellemző, hogy az 1956 februári közgyűlésen "... *felvetődött a kérdés: félézzük-e nemzetiségi alapokra fektetett kultúrmunkával az asszimilációt, vagy pedig engedjünk szabad folyást az asszimiláció természetes folyamatának?*"²⁵

A közömbösség, gyanakvás, sőt félelem – Rezovácon, a Verőcei járásban még 1954-ben is félve vették kezükbe az emberek a jugoszláviai magyar sajtó termékeit – megnehezítette a lapjainak terjesztését. Annak ellenére, hogy csak minden tizedik horvátországi magyar olvasott magyar újságot, 1957-ben a Magyar Képes Újság közel 10.000 példányban jelent meg, belőle a hírlapárusoknál átlagban 1750-et, az újvidéki Magyar Szó-ból 400-at, a szabadkai 7 Napból 150-et, a Pionir Újságból és a Mézeskalácsból 650-et vásároltak.²⁶

Az eszéki rádió magyar adása már 1945-ben megindult, heti negyedórás szombat esti műsorokkal.²⁷ 1949-ben már heti három alkalommal, 1950 szeptemberétől pedig a hét minden napján sugárzott magyar nyelvű műsort.²⁸

Nem fogalmazódott meg, de érzékeltették, hogy a horvátországi magyarok azért is kaphattak saját szervezetet, mert ott a Papuk és a Bilogora aljában a részben magyaroklakta falvakban alakult meg 1943. augusztus 15-én a Petőfi zászlóalj, amely vajdasági (besorozott) magyarokkal bővülve a jugoszláv partizán-hadsereg brigádjaként részt vett az 1944-45-ös harcokban. E hagyomány ápolása mindvégig jelen van a szövetség tevékenységében, különösen a tízéves évforduló alkalmából.

Hasonlóképpen visszatérő téma a lapok hasábjain a vallás- és a /katolikus/egyházellenesség, amely jellemző a korszakra, a térség országaira, de különösen erős a Moszkvával szakító Jugoszláviában. Egy, a Magyar Szó-ból átvett cikk – kissé groteszkül – a magyarországi Szent István-ünnepséget ítéli el, viszont ez jó alkalom arra, hogy támadhassák a "szentistváni Magyarország" eszméjét, amely ellen következetesen hadakoznak.²⁹ De olvashatunk zágrábi "... papnevelők és papnövendékek terrorista csoportjára",³⁰ a horvát katolikus papok közreműködésével elkövetett rémtettekéről a szerbek ellen,³¹ és mai utódaikról, akik billiárd- és ping-pong asztallal, kézilabdapályával csalogatja magukhoz az ifjúságot; az üresen álló ójankováci (volt német evangélikus) templom átalakításáról kultúrotthonná, az iskolát háttérbe szorító sepei paplaktól.³²

Végül tanulságos felidézni a HMKSZ 1949-50-es programját és szembeírni a mai

valósággal, mert kiderül, hogy az akkor tervbe vett – helyes és szükséges – szervezeti intézkedések egy része máig is várat magára, vagy a létrehozott intézmények időközben ismét megszűntek.

"... Magyar iskolák, gimnáziumok, tanítóképző létesítése ... ahol van magyar gyermek és jut tanító, ott megnyílik a magyar iskola, a Horvát Népköztársaság városaiban, ipari gócpontjaiban, melyekben nagyobb számú magyar dolgozó él, a megalakítandó kultúrszervezetek tagsága az ipari munkásságból, a magyar értelmiségiekből és az ifjúságból kerül ki ..." ³³ Részletek az alapszabályból: ... A HMKSZ működési területe: A HNK egész területén /I/3/... fiókegyesületek minden helységben alakíthatók, ahol legkevesebb 20 tag jelentkezik felvételre /IX/20/...; magyar nép-, közép- és szakiskolák, tanítóképzők és népegyetemek felállítása /III/5./." ³⁴ Az 1950 júliusi-szeptemberi munkaterv 6. pontja: "... A zagrebi tartományba kiküldeni egyik titkárunkat az ott élő magyarság megszervezésére ..." ³⁵

1951-ben Gaál Károly rendszeresen tudósított Fiuméből ³⁶ ahol "kezdemenyező" /előkészítő/ bizottság is működött,... az egyesület azonban rajtuk kívülálló ok miatt nem tud megalakulni." A HMKSZ működési területe – Baranya és Szlavónia mellett – "... a Muraköz, Csakovec, Zagreb, egészen le Rijekáig /Fiuméig/". ³⁷ Az egyik titkár 1951-ben megpróbálta feltárni a csáktornyai maradék magyarság helyzetét. ³⁸ Ez utóbbi helyeken, – tehát a tulajdonképpeni Horvátországban (a túlnyomórészt egyetemistákból álló zágrábi egyesület kivételével) – ma sincs magyar művelődési és oktatási intézmény.

Jegyzetek

1. Magyar Képes Újság /Zágráb/, 1953/8. IV. 15. 3.p.
2. Uo. 16.p.
3. Magyar Néplap/Eszék/, 1950./19. X. 18., 1951./30. VII.27.
4. Magyar Képes Újság, 1953/22. XI.15. /24., XII.15., 1954/5. III. 1.
5. Magyar Néplap, 1950/19. X. 18, 23. XII.15.
6. Magyar Képes Újság, 1952/1 III.15., 1954/7. IV.1.
7. Uo. 1953/9. V.1.
8. Később elfogadták a kommuna kiküldött és járási tanfelügyelő ajánlatát, hogy iskolájuk legyen kétnyelvű. Tanítsanak benne horvátul is, magyarul is. Az első és második osztály tannyelve legyen továbbra is magyar, harmadik osztálytól kezdve vezessék be a horvát nyelven való tanítást úgy, hogy az V-VIII. osztályokban már fennakadás nélkül folyhasson a tanítás mindkét nyelven = Magyar Képes Újság, 1956/16. IX.15.13.p., 1957/16. IX.15.
9. "Mikor lesz már nálunk is magyar iskola? – kérdezték minduntalan /Csakovácon - A.L./.
- Azt akarjuk, hogy gyerekeink anyanyelvükön tanuljanak, mert erre jogunk van. Nem is vitatta soha senki ezt a jogot, és meg is nyílt a magyar tagozat nemsokára, és a magyar gyerekek magyarul tanulhatnak. Csakhogy most a szülők azt szeretnék, ha gyerekeik szerbül tanulnának. - Elég, ha magyarul csak beszélni tudnak – mondogatják – az írást-olvasást jobb, ha szerbül tanulják meg, mert hivatalos dolgokban ennek nagyobb hasznát veszik. Ezért sok szülő szerb tagozatra adta gyermekét s így a magyar tagozaton mind kevesebb a tanuló. Lehet, hogy ezt be kell majd zárni..." Uo. 1955/23. XII.15.. 14.p.
10. Uo. 1956/13. VII.1. 14.p.
11. Uo. 1956/22. XII.15.12.p.
12. Uo. 1958/4.II.15. 4.p.
13. Uo. 1955/8. IV.15.1958/4.II.15.
14. Magyar Néplap, 1950/1-2.1. 24.
15. Uo. 1951/13. III. 31.
16. Uo. 1951/23. VI. 9.

- 17.Uo. 1951/41. X. 13.
- 18.Gyapjasék alig 3 év alatt 5 drámát, 5 vígjátékot, 2 operettet, 6 népszínművet, 2 színművet, 3 mesejátékot és 10 kabarét vittek színre. = Magyar Képes Újság, 1953/10. V. 15. 1953/12. VI. 15.
- 19.Csuzs könyvtárát 1945-ben orosz katonák szórták szét, a maradékot széthordták: 1952-ben nyitották meg, főleg jugoszláviai magyar írók műveivel, heti és napilapokkal. Djurdjenovácon /több mint 200 magyar lakos/ a könyvtár átszervezésekor kb. 1000 magyar és német nyelvű kötetet kidobtak. = Magyar Képes Újság, 1952/11. IX.1.
- 20.Uo. 1952/1. III.15.1955/5.10.1.
- 21.A HMKSZ 1954. december 21-i közgyűlésén "az a vélemény alakult ki, hogy az egyesületek eddigi munkairánya, ami főképpen a színjátszás, tánc, nóta- és társasesték rendezésével kívánt sikereket elérni, nem nagyon felel már meg a közművelődés céljainak a kulturális fejlődés magasabb színvonalán és ezért a jövőben jobban kell szorgalmazni népegyetemek, irodalmi estek, tanfolyamok és előadások szervezését, különösen pedig az olvasóköri és könyvtári alapítását.
Az eddigi, leginkább csak szórakoztató és mulattató műsoroknak nem volt meg az óhajtott nevelőhatása, sőt sok esetben erkölcsrontó hatása volt." = Magyar Képes Újság, 1955/1. 1.1. 3.o.
- 22.Uo. 1952/12. IX.15.
- 23.Uo. 1955/10. V.15.
- 24.Uo. 1955/2.1.15., 1955/5. III.1.
- 25.Uo. 1955/2.1.15., 1956/22. XII.15.
- 26.Uo. 1957/8. IV. 15.1957/22. XII.15.
- 27.Zágrábi Magyar Újság, 1945/4. XI.25. Szerdán, pénteken és vasárnap du. 6 órától, majd a hét 6 napján kétszer /16.30. 20.50/, kedden háromszor.
- 28.Magyar Néplap, 1949/1. XI.29., 1950/15. VIII.22.
- 29.Uo. 1950/4. III.4.
- 30.Uo. 1951/23. VI.9.
- 31.Uo. 1951/39. IX.29.
- 32.Uo. 1956/21. XII.1.
- 33.Uo. 1949/1. XI.29.
- 34.Uo. 1949/2. XII.29.
- 35.Uo. 1950/14. VIII.30.
- 36.Uo. 1951/13. III.31.
- 37.Uo. 1951. /47-48. XI.29.
- 38.Uo. 1951/39. IX.29.

SUMMARY

Lajos Arday: The educational-cultural situation of Hungarians in Croatia (Baranya-Slavonia) in the first part 1950's

The Hungarian minority in Croatia is one of the most rapidly diminishing ethnic groups of the Hungarian language territory. In the area now belonging to Croatia, in 1910 128,000 Hungarians were living, now there are only 48,000. In 1949 - not independently from the events of world politics and Yugoslav internal affairs - the Association of Hungarian Cultural Groups in Croatia was formed, and their publication, the Hungarian People's Paper (now Hungarian Illustrated) was started.

The ordinances were not sufficient for the starting of Hungarian education. A major problem existed, because the training of Hungarian teachers was stopped decades before, Hungarian textbooks were lacking, and the internal fears of the Hungarian population was also notable. By the middle of the 50's, apart from the aforementioned factors, the changing of political circumstances also set back the initial momentum.

More spectacular - and apparently more lasting - were the other cultural achievements of the era: acting-groups were formed, cultural-, sport- and hunting-clubs started up, and even the shortage of books could not stop reading-groups from coming into existence in towns inhabited by Hungarians.

A ROMÁNIAI MAGYARSÁG EGYHÁZAINAK KÖZIGAZGATÁS-TÖRTÉNETI VÁZLATA 1918-TÓL NAPJAINKIG

SEBŐK LÁSZLÓ

Az első világháború után a Romániához csatolt területeken az egyházszervezeteket újjá kellett szervezni, mert a határváltozás szétzilálta az egyházak közigazgatási rendszerét. A későbbiek folyamán is számos változás történt az erdélyi magyarokat tömörítő egyházak szervezeti életében (különösen a reformátusoknál), ezeket a folyamatokat és indítékaikat csak szűk körben ismerik. A kérdéskör egy sajátos részét, az egyházak közigazgatásának változását pedig tudomásom szerint régóta óta nem vizsgálta senki, pedig ez annál is inkább indokolt lenne, mert a romániai egyházak jelenlegi közigazgatási beosztása sem közismert, sokszor még az egyházi élettel foglalkozó kutatók előtt sem. Ebben a kis vázlatban kénytelenek voltunk számos politika- és egyháztörténeti eseményt is megemlíteni, de hiányosan és csak ott, ahol indokoltnak véltük, mert előljáróban ki kell hangsúlyoznunk, hogy nem az egyháztörténet, hanem csak az egyházigazgatás-történet lényegesnek vélt eseményeit kívántuk f elvázolni.

1. RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ

A Romániához került területen négy római katolikus egyházmegye volt, ezek közül egy – az erdélyi – teljes egészében került oda, a többi csak kisebb-nagyobb részben:

	Plébániák száma	Hívők száma (ezer)
Erdélyi	251	375
Csanádi	160	470
(Mo.-hoz és Jug.-hoz)	100	420
Nagyvárad	54	75
(Mo.-hoz)	24	100
Szatmári	45	65
(Mo.-hoz és Cs.-hoz)	63	90

Az Erdélyi Egyházmegye hívői csaknem mind magyarok, a Csanádi Egyházmegye híveinek körülbelül harmada, a Nagyváradinak több mint 90%-a, a Szatmárinak kétharmada volt magyar, a többi német, illetve néhány ezer szlovák. A Szatmári Egyházmegye az Egri, a többi a Kalocsa-bácsi Érseki Tartományhoz tartozott.

A római katolikus egyházak vezetői – a többi erdélyi egyházfőhöz hasonlóan – arra a természetes álláspontra helyezkedtek, hogy a békeszerződés ratifikálásáig a magyar államhoz való viszonyukat nem bontják fel. A három csonka egyházmegye közigazgatási rendszerének átszervezése ezért csak 1920 után kezdődött meg, de az egyházak és a román állam közötti küzdelmek miatt csak nagyon lassan valósult meg.

Trianon után Románia ugyanis Radu Demeter nagyvárad

gorög katolikus püspök kezdeményezésére tárgyalásokat kezdett a Szentszékkal egy konkordátum megkötése érdekében. (A görög katolikusok a Szentszéknél azzal érveltek, hogy megnövekedett tekintélyük folytán befolyással lehetnek az ortodoxokra, a román kormánynál pedig azzal, hogy így beleszólhatnak az erdélyi katolikusok ügyeibe, kiszolgáltatathatják őket a bukaresti érseknek.) Az 1927. május 10-én megkötött és 1930. június 5-én életbe lépett konkordátum értelmében egész Romániában egyetlen egyháztartományt hoztak létre, ennek vezetésével a püspökből előléptetett bukaresti érseket bízták meg, s a Szatmári és Nagyvárad

Egyházmegyék összevonásával a püspöki tanácsban a kisebbségeket képviselő három erdélyi

püspök háttérbe szorult – a jászvásári püspökkel, a bukaresti érsekkel és az öt görög katolikus román püspökkel szemben. A szenátusban a többségében magyar (és német) nemzetiségű római katolikus hívőket a román bukaresti érsek képviselte. (Kétségtelen, hogy ugyanakkor a konkordátum előnyökkel is járt, mert biztosította a püspökök szabad hivatali tevékenységét, s az egyházi intézményeket jogi személynek ismerte el.)

Az Erdélyi – majd 1932-től Gyulafehérvári Egyházmegye – területén indokolatlan volt bármiféle változtatás a közigazgatási beosztásban, a római katolikus egyházra ez amúgy sem volt jellemző. A múlt században létesített 16 főesperesség viszonylatában a mai napig egyetlen lényeges változtatást hajtottak végre, az Alsó-fehérmegyei és a Bányavidéki Főesperességeket Hegyaljai (Főszékesegyházi) néven összevonták, mert a hívők száma mindkét területen jelentősen csökkent. Alapvetően más volt a helyzet a többi egyházmegye esetében, hiszen ezek csak részben kerültek más fennhatóság alá.

A volt Csanádi Egyházmegyét Glattfelder Gyula püspök helyzetének lehetetlenné válása folytán 1923-tól Pacha Ágoston apostoli kormányzóként vezette, majd ő lett a konkordátum értelmében 1930.június 5-én megalakított Temesvári Egyházmegye püspöke. Ő szervezte át a közigazgatást még 1926-ban, s alakította ki a ma is meglévő 16 esperesi kerületet.

A Nagyváradai Egyházmegyét püspöke, gróf Széchenyi Miklós halála után (1923) apostoli kormányzó irányította, majd 1930. augusztus 15-től egyesítették a Szatmári Egyházmegyével. 12 esperessége közül 9 egészében került Romániához (egy plébánia kivételével), ezért az egyházmegye közigazgatási beosztását meghagyták. (Az egyetlen említést érdemlő változás a szalacsi plébániának a Margittai Esperességhez (a Tasnáditól) történt átcsatolása volt. A határváltozás következtében számos filia is más plébániához került, illetve plébániává lépett elő, de ezekkel itt most nem foglalkoztunk.)

A Szatmári Egyházmegye déli fele került Romániához, a 12 esperességből 3 egészében (Nagykárolyi, Erdődi, Nagybányai), 3 pedig nagyjából megfelelt (Szatmári, Ugocsa, Máramarosi). Az egyetlen lényeges változás: Lajosvölgyhuta a Nagybányai esperességből a Szatmárhoz került.

A Szatmári Egyházmegyében szintén apostoli kormányzó irányított Boromissza Tibor püspök halála (1928) után, majd az 1930-as egyesítéskor a Szatmárnémeti székhelyű Szatmári-nagyváradai Egyesített Egyházmegye első püspöke Fiedler István lett 1938-as lemondatásáig. Meghiúsítva a román kormány pártfogoltjának, Josif Popnak a püspöki kinevezését, Márton Áron gyulafehérvári püspök apostoli kormányzóként igazgatta az egyházmegyét.

A második bécsi döntéssel Magyarországhoz került vissza a Gyulafehérvári Egyházmegye északi fele (a hívők nagy részével), valamint a Nagyváradai és a Szatmári Egyházmegyék. Román területen maradt a Temesvári Egyházmegye és a Gyulafehérvári Egyházmegye déli része (valamint 9 plébánia a Nagyváradai Egyházmegyéből), ahol a katolikusok többnyire csak szórványokban éltek. Márton Áron elkerülte azt a történelmi csapdát, hogy feladva az évezredes püspöki székhelyet magyar állami területre költözzön. Úgy oldotta meg ezekben az években a rábízott hatalmas terület kormányzását, hogy a magyarországi részekbe helytartókat küldött, majd hosszas diplomáciai alkudozások után 1942-ben Scheffler Jánost nevezték ki szatmári püspöknek és nagyváradai apostoli kormányzónak. (A két egyházmegye ugyanis különvált, hiszen ezekre ekkor már nem volt érvényes a román állam által kötött konkordátum; a Szentszék a Nagyváradai Püspökség visszaállítását azonban elnapolta.)

A második világháború után újra életbe lépett konkordátumot a román állam 1948-ban felmondta, majd néhány nappal az augusztus 4-i kultúrtörvényben csak a gyulafehérvári és a jászvásári római katolikus és a kolozsvár-szamosújvári görög katolikus püspökségeket ismerte el, a többit csak főesperességnek tekintette. (A Gyulafehérvári Püspökségen belül is csak a hegyaljai, a kolozs-dobokai, a marosi és a sepsi-barcasági főesperességeket ismerte el annak, a többit csak esperességnek.) A tiltakozás hasztalan volt, sőt az év végén a görög

katolikusokat rendeletileg beolvasztatták a görögkeleti egyházba. Általános vallásüldözés kezdődött meg a nem ortodoxok ellen. Az egyházi előjárók sorozatos letartóztatása ellenére a római katolikus egyház vezetése folyamatos volt, mert titokban püspököket szenteltek az elhurcoltak helyett, s az egyházmegyék irányítását jogtalanul kisajátítók fennhatóságát a papság nem ismerte el. A római katolikus egyház nagy veszteségekkel ugyan, de szervezetét, önállóságát megőrizve vészelt át az elmúlt évtizedeket. 1990 márciusában hivatalosan is visszaállították az önálló Szatmári és Nagyvárad Püspökségeket, s lehetővé vált, hogy mind a négy erdélyi egyházmegyében új püspököt szenteljenek. (Boros Béla pedig címzetes érsek lett.)

- Az egyházi közigazgatásban nem történt változás, bár két elképzelés már napvilágot látott:
- Felvetődött, hogy a magyar és a román római katolikusok külön egyházszervezetet létesítsenek úgy, hogy mindkettő jogköre az egész országra kiterjedne. (Ma már számos betelepült római katolikus román él Erdélyben, a Regátban pedig mindig is sok magyar élt – csángók, bukarestiek.) Az elképzelés figyelemre méltó és egyházbiztonsági szempontból megvalósítható, de a politikai helyzet miatt egyelőre nem kivitelezhető.
 - A hívők számára feltétlenül előnyösebb lenne, ha – egy régi terv szerint – a Gyulafehérvári Püspökség érsekségé válna, s egyháztartományába sorolnák a másik három püspökséget. (Az egyetlen még jelentős más nemzetiséggel bíró Temesvári Egyházmegye a németek tömeges kivándorlása következtében egyre inkább "magyarrá" válik.)

A négy erdélyi római katolikus egyházmegye fontosabb adatai a következők:

Püspökség:	Egyházközségek :	Hívők száma ezer főben	Magyar hívők száma ezer főben:
Gyulafehérvári p. 15 főesp.	257	542	kb.530
Szatmári p. 6 esp.	54	kb. 160	kb.150
Nagyvárad p. 9 esp.*	55	120	kb. 110
Temesvári p. 16 esp.	151	kb.200	kb. 120
Összesen 46 esp.	528	kb. 1020	kb. 910

* A főszékesegyházi főesperesség 7 esperességből áll, míg a krasznai főesperesség megegyezik a szilágycsík-somlyói esperességgel és a közép-szolnoki főesperesség a tasnádi esperességgel.

A Római Katolikus Egyházmegyék vezetői 1920 után:

Gyulafehérvári egyházmegye:

gróf Majláth Gusztáv püspök 1897-1938

Vorbuchner Adolf püspök 1938

Márton Áron püspök 1938-1980

1949-55 között börtönben, ezen idő alatt:

Boga Alajos vikárius

Sándor Imre vikárius

Gajdáty Béla vikárius

Jakab Antal vikárius

1949–51 között működtek, sorban letartóztatták őket.

Törvénytelen, el nem ismert vezetők 1951-55 között:

Jakab Antal püspök 1980-1990

Bálint Lajos püspök 1990-

Temesvári egyházmegye:

dr. Glattfelder Gyula püspök 1911-1928

1923-ban kiutasították Romániából, ezért:

Pacha Ágoston apostoli k. 1923-1927

püspök 1927-1951

Püspökségét 1948-tól nem ismerte el az állam.

Boros Béla püspök

1948-ban szentelte titokban püspökké O'Hara pápai

nuncius, püspökségét nem ismerték el, börtönben

1948-64 között, címzetes érsek lett 1990-ben.

Klonwlsz Konrád ordinárius 1948-1982

Sebastian Kräuter ordinárius 1982-1990
püspök 1990-

Szatmári egyházmegye:

Boromissza Tibor püspök 1906-1928

Szabó István apostoli k. 1930

Fiedler István püspök 1930-1939

Márton Áron apostoli k. 1939-1942

Pakocs Károly vikárius 1940-1942

Scheffler János püspök 1942-1949

Czumbel Lajos vikárius 1949-1950

Pakocs Károly ordinárius 1950-1954

Czumbel Lajos ordinárius 1954-1967

Sipos Ferenc ordinárius 1967-1990

Reitzer Pál püspök 1990-

Nagyvárad

egyházmegye:

gróf Széchenyi Miklós püspök 1911-1923

Bjelik Imre apostoli k. 1923-1927

Mayer Antal apostoli k. 1927-1929

Szabó István apostoli k. 1930

Fiedler István püspök 1930-1939

Márton Áron apostoli k. 1939-1942

Schriffert Béla vikárius 1940-1942

Scheffler János apostoli k. 1942-1949

Schriffert Béla vikárius 1950-1951

Josif Pop kormányzása (1951-1960), a román állam őt fogadta el.

Bélteky Ferenc vikárius 1960-1968

Hosszú László ordinárius 1968-1981

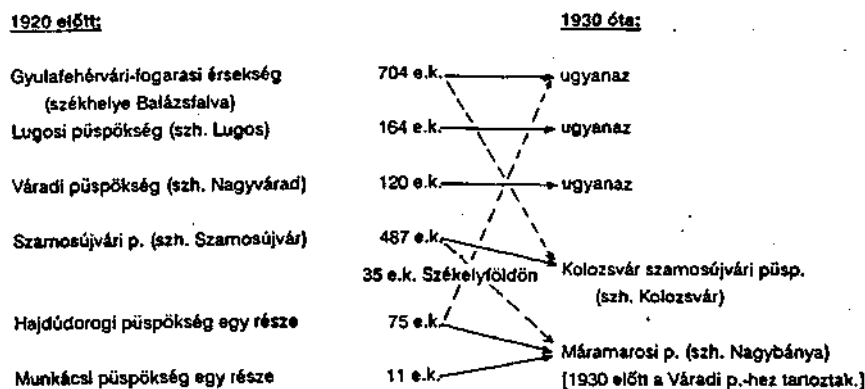
Daszkál István ordinárius 1981-1990

Tempfli József püspök 1990-

2. GÖRÖG KATOLIKUSOK

A görög katolikus egyház Erdélyben (jellegzetesen román egyház, de sorsa számos ponton összefonódott a római katolikus egyházzal, ezért vázlatos ismertetésétől nem tekinthetünk el. Emlékeztetőül: az erdélyi román görög katolikus egyházat a Habsburg-udvar állította fel 1698-ban a gyulafehérvári ortodox püspökségből, jezsuita tábori lelkészeinek segítségével, azzal a céllal, hogy a görögkeleti románságot a katolikus egyházba tereljék és ezzel csökkentsék (illetve később megszüntessék) a román ortodoxiát.

A trianoni békével Romániához került (két plébánia kivételével) teljes egészében a román nyelvű Gyulafehérvár-fogarasi Érsekség és a hozzátartozó három püspökség, valamint a Hajdúdorogi Egyházmegye 75 és a Munkácsi Egyházmegye 11 parókiája. Az 1,2 millió görög katolikus hívőből mintegy nyolcvanezer volt magyar (nagy részük nem is beszélt más nyelvet). A bukaresti kormány (bár irritálta, hogy az erdélyi románok csaknem fele nem ortodox volt) elfogadta a görög katolikusok konkordátumjavaslatát a római katolikusok elleni küzdelméhez. (Más kérdés, hogy a görög katolikusok ezzel csak növelték az ortodoxia gyűlöletét, következményeit majd láthatjuk 1948-tól.) A konkordátum értelmében a görög katolikus egyház felépítését átszervezték:

AZ ERDÉLYI GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZMEGYÉK ÁTSZERVEZÉSE

Az átszervezések kapcsán feltétlenül szükséges megjegyeznünk, hogy a Hajdúdorogi Püspökség a magyar hívőket tömörítette (joghatósága egész Erdélyre kiterjedt), ezért plébániái több egyházmegyéhez kerültek, számos például a váradéhoz. Jelentős változás volt még a Kolozsvár környéki plébániák átcsatolása, s a regáti plébániáknak az érsekség felügyelete alá helyezése – kivéve a ruszin plébániákat (ÉNy-Moldva), mert ezek a Máramarosi Egyházmegyéhez kerültek. Az észak-erdélyi görög katolikusok 1940-44 között a Hajdúdorogi Egyházmegye joghatósága alá kerültek, a Szentszék a délerdélyieket azonban a román főpásztorok vezetése alatt hagyta. Ekkor az erdélyi magyar görög katolikusok közül (különösen a Székelyföldön) számosan tértek át a római katolikus vagy a református hitre.

A román állam 1948-ban betiltotta a görög katolikus egyházat (beolvasztotta az ortodoxiába), papjait példátlan üldözésben részesítette. Becslések szerint az akkor 1.6 millió görög katolikus mintegy egyharmada kitartott hite mellett és titokban pasztorált. A nyolcvanas évek végén a román kormány támogatásával a magyar katolikus egyházmegyékben a görög katolikusok mozgalmat indítottak a román nyelvű liturgia bevezetéséért. A magyar katolikus egyház elrománosítása érdekében a hivatalosan ortodoxnak minősített embereket azok katolikusságára hivatkozva magyar templomokba küldték, hogy követeljenek román nyelvű misét(!).

Ez az elképzelés szerencsére 1989 decemberében a Ceausescu-rezsimmel együtt

megbukott, az új vezetés már az első napokban (december 31-én) rehabilitálta a görög katolikus egyházat. (A görög katolikusok részéről azonban újabb veszélyt jelent, hogy az ortodoxok által elvett templomaikért a római katolikusoktól követelnek egyházi létesítményeket.)

1990 márciusában a pápa hivatalosan is felszentelte az addig titokban működő püspököket és Alexandru Todeát érsekké nevezte ki. A ma mintegy hatszázezer aktív görög katolikus körében már csak néhányezer magyart találhatunk a vázolt okok miatt.

A ROMÁNIAI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZ. 1990

3. ROMÁNIAI REFORMÁTUS EGYHÁZ

Az impérimváltozás után a romániai református egyház törvényhozó szerve a zsinat csak 1929-ben tudott először összeülni, mert addig húzódott el a Királyhágómelléki Egyházkerület megalakulása, illetve állami elismertetése. Romániához kerültek ugyanis a Tiszántúli Egyházkerület 14 egyházmegyéjéből nyolcnak kisebb-nagyobb részei, s ezekből alakult meg a Királyhágómelléki Egyházkerület, csaknem azon a területen, amelyen már a 18.század elején egyesek megalakítani szándékoztak. Az egyházkerületet három ízben is megalakították (1920. dec. 14., 1921. aug. 16., 1922. febr. 23.), mert a román kormány – a sürgetések ellenére – a jóváhagyást 1926-ig halogatta. így az a furcsa helyzet állt elő, hogy az egyházkerület létrejöttét 1921-től számítjuk, az egyházi vezetést azonban csak 1926-tól. (A jóváhagyás a Monitorul Oficialban csak 1939-ben jelent meg.) Sulyok István lett a püspök és Domahidy Elemér a főgondnok, akik e tiszteket már 1921-23 között betöltötték, s csak az elismerés hiánya miatt voltak kénytelenek két évre átmenetileg lemondani.

Az egyházkerület 1922-re kialakított egyházmegyei beosztása 1951-ig nem változott, leszámítva, hogy egyházainak nagy része 1940-44 között ismét Magyarországhoz tartozott, s azok a régi (Trianon előtti) beosztás szerint sorolódtak be.

Az Erdélyi egyházkerület teljes egészében Romániához került, ezért itt jelentős közigazgatási átszervezésre nem volt szükség, csak némi kiigazításra 1922-ben, hogy az egyházmegyék között kialakult aránytalanságokat némileg kiegyenlítsék. Ezt követően az egyetlen változás a túlnépesedett Marosi Egyházmegye megosztása volt 1927-ben: kivált belőle a Bekecsalji Egyházmegye. Mindkét egyházkerület elnevezését 1939-ben állami

nyomásra megváltoztatták (Nagyváradira és Kolozsvárra) – eredeti nevüket csak 1990-ben kapják véglegesen vissza.

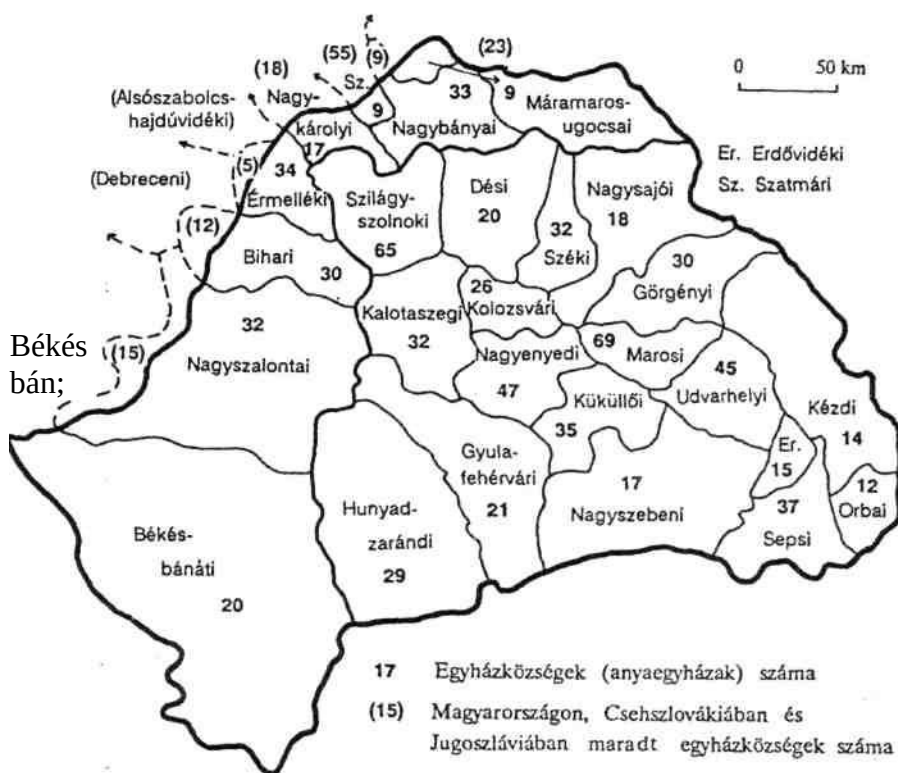
Magyarországhoz visszakerült 1940-44 között az Erdélyi Egyházkerületből hat teljes és hét csonka egyházmegye, az egyházközségek nagy részével és a püspöki székhellyel – közigazgatási beosztását megtartva. (Lényeges és maradandó változás volt a Szilágyszolnoki Egyházmegye négy részre osztása 1944-ben.) A Dél-Erdélyben maradt gyülekezetek Romániai Református Egyházkerület néven szerveződtek meg, püspökhelyettes vezetése alatt, nagyenyedi székhellyel.

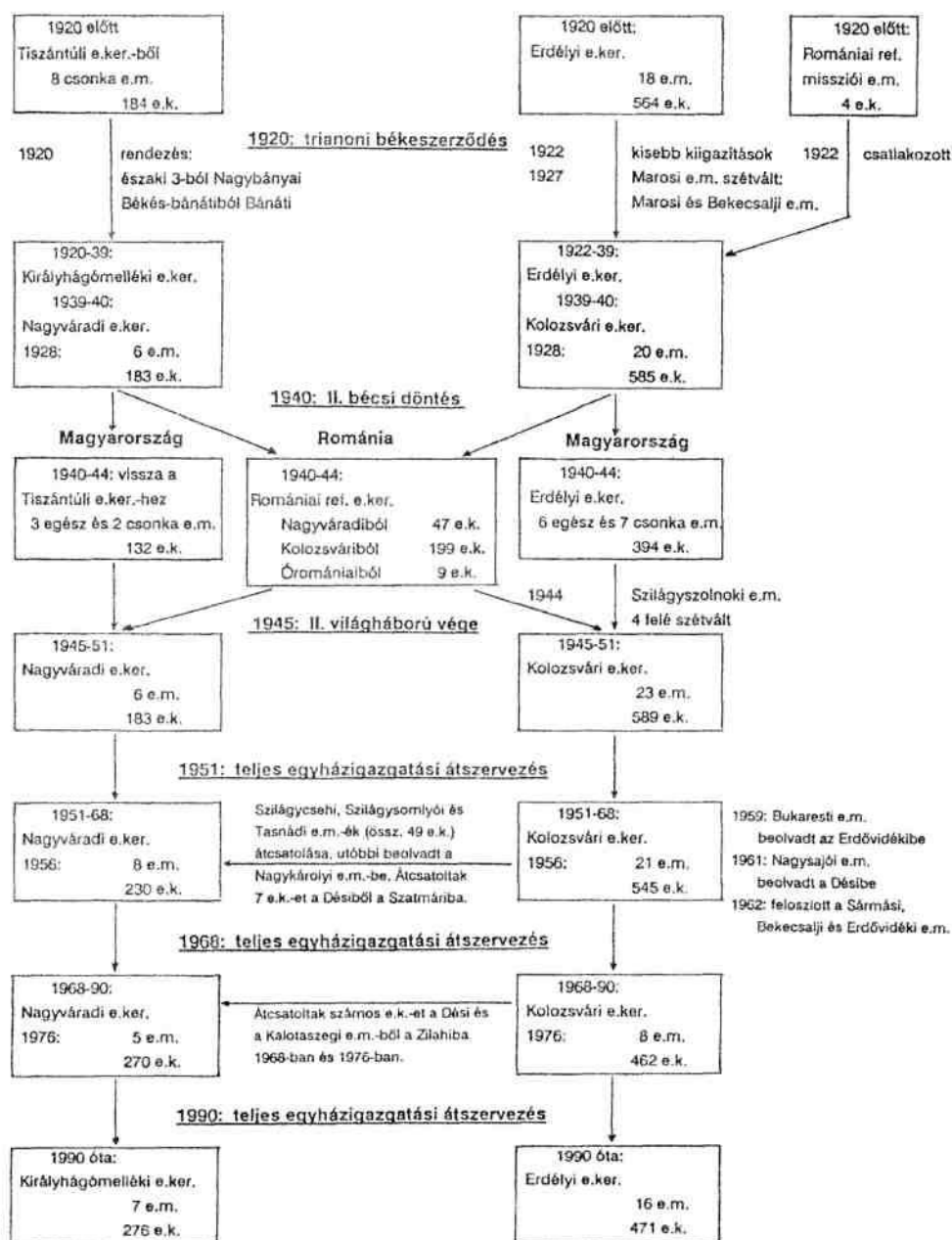
A Romániai Református Egyház vezetői 1949-ben az állammal egyezményt (statútumot) kötöttek, amely széles körű beleszólási jogot biztosított a román államnak az egyház belső életébe és vezetőinek kiválasztásába. (Állami nyomásra választották meg a hatvanas években Nagy Gyulát és Papp Lászlót püspöknek – tevékenységük közismert.)

Az egyezmény következtében a Református Egyháznak közigazgatási rendszerét mindig az aktuális állami közigazgatási rendszerhez kellett igazítani. Először 1951-ben szervezték át teljes egészében úgy az egyházmegyéket, hogy azok határai megegyeztek a rajonok határaival. Ezt számos kisebb-nagyobb módosítás követte. (1954, 1959, 1961, 1962). Ezzel együtt ez az egyházmegyei beosztás a gyakorlatban viszonylag bevált.

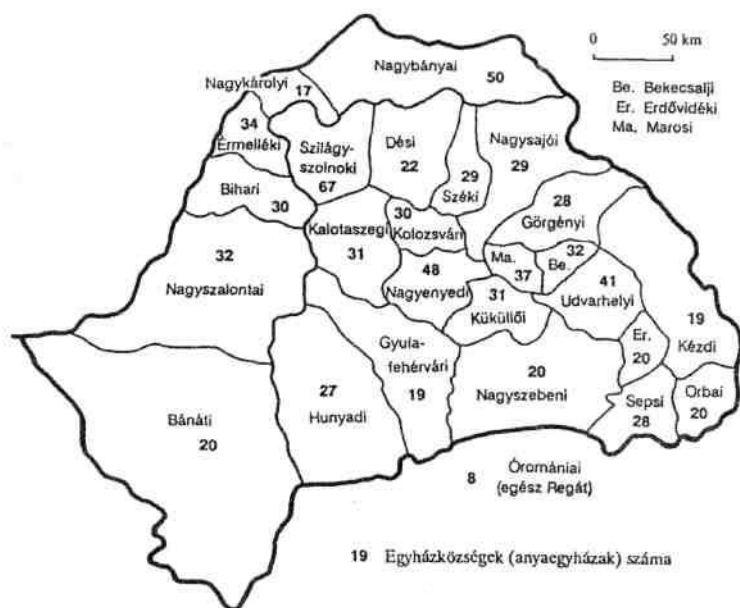
A megyerendszer létrehozása (1968) megint teljes átszervezést eredményezett, de a létrejött egyházmegyék többsége hol kiterjedése, hol pedig lélekszáma miatt lett szinte kormányozhatatlan. Természetes volt tehát, hogy 1990 tavaszán az egyházi vezetés megújítását követően az egyházi közigazgatás megreformálása volt az egyik legsürgősebben megoldandó probléma. Visszaállították mindkét egyházkerület régi nevét (Királyhágómelléki, Erdélyi), továbbosztották az addigi egyházmegyéket (így ezek többé-kevésbé ma is a megyehatárokhoz igazodnak) – a Zilahinak pedig lehetővé tették, hogy vezetése döntse el melyik egyházkerülethez kívánnak tartozni. (Maradtak a Királyhágómellékiben.)

A két református egyházkerület közigazgatási beosztásának változását az alábbi ábra és térképek mutatják be.

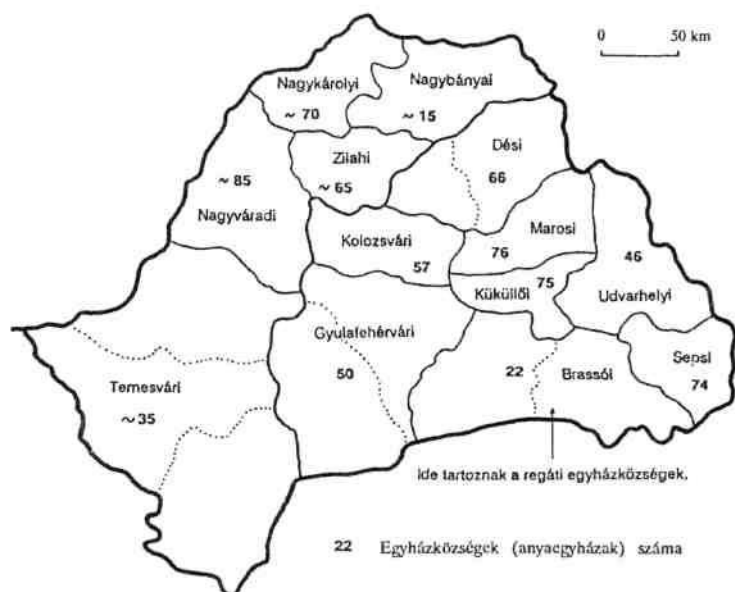
ROMÁNIAI REFORMÁTUS EGYHÁZ KÖZIGAZGATÁSI VÁLTOZÁSAI

A ROMÁNIAI REFORMÁTUS EGYHÁZ, 1922 - 40
(1928-as állapot)

A ROMÁNIAI REFORMÁTUS EGYHÁZ, 1951-68 (1956-os állapot)

A ROMÁNIAI REFORMÁTUS EGYHÁZ, 1968 - 90

A ROMÁNIAI REFORMÁTUS EGYHÁZ, 1990

Sajnos a Királyhágómelléki Egyházkerület pontos adatai évtizedek óta ismeretlenek, ezért az ott közölt 1976-os és 1990-es egyházmegyénkénti egyházközség-adatok csak becslések, a régebbi adatokból és az összesített számból következtetve. Hasonló a helyzet a hívők számával, bár itt még bonyolítja a helyzetet, hogy az ismert adatok sem tükrözik megbízhatóan a valóságot. (Ezt a problémát részletesen tárgyalja Tóthpál József a Kiáltó Szó 1988/1. számában.) A Református Egyház híveinek több, mint 98%-a magyar.

Az Erdélyi Egyházkerület híveinek száma egyházmegyénként is ismert (Üzenet, 1990.máj.15.): 1990 elején a nyilvántartások szerint összesen 437.489-en voltak, legtöbben a Marosvásárhelyi Egyházmegyében (66 ezren). A Királyhágómelléki Egyházkerület híveinek számát csak valószínűsíteni tudjuk (300 ezer felett), mert az egyházi források is

ellentmondásos adatokat közöltek a viszonylag reális 292 ezer (1988-ban) és a csaknem félmillió (Harangszó, 1990.jan.30.) között. Tőkés István a romániai reformátusok valódi számát összesen közel egymillióra teszi.

Az egyházkerületek püspökei az elmúlt hetven évben:

Királyhágómelléki egyházkerület:	
Sulyok István	1926-1944
Csernák Béla	1946-1947
Arday Aladár	1948-1961
Búthi Sándor	1962-1967
dr. Papp László	1967-1990
Tőkés László	1990-
Erdélyi egyházkerület:	
Nagy Károly	1918-1926
dr. Makkai Sándor	1926-1936
Vásárhelyi János	1937-1960
dr. Nagy Gyula	1962-1990
Csiha Kálmán	1990-

4. MAGYAR EVANGÉLIKUSOK EGYHÁZA

Trianon után a magyarországi ágostai hitvallású evangélikus egyházegyetem bányai és tiszai egyházkerületéből 32 egyházközség került Romániához. Ezek először a szász országos egyház keretén belül óhajtottak önálló magyar esperességet szervezni, de ez megghiúsult, mert a Brassói Egyházmegye evangélikusait a szász országos egyház nem volt hajlandó visszafogadni. (1880-ban váltak onnan ki.)

1920. április 11-én Aradon megalakították az Erdélybánáti ág. hitv. Evangélikus Egyházkerületet, mivel azonban a kormány nem ismerte el az 1921. évi kolozsvári zsinat határozatait, az 1922. szeptember 27-28-i Hosszúfaluban tartott zsinat tudta csak megalkotni az államhatalom által 1926-ban elfogadott egyházalkotmányt. Az első szuperintendens Frint Lajos aradi esperes, az egyházkerület felügyelője pedig báró Ambrózy Andor lett.

Az eredetileg tervezett öt egyházmegye előbb négy lett – a kolozsváriak nem csatlakoztak – , majd ez is háromra csökkent, az egyházkerületek székhelye pedig Arad lett.

Tiszai egyházkerületből:

Brassói magyar ev.e.m.

Tiszavidéki e.m.-ből
(8 Mo.-hoz)

14 → Brassói ev.e.m. 14

[Brassó és a hétfalusi csángók, s ide-
került Bukarest, Halmágy, Oltzakadát.]

5 → Ótvárosi ev.e.m. 4

[Szatmárnémeti, Nagybánya, Nagykároly,
Nagyvárad, Máramarossziget (később megszűnt)]

Zsinatpresbiteri
ágostai hitvallású
evangélikus egyház

Bányai egyházkerületből:

Arad-békési e.m.-ből
(5 Mo.-hoz)

Csanád-csongrádi e.m.-ből
(9 Jug.-hoz és Mo.-hoz)

Bánsági e.m.-ből
(13 Jug.-hoz)

4 → Aradi e.m. (1920-tól)

2 } → Bánsági e.m. (1920-tól)

12 }

Kivált szlovák e.k.-ek,
peldiük alakult 1933-ban a
Romániai szlovák ev.e.m.

4 → Aradi e.m.

Szétváltak
1922-ben

11 → Bánsági e.m.

11 → Bánsági német ev.e.m. 8

Aradi-bánsági
ev.e.m.

7

5

Erdélyi szász ev.
egyházhoz tartoztak.

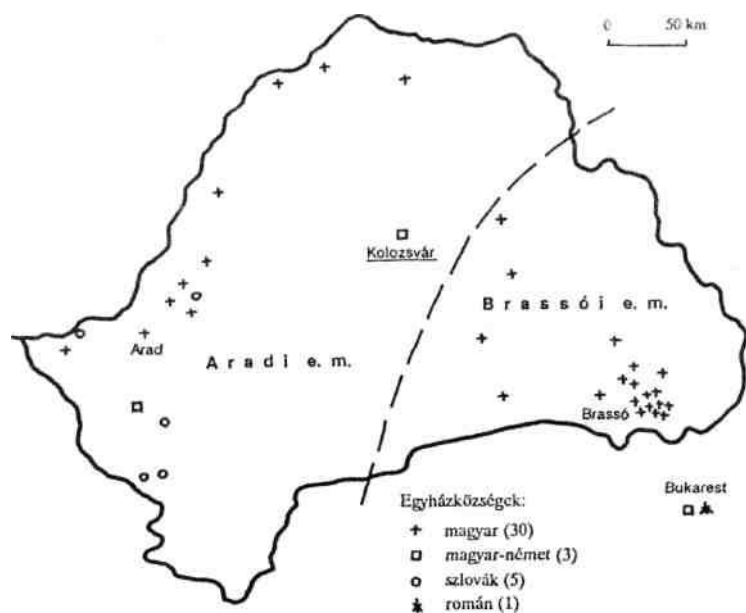
A ZSINATPRESBITERI ÁGOSTAI HITVALLÁSÚ EVANGÉLIKUS EGYHÁZ KIALAKULÁSA

1928-ban a romániai Zsinatpresbiteri ág. hitv. Evangélikus Egyház 32.585 hívőt tartott számon 25 egyházközségben. (Ebből három egyházközség szlovák, egy pedig német anyanyelvű volt.)

1940-45 között a Magyarországhoz visszakerült egyházközségek közül három a Tiszavidéki Egyházkerületbe került vissza, négy barcasági pedig Nagybánya székhellyel az Erdélyi Magyar Evangélikus Egyházmegyét alkotta.

Az egyházat 1948-ban a román állam hivatalosan is elismerte, s átszervezték, mert csatlakoztak hozzá a kolozsváriak, s visszatértek az elszakadt bánáti szlovák anyanyelvű gyülekezetek is. Az egyházkerület székhelye 1950-ben Kolozsvár lett. 1968 után alakult ki a ma is érvényes egyházi közigazgatás: Brassói Egyházmegye 21 egyházközség 18-20 ezer hívő Aradi Egyházmegye 18 egyházközség 8-10 ezer hívő

Az összesen mintegy 27 ezer hívőből csak egy-kétezer szlovák, néhány száz pedig német. (A németek kapcsán megjegyezzük, hogy megdőböntő a nagyszebeni székhelyű, a német hívőket tömörítő Szász Evangélikus Egyház "fogyása". A felgyorsult német kivándorlás következtében híveinek száma az utóbbi években így alakult: 1984: 139 ezer, 1989 december: 102 ezer, 1990 július: 50 ezer. Valószínű, hogy híveinek száma még 1991-ben a magyar evangélikusok száma alá csökken.)

A ZSINATPRESBITERI ÁGOSTAI HITVALLÁSÚ EVANGÉLIKUS EGYHÁZ, 1990

Az egyház szuperintendensei (püspökei) az elmúlt hetven évben:

Frint Lajos	1927-1940
Argay György	1940-1975
Szedressy Pál	1975-

5. ROMÁNIAI UNITÁRIUS EGYHÁZ

Az unitárius vallás Európában jellegzetesen erdélyi, ezért az impériumváltozást követően csaknem a teljes Unitárius Egyház Romániához került: Magyarországon csak a Dunatiszamenti Egyházkör (egyházmegye) hat egyházközsége maradt néhány ezer hívővel. A püspöki székhely, és a többi 8 egyházkör mind Romániához került. (A Dunatiszamenti Egyházkörből idekerült Nagyvárad is.) Az egyházi közigazgatást így aztán hosszú ideig nem volt értelme megváltoztatni, kivéve az 1940-44 közötti időszakot, amikor az egyház nagyobb része és a püspöki székhely (Kolozsvár) átmenetileg Magyarországhoz került. A Dél-Erdélyben maradt unitáriusokat Torda székhellyel az aranyos-tordai esperes mint püspökhelyettes igazgatta.

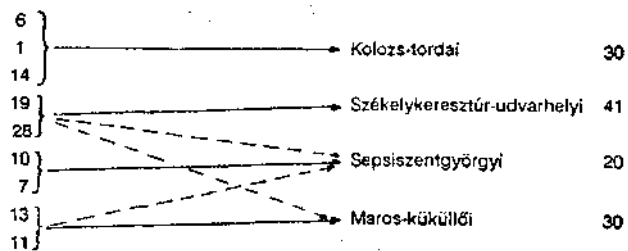
A háború után visszaállt a régi közigazgatás, s ezt az 1949-ben megalkotott új Szervezeti Szabályzat sem változtatta meg. A hívők stagnáló száma (1928-ban 72.116 és ma sem több 80 ezernél), s az 1968-as új megyerendszer megalkotása arra készítette az Unitárius Egyházat, hogy az egyházkörök beosztását módosítsa: nyolcra négyre csökkentse. (Nyomás érv volt a lelkészhiány is.)

Az átszervezés az alábbiak szerint valósult meg:

1928: 113 e.k.

Kolozs-dobokai
+ Nagyváradi
Aranyos-tordai
Udvarhelyi
Székelykeresztúri
Háromszéki
Felső-fejéri
Marosi
Küküllői

1989: 121 e.k.

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZKÖRÖK ÁTSZERVEZÉSE

Ugyanez térképen:

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ, 1990

Az unitárius egyház hívei – néhány száz főt kivéve – mind magyarok, területi koncentrációjuk igen nagy. Közei 80%-uk a Marosvásárhely–Sepsiszentgyörgy között húzódó keskeny sávban él, számos településen domináns vallásuként. Kolozsvár–Torda körzetében és az egykori Aranyosszék falvaiban körülbelül 15 ezer unitárius él, s néhány ezer a Zsil-völgyi unitáriusok száma. Erdély más részein unitárius hívőkkel jórészt szórványban találkozhatunk.

Az utóbbi hetven év püspökei:

Ferencz József	1876-1928
dr. Boros György	1928-1938
Varga Béla	1938-1940
Józan Miklós	1941-1946
dr. Kiss Elek	1946-1972
dr. Kovács Lajos	1972-

6. SZABADEGYHÁZAK, SZEKTÁK

Nagyon keveset tudunk róluk, hiszen évtizedekig félig vagy teljesen rejtőzködve voltak kénytelenek működni. A három legnagyobb szabadegyház vezetői és hívei között meglepően sok magyar van, számukat azonban nem tudjuk. E három egyház főbb adatai:

Baptisták	951 imaház	170 prédikátor	150-200 ezer hívő
Pünkösdisták	792 imaház	126 prédikátor	100-150 ezer hívő
Adventisták	521 imaház	135 prédikátor	60- 80 ezer hívő

Egyházi szervezeteiket nem ismerjük. Egy információ alapján (1990 júniusában 14 magyar egyházközség több mint 14 ezer hívővel külön uniót alakított) joggal feltételezhetjük, hogy a protestáns kisegyházakhoz és szektákhoz tartozó magyar hívők száma 50 ezer felett lehet.

*

A cikk lezárása után érkezett a hír, hogy 1991. augusztus 15-én II. János Pál pápa a Gyulafehérvári Püspökséget érsekséggé léptette elő, a másik három erdélyi püspökség azonban egyelőre továbbra is a bukaresti érsek alá tartozik.

IRODALOM

Die religionsfreiheit in Osteuropa. Zürich, 1984. GZW-Verlag. 272 p. World Christian Encyclopedia. Oxford–New-York, 1982. Oxford University Press. 1010 p. Erdélyi magyar évkönyv 1918-29. (Szerk.) Sulyok I.- Fritty L. Kolozsvár, 1930.

Erdélyi magyar évkönyv 1938. Brassó, 1937. 220 p.

ENDES Miklós: Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története. Budapest, 1935. Szerző. 553 p.

ILLYÉS Elemér: Erdély változása. Mítosz és valóság. München, 1976. Aurora. 426 p.

SICULUS VERUS: A nemzetek és vallások története Romániában. Youngstown, 1980. 293 p.

ANTAL G. László: A magyarság helyzete Romániában. = Limes. 1989.1.109-151. p.

SALACZ Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975. 148 p. /Aurora könyvek./

VIRT László: A katolikus egyház és a romániai magyarság. Kézirat. MKI-Arch.

483/87.112 p.

ZOVANYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Budapest, 1977. 712 p.

TÖKÉS István: A romániai magyar református egyház élete 1945-89. Magyarságkutató Intézet. Budapest, 463 p.

Térképek, Egyházi névtárak és schematismusok (köztük kéziratok is).

Egyházi, illetve egyházakkal foglalkozó lapok, folyóiratok:

G2W (Zoliikon, Zürich), Keston News Service (Keston College, Kent); Katolikus Szemle (Róma), Keresztény Szó (Kolozsvár), Új Ember (Budapest), Vigília (Budapest); Református Szemle (Kolozsvár), Üzenet (Kolozsvár), Harangszó (Nagyvárad), Confessio (Budapest); Evangélikus Élet (Budapest), Diakonia (Budapest); Keresztény Magvető (Kolozsvár).

SUMMARY

László Sebők: The administrative-historical structure of Hungarian churches in Rumania from 1918 until today

In the area annexed to Rumania after the first world war, religious organizations had to be modified according to the new borders. Among Roman Catholics, a major restructuring only took place in the episcopate of Temesvár, in others there were only minor justifications. At the same time, the church was involved in a big confrontation with the state (especially in the fifties). The relation between the Rumanian Calvinist Church and the state was less filled with conflicts, but the price of this was that more than once it had to accept leaders favored by the state, and had to impose complete restructurings of church administration. Following the change of domination, the Saxon and Hungarian Lutherans, once belonging to one church organisation, established separate organisations, the latter (with Slovak believers joining) the Council-Presbyterian Augustan-Lutheran Church. The Unitarian religion in Europe is characteristic of Transylvania, and since most of the believers were living in Rumania after the peace-treaty, no major reorganisation was needed in the church, and even after 1968, local churches were only merged under state pressure.

AZ EGYKORI KŐSZEGI JÁRÁS TÉRSÉGÉNEK FEJLŐDÉSI PÁLYÁJA A 20. SZÁZAD FOLYAMÁN

ÉGER GYÖRGY

A tudományos kutatás számára nem érdektelen, hogy miként alakul egyes, korábban egységes, később azonban hatalmi, politikai döntésekkel kettéválasztott térségek élete, fejlődése. E tanulmány célja ez: bemutatni egy terület – az egykori Kőszegi járás – két államhoz került részeinek fejlődési pályáján mutatkozó azonosságokat és különbségeket.

Felmerül a kérdés, miért éppen a Kőszegi járást választottuk kutatásunk tárgyául? A jelen tanulmány szélesebb körű vizsgálat része, amelynek keretében a magyarországi periférikus területek egyéb térségeit is feldolgozzák. A vizsgálat végső célja a határmentiség, a periféria szociológiai értelmezése, az ezt leíró fogalmak operacionalizálása, illetve a jelenséget alkotó elemek feltárása és értelmezése. Ehhez a célhoz biztosítanak empirikus alapot az egyes térségek konkrét viszonyait feltáró – elsősorban statisztikai elemzésre épülő – mikrovizsgálatok. Az említett vizsgálatssorozat első publikus része a Kőszegi járást bemutató tanulmány. A reláció és ezen belül a térség kiválasztásának oka a következő:

- magyar-osztrák viszonylatban a népszámlálási adatok 1869 óta hiánytalanul rendelkezésre állnak (községi bontásban);
- az Ausztriához csatolt volt magyar területek közül leginkább az egykori Kőszegi járás az a térség, amelyet a határ úgy metsz ketté, hogy statisztikailag értékelhető számú község és lakosság került mindkét oldalra, így tehát van lehetőség az összehasonlításra.

/ Demográfiai folyamatok, települési jellemzők

A Kőszegi járáshoz 1910-ben 53 község tartozott.* A trianoni rendezés következtében ezek többsége – 36 település – Ausztriához került. A továbbiakban országonként tekintjük át a demográfiai és települési folyamatokat.

Az egységes Kőszegi járásról a továbbiakban az 1910-es közigazgatási beosztás alapján beszélhetünk.

1. táblázat

Községek	Jelen lévő népesség								Lakónépesség			A népesség változása (%)		Típus
	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1923	1934	1951	1961	1971	1981	1910-1981	
UNTERKOHLS-TÄTLEN	303	279	280	277	291	309	290	288	282	271	249	248	-14,8	Cs ₁
Alsószenégető														
WEIDEN b. Rechnitz	406	429	419	374	325	337	304	265	231	227	217	200	-38,5	Cs ₃
Bándol														
Mönchmeierhof	307	270	277	244	308	256	232	234	135	115	118	103	-66,6	Cs ₃
Barátmajor														
BERNSTEIN	1244	1.352	1.263	1.308	1.216	1.172	1.075	1.146	1.000	1.015	1.078	1.139	-6,3	St
Borostyánkő														
SACHENDORF Csajta	731	788	862	931	975	1.086	1.068	1.023	852	728	586	490	-49,7	Cs ₃
STUBEN Edeháza	601	552	546	566	572	529	502	471	424	411	408	419	-26,7	Cs ₂
OBERKOHLS-TÄTLEN	228	228	230	206	194	207	208	215	211	221	232	214	+ 10,3	N
Felsőszenégető														
RAUHLRIEGEL-														
Allersgraben/														
Füsthégyirokány	209	201	185	134	181	130	132	133	115	97	98	79	-56,4	Cs ₃
GÜNSECK														
Gyöngyösfo	214	252	263	262	229	228	231	237	210	183	170	199	-13,1	Cs ₁
Hammerteich Hámortó	355	351	327	352	359	359	353	355	373	341	339	308	-14,2	Cs ₃
PODGORIA	334	384	367	371	324	367	351	336	253	220	189	172	-46,9	Cs ₃
Hármasfalú														
DREIHÜTTEN	199	203	203	193	206	213	185	167	157	154	161	162	-21,4	Cs ₂
Háromsátor														
Langeck i. Bgld.	301	312	289	287	296	316	291	279	266	288	253	248	-16,2	Cs ₁
Hosszúszege														
Glashütten	255	253	256	273	292	279	283	317	347	350	349	390	+ 33,6	N
Hosszúszegehuta														
DÜRNBAACH Incéd	707	725	787	871	835	844	748	708	651	556	477	426	-49,0	Cs ₃
Steinbach Kőpatak	277	212	210	183	197	199	189	206	163	182	192	210	+ 6,6	St
ALLERSDORF i. Bgld.	128	137	135	134	130	122	122	110	92	81	71	66	-49,2	Cs ₃
Kulcsárfalu														
Ke 1. i. Bgld. Kúpfalva	254	217	208	210	196	206	188	206	173	177	168	145	-26,0	Cs ₂
Bubendorf Lantosfalva	323	290	328	324	316	310	305	305	272	256	278	262	-17,1	Cs ₁
Lockenhaus Léka	1.436	1.454	1.305	1.245	1-210	1.213	1.201	1.137	1.172	1.101	1.000	973	-19,6	Cs ₁
Lebenbrunn Létér	223	239	204	221	246	238	229	228	193	186	179	172	-30,1	Cs ₃
RETTENBACH	445	423	470	474	440	402	405	438	403	374	320	345	-21,6	Cs ₂
Mencsér														
Deutsch Gerisdorf	403	427	351	354	343	366	347	332	286	252	260	245	-28,6	Cs ₂
Németgyirót														
ALTHODIS	230	255	316	333	336	369	347	365	213	224	205	188	-44,0	Cs ₃
Óhodász														
PODLER Polányfalva	180	218	145	145	141	133	128	11	117	114	106	92	-34,7	Cs ₃
Pilgersdorf Pörgölény	655	667	625	637	604	636	638	642	620	609	576	574	-5,0	St
Liebing Rendek	301	305	273	287	310	349	352	334	312	265	275	260	-16,1	Cs ₁
RECHNITZ Rohonc	3.989	3.899	3.913	4.051	4.137	3.772	3.772	3.799	3.387	3.374	3.412	3.399	-17,8	Cs ₁
Rattersdorf Rótfalva	543	606	591	637	687	703	712	727	668	629	611	519	-24,5	Cs ₂
RUMPERSDORF	240	237	243	223	241	259	232	237	140	135	129	108	-55,2	Cs ₃
Rumpód														
Salmannsdorf	248	229	205	210	221	215	194	180	166	172	184	173	-21,7	Cs ₂
Salamonfalva														

1. táblázat folyt.

	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1923	1934	1951	1961	1971	1981	1910-1981
ZUBERBACH	388	395	424	437	431	395	436	416	385	292	282	237	-45,0 Cs ₃
Szabar													
GLASHÜTTEN Sch.	244	227	233	214	216	231	235	233	181	149	139	127	-41,2 Cs ₃
b. Szalónakhuta													
REDSCHLAG	407	424	439	474	475	507	466	468	481	481	503	464	-2,3 St
Újvörösvágás													
HOLZSCHLAG	466	556	547	579	524	491	481	605	347	372	345	356	-32,1 Cs ₃
Vágód													
MAJUCT	809	951	967	1.016	962	944	892	877	773	715	747	703	-26,9 CS ₂
NEUHODÍŠ													
Városhodász													
ÖSSZESEN	18.533	18.947	18.686	19.037	18.966	18.692	18.124	18.130	16.051	15.317	14.906	14.415	-24,0 -

Nagybetű: Oberwarti járás; ktsbetű: Oberpullendorfi járás; dőlt betű: 1981-ben önálló község.

Forrás: 1. Az 1920. évi népszámlálás. 2. (1923-1971): Die Bevölkerungsentwicklung im Burgenland zwischen 1923 u. 1971. 3. (1981): Die Umgangssprache der Burgenländer.

Burgenländische Statistiken. Eisenstadt, 1985.

l/a. táblázat A Kőszegi járás Ausztriához csatolt községeinek népessége 1869–1981 (az 1981. évi közigazgatási beosztás alapján)

Járás Község	1869	1880	1890	1900	1910	1923	1934	1951	1961	1971	1981
FELSŐPULYAIJ.	2.347	2.370	2.177	2.157	2.157	2.128	2.088	2.158	2.080	1.941	1.919
Lockenhaus Léka											
Pilgersdorf Pörgölény	2.333	2.281	2.131	2.139	2.123	2.090	2.099	1.873	1.834	1.837	1.781
Liebing	844	911	864	924	997	1.064	1.061	980	894	886	779
Rendek + Rattersdorf											
Rótfalu											
FELSŐÖRI J.											
Bernstein Borostyánkő	2.896	2.954	2.921	3.015	2.909	2.633	2.690	2.465	2.435	2.470	2.329
Markt Neuhodis	1.039	1.206	1.283	1.349	1.298	1.239	1.242	986	939	952	891
Városhodász											
Rechnitz Rohonc	3.989	3.899	3.913	4.051	4.137	3.772	3.799	3.387	3.374	3.412	3.399
Schachendorf Csajta	1.438	1.313	1.649	1.802	1.810	1.816	1.731	1.303	1.284	1.063	916
Unterkohlstätten	1.455	1.342	1.353	1.338	1.454	1.445	1.378	1.231	1.196	1.135	1.144
Alsószenégető											
Widen b. Rechnitz Bándol	2.192	2.271	2.195	2.062	2.081	1.937	1.842	1.468	1.281	1.210	1.057
ÖSSZESEN	18.533	18.947	18.686	19.037	18.966	18.124	18.130	16.051	15.317	14.906	14.415

* A táblázatban csak a közigazgatási központok szerepelnek, ezek tartalmazzák a hozzájuk csatolt falvak népességét is. Forrás: *Entgültige Ergebnisse über die Wohnbevölkerung nach Gemeiden Ö.S.Z. Wien, 1971. 15.p.*

a/ Az Ausztriához csatolt rész

Az Ausztriához csatolt rész jelesebb községei az egykori mezőváros Borostyánkő, Léka, Rohonc, valamint Alsószénégető, Bándol, Csajta, Pörgölény és Városhodász. A felsorolt nyolc település ma is közigazgatási központ. A 36 faluból jelenleg 23 a Felsőőri, 13 pedig a Felsőpulyai járáshoz tartozik (1. az 1. táblázatot).

A térség lakóinak száma 1869-ben 18533 fő, 1910-ben 18.966 fő. A terület népmozgalma 1869 óta így alakult:

2. táblázat

A Kőszegi járás Ausztriához csatolt községeinek népessége 1869-1981

év	szám szerint	számának változása (%), 1869 = 100%	A tényleges népesség változása két számlálás közötti időszakban (fő)*	népesség változásának száma szerint*	évi átlaga az időszakban a népesség %-ában
1869	18.553	100,0	-	-	-
1880	18.947	102,2	414	37,6	0,20
1890	18.686	100,8	-261	-26,1	-0,14
1900	19.037	102,7	351	35,1	0,19
1910	18.966	102,3	-71	-7,1	-0,04
1920	18.692	100,9	-274	-27,4	-0,14
1923	18.124	97,8	-568	-189,3	-1,01
1934	18.130	97,8	6	0,5	0,00
1951	16.051	86,6	-2079	-122,3	-0,67
1961	15.317	82,6	-734	-73,4	-0,46
1971	14.906	80,4	-411	-41,1	-0,27
1981	14.415	77,8	-491	-49,1	-0,33
1869-1981			-4118	-36,8	-0,20

* Az adat az időszak végét jelző év sorában található. Forrás: 1. táblázat.

A népesség 1900-ban érte el maximumát, azóta folyamatosan csökken. A terület Ausztriához kerülésekor lényegében ugyanannyi volt a lakosság, mint 1869-ben. A csökkenés 1934 után gyorsult fel, a legnagyobb 1934 és 1951 között tapasztalható.¹ (A jelenség okainak magyarázatára a későbbiekben visszatérünk.)

Érdeemes azt is megvizsgálni, hogyan alakultak a térség demográfiai jellemzői szűkebb és tágabb környezetéhez – Burgenlandhoz, illetve Ausztriához – viszonyítva.

3. táblázat

A népesség az 1869. év százalékában (1869 = 100%)

Év	A volt Kőszegi járás Ausztriához csatolt része	Burgenland	Ausztria	Százalékos eltérés a burgenlandi átlagtól	Százalékos eltérés az ausztriai átlagtól
1869	100,0	100,0	100,0	-	-
1880	102,2	106,2	110,3	-4,0	-8,1
1890	100,8	111,0	120,4	-10,2	-a9,6
1900	102,7	114,9	133,5	-12,2	-30,8
1910	102,3	114,8	147,8	-12,5	-45,5
1920	100,9	115,9		-15,0	
1923	97,8	112,3	145,3	-14,5	-47,5
1934	97,8	117,7	150,3	-19,9	-52,5
1951	86,6	108,6	154,2	-22,0	-67,6
1961	82,6	106,6	157,3	-24,0	-74,7
1971	80,4	107,1	166,6	-26,7	-86,2
1981	77,8	106,1	168,0	-28,3	-90,2

.. = Nincs adat.

Forrás: Volkszählung 1981. Wohnbevölkerung nach Gemeiden. Heft 630/1A.

¹. 1981-re a térség lakossága negyedével csökkent 1910-hez képest.

A táblázatból kitűnik, hogy vizsgálatunk tárgya kétszeresen is degressziós térség, ugyanis mint látható, Burgenland népességnövekedése egy nagyságrenddel elmarad Ausztriáé mögött, térségünkben viszont a szerény tartományi növekedéssel (+ 6,1%) szemben erős népességcsökkenés (-22,2%) tapasztalható. A fentiekben vázolt globális demográfiai folyamatok természetesen települési szinten is nyomon követhetők. Ezt annál is inkább célszerű megtenni, mert így a jelenség magyarázatához is közelebb kerülünk.

A falvak népesedési viszonyait célszerű bizonyos kategóriák szerint vizsgálni. Az 1910–1981-es időszak demográfiai eseményei alapján a településeket *növekvő*, *stagnáló*, illetve *csökkenő* csoportba oszthatjuk. *Növekvő* az a település, amelynek népessége több mint 10%-kal nő, *stagnáló* a -10% és +10% közötti, végül *csökkenő* kategóriába kerül az, ahol a csökkenés a 10%-ot meghaladja. Mivel esetünkben ez utóbbi dominál, ezt három alcsoportra osztottuk a fogyatkozás mértéke szerint: Cs₁ a -10% és -20%, Cs₂ a -20% és -30% közötti és Cs₃ a -30% alatti csökkenést mutató település. Az 1910-es adatok szerint a térség települései a következőképpen oszlottak meg:

Településnagyság: 1910. (fő)	Települések száma %	
- 200	6	16,6
201 - 500	20	55,6
501 - 1000	7	19,4
1001 - 1500	2	5,6
1501 -	1	2,8
Összesen	36	100,0

Látható, hogy a települések háromnegyede ötszáz léleknél kisebb /törpe/falu volt. Az 1910–1981-es időszeke elvégezve a települések tipizálását, az eredmény: két település növekvő, stagnál négy település népessége, harminc település pedig csökkenő jellegű. Az egyes csoportokhoz tartozó falvak a következők:

	Népesség	Településnagyság 1910	
<i>1. Növekvő</i>			
Felsőszénégető	194	-	200
Hosszúszezhuta	292	201 -	500
<i>2. Stagnáló</i>			
Borostyánkő	1.216	1001 -	1500
Kőpatak	197	-	200
Pörgölény	604	501 -	1000
Újvörösvágás	475	201 -	500
<i>3. Csökkenő</i>			
(Cs ₁) Alsószénégető	291	201 -	500
Gyöngyösfő	229	201 -	500
Hámortó	359	201 -	500
Hosszúszeg	296	201 -	500
Lantosfalva	316	201 -	500
Léka	1.210	1001 -	1500

	Népesség	Településnagyság	
		1910	
Rendek	310	201 -	500
Rohonc	4.137	1501 -	
(Cs ₂) Edeháza	572	501 -	1000
Háromsátor	206	201 -	500
Kúpfalva	196	-	200
Mencsér	440	201 -	500
Németgyirót	343	201 -	500
Rötfalva	687	501 -	1000
Salamonfalva	221	201 -	500
Városhodász	962	501 -	1000
(Cs ₃) *Bándol	325	201 -	500
*Barátmajor	308	201 -	500
*Csajta	975	501 -	1000
*Füsthegyirokány	181	-	200
*Hármasfalu	324	201 -	500
*Incéd	835	501 -	1000
*Kulcsárfalu	130	-	200
Létér	246	201 -	500
*Óhodász	336	201 -	500
*Polányfalva	141	-	200
Rumpód	241	201 -	500
*Szabar	431	201 -	500
Szalónakhuta	216	201 -	500
Vágod	524	501 -	1000

A *-gal jelöltek 1920-ban horvát többségűek.

A kategorizálás alapján az alábbi következtetések fogalmazhatók meg:

- 1./ Nincs szignifikáns kapcsolat a települések 1910-es lélekszáma és az 1910– 1981-es időszak demográfiai fejleményei között (így például a legkisebbek közé tartozó két faluban volt népességnövekedés, a messze legnépesebb Rohonc pedig közel 20%-os csökkenést mutat, 1. az 1.táblázatot).
- 2./ A csökkenő lélekszámú falvak megoszlása hasonló a teljes sokaság településnagyság szerinti megoszlásához. E falvak megoszlása 1910-es nagyságuk szerint:

Kategória	Falvak száma	(%)
- 200	4	13,3
201 - 500	18	60,0
501 - 1000	6	20,0
1001 - 1500	1	3,3
1501 -	1	3,3
összesen	30	100,0

3 / A leginkább csökkenő (CS₃ kategóriába tartozó) falvak kétharmada ma is *horvát többségű* (v.ö. a 10. táblázattal). Ezen falvak földrajzi fekvése, közlekedési kapcsolatai, infrastrukturális ellátottsága kedvezőtlenebb az átlagosnál.

Mindössze három, 1920-ban német abszolút többségű településen volt a csökkenés a fentiekéhez hasonló. Azonban ezek közül kettőben – Szalónakhuta és Vágod – jelentős cigány kisebbség élt (21,6%, illetve 27,7%). Az ő második világháborús deportálásuk, szétszóródásuk önmagában is oka lehetett a fogyásnak.

b / A Magyarországon maradt rész

Az egykori Kőszegi járás tizenhét községe maradt Magyarországon 1920 után. Nevezetesebb községek: Bozsok, Cák, Kőszegdoroszló, Kőszegszerdahely, Lukácsháza és

Velem. Az 1926–1950 közötti közigazgatási változások (összevonások) eredményeként számuk mára tizenkettőre csökkent. A térségben végbement demográfiai folyamatok a következőkben foglalhatók össze:

4. táblázat

A Kőszegi járás Magyarországon maradt községei népességének alakulása
1869-1980 között

év	szám szerint	tényleges népesség			
		számának változása (%), 1869=100%	változása két számlálás közötti időszakban (fő)*	változásának szám szerint*	évi átlaga az időszakban a népesség %- ában
1869	5.575	100,0			
1880	5.986	107,4	411	37,4	0,67
1890	6.386	114,5	400	40,0	0,67
1900	6.547	117,4	161	16,1	0,25
1910	6.574	117,9	27	2,7	0,04
1920	6.671	119,7	97	9,7	0,15
1930	6.773	121,5	102	10,2	0,15
1941	6.806	122,1	33	3,0	0,04
1949	6.756	121,2	-50	-6,3	-0,09
1960	6.378	114,4	-378	-34,4	-0,51
1970	5.979	107,2	-399	-39,9	-0,63
1980	5.418	97,2	-561	-56,1	-0,94
1869-1980			-157	-1,4	-0,02

* Az adott időszak végét jelző év sorában található. Forrás: Az 1980. évi népszámlálás. Vas megye adatai.

Az adatsor fő tanulsága az, hogy Trianon nem törte meg a szolid, de kiegyensúlyozott népességnövekedést, ez töretlenül folytatódott 1941-ig. Ettől kezdve folyamatos a csökkenés; a népesség 1980-ban süllyedt az 1869-es szint alá.

A Kőszegi járás Magyarországon maradt községeinek népessége 1869–1980*

6. táblázat

Községek	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941	1949	1960	1970	1980	A népesség változása (%) 1910-1980	Tí- pus
Borsok	690	682	692	738	706	721	761	686	717	556	478	433	-38,7	Cs ₃
Cák	211	275	291	278	313	278	315	347	355	295	267	236	-24,6	Cs ₂
Gyöngyösfalu ¹	682	713	774	792	787	782	922	1.067	985	1.046	1.018	944	+ 19,9	N
Kőszegdoroszló	367	389	424	403	415	416	434	455	444	397	352	315	-24,1	Cs ₂
Kőszegpaty	390	369	485	484	481	487	459	381	415	363	294	229	-52,4	Cs ₃
Lukácsháza ²	648	649	711	739	789	836	773	874	880	914	979	969	+22,8	N
Nemescsó	320	364	361	389	421	462	423	391	412	444	429	361	-14,3	Cs ₁
Perenye	698	824	818	902	945	912	854	945	849	800	713	637	-24,7	Cs ₂
Pusztacsó	248	277	318	281	263	300	300	271	275	240	202	175	-33,5	Cs ₃
Tömörd	654	671	731	723	718	630	606	523	480	469	444	368	-48,7	Cs ₃
Velem	344	381	373	399	392	421	430	406	490	406	353	324	-17,3	Cs ₁
Összesen	5.575	5.986	6.386	6.347	6.574	6.671	6.773	6.806	6.756	6.378	5.979	5.418	-17,6	

* Az 1980-as közigazgatási beosztás szerint.

¹ Ludad + Seregélyháza + Kispöse.

² Kiscsömöte + Nagycsömöte + Lukácsháza.

Településtípusok a volt Kőszegi járás magyarországi részén

	Népesség	Település 1910	nagyság
<i>1. Növekvő</i>			
Gyöngyösfalu*	787	501 -	1000
Lukácsháza*	789	501 -	1000
<i>2. Stagnáló</i>			
Kőszegszerdahely	443	201 -	500
<i>3. Csökkenő</i>			
(Cs ₁) Nemescsó	421	201 -	500
Velem	392	201 -	500
(Cs ₂) Cák	313	201 -	500
Kőszegdoroszló	415	201 -	500
Perenye	846	501 -	1000
(Cs ₃) Bozsok	706	501 -	1000
Kőszegpaty	481	201 -	500
Pusztacsó	263	201 -	500
Tömörd	723	501 -	1000

A csökkenő lélekszámú falvak megoszlása 1910-es nagyságuk szerint:

Településnagyság	Falvak száma
201-500	6
501-1000	3
Összesen	9

A Kőszegi járás magyarországi részén lévő települések lélekszám szerinti megoszlása 1910-ben:

Településnagyság	Falvak száma	Összevont :** települések
...-200	4	
201-500	10	7
501-1000	3	5
Összesen	17	12

*Az 1910-ben nem /ilyen formában/ létező települések; **Az 1980-as közigazgatási beosztás szerint

c/ A térség demográfiai és települési folyamatainak összehasonlító elemzése

A részek után vizsgáljuk meg az egészet, és vegyük sorra az okokat, amelyek a két térség eltérő fejlődését okozták. Mint már említettük, a Kőszegi járás kettévágásakor a terület és a lakosság zöme (az utóbbi háromnegyede) Ausztriához került. A teljes járás területén a népesség a századfordulóig nőtt, azóta folyamatosan csökken.

Az előbbieken bemutattuk a két terület demográfiai útját. Láttuk, hogy a későbbi ausztriai rész lakossága 1869–1920 között is stagnál (1920 = 100,9%), azóta viszont folyamatosan és nagy mértékben csökken. A Magyarországon maradt részen viszont a népesség egészen 1941-ig nő, és csak a hetvenes években esik a kiindulási értéke alá (1. a 7. táblázatot).

Szemléletesen feltáruznak a különbségek, ha a teljes periódusra kiszámítjuk az évi átlagos népességváltozást:

A tényleges népesség változása a Kőszegi járásban 1869–1980/81

	fő	A változás évi átlaga fő	az időszak eleji népesség %-ában
A magyarországi részen	-157	-1,4	-0,02
Az ausztriai részen	-4118	-36,8	-0,20

Látható, hogy az ausztriai részen a csökkenés évi átlagos üteme kereken tízszerese a magyarországinak.

Lássuk ezek után az okokat. (A következőkben magyarázatként felsorolt érvek egy része hipotézis, amelynek verifikálására újabb kutatások szükségesek.) Az okok között egyaránt megtalálhatók gazdasági, politikai, szociológiai, szociálpszichológiai természetűek.

Az ausztriai terület nagy mértékű elnéptelenedését magyarázhatja, hogy Bécs szívóhatása valószínűleg elég korán – már a századfordulón – érvényesült. A két világháború között a Burgenland jövőjét illető politikai bizonytalanság, ebből fakadóan az állami fejlesztési és beruházási politika ambivalenciája, következtetlensége nem csökkentették az amúgy is legfejletlenebb tartomány elmaradottságát. A terület földrajzilag is meglehetősen elzárt, infrastruktúrája elmaradott, kapcsolódása az országos út- és vasúthálózathoz nehézkes és bonyolult. A trianoni határmegvonás általános gyakorlatával szemben itt a vasútvonal (a Szombathely–Kőszeg szárnyvonal – 1883) Magyarországon maradt. Ezenkívül még egy kelet–nyugati vasútvonal található a térségben, a Szombathely–Felsőőr–Pinkafő vonal (1888), ez azonban éppencsak érinti a volt Kőszegi járás déli részét; vasútállomással így az ausztriai részen mindössze Csajta és Rohonc rendelkezik.

A második világháború után a szovjet megszállás, a vasfüggöny felépítése mind olyan közhangulatot teremtett, amely nem segítette a lakosság helyben maradását. Ehhez járult a modernizációs folyamat felerősödése és az ezzel járó életmódváltozás: a paraszti gazdálkodás válsága, háttérbe szorulása, az ingázás és az elvándorlás fokozódása.

A burgenlandi fejleményekkel ellentétben Trianon után Nyugat-Magyarország szerepe és jelentősége felértékelődött. Az állami költségvetés támogatásával sok új közintézmény létesült, elsősorban Szombathelyen (kórház - 1929; állami főreáliskola /a mai tanárképző főiskola/ - 1930 stb), amely a terület jelentős regionális központjává vált (1942-től törvényhatósági jogú város).

A városokkal amúgy is sűrűn behálózott térség urbanizációs színvonala fellendült. A nyugati határszél városainak iskolái híresek voltak. A korábbi alapítású iskolák mellett újak is létesültek, például a kőszegi tanítóképző; az elcsatolt területek nagy múltú iskolái közül pedig egyesek idekerültek – így a Selmecbányai Bányamérnöki Akadémia Sopronba. (Kevésbé köztudott, hogy a húszas évek elején Teleki Pál miniszterelnök felkínálta Szombathelynek a Pozsonyból elköltözni kényszerült egyetemét. A város rövidlátó vezetői elutasították az ajánlatot, így került az egyetem Pécsre.²

Mindez kétségtelenül hatott a környező települések életmódjára, kultúrájára. Az itt élő emberek hagyományosan munkaigényes és szaktudást kívánó mezőgazdasági termeléssel (szőlő- és gyümölcsstermesztés) foglalkoztak. Piaci kapcsolataik szilárdak és tradicionálisak voltak. A két háború között a határokon keresztül is élénk forgalmat bonyolítottak le, kapcsolataik nem szakadtak meg. A háború után az amúgy is iparhiányos térségben az állami fejlesztés és beruházás hiánya, valamint az általános elszigeteltség egészen a hatvanas évek végéig jellemző volt. A hidegháborús korszak eme fejleménye paradox módon a hagyományos értékek megőrzését segítette. A területről az elvándorlás később indult meg; a városok szívóhatása késleltetve jelentkezett és a hetvenes évek intézménysorvasztó és /apró/falu-ellenes kampányában csúcsonódott ki.

Ezek a folyamatok a térség településállományában is tükröződtek. Míg az osztrák oldalon számottevő elaprózódási-csökkenési tendencia tapasztalható (a települések négyötöde 1981-ben nem éri el az 500 fős lélekszámot), Magyarországon a csökkenés enyhébb volta miatt a települési erózió is mérsékeltebb (1. 8. táblázat).

² KÁROLYI Antal - SZENTLÉLEKY Tihamér. Szombathely városképei - műemlékei. Bp., 1967. Műszaki K.

A Kőszegi járás Magyarország és Ausztria között megosztott népessége 1869–1980/81-ig

7. táblázat

	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930 ill, 1934*	1949 ill., 1951*	1960 ill., 1961*	1970 ill., 1971*	1980 ill.* 1981
Magyarországi rész	5.575	5.986	6.386	6347	6374	6.671	6.773	6.756	6.378	5.979	5.418
Ausztriai rész	18333	18.947	18.686	19.037	18.966	18.692	18.130	16.051	15.317	14.906	14.415
A teljes járás	24.108	24.933	25.072	25384	25340	25.363	24.903	22.807	21.695	20.885	19.833
Magyarországi rész (%)	23,1	24,0	25,5	25,6	25,7	26,3	27,2	29,6	29,4	28,6	27,3
Ausztriai rész (%)	76,9	76,0	743	74,4	74,3	73,7	72,8	70,4	70,6	71,4	72,7
<i>Index (1869= 100%)</i>											
Magyarországi rész	100,0	107,4	1143	117,4	117,9	119,7	121,5	121,2	114,4	107,2	97,2
Ausztriai rész	100,0	102,2	100,8	102,7	102,3	100,9	97,8	86,2	82,6	80,4	77,8
A teljes járás	100,0	103,4	104,0	106,1	105,9	105,2	103,3	94,6	90,0	86,6	82,3

Megjegyzés: * Az első évszám a magyar, a második az osztrák népszámlálást jelzi.

8.táblázat

A vizsgált községek településnagyság-kategóriák szerinti megoszlása

Településnagyság (fő)	Ausztria			Magyarország ¹		Magyarország ²		
	1869	1910	1981	1869	1910	1869	1910	1980
- 200	3	6	14	5	4	—	—	1
201 - 500	24	20	16	9	10	7	7	8
501 - 1000	6	7	4	3	3	5	5	3
1001 - 1500	2	2	1	-	-	-	-	-
1501 -	1	1	1	-	-	-	-	-
Összesen	36	36	36	17	17	12	12	12

¹ Az 1910-es közigazgatási beosztás szerint. ² Az 1980-as közigazgatási beosztás szerint.

Ugyanekkor az is igaz, hogy Burgenlandban az egyetlen jelentősebb népességű regionális alközpont Rohonc (1981-ben 3399 fős népességgel). A 20. századi települési folyamatokat a korábban bevezetett kategóriák alkalmazásával az alábbiakban foglalhatjuk össze:

Településtípus	Ausztriai		rész Magyarországi		Összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%
Növekvő	2	5,6	2	16,7	4	8,3
Stagnáló	4	11,1	1	8,3	5	10,4
Csökkenő	30	83,3	9	75,0	39	81,3
Összesen	36	100,0	12	100,0	48	100,0

A csökkenő lélekszámú települések megoszlása:

Cs ₁	8	26,7	2	22,2	10	25,6
Cs ₂	8	26,7	3	33,3	11	28,2
Cs ₃	14	46,6	4	44,4	18	46,2
Összesen	30	100,0	9	100,0	39	100,0

II. Anyanyelv és vallás

Egy vegyes lakosságú térség társadalomtudományi vizsgálatakor elengedhetetlen a nemzetiségi és vallási összetevők elemzése. Az alábbiakban erre teszünk kísérletet.

a/ Nemzetiségi összetétel

A nemzetiségi összetétel vizsgálatakor előre kell bocsátani, hogy bizonyos módszertani nehézségekkel nézünk szembe. Az 1920-as (és az azt megelőző) magyar népszámlálások ugyanis a nemzetiségi hovatartozás rögzítésére az *anyanyelv* kategóriát használják. Ezzel szemben az osztrák censusok 1923-ban és 1934-ben a *nyelvi hovatartozást* /sprachliche Zugehörigkeit/ rögzítették, 1951 óta pedig az ún. *környezetükben használt nyelvet* /Umgangssprache/ kérdezik. Ez utóbbi módszerrel pedig – mint arra szakértők rámutatnak – egy-egy népcsoportnak csak a minimuma mutatható ki.³

A fentiek szem előtt tartásával nézzük térségünk etnikai viszonyait. Mindenek előtt azt az első és legfontosabb megállapítást kell tennünk, hogy az egykori Kőszegi járást kettévágó politikai határ – a trianoni rendezés általános gyakorlatával szemben ritka kivételként – *egybeesik az etnikai határral*. Azaz egyetlen 1920-ban magyar többségű község sem került Ausztriához, illetve a Magyarországon maradt falvak – a horvát többségű Tömörd kivételével – színmagyarok voltak (1. 9. táblázat). Mára egyébként Tömörd is teljesen magyarrá vált.

³ Magyarok Ausztriában. Beszélgetés Deák Ernővel. = Hitel, 1989. 23. 21. p.

Az egykori Kőszegi járás
Magyarországon maradt részének nemzetiségi viszonyai

9. táblázat

Községek*	Magyar anyanyelvűek aránya			
	1900	1920	1941	1980
Bozsok	89,7	98,9	100,0	100,0
Cák	100,0	99,6	98,8	100,0
Gyöngyösfalu	98,6	99,4	99,0	100,0
Kőszegdoroszló	98,3	98,3	97,6	100,0
Kőszegpaty	97,5	96,9	99,1	100,0
Kőszegszerdahely	97,9	99,3	98,5	100,0
Lukácsháza	97,6	98,4	99,2	100,0
Nemescsó	97,9	97,4	99,5	100,0
Perenye	98,3	97,8	99,9	100,0
Pusztacsó	92,2	98,0	100,0	100,0
Tömörd**	47,3	47,0	67,1	98,4
Velem	99,5	99,8	100,0	100,0

*Az 1980-as közigazgatási beosztás szerint.

**Horvát anyanyelvűek: 1900 - 369; 1920 - 331; 1941-168; 1980 -6.

Az Ausztriához került terület viszont korántsem ilyen egységes etnikai szempontból. A legjelentősebb a horvát kisebbség; 1920-ban a lakosság egyötöde tartozott ide. Az Ausztriához került 36 község nemzetiségi összetétele 1920-ban:

Anyanyelv	Fő	Százalék
német	13.377	71,6
horvát	3.754	20,1
magyar	1.102	5,9
egyéb*	459	2,4
Összesen	18.692	100,0

*Ezek zöme cigány (409 fő) Forrás: Az 1920. évi népszámlálás.

Településekre lebontva ez azt jelenti, hogy 1920-ban 10 községben voltak abszolút többségben a horvátok. Érdekes sajátosság, hogy térségünkre nem jellemzőek a kevert lakosságú falvak: vagy német, vagy horvát lakosságúak a települések. Miközben századunk folyamán Burgenland ezen szögletében is fogyott a horvátok száma, települési gócpontjaik nem változtak; egy falu kivételével 1981-ben is túlsúlyban voltak az általuk 1920-ban uralt községekben.

10. táblázat

A horvát többségű községek 1920-1981

Közigazgatási központ -1981	Horvát többségű községek 1920-ban	Horvát lakosság aránya		
		1920	1971	1981
Weiden	Bándol/Weiden b. R.	79,8	92,2	93,0
Weiden	Barátmajor/Mönchmeirhof	94,9	76,3	76,7
Schachendorf	Csajta/Schachendorf	80,3	86,2	84,7
Weiden	Füsthegyirokány/Rauriegel-A.	87,7	60,2	70,9
Weiden	Hármasfalu/Podgoria	79,0	90,5	89,0
Schachendorf	Incéd/Dürnbach	93,2	96,2	93,4
Weiden	Kulcsárfalu/Allersdorf	91,0	81,7	83,3
Markt Neuhodis	Óhodász/Althodis	92,4	18,0	0,5
Weiden	Polányfalva/Podler	90,2	67,0	62,0
Weiden	Szabar/Zuberbach	90,6	71,3	70,5

*Anyanyelv szerint; **"Umgangssprache" szerint Forrás: Die Umgangssprache der Burgenländer. Eisenstadt, 1985.

Az előbb már említettük a horvát lakosság fogyását. Ennek egyik markáns jellemzője az a tény, amit már a települések demográfiai tipizálásakor is említettünk: *az 1920-ban horvát többségű falvak valamennyien a leginkább csökkenő (CS₃) kategóriába kerültek (azaz a lakosság 1910 óta több mint 30%-kal csökkent).* Az említett falvak egymás földrajzi közelségében, kompakt tömbben a Kőszegi-hegység déli lejtőjén, a jelenlegi Oberwarti járásban találhatók (1. 1. térkép).

A magyar és horvát lakosság települési szokásainak különbségére világít rá az is, hogy a horvátok másutt, mint az általuk döntő többséggel lakott falvakban nem éltek. 1920-ban 11 községben élt 100 főnél több horvát anyanyelvű lakos. Ezen helységek a térségben lévő horvátok 96,7%-át tömörítették (1. 11. táblázat). Ezzel szemben *a magyarság jellemző települési formája a szórvány volt* (és maradt). 1920-ban a legnépesebb három magyar település – Csajta - 182; Rohonc - 385; Városhodász - 160 – csak az itt élő magyar anyanyelvűek kétharmadának adott otthont. A szórvány jelleg kiterjedt voltát mutatja, hogy a jelzett évben a harminchat faluból mindössze ötben nem regisztráltak magyart. Az elcsatolás óta ez a szórvány csaknem teljesen felszívódott. A fentebb említett három településen az 1920-as 727 fővel szemben 1981-ben mindössze 27 fő magyar köznyelvűt találtak.

Az 1920-ban legalább 100 horvát lakossal bíró községek 11. táblázat (1900-1981)

Község	Horvát lakosság száma			
	1900	1920	1971	1981
Bándol	319	269	200	1286
Barátmajor	233	243	90	79
Csajta	794	872	505	414
Füsthegyirokány	130	114	59	56
Hármasfalu	306	290	171	153
Incéd	763	787	459	398
Kulcsárfalu	127	111	58	55
Óhodász	246	341	37	1
Polányfalva	124	120	71	57
Szabar	423	358	201	167
Rumpód	152	125	80	75
Összesen	3617	3630	1931	1642

A térség horvát lakossága százalékában /96,7/

b/ Vallási megoszlás

Térségünkben – éppúgy, mint tágabb földrajzi környezetében – a katolikus vallás az uralkodó. 1910-ben a Kőszegi járás lakosságának 79,1%-a tartozott ehhez a felekezethez. Trianon után azonban a két országhoz került egykori járás vallási megoszlásában bizonyos eltolódások mutatkoztak.

12. táblázat

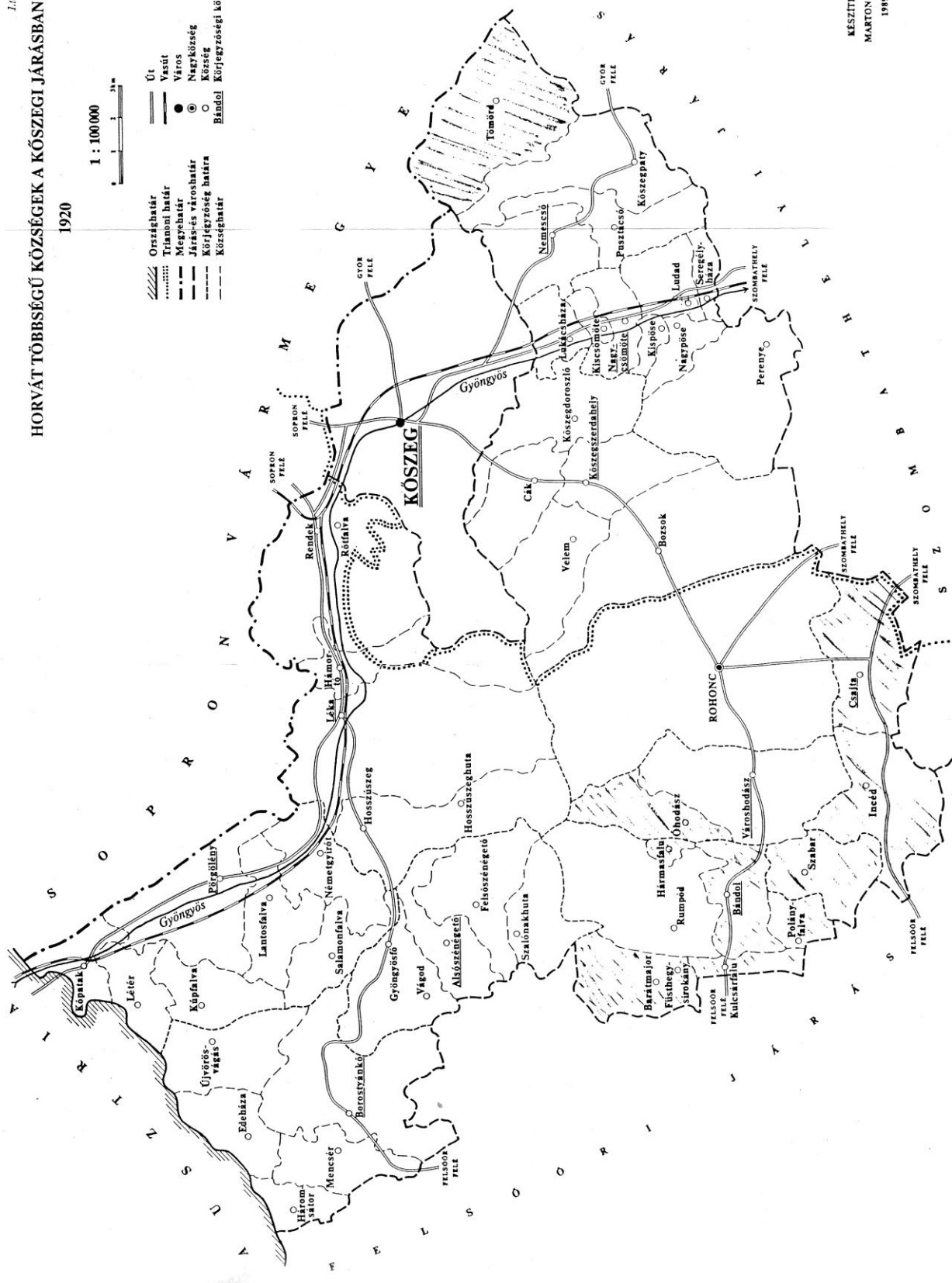
Vallási megoszlás (1920)

Vallás	Magyarországon maradt rész		Ausztriához került rész	
	szám	%	szám	%
római katolikus	5.972	89,5	14.331	76,7
református	11	0,2	29	0,2
evangélikus	656	9,8	4.076	21,8
izraelita	32	0,5	252	1,3
egyéb	-	-	4	0,0
Összesen	6.671	100,0	18.692	100,0

Forrás: Az 1920. évi népszámlálás

HORVÁT TÖBBSÉGŰ KÖZSÉGEK A KŐSZEGI JÁRÁSBAN

1920

A különbség főként az evangélikusok számában és arányában mutatkozik. Az Ausztriához került részben számottevő az evangélikusok jelenléte, hét községben abszolút többségben voltak. Említést érdemel továbbá a jelentős számú izraelita közösség, legnagyobb központjuk Rohonc (1920-ban 187 fő).

13. táblázat

Evangélikus többségű községek (1920)

Települések	Evangélikusok		Protestánsok	
	1920		1971	
<i>Ausztriához került községek</i>				
Borostyánkő	740	63,1	715	66,3
Edeháza	516	97,5	378	92,6
Gyöngyösfő	211	92,5	166	97,6
Háromsátor	194	91,1	156	96,9
Mencsér	346	86,1	270	84,4
Újvörösvágás	391	77,1	407	80,9
Vágod	326	66,4	266	77,1
<i>Magyarországhoz került községek</i>				
Kőszegdoroszló	233			56,0
Nemescső	252	54,5		

* *Evangélish Augsburgser Bekenntnis + Heidelberger Bekenntnis.*

.. Nincs adat.

Forrás: Az 1920. évi népszámlálás. *Die Bevölkerungsentwicklung im Burgenland zwischen 1923 u. 1971.*

Az 1920-ban evangélikus többségű községek fél évszázad múlva is hasonló vallási dominanciát mutatnak. Figyelemre méltó, hogy

1/ az ausztriai részen a falvak vallási homogenitása nagyobb fokú – ahogy nincsenek nemzetiségileg kevert települések, ugyanúgy vallásilag sem keverednek az emberek. Az evangélikus falvak egységes tömbben helyezkednek el a járás északnyugati részén (1. 2. térkép);

2/ a vallási dominancia, illetve homogenitás nem oldódott, a Borostyánkő és az Alsószénégető környéki evangélikus sziget homogenitása azonos az 1920-as szinttel.

A vallási és a nemzetiségi megoszlást összevetve megállapíthatjuk, hogy az ausztriai evangélikus falvak német anyanyelvűek (nincs közöttük horvát), a magyarországiak pedig magyar evangélikusok (v.ö. a 9. és 10. táblázattal).

c/ A társadalomstatisztikai jellemzők összefoglalása

Ezen a ponton célszerű összefoglalni azokat a megállapításokat, amelyeket a térség 20. századi jellemzésére a kemény társadalomstatisztika eszköztárából merítettünk. Ennek módszertanilag legkézenfekvőbb módja, ha egy ún. háromdimenziós táblázatban foglaljuk össze azokat az ismérveket – a településtípust, valamint a nemzetiségi és felekezeti hovatartozást –, amelyeket a korábbiakban már települési szinten elemeztünk (1. a 14. és 15. táblázatot).

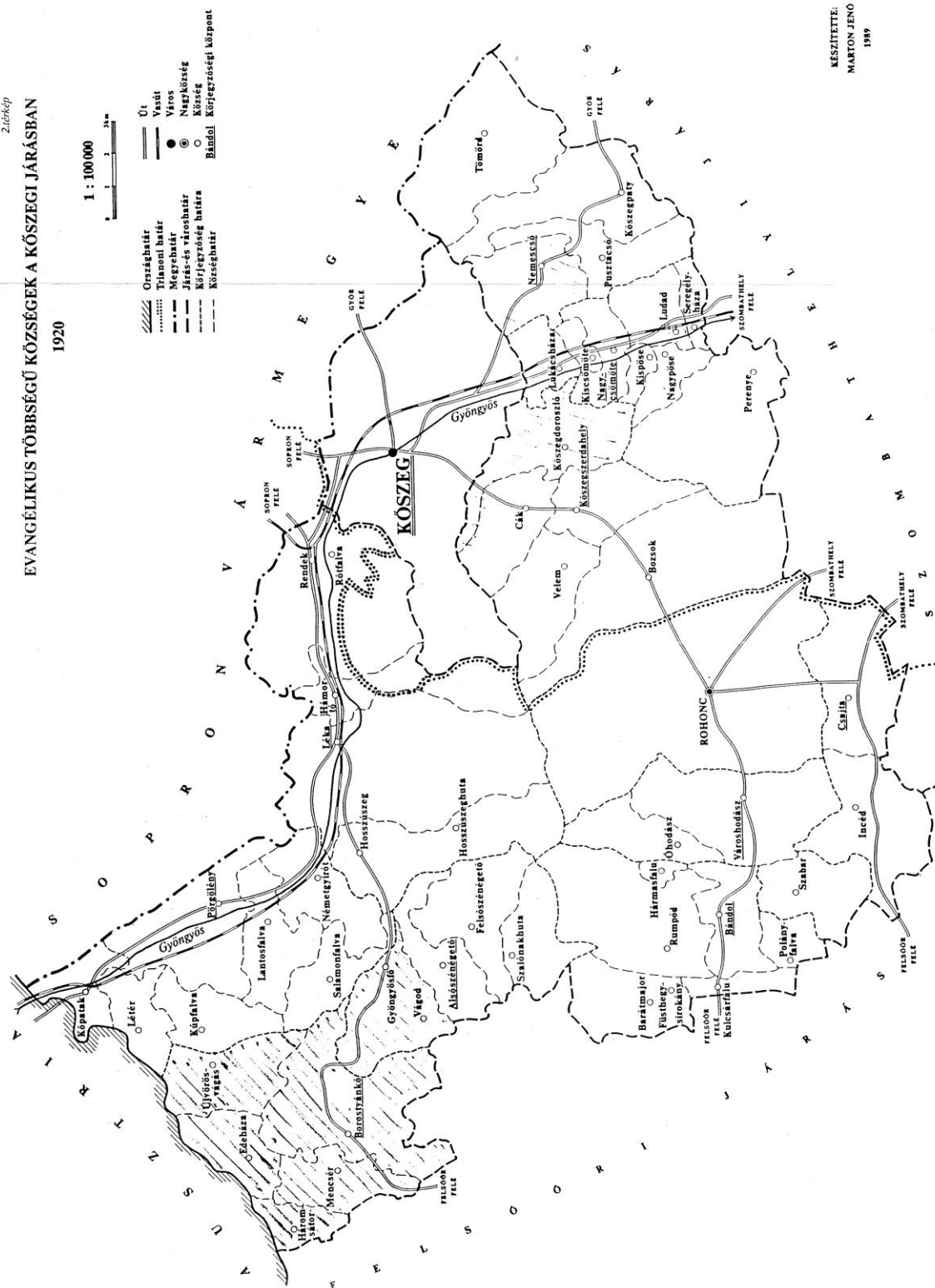
14. táblázat

Az egykori Kőszegi járás Ausztriához került községeinek megoszlása településtípus, anyanyelv és vallás szerint (1981)

Településtípus	Német anyanyelvű	Horvát anyanyelvű		
	római katolikus	evangélikus	római katolikus	evangélikus
Növekvő	Felsőszénégető			
	Hosszúszeghuta			
Stagnáló		Borostyánkő		
	Kőpatak			
	Pörgölény			
Csökkenő ₁	Alsószénégető	Újvörösvágás		
		Gyöngyösfő		
	Hámortó			
	Hosszúszeg			
	Lantosfalva			
	Léka			
	Rendek			
	Rohonc			
Csökkenő ₂		Edeháza		
		Háromsátor		
	Kúpfalva			
		Mencsér		
	Németgyirót			
	Rótfalva			
	Salamonfalva			
	Városhodász			
Csökkenő ₃			Bándol	
			Barátmajor	
			Csajta	
			Füsthegysirokány	
			Hármasfalu	
			Incéd	
			Kulcsárfalu	
	Létér			
	Óhodász			
	Rumpód		Polányfalva	
			Szabar	
	Szalónakhuta			
		Vágod		

EVANGÉLIKUS TÖBBSÉGŰ KÖZSÉGEK A KŐSZEGI JÁRÁSBAN

1920

KÉSZÍTETTE:
MARTON JENŐ
1989

15. táblázat

Az egykori Kőszegi járás Magyarországon maradt községeinek megoszlása településtípus, anyanyelv és vallás szerint (1980)

Településtípus	Magyar	anyanyelvű
	római katolikus többségű	evangélikus többségű
Növekvő	Gyöngyösfalu Lukácsháza	
Stagnáló	Kőszegszerdahely	Nemescsó /1920/
Csökkenő ₁	Velem	
Csökkenő ₂	Cák	
Csökkenő ₃		Kőszegdoroszló /1920/
	Perenye Bozsok Kőszegpaty Pusztacsó Tömörd	

III. Gazdaság, gazdálkodás, foglalkozási szerkezet

Az előzőekben körvonalazott társadalomstatisztikai jellemzőkön túlmenően nem tekinthetünk el a térség gazdasági életének és társadalmi tagozódásának legalább utalásszerű tárgyalásától sem. Fontos megjegyezni azonban, hogy ezeket a vonatkozásokat – a fentiekkel ellentétben – csak az 1920-as szétválásig követjük nyomon, mivel egyrészt a későbbi időszak eltérő statisztikai felvételi rendszere meglehetősen módszertani nehézséget okoz, másrészt az említett témakörök részletes elemzése meghaladja e dolgozat kereteit.

A gazdasági életben kiemelkedő – csaknem kizárólagos – szerepe volt a mező- és erdőgazdaságnak (korabeli statisztikai terminológiával: az őstermelésnek). A térségen belül az eltérő természetföldrajzi adottságok (éghajlati, domborzati, talaj- és vízrajzi különbségek) tükröződtek a mezőgazdasági művelési módban is. A későbbi politikai határ nemcsak a nyelv- és etnikai határral, hanem többé-kevésbé a természetföldrajzi választóvonallal is egybeesik. A következőkben ezt az állítást bizonyítandó áttekintjük a térség mezőgazdaságának jellemzőit 1895–1911 között.

A jelzett évekre vonatkozó adatok az ún. gazdacímtárakban találhatók, amelyek a 100 katasztrális holdnál nagyobb birtokokat és birtokosokat sorolják fel. Térségünkben 1895-ben 15, 1911-ben pedig 41 100 kh-nál nagyobb birtok található (1.16. és 17. táblázat).

16. táblázai

A Kőszegi járás 100 hatasztrális holdnál nagyobb birtokai és birtokosaik (1895)

Község, július 1-én katasztrális holdban nagysága birtokos és birtokosain (1883)														
Község	Birtokos, ill. bérlő	szántó- föld	kert	A gazdaság területe /kataszteri hold/					össze- sen	A foglalkoz- tatott cselédek	szarvas- marha	Házi állatok		
				rét	szőlő	legelő	erdő	ló				sertés	juh	
Az Ausztriához csatolt rész														
Bándolj _h	Erdődy Gyula gr.	213	.	25	.	394	1216	1861	19	25	4	1	752	
Borostyánkő _n														
	Almásy Ede	166	5	27	-	17	974	1195	7	27	6	-	-	
Csajta _h	Liptay Frigyes br.	1358	4	128	-	118	467	2112	43	364	46	-	-	
Léka _n	Esterházy Pál hg.	689	17	234	-	315	14.835	16.252	14	32	8	-	915	
Rohonc _n	Klein Józsefné	-	-	1	-	-	101	102	1	1	-	2	-	
Rohonc _n	Szajbely Gyula	578	4	83	-	330	919	1937	35	193	51	11	-	
Városhodásy _n	Rupprecht Tasziló	28	5	9	-	99	131	275	7	4	6	24	-	
Városhodásy _n	Spitzer Gyula /bérlő/	464	-	103	■	308	1	898	30	221	10	11	-	
A Magyarországon maradt rész														
Bozsok _m	Zsibrik Kálmán	230	12	54	.	44	657	1005	19	35	2	13	400	
Nagycső- möte _m														
	Szluha Dénes	120	5	18	-	3	21	169	4	28	5	7	-	
Kőszegpaty _m	Patzenhofer Konrád	1986	16	70	-	124	475	2721	78	475	29	204	176	
Nemescső _m	Weörös István	244	-	5	-	91	41	457	19	69	18	17	-	
Perenye _m	Fischer Zsigmond	1574	3	33	-	90	1223	2957	55	386	46	2	-	
Tömörd _h	Chernel Antal	360	4	15	15	151	125	711	31	65	60	130	-	
Tömörd _h	Chernel György	311	5	15	12	211	98	699	28	72	38	25	-	
Az Ausztriához csatolt rész összesen		3.496	35	610	.	1.581	18.644	24.632						
százalékos megoszlása		14,2	0,1	2,5	-	6,4	75,7	100,0						
A Magyarországon maradt rész összesen		4.825	45	210	27	714	2.640	8.719						
százalékos megoszlása		55,3	0,5	2,4	0,3	8,2	30,3	100,0						

Megjegyzés: (n) német, (h) horvát és (m) magyar nemzetiségi dominancia.

Forrás: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. II. Gazdacímtár. Bp., 1897. 124-1225. p.

17.táblázat

A Kőszegi járás 100 katasztrális holdnál nagyobb birtokai és birtokosaik (1911)

A Keszegvári járás 100 katasztrális holdjának nagyság és birtokosai (1811)								
Község	Birtokos, ill. bérlő	A gazdaság területe /kataszteri hold/					Összesen	Kat. tiszta jövedelem /K/
		Szántó	Kert	Rét	Legelő	Erdő		
Az Ausztriához csatolt rész								
Alsószénégető _n	a község	2	.	1	19	74	125	177
Alsószénégető _n	Esterházy Miklós hg.	44	-	9	11	149	216	644
Bándol _n	Erdődy Gyula gr.	143	-	-	105	15	176	961
Barátmajor _n	Városszalónak község	46	-	-	4	340	402	795
Borostyánkő	Almásy György	167	5	3	15	973	1.170	3.645
Felsőszénégető _n	Esterházy Miklós hg	22	-	53	51	648	778	1.418
Felsőszénégető _n	a község	1	-	15	92	63	195	212
Hámortó _n	Esterházy Miklós hg	2	-	21	-	981	1.031	1.704
Hosszúszeg _n	Esterházy Miklós hg	26	-	1	29	1.321	1.404	2220
Hosszúszeghuta _n	Városszalónak község	2	-	4	4	872	884	1.385
Incéd _n	a község	-	-	3	77	324	476	1.042
Kőpatak _n	Esterházy Miklós hg	1	-	27	5	249	284	919
Kúpfalva- Lantosfarva _n	Esterházy Miklós hg	-	-	-	-	433	433	499
	Esterházy Miklós hg	97	-	8	31	240	387	795
Léka _n	Esterházy Miklós hg	125	10	64	12	2.832	3.074	7.110
Létér _n	Esterházy Miklós hg	2	-	-	-	202	206	341
Németgyirót _n	Esterházy Miklós hg	63	-	1	46	26	150	612
Óhodászt _n	Batthyány Iván gr.	-	-	-	-	501	501	744
Pörgölény _n	Esterházy Miklós hg	124	-	75	21	530	758	1.986
Rohonc _n	Geiszt Lajos	1	-	-	-	386	389	888
Rohonc _n	Thissen-	451	4	81	429	602	1.593	11.512
Rőtrendek _n	Bornemissza br. Esterházy Miklós hg	2	-	19	17	2.188	2230	5.690
Rumpód _n	Erdődy Gyula gr.	28	-	19	282	1200	1.533	2.455
Salamonfalva _n	Esterházy Miklós hg	7	-	3	26	240	277	487
Vágod _n	Batthyany Gábor gr.	91	-	22	19	544	678	2.712
Városhodász _n	Rupprecht Tasziló	491	5	112	437	1	1.072	7.823
Összesen		1.938	24	541	1.732	15.925	20.427	
százalékos megoszlás		9,5	0,1	2,6	8,5	78,0	100,0	

17.táblázat folytatása.

Község	Birtokos, ill. bérlő	A gazdaság területe /kataszteri hold/					Erdő	összesen	Kat tiszta jövedelem /K/
		Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő			
A Magyarországon maradt rész									
Bozsok _m	Egerváry Gézáné	123	.	25	3	5	225	382	2.119
Bozsok _m	Geist Lajos	-	-	-	-	-	137	137	328
Bozsok _m	Hirsch Mór	-	-	.	-	-	112	112	272
Bozsok _m	Thissen- Bornemissza br.	.	.	.	.	-	316	316	506
Cák _m	Fischer Zsigmond	-	-	-	-	-	270	270	1.107
Köszegszerda- hely _m	Esterházy Miklós hg	164	-	57	-	-	38	268	2.833
Köszegszerda- hely _m	Egerváry Gézáné	236	-	-	3	-	-	243	2.347
Lukácsháza _m	Esterházy Miklós hg	184	3	43	-	-	-	234	4.138
Nemescsó _m	Vörös István	332	3	16	-	3	23	390	2.490
Perenye _m	Egerváry Gézáné	939	2	.	.	70	.	1.037	6.390
Pusztacsó _m	Rottermann és tsa	531	2	36	.	2	99	689	8.087
Tömörd _h	Chernel Antal	284	5	26	2	174	30	536	2.548
Tömörd _h	Chernel György utóda	358	4	7	6	107	338	852	3.311
Tömörd _h	Lenk Kálmánné	201	1	19	.	30	185	445	2.206
Velem _m	Fischer Zsigmond	-	-	4	-	-	869	882	2.105
Összesen		3.354	20	233	14	391	2.642	6.797	
százalékos megoszlás		493	0,3	3,4	0,2	5,8	38,9	100,0	

Forrás: Magyarországi gazdacímtár. Szerk Rubinek Gyula. Bp., 1911.

A birtokok számának növekedésével ellentétben mind össznagyságuk, mind pedig átlagos nagyságuk csökken. A Kőszegi járásban lévő, 100 kh-nál nagyobb birtokok (1859-1911):

	Birtokok száma	Terület (kh)	Átlagos birtok-nagyság (kh)	Birtokok száma	Terület (kh)	Átlagos birtok-nagyság (kh)
Térség		1895			1911	
Később Ausztriához csatolt rész	8	24.632	3.079	26	20.427	786
Magyarországon maradt rész	7	8.719	1.246	15	6.797	453
Összesen	15	33.351	2.2223	41	27.224	664

A 100 kh-nál nagyobb birtokok összterülete 18,4%-kal csökkent és másfél évtized alatt az átlagos birtoknagyság harmadára zsugorodott. A térségben a vizsgált időszakban a legnagyobb birtokos a herceg Esterházy-féle hitbizomány. 1859-ben a későbbi ausztriai rész földbirtokterületének kétharmada, 1911-ben pedig az ausztriai rész 55%-a, valamint a magyarországi rész 7,4%-a tartozott hozzá.

A természetföldrajzi tényezők markáns különbségére utal a később kétfelé szakadt *járás mezőgazdasági területének művelési ágak szerinti eltérése* (1. 16. és 17. táblázat). A majdani osztrák oldalon a földterület háromnegyede mindkét vizsgált időszakban erdő, ezzel szemben a magyar oldalon a szántóföld az uralkodó.

A lakosság foglalkozási szerkezetét tekintve nem meglepő, hogy az *őstermelés dominál*. Az 1920-as szétváláskor azonban a két rész foglalkozásszerkezete már számottevő különbségeket mutat; ezek a további eltérés alapjai lesznek:

A kereső személyek foglalkozási megoszlása (1920)

	Őstermelésben	Ebből mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya (%)	Iparban	Egyéb ágazatban
Terület				
Ausztriához csatolt rész	68,8	68,2	19,9	11,3
Magyarországon maradt rész	86,2	85,8	7,1	6,7

A szétváláskor tehát az ausztriai rész foglalkozásszerkezete jóval korszerűbb. Ez települési szinten is kimutatható, négy településen haladja meg az ipari keresők száma, a százat, köztük kiemelkedő Rohonc, ahol 626 fő ipari keresőt találunk. Ugyanakkor az ipari termelés igen elaprózottan, kis- és kéziüzemekben folyik; jellemző, hogy a legjelentősebb ipari telephely 1920-ban a lékai faárugyár (azaz fűrésztelep) a maga 48 alkalmazottjával.

Ezek az inkább csak utalásszerűen felvillantott gazdasági, társadalmi különbségek, illetve determinációk váltak 1920 után a későbbiekben erősen széttartó fejlődési pálya bázisává.

A dolgozat legfontosabb megállapításait áttekintve *összegzésként elmondhatjuk*, hogy térségünk a történelmi Magyarország sajátos peremvidékéből immár két ország peremvidékévé vált. A terület határmentisége, perem-státusza tehát nem változott, azonban új minőségben és funkciókban öltött testet.

Trianonról és hatásairól könyvtárnyi elemzés készült; itt a statisztika eszközeivel, a demográfia tényei alapján próbáltunk megvizsgálni egy jelenséget: tény, hogy a terület alapvető demográfiai mutatói (a tényleges szaporodás adatai) lényegesen rosszabbak mind a megyei/tartományi, mind az országos átlagnál. Ezen okok alaposabb feltárása azonban a társadalomstatisztikai alapvetésen túlmenő, szociológiai, a helyi társadalmak, illetve a társadalmi mikrofolyamatok feltárását célzó vizsgálatot igényel. Ezek lesznek a kutatás következő stádiumai.

SUMMARY

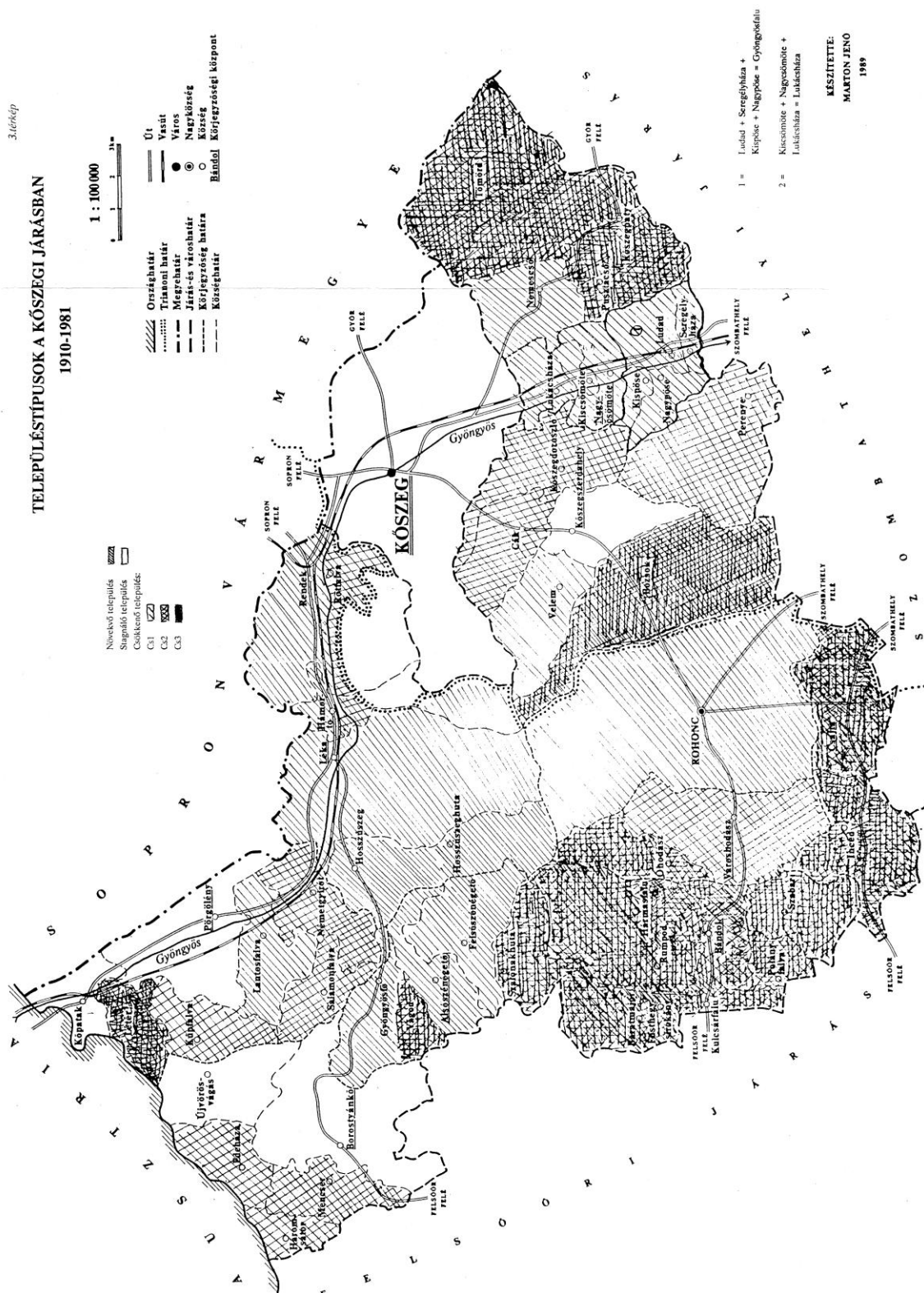
György Éger: The course of development of the area once called Kőszeg-district during the 20th century

This essay examines the similarities and differences in the developmental course of the parts of an earlier administrative unit - the Kőszeg-district before Trianon - that now belongs to two different countries, and the examination is based on long-term statistical trends.

The examination was done with the use of social statistical pointers most fitting the purposes of the essay; these dimensions are demographical processes, ethnic constitution, and religious and confessional structure.

Looking over the most important conclusions of the essay, we can summarize, that our area has turned into the periphery of two countries from the particular periphery of Hungary. Thus, the periphery-status of the area has not changed, but took its form in a new function. One of the symptoms of this is that the basic demographic pointers of the area (the data on actual population growth) are far worse than both the county- and the national average. Ethnic constitution and religious structure however remained mostly unchanged during the period.

The more thorough exploration of these causes requires a sociological examination that goes past the principles of social statistics, one that aims at the exploration of local societies and social micro-processes; these will be the next phase of this research.

KÉSZÍTETTE:
MARTON JENŐ
1989

NEMZETI ÉRTÉKEINK ÉS AZ ELSŐ OSZTÁLYOS TANKÖNYVEK*

TÓTH PÁL PÉTER

Az egyén szempontjából véletlen, hogy mely ország állampolgára lesz, de sem neki, sem az adott népnek, nemzetnek, országnak, de talán az éppen akkor funkcionáló politikai hatalomnak sem mindegy, hogy mivé válik. Ezzel a széles és összetett problémakörrel nem kívánunk foglalkozni, csupán a fenti összefüggés egy vékony szálával, a nemzeti tudat és érzésvilág kialakításával, megerősítésével kapcsolatban szeretnénk néhány gondolatot megfogalmazni.

A hazához, a nemzethez, annak történelméhez, kultúrájához, hagyományaihoz, szokásaihoz, illetve más népekhez és a világ egészéhez való viszonyunkat a családban, az iskolában, a különféle közösségekben sajátítjuk el. Azaz nem velünk született tulajdonságról, hanem az értelmi és az érzelmi nevelés során megtanult, ellesett ismeretek, elfogadott, követett minták és az ezekhez kapcsolódó tapasztalatok, érzelmek olyan halmazáról, viszonyrendszeréről van szó, amelyet szűkebb és tágabb környezetünket megismerve elsajátítunk, megtanulunk, azzal ilyen vagy olyan mértékben azonosulunk. Ebben az összefüggésben azt a széles értelemben vett tanulási és szocializációs folyamatot tarjuk a legfontosabbnak, melynek az egyén – a családban, a baráti körben, az iskolában, a munkahelyen, az utcán és mindenütt, ahol élettevékenységét kifejti – nap mint nap részese, s melynek formálódásához önmaga is hozzájárul. Természetesen a nemzeti tudat és érzésvilág, a hazához, a nemzethez és a más népekhez való viszony kialakulása egy bonyolult hatásmechanizmus eredőjeként, az újabb és újabb hatásoktól, ismeretektől befolyásolva és folyamatosan módosulva válik olyanná, melyet az egyének, a különböző közösségek megnyilvánulásai során érzékelnek. Az ismeretek alakulásában, formálódásában – többek között – a hozzájuk kapcsolódó érzelmi beállítódottságnak és a spontán hatások egyénre gyakorolt hatásának fontos szerepet tulajdonítunk. Természetesen ezzel azonos értéktartalma van annak az ismerethalmaznak is, melyet az iskolai oktatáson keresztül vagy más tanulási folyamat során az életünkben elsajátítunk. Mindegyik összefüggésben minta értéke és meghatározó szerepe van annak, hogy az egyén gyermekkorában, alakuló személyiségének talán legfogékonyabb időszakában mivel találkozik, mit tanul meg.

A tanulmány 1987 decemberében készült. A vizsgált tankönyvek ma is használatban vannak.

A nemzeti tudat és érzésvilág megalapozásában, a hazához való viszony alakításában, formálásában a történelmi múlt, a hagyomány, a kultúra alapelemeinek megismerésében, az első osztályos olvasókönyvek tartalmának kitüntetett szerep jut. A betűk világának megismerése, az olvasás megtanulása a tanulók döntő többségénél a tankönyv tartalmához kötődik. Tapasztalatok szerint az olvasási készség elsajátítása – az első osztályosoknál – az esetek jelentős részében együtt jár a szöveg szinte automatikus, kívülről történő "megtanulásával" is. Így a nemzeti tudat és érzésvilág alakítása, formálása, megalapozása és a követésre méltó értékek közvetítése szempontjából felbecsülhetetlen lehetőség áll rendelkezésre. Természetesen a nemzeti tudat és érzésvilág alakításában és a nemzeti tartalmú ismeretek közvetítésében, átadásában az elsős kisiskolások esetében sem csak ez az egy csatorna működik. Az olvasókönyvektől függetlenül az órákon és más – iskolai és iskolán kívüli – rendezvényeken, a családi és baráti környezetében stb. sok hatás éri a tanulót. Tehát sok tényező játszik szerepet abban, hogy mi és hogyan rögzül, hat a gyermek nyiladozó értelmére, alakuló, formálódó érzelmi világára, s hogy a kisdíákiból hogyan lesz a nemzeti kultúra és hagyomány őrzője és továbbfejlesztője, a szűkebb és tágabb közösség történetének megőrzője, cselekvő résztvevője. Éppen ezért a továbbiakban csak arra teszünk kísérletet, hogy egy szempont, a nemzeti tudat és érzésvilág megalapozása, alakítása, megerősítése,

formálása, tehát a nemzeti "kódok" kiépítése, kiépülése szempontjából megvizsgáljuk azt, hogy a most használt első osztályos olvasókönyvek tartalma mennyiben segíti elő a népehez, nemzetéhez kötődő, más népeket megbecsülő, s a világ dolgaiban eligazodni tudó személyiség kialakulását. A vizsgálat tehát csak egy tantárgy tankönyveire terjed ki, s ezeket a könyveket nem hasonlítjuk össze a korábbi időszakokban használt tankönyvekkel, és arra sem teszünk kísérletet, hogy tételeken felsoroljuk e tankönyvek vizsgálódásunk körén kívül eső szövegeinek összefüggéseit. Azzal sem kívánunk foglalkozni, hogy a tankönyvek szövegei és képei milyen értékeket közvetítenek, sugallnak, építenek ki, semmisítenek meg, hatástalanítanak az újabb és újabb nemzedék tudatában.

Az általános iskola első osztályaiban négy féle tankönyvből lehet a betűvetés és az olvasás tudományát elsajátítani. Mindegyik típusú tankönyv két kötetből áll. Az első rész az egyszerűbb, a játékosabb, a betűkre koncentrálóbb, a második rész viszont már a komolyabb olvasmányok tárháza. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban a tankönyveket – megjelenésük éveinek sorrendjében – 1-es, 2-es, 3-as és 4-es számmal jelöljük, az azonos típuson belül pedig külön szólnunk a könyv első, illetve második kötetéről.

A továbbiak jobb megértése érdekében mindenekelőtt egy kis statisztika:

- az 1. tankönyv 1978-ban jelent meg először, eddig 10 kiadást ért meg. Példányszáma körülbelül 1.500.000. Terjedelme 230 oldal,
- a 2. tankönyv 1979-ben jelent meg. Ebből a típusból eddig mintegy 500.000 darab látott napvilágot. Terjedelme 207 oldal,
- a 3. tankönyv 50.000 példányban, 1986-ban jelent meg. Terjedelme 380 oldal,
- a 4. tankönyv 40.000 példányban, 1987-ben került forgalomba. Terjedelme 371 oldal.

Az egyes típusokhoz – a 2-es számú könyvet kivéve – 4, 8, illetve 12 lapos melléklet is tartozik. Meg kell jegyezni, hogy amíg az 1-es típusú tankönyvben minden kép színes, addig a 2-esnek és a 4-esnek csak a második részében találunk színes képeket. A 3-as típusú tankönyv esetében pedig egyik részben sincsenek színes képek. A nyomdai és anyagi természetű problémák mellett természetesen ennek is van, lehet célja, mert amíg a színes képek a gyermekek színérzékét, vizuális kultúráját fejlesztik, addig a képek színezéséhez kapcsolódó feladatok újabb tevékenységhez kötik a tankönyvben közölt szövegek tartalmának elsajátítását.

A tankönyvek tipográfiája, a hosszabb-rövidebb olvasmányokat, verseket, mondókákat értelmező kiegészítő, illusztráló színes és nem színes képek láttán is örömmel állapíthatjuk meg, hogy szép könyvekből tanulnak a gyermekek. Ám felmerül a kérdés, hogy az ezekben a könyvekben közölt szövegek, képek s a hozzájuk kapcsolódó feladatok alkalmasak-e arra, hogy a nemzeti tudattal és érzésvilággal kapcsolatos ismeretek, érzések tudati és érzelmi alapjait képezzék, képezhessék? Hogy a könyvekből megismertek, megtanultak a vizsgálat szempontjainak megfelelően módosítják, módosíthatják-e a fentiekkel kapcsolatban addig kiépült pontatlanságokat, kezdeti rossz beidegződéseket, vagy hogy a könyvekben található olvasmányok kiindulópontul, alapul szolgálhatnak-e azoknak, akiknél valamilyen ok vagy okok következtében ezek az alapok még nem épültek, épülhettek ki? A feltett kérdésre – a négy tankönyv, tehát a nyolc kötet tartalmának ismeretében – egyértelműen csak azt fogalmazhatjuk meg, hogy ezek a könyvek alkalmatlanok arra, hogy a felnövekvő nemzedék nemzeti tudatának kialakulásához, megalapozásához, megszilárdulásához hozzájáruljanak. A fenti megállapítás ódiumát nem kívánjuk egyértelműen a különféle típusú könyveket összeállító szerzők nyakába varrni, mert a tankönyvekkel ők csupán azt az oktatáspolitikát, végső soron pedig azt a politikai rendszert tükrözik, amely ilyen és csak ilyen tartalmú, szemléletű tankönyveket kíván vagy tűr meg. A fentiek mellett ezek a könyvek még akkor is sok mindent elárulnak készítőik szemléletéről, ha a tankönyvek szövegei elsősorban nem magántörekvések, hanem annál sokkal mélyebben fekvő okok tükörképei. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy ha nemzeti szempontból és a világ más népeihez való viszony

kialakítása szempontjából minden igényt kielégítő elsős olvasókönyvek állnának is rendelkezésünkre, tartalmuk hatása akkor is nagy mértékben a tanárok, tanítók beállítódottságától függne.

A következőkben a vizsgálat célkitűzésének megfelelően tehát csak arra fordítunk figyelmet, hogy a tankönyvekben közölt szövegek, képek s a hozzájuk kapcsolódó feladatok:

- a magyar nemzeti tudat és érzésvilág alakítása, formálása szempontjából milyen ismereteket alapoznak, erősítenek meg, fejlesztenek ki, építenek tovább;
- nemzeti történelemből, kultúrából, hagyományokból mit tartanak az elsős tanulók számára említésre méltónak;
- a nemzeti jelképekből és szimbólumokból mit kultiválnak;
- mennyiben tudatosítják a gyermekekben a világ, Európa és a környező országok létét, illetve a velük való kapcsolatok tartalmát, szükségességét.

A vizsgálat középpontjában tehát a magyarsággal összefüggő kérdések állnak, de – mint említettük – arra is figyelmet fordítunk, hogy ehhez a tágabb és szűkebb világhoz fűződő ismeretek hogyan kapcsolódnak.

Nézzük meg tehát az I-es számú tankönyv első részét. A betűk megismerése és az olvasás megtanulásához a tankönyv készítői sok szép verset, versrészletet használtak fel. Ezek általános emberi értékekkel, igazságokkal ismertetik meg a tanulót. A versek mellett a 64. oldaltól előbb csak egy mondatból álló, majd mind hosszabb és hosszabb olvasmányokat találunk. S ahogy a rövidebb szövegeknél, úgy most a hosszabbaknál sem találtunk olyan olvasmányokat, amelyekkel a tanulók magyarságtudatát közvetett vagy közvetlen formában megerősíteni vagy befolyásolni vélhetnénk. Azaz a vizsgálat szempontjából a tankönyv első részében értékelhető elemet nem találtunk, hacsak a V betűnél szereplő mondókát nem tekintjük annak. Ebben ugyanis a Velencei-tó neve szerepel, de a szöveg ismeretében bárki eldöntheti, ennek a magyarságtudat kiépítése szempontjából nincs funkciója. A mondóka ugyanis így hangzik: *"Ence-Bence,/kis kemence,/kismedence,/a Velence/ne búsuljunk/semmit, Vince,/tele van az/icce, pince..."*

A nemzeti szimbólumokkal kapcsolatban sem jutottunk sokra, bár a kezdet biztató volt. A 14. oldalon ugyanis egy homokvár tetején magyar zászló van. A magyar zászló még a 36. oldalon is látható, igaz most már csak egy "rom" homokvár tetején. (Nemzeti színek, fordított sorrendben a "j" betűnél, a 71. oldalon, a juhász subáján még felsejlenek.) De nehogy bárki is elfogultsággal illethesse, ezért megjegyezzük, hogy az I-es tankönyv első részének 12. oldalán van egy puli. Az azonban feltételezhető, hogy a magyarsággal kapcsolatban így, ebben a formában ez a "szimbólum" nem sok gyereknek mond bármit is, de gondoljunk csak arra, hogy – különösen külföldön – kinek nem dobban meg a szíve egy puli láttán? A tankönyvekben még a következő ránk magyarokra utaló(?) felírásokat találtuk: *Rendőrség, Népszo, Nemzet, mzet, zet, Sport, Ma, Posta, Óbuda MGTSZ, Hús-hentesáru, Óra-ékszer, Bútorüzlet, Ruházati Bolt, Sportbolt, Hajdú. A Népszo, Ma, mzet, zet* töredékszavakat pedig az "u" betűnél megjelenő összehajtott újságon lehet olvasni. Megítélésünk szerint – sem ebben a tankönyvben, sem az ezt követőkben – ezek a csonkolt szavak éppen úgy nem alkalmasak arra, hogy azokkal bárkinek a magyarságtudatát, nemzeti érzését megalapozzák vagy megerősítsék, mint ahogyan a képeken szereplő felírásoknak nincs is ilyen funkciója. A könyv végén a betűk magányosan, a szavak pedig egy-egy képhez kapcsolva ismét megjelennek. A itt található 133 kép és az aláírt szavak közül azonban nincs egyetlen egy sem, amelyiknél a magyarsággal kapcsolatos üzenet-jelleg – akár a legrejtettebb formában is – felfedezhető lenne. Mindez azért is meglepő, mert az I-es tankönyv első részében csak két oldalon nincs kép (igaz ezek közül az egyikre a tanulóknak kell hógolyózó gyerekeket rajzolniuk), a többin viszont a képek tömkelege található. Nem ritka az sem, amikor egy-egy oldalon 10-16 képben gyönyörködhet a tanuló.

Az oktatás szándéka szerint épít(?) a tanulók kreativitására, ennek megfelelően úgy

ismerkednek meg a betűkkel és olvasni is úgy tanulnak, hogy az olvasmányokhoz kötve különféle feladatokat kell a gyerekeknek megoldaniuk. A vizsgálódás szempontjából azonban tényként kell megállapítani, hogy miközben a könyv minden oldalán 6-14 feladatot kell a tanulónak megoldaniuk, addig az egész könyvben csak egy feladat van, melynek köze van magyarsághoz. A 78. oldalon található feladat ugyanis a következőképpen hangzik: *"Rajzolj egy várat, a vár tetejére egy magyar zászlót!"*

Ezek után nézzük meg az 1-es tankönyv második részét. A versek, a szövegek, a képek ebben a részben is jó ritmusban váltogatják egymást. Első ránézésre megállapítható, hogy ebben a könyvben kevesebb a vers, az olvasmányok pedig hosszabbak. A szöveges rész jóval több, de képekben sincs hiány: szinte minden oldalra – számos esetben 3-9 – kép is jut. Nézzük először a képeken a nemzeti szimbólumok megjelenésének gyakoriságát. Az eredmény "lenyűgöző", ugyanis csak egy kép, a 63. oldalon látható Szabadság-szobor utal ránk. A szobor előtti részen két pirosnyakkendőű úttörő piros és piros-fehér-zöld szalagos babér(?)koszorút tart, mellettük pedig négy kéknnyakkendőű kisdobos áll. Közülük az első kettőnek piros és piros-fehér-zöld zászlócska van a kezében, s láthatóan arra készülnek, hogy koszorújukat az emlékmű talapzatára helyezzék. A képhez tartalmilag szorosan kötődve az előző, a 62. oldalon a "Béke" című vers található. A képen történtek tehát feltételezhetően május 9-hez, a második világháború befejezéséhez, a békéhez, az erőszak nélküli élet megvalósításához kötődik. A tankönyv többi képén azonban már semmiféle nemzeti szimbólummal nem találkozunk. Sőt a 82. és a 83. oldalakon, ahol május 1-ről van szó már csak piros zászlót találunk. Tehát, amíg a békéhez a magyar "jelleg" még kötődhet, addig május 1-jéhez már nem?

A nemzeti tudathoz, a magyarsághoz, a hazához való viszony szempontjából mit mondhatunk el a könyvben található versekről, olvasmányokról? Ezek, mint bármelyik típusú tankönyvben – talán egy-két kivétellel – szépre, jóra okítják a tanulókat. (Bár a megjegyzés fenntartás nélkül csak a versekre vonatkozik.) A vizsgálat szempontjainak megfelelő szöveget vagy szövegtöredéket azonban ebben a könyvben nem találtunk. De elégedettek lehetünk-e, amikor Kobakkal, a tankönyv feltételezhetően központi figurájával, hőisével, a 24., a 70., a 71., a 103., a 104., a 105., a 106. és a 107. oldalakon épületesebbnél épületesebb történetekben ismerkedhet meg az első osztályos tanuló? Nehezen lehet megállni, hogy ezek közül mindannyiunk okulására, mondjuk a Fiathatszázas történetből ne másoljunk ki részleteket. De nem tesszük, mert bárgyúságban vannak Kobak történeteivel egyenértékű, vagy azokkal vetélkedő egyéb olvasmányok is. Érdemes megismerni például "Hu bácsi" (26. oldal) esetével. A városokkal, a tájegységekkel is szűkmarkúan bántak a könyv összeállítói. Földrajzi nevekkal a könyv lapjain alig találkozunk. A már említett "Béke" című versben (62. oldal) szerepel a balatoni nyaralás: az "Iskolanyitogató"-ban (79. oldal) pedig azt olvashatjuk, hogy Dunántúl csupa púp. A 82. oldalon található szövegből pedig azt tudhatjuk meg, hogy az egyik gyermek léggömbje egészen Budapestig repült, s hogy a világba való kitekintés követelményének is "megfeleljenek", a következő oldalon egy másik gyermeké már Afrikát is elérte. Ez minden. Feltételezzük, a fentiekből már az is kiderülhetett, hogy szomszédaink és a tőlünk távolabb eső térségek tekintetében sem jobb a helyzet. Afrika említése mellett ugyanis az álarcosbálról szóló elbeszélésből (36. oldal) még azt tudhatjuk meg, hogy ott eszkimónak, indiánnak és négernek öltözött gyermekek is voltak.

A 2-es tankönyv első részével sem sok dolgunk akadt, így nincs is értelme, hogy a vizsgálat szempontjai szerint rendezzük a könyvben találtakat. A 21. oldalon a magyar címer található, de itt nem címerként "funkcionál", hanem az itt tanult szavakhoz kapcsolódva az iskolát jelzi. A 83. oldalon a "Tente, baba, tente" című vers alatt tűnik fel az a szó, hogy "Magyar népi ringató", ezt követően a 86., a 90. és a 93. oldalakon a "Magyar népi mondóka" aláírást találjuk. A 109. oldalon az egyik folyónk nevét még felfedeznénk, de a verset elolvasva kiderült, hogy a Sajó egy ürgét fogó kutyának a neve. Ide egy közbevetett megjegyzés

kíváncsozunk, nevezetesen az, hogy ettől a típusú tankönyvtől kezdve a tankönyvek készítői a versek, elbeszélések alá odaírták a szerző nevét, így számos magyar és külföldi író, költő neve, illetve magyar, francia stb. népmese, népdal felírás jelenik meg a 2-es, a 3-as és a 4-es típusú tankönyvekben. Természetesen ez is része a magyarságtudatnak s a világ más népeiről alkotott fogalmaknak. A vizsgálat szempontjából azonban úgy véljük, ez a maga teljességében csak akkor lenne értékelhető, ha azt a gondolati tartalmat, amelyet az aláírások magyar és nem magyar alkotóinak nevei képviselnek, a tankönyvek készítői – koherens koncepció részeként – a közölt szövegek tartalmában is érvényesítették volna. Így azonban csak azt jelzik, hogy a verseknek, az olvasmányoknak kik a szerzői.

A 2-es típusú könyv második részének olvasmányai Czesław Janczarski Fülesmackó című történeteire épülnek, s így ezekben a részekben még csak jelzésszerűen sem számíthatunk magyar vonatkozású összefüggésekre. Szerencsére a Fülesmackó szövegeken kívül más is van a könyvben. Így a Verébnóta (9. oldal) és a Hónapmondóka (24. oldal) alatt a népköltés jelzőjeként megtalálható az a szó, hogy magyar, de már jeleztük, hogy a vizsgálat szempontjából ennek értéke kétséges. Az 52. oldalon április első heténél kinyitott asztali naptár áll. A hét napjai közül az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletével 1950. április 2-án nemzeti ünnepé nyilvánított április 4-e piros színnel van kiemelve, s a mellette található rubrikában szintén piros színnel és csupa nagybetűvel írva olvasható "A felszabadulás ünnepe". A következő, az 53. oldalt majdnem teljes egészében egy kép tölti ki, melyen – egy pinceajtóban(?) – egy mosolygós kisgyermeket magához ölelő orosz katonát láthatunk. A kép ezzel még nem teljes, mert a pincébe belépő személy felé egy másik gyermek is boldogan szalad. A felszabadulás jelentősége a képen azzal is ki van emelve, hogy az ajtó bal felső szögletében még a sugárzó Nap egynegyed része is jelen van. A képekhez Nagy Lajos nyomán egy elbeszéléstörredék és Sipos Gyula "Felszabadulás" című versének részlete is kapcsolódik. A 66. oldalon Bars Sári kisdobos avatásra írt versére is figyelni kell, mert ebben már a hazáról is szó van: *"Ígéretet teszek most:/Hű leszek, hazám!"*. A vers tartalmának megfelelően egy vörösnnyakkendő kislány a már felavatott kisdobosnak kék nyakkendőt köt, a háttérben egy nemzeti színű és egy vörös zászló látható. A következő oldalon pedig Weöres Sándor verse már május 1-jét köszönti. A vershez kapcsolódó képen viszont, szinte az előző ellensúlyozásaként?) közel féloldalsnyi vörös zászló szélén jelenik meg a méretében jóval kisebb nemzeti színű zászló.

Úgy véljük, mielőtt a 3-as és a 4-es számú tankönyvek elemzésébe belekezdenénk, emlékeztetni kell arra, hogy amíg az eddig tárgyalt, tehát az 1-es és a 2-es számú tankönyvek a hetvenes évek közepén, végén, íródtak s láttak napvilágot, addig a következő kettő közel tíz évvel később került a gyerekek kezébe. Feltételezzük, arról senkit sem szükséges meggyőzni, hogy az 1970-es évek közepét követő tíz év sok mindenben jelentős változást hozott. Ha a hazához, néphez, nemzethez, magyarsághoz való viszony alakulásával nem lehetünk is elégedettek: mégis, ennek ellenére a korábbi állapotokhoz mérve a bekövetkezetteket pozitívan kell és lehet megítélni. Ha elégedetlenségünk ellenére ez így van, akkor ennek a változásnak elsőként a tankönyvek szintjén kellene megjelennie, hiszen képletesen szólva a most elvetett mag termésének csak évtizedek múlva örülhetünk, s jó lenne végre nemzeti szempontból is örülni a termésnek. Nézzük meg akkor, hogy mit is hoztak az új tankönyvek!

A 3-as könyv első részének 83. oldalán látható az eddig leggyakrabban megjelent nemzeti szimbólum, a zászló. S mindjárt ezen az oldalon kettő, a következőn pedig még egy lengedez. Mivel ebben a könyvben színes képek nincsenek, így csak feltételezzük, hogy a hármas osztatú zászló magyar zászlót jelképez. Bizonytalanságot csak az okoz, hogy a következő oldalon, amikor a zászló szó leírva is megjelenik, akkor jelzőként nem a piros-fehér-zöld olvasható, hanem csak a piros. Tovább lapozva a 88. oldalon egy iskolabejáratot látunk. Az iskola bejáratánál elhelyezett pajzson ott a címer, de már a kivehetetlenségig elmosódott. Közvetlenül mellette egy zászlórúdon ott a felvont zászló. Ezen a zászlón azonban már semmi

sem utal arra, hogy esetleg magyar is lehet. A kép alatti három mondat közül az egyik így hangzik: *az iskola előtt zászló van*. A képhez pedig az a feladat kapcsolódik, hogy a mondatok alapján a tanulók színezzék ki a képet. Mivel a zászló nem hármasszögű, tehát nem sugallhatja, hogy magyar lehet. (Nem volna tanulság nélküli megnézni, hogy a tanulók adott esetben hogyan is oldották meg a feladatot.) A 90. és 92. oldalakon ismét olvasható az a szó, hogy zászló. Ezekben az esetekben azonban a zászló fogalma először a piros-kék, majd a kék színnel társul. A 156. oldalon ismét egy zászló van, de itt – egy várra van kitűzve – csak díszítőelemként szerepel. Az a feladat, hogy az ezen az oldalon található négy kép közül kössék össze azokat, amelyeknek a nevében a "k" hangot hallják. Ehhez hasonló funkciójú zászlós vár van a 182. oldalon is, de itt meg a "ty" és a "gy" betűk felismerése a feladat. De ezzel a zászlókból még nem fogytunk ki, az utolsó, a 197. oldalon látható, itt a "z" betűhöz kapcsolódik. Így, mint az eddigiek a vizsgálat szempontjából ez sem értékelhető. A 214. oldalon az "y" betűhöz kapcsolva Ady arcképe és neve tűnik fel. Az "y" olvasásának gyakorlására pedig nemzeti nagyjaink közül a következők nyújtanak segítséget: Kölcsey Ferenc, Ady Endre, Munkácsy Mihály, Ybl Miklós. A V betűnél (217. oldal) Wesselényi Miklós arcképét láthatjuk, a gyakorláshoz pedig neve mellé még Weöres Sándoré is odakerült. A "q" betűhöz pedig Aquincum kötődik. Sajnos mindezek csak lényegüket veszítve társulnak az olvasókönyv célkitűzéséhez, bár azt is megfogalmazhatjuk, hogy milyen szerencse, hogy legalább így, a fentiekben ismertetett formában mégis jelen vannak. Az eddig leírtakon túl utal-e még valami ránk ebben a könyvben? Igen, mert egy összehajtott újságon, háromszor viszontláthatjuk az Esti Hírlap felírást, sőt a 104. oldalon egy kulacs is van. De ezeknek konceptuális jelentőséget még véletlenül sem lehet tulajdonítani. Ez minden, ami a 3-as könyv első részében hozzánk kötődik. A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy a 168. oldalon egy háromsoros mondóka alatt "orosz népköltés", a 203. oldalon pedig egy versszak alatt "francia gyermekdal" aláírás olvasható. S ezzel a világ más tájaira való kitekintés be is fejeződött.

A 3-as tankönyv második része igen biztatóan kezdődik. A 15. oldalon látható homokvár tetejére ugyanis – a fölötte lévő szöveg szerint – már piros-fehér-zöld zászló lobog. A gyermekeknek meg az a feladatuk, hogy színezzék ki. A 19. oldalon az utazás kapcsán – a jelentősebb vasúti csomópontokkal – Magyarország térképe látható. A városnevek mellett a különböző közlekedési vállalatok (MÁV, BKV, MAHART, HÉV) nevei is olvashatók. A 21. oldalon – igaz, hogy a bélyegeken látható virágok felismerése a feladat –, de ott díszleg a Magyar Posta felírás is. A 22. és a 23. oldalon a rádióval kapcsolatban Kossuth és Petőfi nevével találkozunk. A 26. oldalon pedig a társadalmi ünnepekkel (március 15., március 21., április 4., május 1., augusztus 20., november 7.) ismerkedhet meg a tanuló. Az itt következő részt, a 27-től a 34. oldalig a vizsgálat célkitűzése szempontjából példamutatónak kellene tartanunk. Sajnos azonban azzal kapcsolatban, ahogyan mindez itt megjelenik fenntartásainkat is meg kell fogalmaznunk. De először a pozitívumokról. Ezen a hét oldalon ugyanis valami olyasmi valósul meg kicsiben, igaz következtetlenség, amit az olvasókönyveknek az első laptól az utolsóig tükrözniük kellene. Mit is találhatunk itt? A 27. oldalon az ország természetföldrajzi térképe, a 28-on pedig az ország megyei beosztása látható. Mindkettővel kapcsolatban a tanulóknak feladatokat kell megoldaniuk. A 29. oldalon a magyar címert, a azt követően pedig Budapest és Eger címerét találjuk. A 31., és a 32. oldalakon a környező országok zászlói között ott találjuk még Franciaország, Lengyelország és az NDK zászlaját. A 33. oldalon pedig kitarul a világ s a térképen – a fővárosokkal együtt – majdnem egész Európa tekint ránk. Azonban itt megszakad minden, s a továbbiakban olyan szövegek és képek vannak ebben a könyvben is, mintha ez a néhány oldal nem is ebben a tankönyvben lenne. Azt a gondolatíságot és koncepciót ugyanis, amely ezen a néhány oldalon fellelhető, a könyv hátralévő részében már nem látjuk viszont. Az objektivitás érdekében ezekkel az oldalakkal kapcsolatban meg kell fogalmaznunk azt, hogy amíg az itt tetten érhető

konceptiót teljes mértékben támogatni lehet, addig azt az érzelmenélküliséget, ami ezekből az oldalakból sugárzik, semmilyen formában sem lehet elfogadni. Még azt is megfogalmazhatjuk, hogy egy érzelmileg oly nyitott korosztály számára, ami az elsősöké, az a racionális ridegség, sivár színtelenség és érzelm nélküli viszony, amely nemzeti szimbólumokkal kapcsolatban ezekről az oldalakról sugárzik, riasztóbb, mintha helyette nem lenne semmi. Ennek a korosztálynak ugyanis éppen úgy, mint a többinek, semmit nem jelent az a nemzeti zászló és címer, amelyet az alkotmány megfelelő paragrafusai, ez esetben a 74. és 75. alapján, akarnak velük "megszerettetni". De úgy véljük az a leghelyesebb, ha mi is szembesülünk az egyik paragrafussal: *"A Magyar Népköztársaság címere: kétoldalt búzakoszorúval egybefogott, világoskék mezőben álló, ívelt piros-fehér-zöld..."* Véleményünk érzékeltetésére és a szakzsargon szárazságából ennyi is elég. Tehát egy jó koncepció ilyen módon történő "megvalósítása", riaszt és inkább eltávolít a nemzeti szimbólumoktól, minthogy a velük való azonosulás kiépülését elősegítené. Azt azonban, hogy ebben a tankönyvben elmozdult valami, az 50. és az 51. oldalon "A kutya" című olvasmányhoz kapcsolódó szöveg, valamint a vizsla, a kuvasz, a puli és a komondor fényképe is jelzi. Miután a világon rendkívül sok kutya fajta él, így talán nem lehet véletlennek tekinteni azt, hogy itt csak magyar kutya fajtákról esik szó. Azt pedig csak sajnálni lehet, hogy így, ilyen formában reprezentálják magyarságunkat. Milyen nagyszerű volna az, hogy ha például ez már csak a ránk vonatkozó ismerethalmaz kiegészítéseként volna jelen a tankönyvekben. A könyv hátralévő részében pedig már csak a következő magyar vonatkozású összefüggéseket találjuk: 1/ Magyarországon a legismertebb tenyésztett nyúl fajta az új-zélandi (57. oldal); 2/ farsangkor a Nógrád megyei Litkén...; 3/ farsanghoz kapcsolva az ezt követő oldal egyik feladata így hangzik: a 28. oldalon található térképen keressétek meg Nógrád megyét és színezzétek ki. S ezzel vége is. Hét alkalommal még azt olvashatjuk, hogy magyar: ebből hat népköltésre, egy pedig népmesére vonatkozik. Mindebből úgy véljük, egyértelműen kitetszik, hogy a 34. oldaltól nemcsak magyar, hanem nemzetközi vonatkozásban is leszűkül a tankönyv. A 45. oldalon egy viccel kapcsolatban igaz Afrika meg van említve, a versek között pedig egy angol gyermekverssel és egy angol népköltéssel ismerkedhetünk meg.

Ennek a könyvnek a végén azok a követelmények is meg vannak fogalmazva, amelyek az elégséges, a közepes, a jó és a jeles eredmény eléréséhez szükségesek. Az irodalom esetében az elégséges és közepes osztályzatért 5-5, a jó és a jeles eredményért pedig 7-7 verset is meg kell a gyermekeknek tanulniuk. Mindegyik szintnél a Himnusz első versszakának a megtanulása – nagyon helyesen – követelményként szerepel. A probléma csak annyi, hogy Kölcseynek ez a verse, azaz a Himnusz e tankönyvtípus egyik részében sem található meg.

Nézzük meg végezetül az éppen most (1987) megjelent 4-es típusú tankönyvet. A "Betűvásár" című első rész igen jól indul, hiszen csak egyet kell lapozni a kisdíjaknak és a vásári "árak" között találja hazánk térképoltját fontosabb városaink pontjeleivel, két nagy folyónkkal és a Balatonnal. Ezt követően sokat kell lapoznunk, mert említésre érdemest csak a 93. oldalon, egy társadalmi névadó ünnepség dekorációjaként használt magyar címet láthatunk. A következő s egyben az utolsó magyar vonatkozású elem a könyvben Kardos István szellemes versecskéjében megjelenő "Esti Hírlap" újságcím (106. oldal). Ezzel összefüggésben meg kívánjuk jegyezni, hogy a tankönyvekben megjelenő újságcímeket vagy újságcím töredékeket egy pillanatig sem tartjuk olyan elemeknek – mivel nem is annak szánták –, amelyek akár a legáttételesebb módon is alkalmasak lennének arra, hogy a nemzeti tudat építése szempontjából bármit is jelentsenek. Amiért minden tankönyvtípusnál mégis megemlítettük az újságokra utaló jelzéseket, az csak azért volt, hogy ezzel is érzékeltessük mily csekély számú a ránk vonatkozó elem ezekben a tankönyvekben. Ebben a könyvben a fentieken túl az 50. oldalon angol és magyar népköltés, a 117-en kínai, a 140. oldalon pedig francia gyermekvers felírással találkozunk még. Ami pedig meglepő, s amire még magyarázatot sem próbálunk találni, az az indiánok előfordulási gyakorisága. Kilenc

alkalommal örülhet ugyanis a kisdíák, hogy a talán már hallott indiántörténetek hőseinek egyikével-másikával saját tankönyvében is találkozhat. Természetesen ebben a könyvben is vannak várak (például a 33., 58. oldalak), s rajtuk zászlók is lengenek, de ezek a zászlók már annyira jelentéktelenek, hogy vizsgálat szempontjából irrelevánsak.

A Betűvásár után nézzük meg a könyv második részét, a Gyermekvilág-ot. Ebben a könyvben is elég sokat kell lapozni, mire az első nyomra rátalálunk. A 86. oldalon ilyen formájában sehol nem látható térképtöredék van. Ezen az 5x5 cm nagyságú "térképen" ugyanis a Budapestre befutó fő útvonalak csomóit láthatjuk, s az útvonalak mellett a várost "elfoglaló" T-betűket, azaz a benzintöltő állomásokat jelentő piros körben álló "T"-ket, amint éppen rohamra "indulnak" BUD plusz az A betű D-hez közel eső fele ellen. A "Kisdobosok leszünk" című olvasmányánál (90-91. oldal) valami lehetetlen címerfélében pedig valami furcsa dolgot fedezhetünk fel: itt ugyanis, az ötvenes évek – magunk mögött hagyott – címerét úgy ötvözték a maival, hogy az előzőből megmaradt a koszorú, a mostaniból pedig odakerült a pajzsa. Feltételezzük, hogy ezzel nem azt kívánták sugallni, hogy az ötvenes évek napjaink valóságában is tetten érhetők. A nemzeti színt, ha a nyomdatechnika jóvoltából az itt látható "zöld"-et zöldnek képzeljük, akkor ennél az olvasmányánál egy dob alsó és felső szélén és egy nagyobb méretű vörös csillag közepében elhelyezett zászlón felfedezhetjük. Hogy azért csak fontos számunkra a haza, azt a kisdobosok első pontjából (*"A kisdobos hűséges gyermeke a magyar hazának."*) tudhatják meg a gyerekek, ha így egyáltalán mond valamit a tanulóknak. A 122. oldalon van egy mondat (az összes könyvben ez az egyetlen ilyen típusú), amely jogos nemzeti büszkeséget vagy örömet hozhat felszínre, s ez a következőképpen hangzik: *"Az Ikarus autóbuszt az egész világ csodálja."* (Az azonban meggondolandó, hogy e mondat tartalma megfelel e a valóságnak.) Azt viszont már viccnek tartjuk, hogy itt, a járművek között látható egykerekes kerékpárnak, melynek kormányán egy bohóc tótágot áll, nemzeti színű kereke van. Ebben a könyvben a Balatonhoz Hannes Huttner verebei segítségével jutunk el. A kis madárkák ugyanis elhatározták, hogy ott fognak nyaralni. Igaz, hogy elég lehangoló a verebek számára az út, mert a hosszú úton veszedelmek érhetik a kicsiny állatkákat.

A tavaszi ünnepek kapcsán a leggyakoribb nemzeti szimbólumunk a piros-fehér-zöld színű zászló, mely a 166. oldalon kokárda formájában is jelen van. Ez azonban két – eddig egyetlen könyvben nem látott – új szimbólummal egészül ki: Petőfi Sándor Március 15. téren felállított szobrával és egy katonával (talán egy huszár képe jobban nézne itt ki!). Ezt az oldalt Petőfi Nemzeti dal című versének első versszaka teszi még teljesebbé. Innen, mint eddig is, csak egyet kell lapozni, hogy május 1-jéhez érjünk. A felvonulók tömegét kilenc figura jelképezi. Az élen egy kisfiú egy vörös zászlót visz, s mögötte hárommal hátrább egy vörösnyakkendő kislány egy, a vörösnél már alig kisebb, nemzeti színűt. Ezzel lényegében ezt a könyvet is befejeztük, a több helyen megjelenő szövegálírásokon kívül még két dolog utal valamilyen formában ránk, de ebből a 48. oldalon megjelenőt nem lehet komolyan venni, mert az igaz, hogy az egyik folyónevünk, a Maros, de itt csak mint kutyanev szerepel. A 133. oldalon viszont nyolc gyermekkönyv fényképe látható, s közöttük ott van Petőfi Sándor János vitéz című műve is. E könyvvel kapcsolatban még a szövegek alatt megjelenő magyar népmese, népköltés felírások előfordulásait számoltuk össze. A nyolc alkalommal előforduló magyar mellett egy-egy ujjur, indián, indonéz és francia és két német megjelölést is összeszámolhatunk. Végezetül még egy arányról: a kötet összeállítói 66 alkalommal magyar, 25 alkalommal pedig külföldi szerző versét vagy elbeszélését használták fel könyvükben. Ezzel az első osztályos olvasókönyvek elemzésének végére értünk.

A nemzeti ismeretek, jelképek és szimbólumok fontos szerepet töltenek be az egyén egészséges személyiségének kifejlődésében, a mindennapi élethez, a jövőhöz és más népekhez kötődő előítéletmentes viszony kialakításában. Ha végiggondoljuk a tankönyvek elemzése során eddig leírtakat, akkor megállapíthatjuk, hogy a nemzeti tudat formálásával,

megalapozásával, történelmünk, kultúránk, hagyományaink alapjainak kiépítésével és a más népekhez való viszony alapelemeinek kialakításával kapcsolatban ezeket a könyveket a koncepciótlanság, a következetlenség, a bátortalanság s ezzel együtt a végtelen sivárság jellemzi. Végtelenül lehangoló az a kép, melyet az elsős olvasókönyvek elemzésével nyertünk. Gondoljuk csak végig azt a szegénységet, egyoldalúságot, amely ezekben a tankönyvekben a nemzeti ismeretekhez, a jel- és szimbólumrendszerhez "tapad". A zászló, a címer és a Szabadság szobor voltak csak azok a szimbólumok, amelyek mindegyik könyvben szerepeltek. Megdöbbenő a rólunk szóló "üzenetek" üressége, lapossága. Meddig tartható még az a folyamat, melynek eredményeként a nemzeti érzés és tudatvilág múltunkban gyökerező reális kiépítése, valamint a nemzethez való tudatos értelmi és érzelmi viszony kialakítása helyett ennek kioltását, ellehetetlenülését segíti elő az iskolai oktatás? Meddig engedhetjük meg még magunknak azt, hogy a hivatalosan sugallt és preferált értékrend ennyire eltérjen a joggal és okkal vállalható nemzeti értékeinktől? Mi szükség van arra, hogy a hivatalos és a "magán"értékrend különbségét ilyen korán és ilyen alaposan beépítsék a felnövekvő nemzedékek tudatába? Nincs okunk szégyellni múltunkat, rombolni jelképeinket, mellőzni szimbólumainkat. Merjünk magyarnak lenni, vállaljuk nyíltan, a maga egészében történelmünket, mert csak így, mert csak ekkor viszonyulhatunk egészségesen más népek tőlünk eltérő nemzeti sajátosságaihoz is. Vetkőzzük már le végre nemzeti kisebbségérzéseinket, s a hivatalos politika is vállalja végre mindazt, ami néppé, nemzetté kovácsolta a magyarságot. Fel kell oldani a nemzeti színekhez kapcsolódó politikai fenntartásokat, félelmeket, görcsöket, a nacionalizmus ismét és ismét megjelenő vádját. Múltunk egészéhez való teljes értékű viszonyulás nem szül feszültséget, ezt csak a félig és felemás formában vállalt múlt váltja ki. Az értékek zavara és a teljes elbizonytalanodás érhető tetten abban, hogy ezek a sok mindent megalapozni szándékozó tankönyvek, miközben nemzeti múltunkkal, kultúránkkal, hagyományainkkal stb. kapcsolatos alapértékeket konzekvensen nem vállalják, akkor mind több, a jelen véletlenszerűségéhez kötődő "értékeket" próbálnak fajsúlyossá tenni. Ennek alátámasztására egy példa is elegendő. Meglepetésként hat az a törekvés, ahogyan és amilyen mértékben ezek a könyvek a kisdobosságot sulykolni igyekeznek. Mi értelme van ennek? Semmi. A tankönyvekben megjelenő aktualitások helyett nemzeti ismereteink, jel- és szimbólumrendszerünk alapelemeinek kell jelen lenni, mert hosszú távon a legnagyobb veszélyt a visszhangtalan jelképek és a jelképrombolás okoz.

Megítélésünk szerint tehát, hogy mindaz, ami ezekben a tankönyvekben magyarságunk megerősítése, nemzeti tudatunk és más népekhez való viszonyunk kiépítése érdekében megtalálható, alkalmatlan arra, hogy azt a legcsekélyebb mértékben is betöltse. A könyvekben közölt ismeretek alkalmatlanok arra, hogy ezen a bázison a nemzeti tudat pozitív tartalma kiépülhessen. Ha valamire alkalmasak, az nem más, mint az, hogy a "magán"értékrend másságát, a hivatalostól való különállását a legfogékonyabb korban rögzítse. Az így kiépülő megkettőzöttség pedig szükségszerűen más viszonyokra is kiterjed, s azokon a területeken is meghatározóvá válik.

Úgy véljük, hogy most rögtönözve felelőtlenség lenne arra vállalkoznunk, hogy a fentiekben megfogalmazott igényeknek megfelelően – egy koherens koncepció alapján – verseket, mondókákat, meséket, történeteket javasoljunk. Mindenesetre nem lenne nehéz feladat, és a gyermekek számára sem okozna áthidalhatatlan nehézséget, ha a sok-sok szöveg között például a Himnusz és a Szózat egy-egy versszakát is olvashatnák. E tankönyvek oldalairól nem hiányozhat az államalapító Szent István, mint ahogyan nem hiányozhat Könyves Kálmán, Hunyadi János, Mátyás király, Széchenyi és folytathatnánk a sort tudósainkkal, művészeinkkel, múltunk kiemelkedő személyiségeivel. A nemzeti zászló, a kokárda és a Szabadság szobor mellett miért nem találkozunk a könyvekben a Szent Koronával, az Országházzal, a Lánc-híddal, a Mátyás templommal éppen úgy, mint Pannonhalmával, az egri várral, a tihanyi apátsági templommal, Visegráddal stb. S a

tájegységek neveihez kötve miért nincsenek jelen – a Dunántúl, a Tiszántúl, a Dunakanyar, a Mátra és a Balaton, a főváros és a nagyvárosok jellegzetes táj- és városképeivel együtt – tágabb és szűkebb világunk néhány legfontosabb szimbóluma is?

A felhasznált tankönyvek adatai

1. Olvasni tanulok. 119 p. Olvasókönyv (10. kiad.) 117. p. Összeáll. Romankovics András, Romankovicsné Tóth Júlia, Meixner Ildikó.

2. A maci mesél. 1982. 87 p. Összeáll. Kutiné Sahin-Tóth Katalin, Ligeti Róbert.

A maci olvas. 1981. 114 p. Összeáll. Kutiné Sahin-Tóth Katalin, Ligeti Róbert.

3. Szó és betű. 1986. 224 p. Összeáll. Csik Endre, Farkas Julianna, Kiss Éva, Zsolnai Józsefné.

Csillagjáró Fehér Ráró. 1986. 157. p. Összeáll. Csik Endre, Farkas Julianna, Kiss Éva, Zsolnai Józsefné.

4. Betűvásár. 1987. 179 p. Összeáll, dr. Lovász Gabriella, Balogh Beatrix, Barkó Endre.

Gyermekvilág. 1987. 192 p. Összeáll, dr. Lovász Gabriella, Balogh Beatrix.

SUMMARY

Pál Péter Tóth: Our national values and first-grade textbooks

In our essay we are trying to examine how the first-grade textbooks, presently in use, are contributing to the formation of national identity in our children.

Personality is shaped by many social factors even in this early age, but the verbal and visual information that textbooks transmit, have an exceptional importance. The analyzed pieces of work reflect the educational policy and the general political situation, the different pedagogical conceptions, and their tipographical realisation is also worthy of analysis.

Our examination aims at one thing: in what way do textbooks help the laying of the foundations of Hungarian identity in our children, the forming of a personality that respects other peoples, and is able to find its way among the matters of the world.

Our general impression of these textbooks is negative, and even if we know that quite a lot depends on the teachers, we have to emphasize: this generation needs textbooks that do not strengthen the feeling of inferiority, but the respect and acceptance of national past. Equal means of these are the knowledge and the symbol-system of the textbooks.

EGY NÉLKÜLÖZHETETLEN BÍRÁLÓ

/Hanák Tibor szellemi portréjához/

SZABÓ ZOLTÁN

"Sem az nem jó, ha a filozófia által felvetett kérdéseket elfelejtjük, sem az, ha bebeszéljük magunknak, hogy találtunk rájuk minden kétség fölött álló magasztos feleletet. Talán a legfontosabb, amit a filozófia ma még tenni tud azoknak, akik vele foglalkoznak, hogy megtanítsa arra, miként lehet bizonyosság nélkül, de a határozatlanság bénítását elkerülve élni."

(Bertrand Russel)

Kelet-közép-európai pillanatkép a XX. század közepéről: pár centire a sínektől, a kerekek őrjítő kattogásában megkönnyebbült sóhaj szakad fel a gyorsvonal alvázán "utazó" fiatalember melléből. Túl van a HATÁRON. A határon, mely nem egyszerűen két szomszédos országot választ el, hanem az európai civilizációt valami egészen mástól. Ausztria és Magyarország határán 1949-ben...

Az életpálya

Hanák Tibor 1929-ben született Kalocsán, húszévesen emigrált Ausztriába. Ott (Bécsben és Innsbruckban) végezte el az egyetemet, majd középiskolai tanári állást vállalt. Az ötvenes évek elejétől számítható újságírói működésének kezdete. Ettől az időtől fogva rendszeresen publikál egyes nyugati magyar és idegen nyelvű lapokban. Többek között a müncheni *Új Látóhatárban*, a párizsi *Irodalmi Újságban* és a *Magyar Műhelyben*, a *Bécsi Naplóban* (e lapnak 1980 és 1984 között ő volt a szerkesztője is), az ugyancsak Bécsben megjelenő *Forum*ban és az *Integrációban*, a stuttgarti *Osteuropában*, a londoni *Surveyben*. Az idők során megismerkedett az újságírással is, hiszen müncheni Szabad Európa Rádió bécsi tudósítója lett. Filozófiai íróként szintén az ötvenes években jelentkezett először, ekkor kezdte meg bölcséleti tárgyú írásainak közreadását. Filozófiai tanulmányait és cikkeit azóta is rendszeresen közlik a fenti lapok és a különböző nemzetközi szakfolyóiratok (például a stuttgarti *Archiv für Philosophie*, vagy a meisenheimi *Zeitschrift für Philosophische Forschung*). Számos filozófiai konferencia résztvevője és előadója volt az elmúlt évtizedekben, és ma is tagja több tudományos társaságnak.

Hanák Tibor a nyugaton élő magyarok azon (kisebb) csoportjába tartozik, amelynek tagjai az új környezetbe való beilleszkedés során megtartották magyarságukat és nem a teljes asszimilációt választották. Ez a közösség kettős feladatot vállalt és vállal, amikor megpróbálja – folyóiratokat, lapokat és könyvkiadókat alapítva, egyesületeket, klubokat és akadémiákat létrehozva, tanulmányi heteket és előadásokat szervezve – összefogni a nyugati magyar emigrációt, és ugyanakkor kísérletet tesz az egyetemes magyar szellemi és egyéb értékek méltó képviselésére a nyugati féltekén.

Ez a kettős feladat azonban majdnem döntő mértékben meghatározza azokat az életpályákat, amelyeket a nyugati magyarság említett képviselői befuthatnak. Az anyanyelv megtartása és foglalkozásszerű használata erősen korlátozza érvényesülési lehetőségeiket a befogadó környezetben. Emellett életük jelentős részét az emigráció szellemi életének különböző színterein való jelenlét tölti ki. Fő hivatásuk – az emigráció életének és az egyetemes magyar érdekeknek a szolgálata – a legtöbb esetben nem esik, nem eshet egybe polgári foglalkozásukkal. Így sajátos kétlaki életet élnek. Az idegen közegben bizonyos értelemben "szigetlakókká" válnak, ennek a léthelyzetnek minden előnyével és hátrányával. Előnyével: az összetartozás és a szolidaritás érzetével, a "sziget" belső állapotainak pontos

ismeretével, és hátrányával: az elszigeteltség és idegenség kínos érzetével, a belső viszonyok fülledtségének elszenvedésével. Bizonyos, hogy e szigetről számos út vezet át a szárazföldre, számos egymástól különböző, egyéni út. Azt hiszem, ezek egyikén kell keresnünk a bécsi magyar közírót, tanárt, tudósítót és bölcselőt, Hanák Tibort.

A filozófiai nézőpont

Manapság egyre kevesebbekről mondható el, hogy a világról alkotott képzeiteket bölcséleti megfontolások alapján rendezik. Még kisebb azoknak a száma, akiknek életét és tevékenységét döntően meghatározná filozófiai nézőpontjuk. Hanák a kevesek egyike.

Tény, hogy írásait és tetteit egy igen korán határozott formát öltött bölcséleti álláspont befolyásolja, olyannyira, hogy szellemi portréjának ez a leghatározottabb vonása. Minden bizonnyal tanulságos lenne tehát, ha sikerülne felvázolni az utat, amelyen ehhez az állásponthoz eljutott. Rendkívüli nehéz azonban megítélni, hogy milyen összetevők hatására áll össze az egyes ember világról alkotott képe, s talán ennél is reménytelenebb filozófiai nézeteinek keletkezését kutatni. Igaz, egyes külső elemeket megragadhatunk, hivatkozhatunk az egyén osztályhelyzetére, a társadalom elfoglalt helyére, családi környezetére, neveltetésére, korának szellemi irányaira és még sok egyébire, de "végső" választ nem várhatunk. Könnyebb a helyzetünk, ha gondolkodásának különböző időkből származó dokumentumai vannak; művei, melyek tanulmányozhatók. Így feltérképezhetjük gondolkodásának szerkezetét, a módosulásokat és hangsúlyeltolódásokat, a megvilágosodásokat és bakugrásokat, a mestergondolatokat és a tévedéseket. Egyszerűen (és egyben rossz szóval) szellemének "fejlődését". Viszont a hanáki életmű még erre sem ad lehetőséget, hiszen minden munkájában egy és ugyanaz a bölcséleti álláspont munkál. Meghökentően változatlanul. "Korán határozott formát öltött, változatlan" filozófia: mi más, mint dogmatizmus – mondhatnánk. Mégis, egyelőre függesszük fel ítéletünket és járjuk körül óvatosan ezt a gondolati világot.

A bölcsélet minden korszakban újra és újra igyekszik meghatározni önmagát. Mi a filozófia? Minden filozófus kimondva vagy kimondatlanul válaszol a kérdésre és megalkotja a maga munkahipotéziseit, "súlyosabb esetben" pedig végső válasszal áll elő. Ám a fenti kérdés csak egy törzs, amely számtalan ágra bomlik: hol van a filozófia rendszertani helye, melyek a sajátos tárgykörei, mik a főbb kérdései, meddig terjed és mire alapozódik az illetékessége, milyen a belső szerkezete, hol vannak a határai, mi a filozófiai gondolkodás célja és feladata? Megannyi kérdés, mely felbukkanásával minduntalan válaszok keresésére ösztönzi a gondolkodó embert.

Hanák válasz-kísérletében a filozófia mai helyzetéből indul ki. Korunkban a bölcsélet általános helyzete felől nem táplálhatunk illúziókat. *"Rendszertani helye problematikusá vált, nincs sajátos filozófiai tárgykör, nincs olyan valósággréteg, amellyel csak a filozófia foglalkozik ... Kiszorulóban van a tudományos és társadalmi életből, nincs helye. Helytelensége jelzi helytelenségét, a hely hiánya azt, hogy a filozófia vállalkozása nem helyénvaló. Azért nincs helye, mert helytelennek tartják."* A kor irányadó filozófiai áramlataiban jól érzékelhetően teret nyert a bölcsélet általános érvénytelenségének tudata.

A filozófia eddigi, évezredes múltja persze máshoz szoktatott minket. Többször magabiztos filozófiai irányokat láttunk, melyek *"önmagukat és felfogásukat a bizonyosság magas fokán képviselték. Szavuk válasz volt és törvény"*. Számukra a filozófia: *"a megtalált igazság őrzője, vallások és világnézetek alázatos támogatója, lobogó eszme, népeket vezető ideológia, megoldás és megváltás, az életnek tartalmat adó tanítás, vigasz és gyógyír a fennköltebb szellemeknek"*. Másfelől tudjuk azonban azt is, hogy már a filozófia legkorábbi időszakában megjelent a kritika és a kétely. Az egész filozófiatörténeten végigvonuló tapasztalat, hogy a bölcsélet hőszai egyben az uralkodó gondolatrendszerek elleni harc

hősei. Elméleteik pozitív oldala más elméletek bírálatára épül. Van viszont a filozófiatörténetnek egy sajátos vonulata, amelynek képviselői nem pusztán az egyes elméletek kritikájára törekszenek, hanem elsősorban az emberi gondolkodással szembeni kételyeiket igyekszenek megfogalmazni. Ez a módszeres kételkedés, szkepszis azokban a korszakokban, amelyekben az emberek egy érvényes világrend biztonságának tudatában, az állandóság és maradandóság képzetében éltek, csodálkozást, az örületnek kijáró félelemmel vegyes tiszteletet, vagy – ha e szkepszis a világrend földi letéteményeseit közelebből is érintette – heves elutasítást, üldözést váltott ki.

Mára gyökeresen megváltozott minden: a mi korunk a világrend és ezzel együtt a világkép szétesésének kora. Életvilágunknak *"nincs középpontja, kötelező koordináta rendszere, célja és iránya"*. Megrendülnek az abszolútumok, érvénytelenné válnak a múlt fogalmai, szabályai és értékei. Bizonytalanná válik a világ. A megoldást kínáló elméletek lemeztelenednek, *"hullanak a tételek, ronggyá rázódnak a rendszerek, felfeslenek a filozófiák, a felfújt tanok"*. A *"tudományok tudományából"* szép sorjában kiváltak a szaktudományok, s az is bebizonyosodott róla, hogy nem azonos a valósággal és *"nincs a megvalósulás stádiumában"* sem.

Mindebből le kell vonni a tanulságot: a filozófia egyedül maradt önmagával. Metafilozófia lett. Egyetlen megmaradt területe saját története. Ettől a beismeréstől és az ebből következő tettektől sokakat távol tart a bennünk rögzült pozitivitás-igény és a bizonyosság iránti vágy. Az elmélet és a politikai hatalom összefonódása pedig meghosszabbítja a *"pozitívek uralmát"*. *"Nap mint nap a jóval és jobbal, az érvényessel, a megoldással találkozunk, melynek kötelező ereje elsorvasztja az életünket."* A mai filozófia legfőbb feladata ezért a kritika, a könyörtelen és következetes önbírálat. Az emberek többsége ma is bomlasztónak érzi a bírálatot, de amit védelmezni vél, az csupán *"önmaga kiszolgáltatottsága, szabadságának hiánya"*. A komolyabb baj sohasem a tagadásból ered, *"hanem az állításból, a pozitivitásból, az érvényesség tudatából és hirdetéséből, a negáció hiányából"*. A kritikának fel kell tehát hívni a figyelmet arra, hogy a megoldás csak a megoldás látszata. Megoldás valójában nincs is. *"A megoldás emberi készítmény."* Mindig tudatában kell lennünk annak, hogy a valóságot mi magunk szerkesztjük. *"Ha eltekintünk attól, amit a látás szándékának kivitelezésével a valóságba viszünk, csak látszatokhoz jutunk."*

A filozófia tehát kritika, melynek fontos feladata, hogy elválassza a valót attól, ami valónak tűnik, de nem az. Mindez folyamatos ellenőrzést követel, hiszen *"ha a gondolkodás szünetet tart a kritikában, fölé tornyosodnak az 'abszolút igazságok', melyeket csak ismételtetni, és a monolitikus rendszerek, melyeket csak imádni szabad. A gondolkodás megállása önfelejtés és halál"*. Ennek a bírálatnak a jelenre is ki kell terjedni, *"ma is vállalnunk kell a szembesítést önmagunkkal, hogy a végzetes látszatokat elválaszthassuk a valóságtól, hogy megpróbáljuk darabokra szedni a ránk zuhanni készülő, magunk gyártotta bálványokat"*.

Elkerülhetetlennek látszik az is, hogy magát a bírálatot is kritika alá vonjuk, mivel a végleges negáció könnyen a kultúra tagadásához vezethet. Annak is fennáll a veszélye, hogy az önmagát korlátozni nem kívánó negáció pozitivitássá válik. A tagadás sem kínálhatja magát megoldásként.

Legyen ezért a kritika is kritikus, legyen *"határolt"* bírálat. Ennek érdekében térjünk vissza a szó eredeti, görög sugallatához: a megkülönböztetéshez. Legyen a filozófiai kritika a különböztetés eszköze, amely elkülöníti az eszmék, elméletek és ideológiák megoldás-értékét az alkotásértéküktől. Így áll elő a mai kritikus kettős feladata: a leleplezés és a mentés.

A leleplezés

Az emberiség múltjában is meglevő, de a századunkban különösen élesen jelentkező tapasztalatok elodázhatatlanná teszik az igazság, az érvényesség, a kizárólagosság és a

megtalált egyetlen út nevében fellépő filozófiák, ideológiák, világnézetek és vallási tanok kritikáját. Nem igazságuk elvitatását, vagy éppen a cáfolatukat, hiszen ez azt jelentené, hogy mi magunk találtuk meg a bölcsek kövét, a mi elméletünk az igazi, s erről bizony szó sincs. Amit meg lehet és meg is kell tennünk az az átvilágításuk, belső szerkezetük feltérképezése, logikai és fogalmazásbeli szabatoságuk, ellentmondásmentességük felülvizsgálata, gondolatalakzataik származási helyének megállapítása, eredetük felkutatása. Le kell lepleznünk a bennük rejlő mögöttes szándékot, a titkolt manipulációt, a csúsztatásokat, az elméleten belülre kerülő nem-teoretikus, nagyon is gyakorlati célokat, a tanok és a politikai szándék összefonódásait. Egyszóval meg kell mutatnunk az "emberfölötti eszmék" emberi, nagyon is emberi hátterét.

Ez a kritika természetesen nem mostanában kezdődött, de talán ma a legidősebb. A gondolkodás bírálatának évezredek hagyománya van. Ehhez a hagyományhoz tartoznak a mitikus gondolkodással szembeforduló görög természetbölcselektől kezdve, Xenophanészen, Szókratészen, Bacon-on, Hume-on és Kanton át egészen a modern bölceleti irányok egyes képviselőiig mindazok, akik – eleget téve a delphoi templomon lévő felhívásnak: "Gnóthi szeauton!" – az önismerethez vezető útra léptek. Mindazok, akik a valóság és az emberi megismerés és gondolkodás összefüggéseit igyekeznek tisztázni.

A fent leírt, átfogó kritikához egyáltalán nem szükséges "kötött filozófiai álláspont", sőt éppen ennek az ellenkezőjét, a zárt elvektől való eloldást feltételezi. *"Az itt alkalmazott kritikában nem filozófia áll filozófiával szemben, tagadással nem az a cél, hogy valamely világnézeti álláspont megdicsőüljön, hanem hogy ráeszméljünk az emberi gondolkodás sajátosságaira, működésére, alakzataira."*

A bírálatban követett módszert Hanák így jellemzi: *"kérdező, kritikus és visszavonatkoztató vagyis a maguk nézetét nem akarjuk a gyorsan forgó érvényesség ismeretelméleti hatása alól kivonni. Kijelentéseink kísérleti jellegűek, a tétel és ellentétel dialektikája szerint haladnak, melyek nem a bizonyosságot, hanem a kételyt erősítik, nem a megoldáshoz vezetnek, hanem a problémához, nem adnak feleletet, hanem segítenek nyitva hagyni a kérdést..."*

A mentés

A filozófiai kritika másik megoldandó feladata a mentés. Mentése azoknak az értékeknek és ismereteknek, amelyek – józan ítélet híján – elmerülnének a korunkban egyre nagyobb területekre kiterjedő érvénytelenségi érzésben. Természetesen nem az a cél, hogy érvényessé legyen ismét az, amit a negációval érvénytelenítettünk. Nem. Túlléphetünk az érvényes-érvénytelen, igaz-hamis ellentétpárjain, és egyfajta esztétikai szemlélettel felmutathatjuk *"a különféle igazságHITEK és -KERESÉSEK szépségét, a rendszerek impozánsságát vagy épp a töredékességben rejlő értékeket"*.

A mentés munkája egyben küzdelem is a politika ellen. Küzdelem az emlékezet kitörlése, a "damnatio memoriae" ellen. A másság elhallgatása, mellőzése és eltüntetése ellen. A pozitív tanok dinamikus, hódító szakaszaikban támadják a másfajta megoldást nyújtó többi pozitív tant, s lehetőség szerint igyekeznek eltüntetni ellenfeleiket, még az emléküket is eltörölnék. Mindannyian tudjuk, hogy milyen erős ez a törekvés abban az esetben, ha e tanok egyike a politikai hatalomhoz kapcsolódva egyeduradalomra jut. A mentés ebben a helyzetben szinte lehetetlenné válik.

A másik, enyhébb, de mégiscsak meglévő veszély a pozitív tanok hanyatlásakor jelentkezik: "magukkal rántják saját objektivációikat, a nem követni, de szemlélni, tanulmányozni és élvezni való termékeiket, beleértve magát a filozófiai tanítást is és az ideológiától áthatott kulturális alkotásokat". A kritika feladatai közé tartozik ezek kimentése is.

Talán ennyiben foglalható össze az a nézőpont, amelyet Hanák Tibor alkalmaz. Melyek

tehát ennek a filozófiai nézőpontnak a leglényegesebb elemei? Hanák nem hisz az eszmehirdető bölcseletekben, mélyen bizalmatlan a megoldást adó elméletekkel szemben. A filozófia mai hivatását ezért nem a hagyományos, "örök" kérdések (test és lélek, ember és természet, a világ eredete és szerkezete stb.) megválaszolásában látja, hanem kritikai működésben. Ez a kritika kettős tevékenységet jelent : negációt (bírálatot és leleplezést) és a pozitív oldalt, a mentést. Bírálatát és leleplezését minden olyan tannak, filozófiának és világnézetnek, amely túlzott önbizalommal vagy politikai szándékkal dogmatikus és a további kérdéseket lezáró válaszokat kínál. Mentését pedig mindazon értékeknek, gondolatoknak és ismereteknek, melyeket e dogmatikus tanok és az ezekből való kiábrándulás érvénytelenségi hulláma egyaránt fenyegetnek.

A filozófia kritika, a módszeres kételkedést tehát igyekszik lebontani az emberi szabadságot alapjaiban veszélyeztető gondolat-monstrumokat és evvel párhuzamosan igyekszik felvértezni az egyén önálló ítélőképességét. Lemond arról, hogy bármely filozófiai irány mellett elköteleződjön, lemond a biztos iránytűkről és azt sem tartja lehetségesnek, hogy valamilyen saját filozófiához jusson el. Tudatában van annak, hogy tevékenysége révén nem megnyugtató bizonyossághoz visz az útja, hanem inkább egy olyan állapothoz, amely a "bizonytalanság bizonyossága" jellemez. Itt a kérdések újabb kérdéseket szülnek, az állítások zárójelbe kerülnek, a problémák szabadon tátonganak. Nyugtalanító állapot. Valóban az, de ha képesek vagyunk együtt élni vele, egy idő után szabadabban lélegezhetünk. A szabadság a legkevésbé sem nyugodt állapot.

Ez a kritika természetesen önkorlátozó, nem kérdőjelezi meg a logikai alapelvek és az egyes szaktudományos megállapítások érvényét. A bírálat fő módszere sok esetben épp a logikai elemzés, mellyel az egyes elméletek alapfogalmai vizsgálatnak meg. Azok a fogalmak, melyeket ezek az elméletek, a legtöbb esetben igencsak önkényesen, kiindulópontjukként használnak. A vizsgálat megmutatja a fogalmak alkalmazásának jogosulatlan voltát, s a belőlük való építkezés igazolhatatlanságát. Végző eredményképpen pedig ezen elméletek belső ellentmondásosságát és következtetlenségét. Ha viszont egy elmélet logikailag hibásan épül fel, belső gondolati tartalmában kusza, akkor nem tartható az az igénye, hogy bárki is hitelt adjon következtetéseinek, értékeléseinek és főként megoldásainak. Amennyiben egy ilyen elmélet – amint az feltűnően gyakran bekövetkezik – mégis elfogadottá válik, akkor a bírálat feladatává válik az elméleten kívüli tényezők, az érdekek, a gyakorlat szempontjainak alapos felülvizsgálata is. Ennek a módszernek a legelemibb közege a kérdés. Kérdéssel kezdődik a vizsgálat és további kérdésekhez jutunk általa. A kritika során megtett állításokat a kétely irányítja, a kétely, amely egyaránt irányul a bírálat gondolati modell megoldáskísérletére és a bíráló feltétlen kijelentéseire.

Hanák eljárása az olvasót is nehéz helyzetbe hozza, hiszen a legtöbbször nehezen viselik a lezáratlanságot, a relativitást. Mert bármennyire is előrehaladt a zárt, abszolútumokra törekvő világképek felbomlása korunkban, valljuk be: nehezen szabadulunk a megnyugtató bizonyosság általuk kínált ábrándjától!

A művek

Hanák Tibor filozófiai nézőpontja, a bölcselet mai feladatáról kialakított felfogása előrevetíti műveinek tartalmát is. A módszeres kételkedésből fakadó kritika: a bírálat, a leleplezés és a múlt és jelen elsikkadó értékeinek mentése olyan követelmény, amely rendszerességet visz – a mindenfajta rendszertől tudatosan eloldódó – munkásságában. Azt hiszem, hogy írásai a nagyobb tévedés kockázata nélkül, két csoportba oszthatók. A leleplezés és a mentés dokumentumai alkotják e két csoportot.

Nem műfajukban különböznek ezek az írások hiszen a néhány oldalas ismertetések és műbírálatok, a nagyobb lélegzetű elemző tanulmányok, a hosszabb-rövidebb esszék, és az

egyes problémaköröket körüljáró vaskosabb monográfiák egyként szolgálnak a leleplezés és a mentés közegeként. Ami mégis különbözővé teszi ezeket a műveket, az az, hogy a szerző két szándéka közül melyik kerül túlsúlyba az adott munkában. Túlsúlyba? Akkor, amikor az "egyensúlyos különböztetés" az elérendő eszmény? Nincs itt valami komoly ellentmondás? Ha a filozófiai kritika említett követelményét nem egy-egy elszigetelt munkával, hanem az egész (eddig) életművel szembeesítjük, feloldódik ez az ellentmondás. Bár a különféle írásokban helyet kap mindkét szándék (hiszen a leleplezést kiegészíti a megkérdőjelezett elmélet értékeinek mentése, és éppen így a mentés munkálatait is a megóvott értékek megoldáskísérleteinek bírálata), kimutatható az egyik vagy másik dominanciája. Ugyanakkor a művek összességét tekintve inkább kiegyenlítődésüket látjuk.

A hanáki életmű szervességét valójában a különböző munkákat összekötő egységes filozófiai nézőpont teszi lehetővé. Az ebből a nézőpontból származó kettős szándék szerint elkülöníthetők ugyan egyes írásai, de közös lényegük – az emberi önismeretre, önálló ítélőképességre törekvés – mégis teljes egészé formálja őket.

A témakörök

Hanák érdeklődése igen széles körű, s ennek megfelelően írásainak témaválasztása is változatos. Találunk közöttük olyat, amely a káderrendszert vizsgálja, a tudományos tájékoztatás problémáit lajstromozza, a revizionizmus fogalmát járja körül, vagy éppen az elidegenedés költészetét ismerteti. Témáinak sokszínűsége megnehezíti ugyan, de nem teszi lehetetlenné azt, hogy valamenyire is elkülöníthető tárgykörökre osszuk írásait. E területek közül talán a két legjellemzőbb és legfontosabb az ideológia- és világnézetkritika, illetve a filozófiatörténet. Zárójelben persze azt is meg kell jegyezni, hogy ez a két tárgykör sok esetben átfedésbe kerül, vagy egymásba csúszik, mert a szerző ideológiakritikai működése a filozófiatörténet egy-egy szakaszára is kiterjed.

Az ideológia- és világnézetkritika

Bölcseleti álláspontjának felvillantásakor már láthattuk, hogy Hanák Tibor – századunk tapasztalataiból kiindulva – milyen erős kétellyel fordul a pozitivitástól kicsattanó, magabiztos eszmehirdető tanok felé. Látja azt, hogy az önmagukat meg nem kérdőjelező elméletek és a hatalomra törő nyers politikai akarát összekapcsolódásai az emberi öntudat, a szellemi (és olykor a fizikai szabadság) legfőbb veszélyeztetői. A filozófiai kritikának éppen ezért múlhatatlan feladata ezeknek az összekapcsolódásoknak a felfedése és ezen elméletek átvilágítása.

Az emberi társadalmak kialakulásával kezdetét vette az a folyamat, amelyet a szociális rend és a világról alkotott kép összekapcsolódásaként jellemezhetünk. Minden társadalom saját szerkezetének képekbe és gondolatokba foglalására törekszik. A társadalmi rendszerek nem pusztán működésük síkján léteznek, hanem a gondolatok régiójában is. A szociomorf képzetek modellként szolgálnak a világgép kialakulásához, a világgép pedig részt vesz az illető társadalom igazolásában és fenntartásában. *"A világrendet kikezdeni annyi, mint a társadalmi rendet felborítani, s fordítva is: a társadalom alapjait megrendíteni annyi, mint a felsőbb (túlvilági) hatalmak ellen fordulni"*.

Ez a kapcsolódás a történelem során egyre összetettebb és kifinomultabb formában jelentkezik, de a lényeg – a társadalmak stabilizálási törekvése és az állandósító, gondolati alakzatok egymásra találása – megmarad. Ezt a vonást Hanák az európai történelemre nézve "szociális platonizmusnak" nevezte el. Ez a kifejezés utal arra, hogy a gondolkodásnak ez a módja a létfogalom megkettőződéséhez, a létsíkok megduplázódásához, az egyszeri és általános, az igazi és látszat, a valós és eszményi dualizmusához vezet. A fogalmak értéktartalommal telítődnek, az általános, az igazi, az egész, az abszolút és az ideális felértékelődik, miközben a tények, a való világa elsikkad. A gondolkodás iránya felülről lefelé

mutat, benne a dedukció és teleologikus szemlélet van túlsúlyban.

"A szociális platonizmus sokféle formában élt... Felvette a kereszténységet... s az egész középkorban a kozmikus igazságosság fölémagasodott az emberi világnak. Az újkorba, sőt napjainkba is belenyúl az elképzelés, hogy a társadalom rendje az isten alkotta természet rendjén nyugszik, hogy a történelmet a gondviselés vagy a világszellem, a Logos, felsőbb törvény irányítja, mint ezt a skolasztika, a német idealizmus filozófiája és a marxizmus vallja."

Nem lenne helyénvaló azonban az, ha az állandósító gondolatsémáknak ezt a primitív mítoszoktól az antik és középkori tanokon át az újkori filozófiáig húzódó vonulatát minden megkülönböztetés nélkül egybemosnánk. Ajánlatos elválasztani a 18. század előtti (vallásos) világnézetet a később keletkezett (profán) ideológiáktól. Megkülönböztetésük alapja elsősorban "a szándékosság és tudatosság fokában" rejlik. Működésükben, érdekszolgáló feladataik teljesítésében nem sok különbség van közöttük, de amíg a világnézetek tudattalanul, naiv módon tették ezt, addig a modern ideológiák feltétlenül tudatosabban, "átgondoltabban".

Az ideológiák a keresztény világkép és erkölcsi rend széthullásának idején mintegy pót-világnézetekként jöttek létre, és valójában *"a társadalmi mozgalmak tudatos támaszai, a szociális törekvések és a tudományos gondolkodás összefonásának termékei"*. Mi jellemzi az ideológiákat? Mindenekelőtt az, hogy bennük a jövőre irányuló akarat, szándék, cél és érdek munkál. Nem maradnak a ténylegesség síkján, hanem a "kell" szférájába emelkednek. Eszerint tehát szorosan összekapcsolódnak az értékekkel. Az értékekkel, melyek az emberi minősítés kategóriái, s mint ilyenek végeredményben racionálisan nem igazolhatók. Ennek ellenére *"mind az egyéni, mind a közösségi életben arra törekszünk, hogy értékítéleteinket érvekkel támasszuk alá ... Az ideológiák ennek a racionalizálási eljárásnak fontos közösségi eszközei, illetve rendszerei"*. Alapvető funkciójuk tehát az eredetileg nem racionális tartalmaknak az ésszerűség mezébe öltöztetése, az értékrejtés.

Bár ezek az elméleti konstrukciók igényt tartanak az evidencia, a magától értetődőség rangjára, korántsem tényekre és megdönthetetlen igazságokra épülnek. Csak *"saját szándékaink, céljaink, tehát akaratunk elméletinek látszó öltözékei"*. Nem racionális alakulatok, nem egységes logikai rendszerek, hanem történelmileg létrejött heterogén képződmények. További jellemzőjük, hogy a legtöbb esetben saját érvényességüket határtalannak tudják, övük a totalitás, világmagyarázattá lépnek elő. Az ideológiai magyarázatok fő eleme az a prioritás, a megkérdőjelezhetetlen axiómákból való levezetés, az elméleten kívüli tekintélyekre való hivatkozás. Általában elmondható róluk, hogy a reflektálatlan és ellenőrizetlen kiindulópontból tetszőleges megoldáshoz juthatnak el, aszerint, hogy milyen cél vezérli ezeket a magyarázatokat.

A szociális platonizmus gondolkodásmódjának és az egyes világnézeteknek mindig akadtak bírálói, de a *"lappangó kritikák és ellenőrök (csak) az újkori filozófiában találtak egymásra és váltak történelemformáló erővé. Megrendült a tekintélygondolkodás hitele, "megbillent az évezredes világkép központja", a hierarchikus gondolkodásmód elveszítette nélkülözhetetlen abszolútumát. Megfordult a gondolkodás iránya, alulról, a konkrét emberből, a "cogito"-ból indult ki. Ez a bomlási folyamat természetesen nem egységes, számtalan különálló összetevője van. Csupán egyike ezeknek a világnézetek látszattmegoldásaira irányuló kritika. "Az egész emberi gondolkodás átalakulásáról van szó ... Az értékelés magára maradt, pusztán akaratilag kérdésnek tűnik, melynek racionális igazolása, nagy összefüggésekbe való beállítása kérdésessé vált –, mert kérdésessé váltak a nagy összefüggések is."*

Ebben a helyzetben, az objektivitást sugalló rendszerek és a hierarchikus világnézet kiüresedésének folyamányaként léptek fel az ideológiák, *"s az elveszett központ helyébe megpróbáltak új központot állítani, összefogó kereteket létesíteni"*. Az emberi gondolkodás módosulása azonban tartósnak tűnik, s ezt jelzi az ideológiákból való kiábrándulás növekvő

mértéke is.

Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy az ideológiakritika működése értelmetlenné vált volna, hiszen *"az ideológiákban uralkodó dogmatikus elemek, a tekintélygondolkodás befészkelődése, az érdekek, szándékok elméleti konstrukciókkal történő elpalástolása"* megannyi akadálya a szellemi önrendelkezésnek. Az ideológiák tudományos vizsgálatának a marxi ideológiaelmélettől számítható hagyománya (melybe a tudásszociológia vagy a logikai pozitivizmus éppúgy beletartozik, mint az ismeretelméleti anarchizmus) az idők folyamán kutatás tárgyává tette az ideológiák igazságtartalmát, megalapozásuk lehetőségeit, társadalmi szerepét, mozgósító hatásuk összetevőit, észjárását, logikai sémáját, etc. Ezek a vizsgálatok magát a tudományt sem kímélték, és igyekeztek világossá tenni a tudományban rejlő ideológikus elemeket is. Mindezzel hozzáálltak az ideológiai építmények lebontásához, a megoldások érvénytelenítéséhez, az elméleti spanyolfal mögé bújtatott szándékok, célok és érdekek felfedéséhez. Múlhatatlan feladata ezenfelül az ideológiakritikának az is, hogy meghúzza az éles határvonalat a tudomány és az ideológia között, hogy megmutassa: megállapításaik más síkon mozognak. A tudomány eredményei nem adnak igazolást az ideológia kijelentéseikhez.

A fenti témakörbe tartozó Hanák-írások túlnyomó többsége nem az ideológiák és a világnézet- és ideológiakritika általános körülírását tekinti a feladatának, hanem inkább gyakorlati példák segítségével bemutatni a filozófiai bírálat ilyen irányú működését. Az ebbe a csoportba tartozó munkák legfőbb témája a marxizmus.

"A problematikus marxizmus"

A marxizmushoz valamilyen formában kapcsolódó művek nagyon jelentős helyet foglalnak el Hanák Tibor eddigi munkásságában. Talán úgy is fogalmazhatunk, hogy érdeklődésének középpontjában ez a terület áll. Többtucatnyi cikkben, számos tanulmányban és több önálló kötetben tette közzé az evvel a kérdéskörrel kapcsolatos gondolatait és kutatásait.

Vajon mi indokolja ezt a megkülönböztetett figyelmet? A marxizmus intellektuális jelentősége, bizsergető szellemi töltete csábítja? Vagy a "filozófia végső beteljesedésének" ígérete készíti Őt, hogy – miként a London környékén élő Határ Győző játékosan csipkedti – "remetei hosszútúrással" újra és újra nekiveselkedjen e bonyolult eszmerendszer vizsgálatának?

Bizonyosan nem. Hanák nagyon is tisztában van avval, hogy itt nem egyszerűen valamiféle bölcséleti irányról, meghatározott elméletről van szó. Egészen másról. Ahogy ő látja: a *"marxizmus közép-európai időszerűsége már régen nem gondolati erejében, elméleti mélységében, kidolgozottságában és eszmegazdagságában rejlik. Külső tényezőknek, a politika által kialakított helyzetnek, a hatalmi viszonyoknak köszönheti 20. századi jelenlétét – de jelen van, működik közöttünk, legyünk bár kritikusai, hívei vagy hitehagyottjai. ... a marxizmus a magyarság több mint harminc éves múltjának (ezek a sorok 1978-ban íródtak) tartozéka, ideológiai jelene, sok vonatkozásban szellemi életének a priorija. Bizonyos értelemben a sorsunk"*. [kiemelés - Sz. Z.]. Ebből a kiindulópontból válik számára rendkívüli fontossá mindaz, amit a marxizmus gyűjtőfogalom alá sorolt elméletekről, gondolkodási sémákról, szemléleti módokról, célokról és szándékokról megtudhat és másokkal közölhet.

Helyzetéből adódóan, nyugaton élő magyar emigránsként sajátos többletlehetősége van arra, hogy szembenézzen a marxizmussal kapcsolatos problémákkal. A hazai kritikusokkal szemben egyértelmű az előnye, hiszen leírhatja és kimondhatja gondolatait, ami hazai szemmel sokszor nagy luxusnak látszik. Független lehet, sohasem fenyegeti a "gondolatbűn" elmaradhatatlan megtorlása. Ebből a nézőpontból, némi megkönnyebbüléssel mondja: "Távol van Magyarországtól". Ez a távolság azonban csak szellemi szabadság síkján van meg, fizikailag viszont karnyújtásnyira él egykori hazájától. *"A messzeség és közelség kettősségéből*

szinte magától adódik az ismeret és bírálat nélkülözhetetlensége. A közelség megkönnyíti az értesülést, szinte idehallik minden hang csöndes még a suttogás is ... A távolság ebben az esetben épp a független megítélés lehetőségét kínálja, a bírálat kimondását ott, ahol a legkonokabb tabuk és dogmák uralkodnak." A nyugati kutatókkal szemben pedig megvan az a jelentős többlete, hogy számára a marxizmus ideológiai rendszere nem pusztán tárgy a tudományos vizsgálódásra, hanem ezen túlmenően saját nemzetének életkerete. S így sokkal bővebb és egészen más jellegű ismeretekkel is rendelkezik, mint nyugati kollégái.

Bár mindkét esetben "előnyt" említettünk Hanák felfogásában sokkal inkább a sajátos helyzetéből eredő feladatokról van szó. Feladatának érzi a magyarság "ideológiai jelenének" kritikai vizsgálatát és a kapott eredmények közzétételét a hazai és a nyugaton élő magyarság együttes okulására. Ugyanakkor feladatot vállal, küldetést teljesít, amikor (német nyelven) a Nyugat felé is közvetíti a jelentősebb magyar marxista kezdeményezéseket, vagy amikor többletismereteivel árnyaltabb képet ad a marxizmus elméletéről és gyakorlatáról (*Die marxistische Philosophie und Sociologie in Ungarn*. Stuttgart 1976., *Die Entwicklung der mandstischen Philosophie*. Basel–Stuttgart–Darmstadt, 1976.).

Ezt a kettősséget a legjobban talán Lukács György életművével foglalkozó írásai szemléltetik. Ezek az írások több irányban kívánnak hatni. A magyarul megjelenő publikációiban Lukács életében az ellene konstruált elméleti és politikai vádakát világította át, majd halála után "a marxista ideológia 20. századi szellemi központjának" örökségét veszélyeztető törekvéseket igyekezett leleplezni. Ezekben a "távolságvevő leírásokban" megpróbálta lemérni, hogy mi az, ami jelentős és mi az, ami elhanyagolható Lukács szellemi és politikai életútjában. Tárgyilagosan – azt is mondhatjuk, hogy megértően – kommentálva ezen életút nem kevés ellentmondását és egyenetlenségét. Hanák adottságai és különleges helyzete lehetővé tették, hogy valódi Lukács-szakértővé váljon anélkül, hogy ezt különösebben ambicionálta volna. Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy az ő nevéhez fűződik az első magyar nyelvű Lukácsmonográfia is (*A filozófus Lukács*. Párizs, 1972.).

Németül írt munkái ugyanakkor igyekeznek korrigálni az általa sematikusnak, leegyszerűsítettnek ítélt nyugati Lukács-interpretációt. A korabeli magyarországi szellemi áramlatok, a magyar társadalomfejlődés jó ismerőjeként szélesebb összefüggésekbe tudta helyezni a lukácsi gondolatokat és egyáltalán a Lukács-jelenséget (*Lukács war anders*. Meissenheim, 1973.). "...Lukács György filozófiája - lényegét tekintve nem a tudományt választotta, nem a kritikát, hanem az ideológiát" – hangzik Hanák összegzése, és amit a lukácsi bölcsletről mond, azt a marxizmus elméletére is érvényesnek tekinti. Írásaiban ideológiaként kezeli e témakört, így elsősorban a marxizmus megoldásait, végső válaszait teszi bírálatának tárgyává. Egyes munkáiban sorra elemzi a kérdéses eszmerendszer végiggondolatlan kiindulópontjait, a különböző területeinek (esztétika, ismeretelmélet, etika, ontológia stb.) reflektálatlan alapfogalmait. Ugyanezt teszi az elmélet olyan neuralgikus pontjaival is, mint például a materializmus vagy a dialektika kérdése.

Ezirányú munkáját egy hiánypótló művel koronázta meg, amikor megjelentette "*Az elmaradt reneszánsz*" (Bern–München, 1979.) című könyvét. Máig egyedülálló vállalkozásában a magyarországi marxista filozófiát mutatta be. A könyv alapos történeti áttekintés után sorra veszi a hazai marxista filozófia eddigi kérdésfeltevéseit, válaszkísérleteit, vitáit stb. Mindezt a lehető legnagyobb objektivitással és az "egyensúlyos különböztetés" feltételeinek szem előtt tartásával tette. Evvel kapcsolatban talán érdemes felidézni Nádor Györgynek azt a kijelentését, mely szerint ezt a hanáki elfogulatlanságot és kitartást az magyarázza, hogy "... tanulmányait Nyugaton végezte, nem volt alkalma oly mértékben kiábrándulnia a marxizmus, illetve a marxizmus–leninizmus különböző válfajaiból – hiszen soha nem volt bennük angazsálva –, mint számos olyan intellektuelnek, akik odahaza éltek meg ezeket az esztendőket". Feltehetően van némi igazság Nádor ítéletében, hiszen a hetvenes évektől jó néhány ismert magyar marxista került (enyhe kifejezéssel) Nyugatra, de eszükbe

sem jutott a hazai filozófia számukra kiábrándító eseményeit, történéseit érdemlegesen összefoglalni. Hiszen, ahogy Vajda Mihály fogalmazott: "... hivatalos marxizmus opponenseinek többsége levonta a reneszánsz eltiprásának tanulságait: megszűnt marxistának lenni".

Végezetül vegyünk ide éppen Vajda Mihály értékelését Az elmaradt reneszánszról: "Hanák Tibor könyvének legnagyobb érdeme, hogy felismerte: nem lehet általában marxizmusról beszélni, a marxizmus Kelet-Európában nem más, mint a hatalom legitimációját szolgáló ideológia. Ennek megfelelően azok, akik a marxizmus reneszánszát kívánják végbevenni vagy elősegíteni, a rendszer megújítására, nem pedig a megváltoztatására törekednek, belül vannak tehát a rendszeren. Érdeme továbbá az is, hogy, bár ő maga semmiképpen sem vádolható a marxizmus bármiféle válfaja iránti szimpátiával, a történész elfogulatlan szemével kíséri végig azoknak a tevékenységét, akik a marxizmus reneszánszáért, s ebben az értelemben a rendszer belülről való megújításáért kíséreltek meg tenni valamit..."

A filozófiatörténet

Az, hogy a filozófiatörténet – az ideológiakritika mellett – főszerepet kap a hanáki életműben, gondolom, már a filozófia mai állapotáról vallott nézeteinek ismertetésénél előre sejthető volt. Emlékezzünk: *"nincs sajátos filozófiai tárgykör, nincs olyan valósággréteg mellyel csak a filozófia foglalkozik, hacsak nem maga a filozófia az. Ez esetben a filozófia tárgya a filozófia és a filozófia története, a filozófiai szövegek filozófiai szövegekről szólnak"*. A bölcsélet tehát magára maradt.

Vegyünk még ehhez a jaspersi megfogalmazást, miszerint: *"a filozófiának nincs definíciója ... Minden filozófia a megvalósítás által definiálja magát"*. S akkor világossá válik, hogy *"a filozófia az, amit a történelem folyamán annak fogadtak el, tehát a különböző irányzatok, rendszerek, félbemaradt kísérletek s csődbe jutott eszmék együttese; a filozófia az, amit a filozófusok alkottak, egyszóval: a filozófia a filozófia története"*.

A filozófiai kritikának tehát elsődleges terepként adódik a filozófiatörténet. Erre irányítja célja és feladata, hiszen a filozófia egészére kíván reflektálni, s a történet során fellépő megoldáskísérleteket, a számtalan eltévelyedési pontot próbálja felmutatni. Sugallva evvel a tanulságot, hogy *"az emberi gondolkodás szüntelen eltévelyedés"*. A megoldás magabiztos hirdetésére tehát aligha van okunk, annál inkább mások és saját gondolkodásunk folyamatos ellenőrzésére és felülvizsgálatára. Nem meglepő tehát, hogy Hanák kitüntető érdeklődéssel fordul a bölcsélet évezredes története felé.

Elengedhetetlennek tűnik legjelentősebb filozófiatörténeti írásainak akárcsak vázlatos áttekintése is, mivel ezek derítenek fényt arra, hogy milyen irányzatok és gondolkodók voltak hatással a hanáki szemlélet és módszer kialakulására.

Első könyvében, a Londonban 1969-ben megjelent *Ideológiák és korunkban tíz tanulmányt* gyűjtött össze, melyekben az általa akkor fontosnak tartott ideológiákat és gondolati irányokat ismertette. Ebben a kötetben olvashatjuk a *"Korunk filozófiája"* című tanulmányát. Ez az írás a 20. század közepének filozófiai történéseit mutatja be. Kiindulópontja szerint: korunk a világképek összeomlásának kora, s így a különböző bölcséleti irányokat az jellemzi a legjobban, hogy hogyan reagálnak erre az állapotra. Általános jegye ezeknek a filozófiáknak, hogy bennük a rendszerszemléletet egyre inkább a problémalátás váltja fel. Szinte önmagát mutatja be, amikor ezt írja: *"A jelen filozófusai tudatában a hagyományos ajánlatok hiúságának, aszketikus szerénységgel a kérdések gondolkodástörténeti és élménybeli eredetét feltárva és szem előtt tartva igyekeznek a problémákat világosabban, új fényben, – és nemegyszer – újra látni."*

A modern filozófiai irányok voltaképpen három egymástól elkülönülő csoportra oszthatók: a hagyományörző és restaurációs irányra, a világkép bírálóira és a "katasztrófa-filozófiák"-ra. Az első csoport egyre inkább háttérbe szorul, sőt századunk bölcséletét épp a hagyományos, rendszeralkotó gondolkodással való szembefordulás jellemzi. A második csoport a

metafizikai gondolkodással szemben lép fel, érvénytelennek tekinti a megoldásokat, új bölceleti magatartást, új gondolkodási típust képvisel. Ide tartozik a neopozitivizmus, a pragmatizmus, "az életfilozófia hajtásaként keletkezett" historizmus és az ideológiakritikával foglalkozó irány is. A harmadik csoportot az ún. "katasztrófa-filozófiák" alkotják, melyek megrázó élményszerűségben mutatják be a hagyományos világképek felbomlását. Ebbe a körbe az egzisztencializmus és a vele rokon irányok tartoznak. Ennek az irányzatnak a legjelentősebb bölcselei, mint Kierkegarde, Heidegger, Jaspers, Merleau-Ponty, Sartre, Gabriel Marcel és mások – átélve az emberi léthelyzet abszurditását és az értékek látványos kiüresedését – kétségbeesetten igyekeztek szavakba önteni tragikus létélményüket. Látták, hogy a magára maradt ember egyetlen lényegi problémájává a saját léte vált, ezért kísérletet tettek az egzisztencia fogalmának körülírására. Eljutottak ahhoz a tanulsághoz, hogy: *"Az abszurditást nem palástolni kell, hanem szembenézni vele, nem átugrani belőle a hitbe, hanem élni vele"*.

Hanákra érezhetően a két utóbbi gondolati irány hatott, s bár véleménye szerint nincs mód a neopozitivizmusra épülő tudományos és az egzisztencializmusban jelentkező életfilozófia szintézisére, mégis nehéz megszabadulni attól az érzéstől, hogy munkássága a fenti irányok valamiféle ötvöződése. Ebből a két körből kerülnek ki az általa leginkább tisztelt gondolkodók. Még az előbb említett könyvében, az *Ideológiák és korunkban egy-egy önálló tanulmányt szentelt három bölcseletnek*. Mindhármukat a rá jellemző kritikai közelítéssel mutatta be, de az ismertetések hangsúlyai azért mégiscsak árulkodóak. Ezek az írások bizonyos értelemben túlmutatnak önmagukon, felvillantják Hanák elméleti vonzódásait is. A három filozófus: Max Scheler, Martin Heidegger és Ludwig Wittgenstein.

A *"Max Scheler természetes világnézete"* című tanulmányában a német filozófus világnézetét vizsgálja. Főleg az érdekli, hogy *"Scheler a hagyományos filozófiával, elsősorban a skolasztikával folytatott disputájában mily mértékben szakadt el ennek a filozófiának gondolati modelljeitől, azaz mennyire jutott el a metafizika felszámolásában"*. Hangsúlyozza azt, hogy Scheler *"problémalátó bölcselet volt, aki a pillanatokhoz is tudott alkalmazkodni..."*, végezetül – miután kimutatta a scheleri gondolatmenetben megbúvó ellentmondásokat – kifejezi reményét, hogy Scheler világnézetkritikája (bár nem mentes a metafizikai beszűrődésektől), talán megindítja a tételes világnézetek hirdetőit a következetes világnézetkritika felé vezető úton.

A másik tanulmány Heidegger nihilizmusát kívánta tisztázni. Heidegger az a gondolkodó, aki talán a legközelebb áll Hanák ízléséhez, bölcelete alapjaiban határozza meg e magyar "válságtudós" (Határ Győző kifejezése) nézeteit. Benne tiszteli a 20. század egyik legtermékenyebb szellemét, akinek létkereső filozófiája utat nyitott a mitikus világba, szélesre tárta a bölcelet határait. Heidegger újraértelmezte az európai gondolkodást, *"mítosz-teremtő archaikus filozófiával, a bölcelettörténet bírálatával, kultúrkritikájával, lenyűgöző nyelvezetével a nyugati szellemi életnek egyik legjelentősebb erőforrása lett"*. Írásában Heideggert éppen a nihilizmussal, a létfelejtéssel szembeforduló, a létet őrizni kívánó gondolkodóként mutatja be, aki a nyugati filozófia mélyrétegét, a megoldást ajánló metafizikát veszi kritikai ösztűz alá. Ez a bölcelet ahhoz a hagyományhoz kapcsolódik, amely *"az európai gondolkodásban használatos antropomorf képletek felismeréséhez"* vezetett, és amely az értékelő önkény uralma ellen fordult. A heideggeri gondolkodás kiemelkedő momentuma, hogy saját filozófiai álláspontját nem minősíti pozitívnak (és egyidejűleg a vele ellenkezőt negatívnak), elutasítja ezt az eljárást, méltatlannak találja. Saját elgondolásaira is kiterjeszti a kritikát, *"gondolkodása kérdező gondolkodás. A kérdések nyitvahagyásáért, pontosabban: a kérdések kérdezéséért van"*. Ezért égtávoli messzeségben van minden dogmatizmustól. Nem altató, hanem ébresztő.

A harmadik filozófus, s egyben a harmadik tanulmány tárgya: L. Wittgenstein. Pontosabban a korai Wittgenstein, a neopozitivizmus "egyik fő inspirálója". Hanák nagy

szimpátiával ecseteli nem hétköznapi, különös egyéniségét, furcsa életpályáját. Amit pedig bölcseletében a legfontosabbnak tart az az, hogy önálló gondolkodásra serkent. "Filozófiája izgatószer". Ez a filozófia a valóság, a nyelv és a logika összefüggéseit kutatja. Mindenekelőtt a nyelv rendkívüli fontosságát hangsúlyozza, hiszen *"a világ a nyelvben adott világ"*. Wittgenstein felfogásában a filozófia feladata "nyelvkritika"). El kell választania a valóságot megragadó, tényeket kifejező mondatokat a "látszat-mondatoktól", az értelmes kijelentéseket az értelmetlenektől. Az így elgondolt filozófia nem tanítás, hanem tevékenység, működés. A filozófia elsősorban módszer.

Emellett Wittgenstein határozottan elkülöníti a világ és az akarat, a tények és az értékek körét. Az értékek és akarat a metafizikai létsíkon helyezkednek el, túl vannak az ellenőrizhetőség és az igazolhatóság határain. Ezek a gondolatok egybevágóan az ideológiakritika megállapításaival, sőt némely ponton mélyebb alapozást adnak hozzájuk. Megerősítik azt a felismerést, hogy az ideológiák válaszai és megoldásai kívülrekednek a megfogalmazhatóságon. A világrendek, világképek nem igazolhatók, a tudomány más síkon mozogva sem igazolni, sem cáfolni nem képes őket. *"A tudomány nem ad világnézetet. Tudományos világnézet nincs..."*

Hanák összefoglalása szerint: *"Wittgenstein nemcsak az ideológiák elméleti, hanem gyakorlati teljesítőképességét is kétségbe vonja, helyesebben azt, hogy az ideológiák gyakorlati (és politikai) előírásai a tudományos ténymegállapításokból következnek. Ezzel az ideológiák mindkét alapvető törekvésének - világmagyarázó és életalakító igényének - tudományos igazolhatóságát elutasítja... Az ideológiák kijelentései nem tartoznak a mondhatóság körébe, mondataik látszatmondatok. A filozófia feladata a Tractatus szellemének megfelelően ebben a vonatkozásban sem lehet más, mint kritika: az ideológiákba felszívott tudományos elemek elválasztása a konfúzióktól."*

Természetesen evvel a három gondolkodóval korántsem zárhatjuk le azoknak a sorát, akik komoly hatással voltak és vannak Hanák Tibor szellemi fejlődésére. A sor tovább folytatható (csak példaként K. Jaspers, Mannheim Károly és Ernst Topitsch nevével). A tőlük kapottak azonban csak a kereteit teremtették meg bölcseleti felfogásának. Ahhoz, hogy ez a filozófiai álláspont egész életpályáján ennyire következetesen érvényesüljön, valami más is kellett. Ez a valami pedig egy súlyos tapasztalat, a kelet-közép-európai emberek legsúlyosabb 20. századi tapasztalata, a politikával összefonódó ideológiák létrontása. Hanák sohasem távolodott el annyira hazájától, hogy ezt a tapasztalatot elfelejtse. Minden idegszálával figyelve a magyarországi történelemet állandóan éreznie kellett, hogy itt nem csupán elméleti leírásra vagy akármilyen filozófiai nézőpont kialakítására van szükség. Ennél sokkal többre: a szellem önvédelmére, az értelem megmentésére.

Ennek az összetett tevékenységnek kiemelkedően fontos része a politika "emlékezet-törlése" elleni állandó küzdelem. A mentés. Ezen a területen köszönhetjük vélhetően a legtöbbet e bécsi magyar gondolkodónak.

Ma már ott tartunk, hogy jószerivel felbecsülni sem tudjuk azt a kárt, ami – a "fordulat évének" eljövételével – a magyar szellemi életet érte. A politika feledésre ítélt mindent, ami megkérdőjelezheti egyeduralmát, és ha eszünkbe idézzük a régi mondást, miszerint: *"A filozófusok az állam halálszellemei."* -megérthetjük a századfordulón szárbaszökkent magyar filozófia sorsát. A manipulált feledést. Határ Győző szavai híven adják vissza a bekövetkezett állapotot: *"a másképp-gondolkozás főbenjáró bűnében elmarasztalt művek zúzdába kerülnek, a mentett példányok magánosok polcain lappanganak, s jó, ha megússzák a könyvtárak zárt osztályán. A nevek elmosódnak ..."* Miközben az újjáéledő intézményeket szétdobolták és a bölcselőket szélnek eresztették; a "győztes" ideológia pedig szemináriumi szintre süllyesztette a gondolkodást. Elérkezett a marxizmus-leninizmus sztálini válfajának, a "tudszoc"-nak, a "dialmat"-nak és a "szocreál"-nak az ideje.

Hanák mindvégig éles szemmel követte a "Marxiarcheion" (Határ Győző emlékezetes

nyelvöltése!) belső történéseit. Feljegyezte az elmélet összes kacskaringóját az esztétika, etika, szociológia és társadalomonotológia különös zezugaiban. Figyelte Fogarasi, Szigeti és a többiek furcsa bakugrásait, tudósított róluk, s ha kellett részletesen ismertette sajátos nézeteiket. Az egyensúlyos megkülönböztetés elvének megfelelően a csúsztatások és tudatos torzítások (mint Sándor Pál filozófiatörténeti vagy Heller Ágnes szociológiai "szolgálatai") leleplezése mellett időről időre kiemelte a felbukkanó értékeket (Lukács, Nádor György, Márkus és mások gondolatait). Mentette, ami menthető volt. Végezte azt a munkát, amit akkoriban más mint kívülálló nem is végezhetett. Lukács-könyve, a hazai marxizmus összefoglalása: Az elmaradt reneszánsz vagy A nélkülözhetetlen bírálatban egybegyűjtött tanulmányai olyan hiányokat pótolnak, amiket Magyarországon abban az időben nem pótolhattak. Semmiképpen sem, hiszen a hivatalos marxizmus számára a "másképpen marxisták" jelentették a legnagyobb veszélyt. "Ez esetben a barát az igazi ellenség..."

Ahhoz, hogy a fentebb említett kárt mégiscsak felbecsülhessük feltétlenül ismernünk kell a változást megelőző korszak értékeit. Hanák már a magyarországi marxizmusról írt könyvének az elején rövid ismertetőt adott a nem-marxista filozófia hazai hagyományaiból, melyek kívül rekedtek a "haladó hagyományok" mentőcsónakján és feledésre ítéltettek. Ez a néhány lap már sejtette a mentés későbbi nagy munkáját, 1981-ben jelent meg Az elfelejtett reneszánsz, amelyben a század első felének magyar filozófiai gondolkodását mutatta be. Könyve a tárgyilagos hangnemének és higgadt értékelésének ellentmondva: kiáltó vádirat. A gondolatok teremtménye sokszínűsége, a kor európai hullámhosszára hangolt elmék, a bölcséleti kiadványok, cikkek, tanulmányok, könyvek, tankönyvek!/ özőne, a társaságok és folyóiratok, a viták olyan életet jeleznek, amelyet mi: a parancsuralmi dogmák, később az ideológiai közöny nebulói nemigen ismerhetünk.

A különböző irányzatokat, diszciplinákat és bölcséleti kezdeményezéseket híven ismertető könyv jelentőségét növeli az, hogy egy hazánkban krónikus önbizalomhiányban szenvedő kultúrterület értékeire irányítja a figyelmet. Böhm Károly, Pauler Ákos, Brandenstein Béla rendszeralkotó törekvései, Palágyi Menyhért és Posch Jenő térre és időre vonatkozó elméletei vagy Szilasi Vilmos fenomenológiai vizsgálatai zárójelbe teszik a gyakran ismételt kijelentést: *"Nincs számottevő bölcséleti múltunk"*. Ezenfelül ezt a területet is bekapcsolják a két háború által megtört, majd a "fordulattal" kényszerűen elfeledett szellemi reneszánsz áramába, amelyet csak most kezdünk újra felfedezni.

A szerző az elfelejtett reneszánsz rekonstruálása után sem hagyta abba a magyar gondolkodás múltbeli értékeinek mentését, ezt jelzik a tanulmányok, melyeket például Szemere Samuról, gr. Révay Józsefről vagy Hamvas Béláról (ez utóbbit 1984-ben, a hazai Hamvas-élesztést megelőzve) írt.

Az ideológiakritika és a filozófiatörténet keretébe tartozó műveken túlnyúlva a hanáki munkásság további témaköröket is érint. Ezek közé tartozik a nemzetiség-kisebbség kérdésköre és az irodalom. Magától értetődik, hogy ezeknél sem tagadja meg kritikai beállítottságát, s ezeken a területeken is kritikusként működik (a háttérben természetesen megmarad a bölcséleti muníció is). Helyzetéből fakadóan érzékenységgel reagál a kisebbségben élő magyarok szellemi viszonyaira. Egyformán érdekli az erdélyi kultúra és filozófia, vajdasági magyar művelődés és irodalom vagy a szlovákiai magyar gondolkodás sorsa. Folyamatosan figyelemmel kíséri az e tájakról érkező híradásokat. Rendszeresen ismerteti a keleti országokból származó magyar nyelvű irodalmi és tudományos műveket. Hasonlóan érzékeny a nyugati magyar szellem mozgására is. Megbízható "őrző". Nem marad észrevétlen előtte semmilyen nyugati magyar alkotás, legyen az vers, próza, filozófia vagy bármi. Ez a tevékenysége, éppen mert a diaszpóra szellemi közvéleményét bővíti: rettentően fontos. Visszajelzés, kritikai visszhang nélkül még reménytelenebb helyzetbe kerülnének az alkotók. (Ma már, a hazai nyitással változni látszik ez is.)

A nemzetiség-kisebbség gondolkörét érintő tanulmányait és kritikáit az *Új Látóhatár*, az

Irodalmi Újság, a *Magyar Műhely* és a *Bécsi Napló* lapjain kívül megtalálhatjuk A nélkülözhetetlen bírálat című gyűjteményes kötetében is. Önálló könyvet szentelt ezenkívül a jugoszláviai magyar irodalomnak: *Irányzatok a jugoszláviai magyar irodalomban* címmel (Zürich, 1983.). Végül, de nem utolsósorban meg kell említenünk még egy általa érintett témakört, melyet ő maga az "írók filozófiája" címszó alá sorol.

Abból a kiindulópontból, hogy a filozófia elsősorban módszer, az is következik, hogy jogosult és hasznos dolog lehet az irodalom területén alkalmazni a bölcselet szempontjait és eszközrendszerét. Az is kimutatható, "hogy sokszor az írók is többé kevésbé jól körülhatárolható filozófiát képviselnek". Végülis, amit egy ilyen vizsgálat felmutathat: "a filozófiai hátsógondolatok" megjelenése az irodalomban. Minden bizonnyal belátható, hogy az effajta tájékozódással mindkét fél, az irodalom és a filozófia is csak nyerhet. Tágulhat saját horizontjuk és enyhülhet a kettejük között meglévő távolság. Ez utóbbi nálunk hagyományosan nagy, az írók igyekeznek iróniával palástolni bölcseleti hajlamukat, a filozófusok pedig irtóznak elméleteik irodalmi közegbe helyezésétől, a közérthető, gördülékeny fogalmazástól.

Evvel a termékeny szemponttal közeledett Hanák többek között Füst Milán, Németh László, Szenkuthy Miklós irodalmi műveihez (*A filozófia: kritika* című kötetének befejező részében találhatjuk ezeket az írásokat), de bizonyos mértékig ebbe a sorba tartoznak azok a tanulmányai is, amelyekben a jelenkor egyik legtermékenyebb és legeredetibb magyar gondolkodójának és írójának, Határ Győzőnek a teljesítményeit értékeli.

Összegzés

Most, amikor lassan már körvonalazódni látszanak az önálló és szabad gondolkodás hazai feltételei, különösen hasznosnak látszik támpontokat keresni egyéni gondolkodásmódunk kialakításához. Feltétlenül ilyen támpontot, a független és szabad vizsgálódás egyfajta típusát láthatjuk abban a gondolkodásbeli irányban, melyet Hanák Tibor műveiből kiolvashatunk. Olyan gondolkodásmód ez, ami sokáig elképzelhetetlen volt körünkben, hiszen leglényegesebb eleme a szellemi függetlenség. Független, nincsenek fétisei és tabui, nem léteznek feltétlenül követendő axiómái, nem akar semmilyen érdeket elméleti köntösbe öltöztetni. Ez a gondolkodásmód a lehető legtávolabb esik a dogmáktól, a meggyőződésektől és hitektől. Egyáltalán nem rémül meg a végső válasz hiányától a bizonytalanságot természetes közegének tekinthetjük. Lemond a megtalált saját elméletből fakadó önbizalomról. Növekedni vágyó hiteit, megmerevedni készülő ítéleteit az önismeret kiterjesztésével háttérbe szorítja.

Ez a gondolkodásmód bölcseleti megalapozottságú, éppen a filozófia 20. századi állapotának végiggondolásából született. A filozófia mai feladatát a módszeres önbírálatban találja meg. Az általa kínált megoldások szüntelen felülvizsgálatában és ellenőrzésében. Az elméletbe ágyazott akarat leleplezésében. De éppen így a felejtésre ítélt értékek felkutatását, a rájuk irányuló figyelem ébrentartását is feladatának tartja. E kritikai látásmód évezredes gyökerekből táplálkozik, de a közvetlen elődökét Hanáknál a neopozitivisták és az egzisztencialisták jelentik. Wittgenstein (aki talán besorolhatatlan a mereven leírt irányok bármelyikébe is), Jaspers, Heidegger. Fontos gondolatok kerültek Hanák tárházába az ideológiákat és világnézeteket bíráló elméletekből is.

Írásainak stílusára az egzisztencialista gondolkodók és az életfilozófia képviselői voltak a legnagyobb hatással. Így a megfogalmazásai a magyar nyelvű gondolati prózában szokatlan intenzitásiak.

"Hanák Tibor írói személyiségének három fő összetevője: a szenvedély, a szerénység és az önfegyelem. Szenvedélyes debatter és éppen mert olyannyira tartania kell tőle, hogy szenvedélye tovasodorja – legalább akkora önfegyelemmel szorítja vissza mondandóit a mértéktartó racionális kifejezés gátjai mögé. A legkevésbé narcisztikus gondolkozó, akit ismerek" – írja róla Határ Győző.

Magyarországon még egyetlen munkája sem jelent meg, de Magyarországon több mint négy évtizedig nélkülözhető volt mindenfajta bírálata. Ma már kezdjük felfedezni a kétely és a kritika előnyeit. Már megfogalmazódik a bírálat nélkülözhetetlensége. Ne feledkezzünk meg a nélkülözhetetlen bírálókról sem! Közülük az egyik Hanák Tibor.

SUMMARY

Zoltán Szabó: The indispensable critic. (The intellectual portrait of Tibor Hanák)

Tibor Hanák was born in 1929 in Kalocsa. He emmigrated when he was twenty, attended the university in Vienna and Innsbruck, and took a job as a high school teacher in Austria. From the fifties, he started to constantly publicize articles in the Hungarian and foreign language press of the West. He appears as a philosophic writer at the end of the fifties.

Tibor Hanák belongs in the group of those Hungarian living in the West, who, even while adapting to the new surroundings, kept their Hungarian nationality, and did not choose complete assimilation. This results in the undertaking of their role: holding together the emmigrant Hungarians, and trying to represent universal Hungarian values. The undertaking of this role had a major effect on the course of their lives. Their main mission - the aforementioned service - can hardly coincide with their everyday profession, thus they live a special double-life. They become a sort of "islanders" among the alien surroundings, with all the pros and contras of this status. From these islands however, roads lead to the continent. On one of these walks Tibor Hanák, the Hungarian publicist, teacher, correspondent and philosopher in Vienna.

A BESZTERCEBÁNYAI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE GYÜLEKEZETEI

Közzéteszi NAGY ZOLTÁN

BÁTKA - BÁTKA

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1845. Anyaegyházközség lélekszáma 324. Fiókegyháza Rakottyás /Rakytník/ 221. Összlélekszáma 545. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Varga Antal (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Bátka 468 (ebből magyar 402); Rakottyás 336 (ebből magyar 264).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Bátka: egyházközség. Lelkipásztor Dobos Béla.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Bátka: egyházközség. Lelkipásztor Dobos Béla.

Az 1990. évi névtár adatai: Bátka - Bátka. Anyaegyház. Lelkipásztor Dobos Béla. Filia: Rokytník. Lélekszám: Bátka 320, Rokytník 200; összesen 520. A lélekszám csökkenése 1937-hez képest 25.

Megjegyzés: Az 1990. évi névtár Bátka címszó alatt ként említi Balogtamási /Tomašovce/ és Uzpanyit /Uzovská Panica/ nevét. E két gyülekezet az 1937. évi névtárban önálló, lelkészt tartó anyaegyház volt, 226 + 456 lélekszámmal. A névtár mindkét gyülekezetet "egyházközség" néven szerepelteti, lélekszámot nem közöl.

BEJE - BEHYNCE

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1643. Anyaegyházközség lélekszáma 365. Leányegyház Oldalfala /Stránske/ 235, Zsór /Žiár/ 116, Otrokócs /Otrokoč/ 128; szórvány: Lökösháza, Barca 93. Összlélekszám 937. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Kardos Lajos (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma Beje 604 (ebből magyar 504); Oldalfala 364 (ebből magyar 327); Zsór 132 (ebből magyar 132); Otrokócs 210 (ebből magyar 184).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel. 1950-től néhány éven át Lehotay János lelkész gondozta, a későbbi években nyugdíjasként.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Beje - Behynce. Anyaegyház. Lelkipásztora nincs. Lélekszáma 90. A lélekszám csökkenése 1937-hez képest 275.

Megjegyzés: Az 1937. évi konventi névtárban szereplő három leányegyházközség az 1990. évi névtárban "egyházközség" megnevezéssel szerepel. Lélekszámukat nem közli, az egykori szórványokról nem tesz említést. Az összlélekszám csökkenése csak becsülhető, mintegy 400-420 lélek lehet.

BERETKE - BRATKA

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1703. Anyaegyházközség lélekszáma 182. Leányegyház: Csoltó /Čoltovo/ 124; Lekenye /Lekeša/ 134. Szórvány: Gömörpanyit és Melléte 159. Összlélekszám 599. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Borza Zoltán (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Beretke 468 (ebből magyar 451); Csoltó 567 (ebből magyar 535); Lekenye 472 (ebből magyar 438).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Beretke - Bratka. Anyaegyházközség. Csoltó - Čoltovo. Beretke lélekszáma 100. Lelkipásztor nincs, helyettesíti Tornaija; Csoltón és lekenyén helyettesít Rozsnyó. Lélekszámot nem közöl. Beretke lélekszáma 100. A lélekszám csökkenése 1937-hez képest: az anyaegyházban 82, a leányegyházakban 250, összesen 332.

Megjegyzés: A szórványokban élő reformátusság felszívódott. Csoltó a névtárban az "egyházközség"-eknél említetik, míg Lekenye Bohunovo néven. A jelentős lélekszámcsökkenés

miatt elszorvadó kis gyülekezetek, inkább szórványok, presbitérium nélkül.

ÖZÖRÉNY - GEMERSKÁ HORKA

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1570. Lélekszáma 652. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Szakáll János (nemzetisége magyar). A község lélekszáma 1076 (ebből magyar 897).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Özörény - Gemerská Horka. Lelkipásztora nincs. Lélekszám nincs feltüntetve. Az "egyházközség"-eknél említetik.

Megjegyzés: A lélekszám becsült csökkenése 1937-hez képest 402.

HUBÓ - HUBOVO

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési év 1690. Anyaegyházközség lélekszáma 386. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Nagy János (nemzetisége magyar). A község lélekszáma 386 (ebből magyar 370).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Hubó - Hubovo. Lelkipásztora nincs. Helyettesíti Náprágy. (Lelkipásztor Sáros Gyula. A lélekszám az 1937-eshez képest 286-tal csökkent.

Megjegyzés: Hubó anyaegyházközség elnéptelenedett. Presbitériuma nincs. Ma szórványként gondolható. A község egykor magyar nemzetiségi jellege megszűnt.

HANVA - CHANAVA

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1595. Anyaegyházközség lélekszáma 572. Leányegyházközség: Csíz /Čiz/ 485; Sajólénártfalva /Lenártovce/ 421. Összlélekszám 1478. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Ablonczy Pál (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Hanva 780 (ebből magyar 650); Csíz 706 (ebből magyar 541); Sajólénártfalva 596 (ebből magyar 492).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Chanava. Lelkipásztor Erdélyi Judit.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Chanava. Lelkipásztor dr. Erdélyi Géza.

Az 1990. évi névtáradatai: Hanva - Chanava. Anyaegyházközség.: Csíz - Ciz; Sajólénártfalva - Lenártovce. Lélekszám: Hanva 480, Csíz 132, Sajólénártfalva 160. Összlélekszám 772. Lelkipásztor dr. Erdélyi Géza. A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 706.

Megjegyzés: Mindhárom református gyülekezetben a lélekszám jelentősen megfogyatkozott, sorvadó gyülekezetek. Ezzel a községek magyar nemzetiségi jellege is megváltozott.

HARMAC - CHRÁMEC

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1619. Anyaegyházközség lélekszáma 411. Szóránya nincs. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Bacsó Gyula (nemzetisége magyar). A község lélekszáma 702 (ebből magyar 535).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Harmac - Chrámec. Anyaegyházközség. Lelkipásztor Bacsó Gyula. Lélekszám 160. A lélekszám csökkenése 1937-hez képest 251.

Megjegyzés: Az egykori anyaegyházközség önállósága megszűnt. Nemesmartonfalvához /Martinova/ csatolták. Sorvadó gyülekezet. A község magyar nemzetiségi jellegét elvesztette.

BALOGIVÁNYI - IVANICE

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1824. Anyaegyházközség lélekszáma 252. Leányegyház: Czakó /Cakov/ 179. Összlélekszám 431. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Molnár Gyula (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Balogiványi 286 (ebből magyar 282); Czakó 370 (ebből magyar 307).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Ivanice. Lelkipásztor Orémus György.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Ivanice. Lelkipásztor Orémus György.

Az 1990. évi névtár adatai: Balogiványi - Ivanice. Anyaegyházközség. : Czakó - Cakov. Lélekszám: Balogiványi 120, Czakó 70. Összlélekszám 190. A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 241.

Megjegyzés: A háború előtti anya és leányegyház lélekszáma jelentősen csökkent, sorvadó gyülekezet. A község magyar nemzeti jellegét elvesztette.

FELED - JESENSKÉ

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1650. Anyaegyházközség lélekszáma 364. Társegyházközség Gortvakisfalud /Gortva/ 178. Szórványok: Várgede, Ajnácskő 142. Összlélekszám 684. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Bellágh Barna (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Feled 1357 (ebből magyar 687); Gortvakisfalud 510 (ebből magyar 318).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Jesenské. Lelkipásztor Szőcs Kálmán.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Feled - Jesenské. Anyaegyházközség. : Gortvakisfalud - Gortva. Lelkipásztor Miklós István. Lélekszám: Feled 100, Gortvakisfalud 40. Összlélekszám 140. A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 544.

Megjegyzés: Az egykor jelentős anyaegyházközség elsorvadt. A társegyházközségben presbitérium nincs, lélekszáma a szórványokban élő reformátusokkal együtt beolvadt a nem magyar nyelvű népcsoportba.

SAJÓKESZI - KESOVCE

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1610. Anyaegyházközség lélekszáma 151. Társegyházközség: Sajólenke /Lenka/ 150. Összlélekszám 301. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Kelemen Kálmán (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Sajókeszi 237 (ebből magyar 219); Sajólenke 294 (ebből magyar 273).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Sajókeszi - Kesovce. : Sajólenke - Lenka. Lélekszám 20. A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 281.

Megjegyzés: Az alacsony lélekszám miatt az egykori anyaegyházközség megszűnt. Presbitérium nincs. Náprágy szórványa. Lelkipásztor Sáros Gyula. A többségében szlovák nemzetiségű népcsoportban a négyszáz éven keresztül élő reformátusság beolvadt.

LOSONC - LUČENEC

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1579. Anyaegyházközség lélekszáma 532. Filia: Fülek /Fiľakovo/ 119. Összlélekszám 651. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Sörös Béla, Kövy Árpád (nemzetiségük magyar). A helységek lélekszáma: Losonc 15.459 (ebből magyar 4007); Fülek 4291 (ebből magyar 2551).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Losonc. Anyaegyházközség. Filia: Fülek. Lelkipásztor Böszörményi László.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Megegyezik az előző évivel.

Az 1990. évi névtár adatai: Losonc - Lučenec. Anyaegyházközség. Filia: Fülek - Fiľakovo.

Lélekszám: Losonc 300, Fülek (becsült adat) 50. Összlélekszám 350. A lelkipásztori állás betöltetlen. A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 301.

Megjegyzés: Az egyházmegye egyik legősebb gyülekezete az évszázadokon keresztül magyar nemzetiségű és református vallású városban elsorvadt. A hivatalosan közölt lélekszám valóságban jóval alacsonyabb. Gondozását Rimaszombat látja el.

NEMESMARTONFALVA - MARTINOVÁ

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1700. Anyaegyházközség lélekszáma 155. Szórvány: Dobóca 13. Összlélekszám 168. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Szaniszló János (nemzetisége magyar). A község lélekszáma 220 (ebből magyar 201).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Nemesmartonfalva - Martinova. Lélekszám 50. Lelkipásztora nincs; helyettesít Harmac (lelkipásztor Bacsó Gyula). A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 118.

Megjegyzés: Az egykori anyaegyházközség szórvánnyá vált. A község magyar nemzetiségi jellege megszűnt.

NÁPRÁGY - NEPORADZA

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 15%. Anyaegyházközség lélekszáma 327. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Ádám Lajos (nemzetisége magyar). A község lélekszáma 458 (ebből magyar 417).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Náprág. Egyházközség. Lelkipásztor Sáros Gyula.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Náprág. Egyházközség. Lelkipásztor Sáros Gyula.

Az 1990. évi névtár adatai: Náprág - Neporadza. Egyházközség. Lelkipásztor Sáros Gyula. Egyházközség lélekszáma 102. A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 225.

Megjegyzés: A gyülekezet az utóbbi ötven év alatt elsorvadt.

ALSÓ-FELSŐ KÁLOSA - NIŽNA KÁLOŠA

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1734. Anyaegyházközség lélekszáma 351. Szórvány: Füge 33. Összlélekszám 384. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Széplaki Gyula (nemzetisége magyar). A község lélekszáma 667 (ebből magyar 613).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Alsó-felső Kálosa - Nižna Káloša. A gyülekezet lélekszámát nem közli. (A becsült lélekszám 150.) Helyben nincs lelkész. Helyettesíti Jánosi. A lélekszám csökkenése 1937-hez képest 234.

Megjegyzés: Sorvadó gyülekezet. A község magyar nemzetiségi jellege megszűnt.

NEMESRADNÓT - RADNOVCE

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1719. Anyaegyházközség lélekszáma 412. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Pósa Lajos (nemzetisége magyar). A község lélekszáma 523 (ebből magyar 417).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Nemesradnót - Radnovce. Egyházközség. Lélekszámot nem közöl (a becsült lélekszám 190). Lelkipásztora nincs, helyettesíti Balogiványi (Orémus György). A lélekszám csökkenése 1937-hez képest 382.

Megjegyzés: Sorvadó gyülekezetnek kell tekintenünk. JÁNOSI - RIMAVSKÉ JANOVCE

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1596. Anyaegyházközség lélekszáma 248. Filia: Rimapálfalva /Pavlovce/ 244. Összlélekszám 792. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Konkoly Thege István (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Jánosi 1252 (ebből magyar 928); Rimapálfalva 341 (ebből magyar 301).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Lelkipásztor Szocsová Gizella.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Rimavské Janovce. Lelkipásztor Miklós István.

Az 1990. évi névtár adatai: Jánosi - Rimavské Janovce. Egyházközség. Filia: Pálfalva - Pavlovce. Lélekszám: Jánosi 120, Rimapálfalva 40. Összlélekszám 160. A lélekszám csökkenése 1937-hez képest 632.

Megjegyzés: Sorvadó gyülekezet; az egykori leányegyházban nincs presbitérium.

RIMASZÉCS - RIMAVSKÁ SEČ

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1560. Anyaegyházközség lélekszáma 431. Filia: Jéne /Janice/ 224, Zádor /Zádor/ 141. Összlélekszám 796. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Császár Imre (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Rimaszécs 1625 (ebből magyar 1119); Jéne 32) (ebből magyar 242); Zádor 158 (ebből magyar 152).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Rimavská Seč. Lelkipásztor Bodon Aladár.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Rimaszécs - Rimavská Seč. Egyházközség. Filia: Jéne - Janice és Zádor. Lélekszámot nem közöl (becsült lélekszáma 390. Helyben nincs lelkész, helyettesíti Balogiványi. A lélekszám csökkenése 1937-hez képest 406.

RIMASZOMBAT - RIMAVSKÁ SOBOTA

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1530. Anyaegyházközség lélekszáma 1420. Filia: Mezőtelkes /Mojim/ 200, Bakta /Bakti/ 96. Szórványok: tizenöt szórvány 207. Összlélekszám 1929. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Varga Imre (nemzetisége magyar). A helységek lélekszáma: Rimaszombat 8044 (ebből magyar 3504); Mezőtelkes 277 (ebből magyar 246); Bakta 377 (ebből magyar 46); szórványok 207 (valamennyi magyar).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Rimavská Sobota. Lelkipásztor Varga Gyula püspök.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Rimavská Sobota. Lelkipásztor Varga Gyula.

Az 1990. évi névtár adatai: Rimaszombat - Rimavská Sobota. Egyházközség. Lélekszám 505. Filia: Bakta 60, Mezőtelkes 45. Összlélekszám 610. Lelkipásztor Varga Gyula. A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 1279.

Megjegyzés: Szlovákia egyik legjelentősebb városi gyülekezete. Sorvadása folyamatos.

RUNYA - RUMICE

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1596. Anyaegyházközség lélekszáma 344. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Lenkey Lajos (nemzetisége magyar). A község lélekszáma 505 (ebből magyar 467).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Runya - Rumice. Egyházközség. Lélekszáma 170. Lelkipásztor dr. Erdélyi Gejza. A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 174.

Megjegyzés: Az ötven év előtti színmagyar gyülekezet lélekszámának csökkenésével a községben a magyarság száma csökkent.

SKÁROŠ - SKERESOVO

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1530. Anyaegyházközség lélekszáma 176. Filia: Visnó 92, Alsófalu 172, Felsőfalu 96, Rás 228. Összlélekszám 764. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Tankó András (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Szkáros 384 (ebből magyar 270); Visnó 132 (ebből magyar 113); Alsófalu 311 (ebből magyar 201); Felsőfalu 234 (ebből magyar 138); Rás 246 (ebből magyar 208).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Skeresovo. Egyházközség. Lelkipásztor Tóth László.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Megegyeznek az előbbivel.

Az 1990. évi névtár adatai: Szkáros - Skerešovo. Lelkipásztor Tóth László. Lélekszám: Szkáros 70, Visnó 60, Alsófalu 60, Felsőfalu 40, Rás 100. Összlélekszám 330. A lélekszám csökkenése 1937-hez képest 434.

Megjegyzés: A magyar-szlovák falvakban a református magyarok száma mintegy 60%-kal csökkent, az egykori leányegyházak szórvánnyá váltak. A lelkigondozás nehézsége és a presbitériumok hiánya miatt sorvadó gyülekezetek.

SZUTOR - SUTOR

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1530. Anyaegyházközség lélekszáma 194. Filia: Bellény /Belin/ 81. Összlélekszám 275. Az istentisztelet nyelve magyar.

Lelkipásztor Szücs Árpád (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Szutor 342 (ebből magyar 211); Bellény 254 (ebből magyar 85).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Szutor - Sutor. Egyházközség. Lelkipásztor Miklós István (Rimajánosi). A gyülekezet lélekszáma: Szutor 20, Belény -. A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 255.

Megjegyzés: Elsorvadt egyházközség szórvánnyá vált.

TORNAIJA - ŠAFÁRIKOVO

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1596. Anyaegyházközség lélekszáma 900. Filia: Sajókirályi 178. Fiókegyház: Sajógömör 180. Összlélekszám 1258. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Kövér Árpád (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Tornaija 3469 (ebből magyar 1772); Sajókirályi /Králik/ 539 (ebből magyar 477); Sajógömör 1200 (ebből magyar ...).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Šafárikovo. Lelkipásztor Urbán Károly.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Šafárikovo. Lelkipásztor Fazekas Ágnes.

Az 1990. évi névtár adatai: Tornaija - Šafárikovo. Egyházközség. Lelkipásztor Fazekas Ágnes. A gyülekezet lélekszáma: Tornaija 500, Sajókirályi 100, Sajógömörről nincs adat. Összlélekszám 600. A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 658.

Megjegyzés: A lélekszám csökkenése ellenére ez az egyik legéletképesebb gyülekezet az egyházmegyében.

SIMONYI - ŠIMONOVCE

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1590. Anyaegyházközség lélekszáma 419. Filia: Darnya /Drša/ 271. Szórvány: Gesztete, Dobfenék 19. Összlélekszám 709. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Kovács Bertalan (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Simonyi 554 (ebből magyar 418); Darnya 399 (ebből magyar 353).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Önálló gyülekezetként nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Simonyi - Šimonovce. Egyházközség. Filia: Darnya - Drša. Lélekszám: Simonyi 120, Darnyáról nincs adat. A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 589.

SERKE - ŠIRKOVCE

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1590. Anyaegyházközség lélekszáma 625. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Zajdó László (nemzetisége magyar). A község lélekszáma 1107 (ebből magyar 857).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Širkovce. Lelkipásztor Pál Bertalan.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Širkovce. Lelkipásztor Erdélyi Judit.

Az 1990. évi névtár adatai: Serke - Širkovce. Egyházközség. Lelkipásztor Erdélyi Judit. A gyülekezet lélekszáma 400. A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 225.

Megjegyzés: A sorvadó gyülekezetek között kell számon tartanunk.

KÖVECSÉS - ŠTRKOVEC

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1858. Anyaegyházközség lélekszáma 207. Filia: Sajórecske /Riečka/ 174, Sajószentkirály /Kráľ/ 171. Összlélekszám 552. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Szakai Dezső (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Kövecses 299 (ebből magyar 266); Sajórecske 250 (ebből magyar 244); Sajószentkirály 594 (ebből magyar 562).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Kövecses - Štrkovec. Egyházközség. Fiú: Sajórecske - Riečka, Sajószentkirály -Kráľ'. Saját lelkipásztora nincs, helyettesíti Náprágy. Az egyházközség lélekszáma 110. A filiákról nincs adat (becsült lélekszám 100). A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 342.

Megjegyzés: A névtár egyházközségeként említi a filiákat. Presbitériuma nincs.

UZAPANYIT - UZOVSKÁ PANICA

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1630. Anyaegyházközséglélekszáma 457. Filia: Balogtamási /Tomášovce/ 221. Összlélekszám 678. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Szűk Gyula (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Uzapanyit 876 (ebből magyar 555); Balogtamási 313 (ebből magyar 274).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Uzapanyit - Uzovská Panica. Egyházközség. Filia: Balogtamási - Tomašovce. Saját lelkipásztora nincs, helyettesíti Bátka (Dobos Béla). Az egyházközség és a filia együttes becsült lélekszáma 310. A csökkenés az 1937-eshez képest 368.

Megjegyzés: Presbitérium egyik gyülekezetben sem működik.

ALSÓ FELŐBALOG - VEĽKY BLH

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1608. Anyaegyházközség lélekszáma 977. Szórvány Perjés és Pádár 100. Összlélekszám 1077. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Samu István (nemzetisége magyar). A község lélekszáma 1491 (ebből magyar 1162).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Alsó Felsőbalog - Veľky Blh. Egyházközség. Saját lelkipásztora nincs, helyettesíti Rimajános (Miklós István). A gyülekezet lélekszáma 250. A csökkenés az 1937-eshez képest 827.

Megjegyzés: Önálló gyülekezetként megállni képtelen, így vált szükségessé Rimajánosi

gondozása alá vonni. A névtár megtévesztően külön gyülekezetként tartja számon.

FELSŐVÁLY - VYŠNÉ VALICE

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1560. Anyaegyházközség lélekszáma 301. Társegyházközség: Alsóvály /Nižné Valice/ 120, Gömörmihályfalva /Gemerské Michalovce/ 112. Összlélekszám 533. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Székely Bertalan (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Felsővály 289 (ebből magyar 291); Alsóvály 278 (ebből magyar 232); Gömörmihályfalva 155 (ebből magyar 147).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Felsővály - Vyšné Valice. Egyházközség. Filia: Alsóvály - Nižné Valice, Gömörmihályfalva - Gemerské Michalovce. Saját lelkipásztora nincs, helyettesíti Rimajánosi. A gyülekezet becsült lélekszáma 203. A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 330.

Megjegyzés: Az egykori anyaegyház és társegyházközségei elsorvadtak. Presbitériummal egyik egyházközség sem rendelkezik.

ZEHERJE - ZACHAROVCE

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1683. Anyaegyházközség lélekszáma 275. Társegyházközség: Alsópokorág /Nižny Pokoradz/ 329. Szórvány: Felsőpokorág /Vyšné Pokoradz/ 10. Összlélekszám 614. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Iván József (nemzetisége magyar).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Zeherje - Zacharovce. Egyházközség. Lélekszám 80. Filia: Alsópokorág - Nižny Pokoradz. Lélekszám 110 (becsült adat). Saját lelkipásztora nincs, helyettesíti Rimaszombat. A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 424.

Megjegyzés: A két társgyülekezet lélekszámának csökkenése jelentős. Gondozásuk Rimaszombatból megoldhatatlan.

ZSIP - ŽIP

Az 1937. évi konvent névtára: Anyaegyházközség. Keletkezési éve 1610. Anyaegyházközség lélekszáma 224. Társegyház: Dulháza 88. Filia: Balogújfalu /Vieska na Bluhom/ 126. Szórvány: Baraca 20. Összlélekszám 458. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Varga Lajos (nemzetisége magyar). A községek lélekszáma: Zsip 278 (ebből magyar 251); Dulháza 192 (ebből magyar 155); Balogújfalu 155 (ebből magyar 133).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Zsip. Egyházközség. Filia: Balogújfalu - Vieska na Bluhom. Saját lelkésze nincs, helyettesíti Balogiványi. Becsült összlélekszám 210. A lélekszám csökkenése az 1937-eshez képest 248.

Megjegyzés: Az elsorvadó gyülekezetek önálló egyházközséként már nem életképesek. Gondozásuk egyre nehezebb.

ZÓLYOM - ZVOLEN

Az 1937. évi konvent névtára: Missziói egyházközség. Keletkezési éve 1908. Központi egyházközség lélekszáma 36. Társegyházközségek: Besztercebánya /Banská Bystrica/ 64, Selmecebánya /Banská Štiavnica/ 47, Ruttka /Vrútky/ 48, Zsolna /Žilina/ 57. Összlélekszám 252. Az istentisztelet nyelve magyar. Lelkipásztor Puskás István (nemzetisége magyar). A

városok lélekszáma: Zólyom 11.124 (ebből magyar 274); Besztercebánya 11.347 (ebből magyar 434); Selmecebánya 13.395 (ebből magyar 308); Ruttká 6711 (ebből magyar 25); Zsolna 17.451 (ebből magyar 250).

Az 1982. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1989. évi jegyzék adatai: Nem szerepel.

Az 1990. évi névtár adatai: Zólyom - Zvolen. Egyházközség. Filia: Besztercebánya - Banská Bystrica, Selmecbánya - Banská Štiavnica, Zsolna - Žilina. Lelkipásztora nincs. Becsült lélekszáma 15-20.

Megjegyzés: 1945 után missziói egyházközségként megszűnt. Lélekszámcsökkenése az 1937-eshez képest 230. Rimaszombat adminisztrálja.

A Besztercebányai Református Egyházmegye (régebben Gömöri Egyházmegye) aránylag kis létszámú gyülekezetekből tevődött össze, 31 anyaegyházközségből és a hozzájuk tartozó társegyházakból és fiákból. Az egyházmegye lélekszáma az 1937. évi 20.315-ről napjainkra 8028-ra, tehát 12.287 lélekkel csökkent.

SUMMARY

Zoltán Nagy: The congregations of the Calvinist Diocese of Besztercebánya (Banska Bystrica)

The statistics speak about the thirty-one congregations of the Calvinist Diocese of Besztercebánya (formerly of Gömör): from the catalogue of the convent of 1937, to the one of 1990. The statistics show, apart from the decrease in the number of souls (from 20,315 church members to 8,028), mother-churches ceasing to exist, or becoming rarer. It is to be noted, that the Calvinist congregations in most cases also meant a Hungarian majority in the affected towns and villages. Thus the dissolution of Calvinist communities was accompanied by previously Hungarian-dominated villages losing such characteristics.

... ÉS ÚJRAKEZDŐDÖTT AZ ÉLET A BUKARESTI MAGYAR ISKOLÁBAN

TAKÁCS PÁL*

1944 április 15-én a déli órákban nagy légítámadás zúdult Bukarestre. A lehulló bombákból kijutott a Sfîntii Voievozi utca 50. szám alatt lévő magyar iskolára is. Az egyik bomba az épület déli szárnyán végzett pusztításokat: megsemmisült az iskola díszterme, a kézimunkaterem és a magyar egyetemisták otthonának egyik hálóterme. Még szánalmasabb képet mutatott az épület nyugati szárnya, amely a támadás után romhalmazként meredt az égre: eltűnt három nagy osztályterem, a tanítói lakás, a leányotthon, az igazgatói iroda, portáslakás, s az igazgatói lakásból csak a kamra, a konyha és a hálósoba falai maradtak meg. Elpusztult az iskola bútorzata, a teljes zenei felszerelés: a harmónium és valamennyi zongora, a fizikai és a természetrajzi szertár, s teljesen megsemmisült a féltve őrzött, gazdag iskolai könyvtár. Az iskolaudvar öreg hárs és gesztenyefáit a szétrepülő törmelékek tarolták le... Röviddel a bombatámadás után megrendítő képet mutatott az a hely és környék, ahol már négy évtizede anyanyelven tanulhattak Bukarest magyar gyerekei.

Napokig tehetetlenül, fájó, sajnó szívvel botorkáltam az iskola romjai között. Nem tudtam mihez kezdjek! Teljesen egyedül voltam, a gyerekek és a szülők túlnyomó többsége a gyakori bombatámadások miatt már korábban elmenekült Bukarestből. Kezdeti kétségeimet legyőzve megerősödött bennem a gondolat, hogy mégis tennem kell valamit! Hozzákezdtem az igazgatói iroda körüli romhalmaz eltakarításához, ugyanis az igazgatói iroda asztalán maradtak a tanulók születési anyakönyvi kivonatai és a félig kitöltött anyakönyv. Bárcsak ezeket tudnám megtalálni és megmenteni - villant át a gondolat a fejemben. De ez nem lehetett egy személyre szóló feladat, hiszen több tonnányi törmelék temette be az egykori helyiségeket. De a véletlen szerencse mellém szegődött:

Takács Pál (1913–1985) Marosgombáson született népes paraszti családban. Tanítói oklevelet a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban szerzett. Egy ideig Kolozsborsán tanított, majd 1938-ban a bukaresti magyar tannyelvű református elemi iskolához hívták meg. A háború után aktívan részt vett a minisztériumban a magyar nyelvű oktatás újjászervezésében. A rövid ideig létező magyar tanügyi államtitkárság kabinetfőnöke volt. Magánúton a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen tanári oklevelet szerzett. Több mint harminchét évig dolgozott a bukaresti magyar iskolában, egy évtizednél tovább volt az iskola igazgatója. Tanügyi cikkeivel, a bukaresti magyarság múltjáról, történetéről szóló feljegyzéseivel akart emléket állítani azoknak, akik a román fővárosban is tovább ápolták saját nemzetiségi hagyományait, (e. s.) az utcán munkaszolgálatosok – nagyobb részt zsidók – végezték a romok eltakarítását, a megrongálódott szennyisatorna megjavítását. Megsajnálta, és önzetlenül felajánlotta segítségüket. Több napig tartott, amíg – ebédszüneteiket is kihasználva – kiásták az igazgatói irodát. Nagy volt az örömünk, amikor megtaláltuk a tanulók okmányait és az anyakönyvet. A légnyomás az asztalról egy szilárd tölgyfa asztal alá seprte le a fontos iratokat, s három keresztben álló gerenda "védte meg" az iskola Continental táskairógépét, amely még a hetvenes években is szolgálta az iskolát.

Most, amikor a hetvenes években az emlékeimet írom – most bánom igazán, hogy az irdatlan nehéz munka lázában az én egykori segítők, a munkaszolgálatosok nevét elfelejtettem feljegyezni, holott ők is részesei annak a heroikus munkának, amely a bukaresti magyar gyerekek érdekében, ekkoriban közel száz tanuló javára kezdődött el.

1928 óta működött az iskola falai között a Magyar Diákotthon, amely 70-80 Bukarestben tanuló magyar egyetemistának nyújtott biztos hajlékot. A diákotthon viszonylag épen maradt társalkodójában helyeztük el a megmaradt felszereléseket.

Augusztus 18-a után hozzákezdtem az iskolai tanév előkészítéséhez. Kövér Gyula

főgondnok és Áts József aligondnok segédletével megkezdjük a megmaradt épületrészben a javításokat, az átalakításokat az új tantermek kialakítása céljából. A romok alól kiszedett padalkatrészekből padokat tákolunk össze, s magam elindultam, hogy felkutassam az iskola volt tanulóit. A Köznevelési Minisztérium a fővárosi iskolák megnyitását október elsejére halasztotta.

Augusztus 23-án estére végeztem a tanulóim felkutatásával. Egy ideje a városban fojtott volt a légkör, vihar előtti csend uralkodott. Aznap este a keleti pályaudvar, a Gara Obor irányából a város központja felé mentem villamoson. Mindenkinek feltűnt, hogy teljes felszereltséggel ellátott katonaosztatok menetelnek a pályaudvar irányába. Az utasok közül többen hangos szóval sajnálkoztak: "Szegények, ezeket viszik a halálba!" Hasonló kép fogadott a Calea Rahovei környékén és a Giurgiu felé vezető utakon. Éreztük, hogy van valami készülöben, de nem tudtuk, hogy mi? Este hallgattam a rádiót. A műsor közben a bemondó jelezte, hogy rendkívüli közleményt olvasnak be. Majd megszólalt egy emelkedett hang az éter hullámain: *"Románia kilépett a háborúból és a szövetséges hatalmak oldalán megindítja a harcot a németek ellen!"*

Felugrottam, kiszaladtam, hogy valakinek elmondhassam a rendkívüli hírt. Mások is ugyanígy cselekedtek. Az utcák végtében-hosszában benépesedtek. /.../

A tanulók nagy része még nem tért vissza, mindössze tizenöt tanuló sikerült összeírnom. Az első Sănătescu kormányban a köznevelési tárca az úgynevezett történelmi pártok kezében volt, és nem sok jelét mutatták a változásnak. Szeptember 20-án felmentem a minisztériumba és engedélyt kértem az iskola átköltöztetésére, megnyitására a megmaradt épületrészben. A magánoktatás akkori vezérigazgatója, August Caliani így tagadta meg kérésemet: *"Bukarestben nem lesz többé magyar iskola. A romániai magyar iskolák sorsáról máskülönben legközelebb a minisztertanács fog dönteni!"*

Megdöbbsenem, megsemmisültem és zavarodottan vettem tudomásul a súlyos határozatot, annál is inkább, mert ez az elutasító kijelentés akkor hangzott el, amikor a kommunista párt előszóban és a pártsajtóban határozottan leszögezte az állampolgárok egyenjogúságát és síkra szállt az anyanyelv szabad használata mellett, az anyanyelvű oktatás jogáért. Kábultan bolyongtam a minisztérium folyosóján, és kijövet szembetalálkoztam Bedeleanu Diomed minisztériumi vezérfelügyelővel, akinek nagy kétségbeesésemben őszintén elpanaszoltam a történeteket. "Menj haza és végezd továbbra is becsülettel munkádat, nyisd meg az iskolát, mert nemsokára itt is lesz nagytakarítás!" Nagyon jól esett biztatása, bátorítása. Követtem a tanácsát.

A rendkívüli helyzetre való tekintettel az iskolaszék első gyűlését csak október 11-én tarthatta meg. /.../ Azzal számoltunk, hogy a tanulók létszáma nem fogja meghaladni a 35-40-et, ezért elegendőnek véltünk egy tantermet, amely félig elkészült már. Gondoskodni kellett a tanterem hiányzó ablakainak a pótlásáról. Az iskolaszék segítette a tetőzet megjavításában, és további erőfeszítéseket tett a hiányok pótlására.

Október 16-án 22 beiratkozott tanulóval bizakodó légkörben megnyitottuk a bukaresti hétosztályos református elemi iskolát. A tanulók egyszerű, dolgozó és munkáscsaládokból jöttek, vállalták az akkori, háború utáni közlekedési nehézségeket. A nyugalmasabb napok beálltával rendre-rendre szállingóztak haza a tanulók és év végéig létszámuk már 46-ra emelkedett. De az október 16-i nyitáskor a következő volt a helyzet: az első osztályba 1, a másodikba 3, a harmadikba 5, negyedikbe 4, az ötödikbe 5, hatodikba 2, a hetedikbe is 2 tanuló iratkozott be. Engedéllyel ugyan nem rendelkezünk, de vállaltuk a kockázatot és beindítottuk az iskolát. Bukarest-szerre nagy volt a tanerőhiány, nálunk is. A tanítást egyes-egyedül kezdtem. A tanulók kezébe nem tudtunk tankönyvet adni, mert ekkor még nem volt, s ahogy előre haladtunk a romok eltakarításával, nagy-nagy örömet jelentett egy-egy régi tankönyv előkerülése!

A háború károsan hatott a tanulóink egészségi állapotára. Dr. András István, az iskola

önkéntes orvosa díjtalanul vállalta a gyerekek orvosi kezelését, felügyeletét. A barátaitól, ismerőseitől szerzett orvosságait ingyen adta. Naponként vizsgálta lelkiismeretesen a gyerekeket.

Az iskola udvarán rengeteg rom és törmelék hevert. Játsszóterünk még nem volt, ezért felhívást intéztem a szülőkhöz, iskolabarátokhoz; november 21-re önkéntes munkára hívtam őket. *"Mutassuk meg, hogy nemcsak anyagilag támogatjuk azt az iskolát, ahol olyan sok bukaresti magyar gyerek tanulta meg az édes anyanyelvet, hanem a háború okozta szomorú nyomokat két kezünkkel fogjuk eltüntetni"* – szölte a felhívásunk. A felhívásunknak fogantaja lett. Szülők, gyerekek, iskolabarátok egy napon át dolgoztak a romeltakarításnál. Voltak, akik napszámot fizettek, de volt olyan is, aki lovával, szekerekkel vett részt a közös munkában. A résztvevők önkéntes tábora végülis nem egy napra verbuválódott. A nagyobb tanulókat annyira fellelkesítette az eredményesen végzett munka, hogy a rákövetkező napokban minden felszólítás nélkül szünetekben, játék helyet dolgoztak, s őket látva jöttek a szülők is,

Október első napjaiban fegyveres őriséget kapott az iskola. Az akkori hatóságok épületünkben jelölték ki a kényszerlakhelyet Bethlen Bálintnak, az erdélyi református egyházkerület világi főgondnokának, Jakabfi Elemér író, volt szenátornak, Szabó Béninek, volt szenátornak és Müller Jenő ügyvédnek. Iskolánk így sok illetéktelen zaklatástól szabadult meg, s védelmet jelentett azokkal szemben, akik megpróbálták a maguk céljára a faanyagot és egyéb használható eszközt a romok közül elemelni. Az iskola őrizete addig tartott, míg az új Groza-kormány májusban döntött a nevezettek szabadon bocsájtásáról.

Az iskola életében további fordulatot jelentett a demokratikus erők érdeklődésének fokozódása munkánk iránt. Iskolánkba látogatott Czíkó Lőrinc, a bukaresti MADOSZ elnöke, aki támogatását ígérte, a kapcsolat tovább mélyült a Magyar Népi Szövetség megalakulásával. Őszinte és szoros együttműködés alakult ki köztünk. Akkoriban gyakoriakká váltak a felvonulások, tüntetések. Ezeknek az eseményeknek iskolánk tanulói is szemtanúi vagy részesei voltak. Sok ilyen megmozdulásban vettem részt a Magyar Népi Szövetség keretében. De közben tanítani is kellett, s eleinte egyedül tanítottam hét osztályban minden tantárgyat. A hideg téli hónapokban deszkatörmelékkel fűtöttünk, fát nem állt módunkban beszerezni. Az ablaküvegeket csak rendre tudtuk pótolni. Sokszor dideregtünk, ilyenkor a markunkba fűjtünk vagy óra közben tornagyakorlatokat végeztünk, majd folytattuk a tanulást.

Az élelmiszerek beszerzése egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. Tanulóink sápadt arcán nyomot hagyott a megfelelő táplálkozás hiánya. A legtöbben csak egy-egy darab száraz kenyérral vagy anélkül jöttek iskolába. Segíteni kellett a szomorú állapoton. A tehetősebb szülők és iskolabarátok önkéntes anyagi támogatásával megszerveztük az ingyenes tejesztást. A tíz órás szünetben minden gyermek kapott egy-egy szelet kenyeret és egy pohár tejet is. Nagy volt a gyerekek öröme, amikor a kiosztott kenyérre később sikerült lekvárt is tenni. Majd kenyérhiány miatt kénytelenek voltunk keményre főzött puliszkára tenni az ízet. A vakációig 525 lekváros kenyeret és 120 szelet ízes puliszkát osztottunk szét.

A villamostársaság hallani sem akart a kedvezményes iskolabérletek kibocsájtásáról; a Magyar Népi Szövetség erélyes fellépésére volt szükség, hogy e gondot megoldjuk. Több anyagilag rászoruló tanulónak az iskola vásárolta meg a bérletet.

Különös örömben volt része tanulóinknak az első Mikulás ünnepen: Káldor Imre, iskolaszéki tag, pártfogónk cukorkacsomagokkal lepte meg a tanulókat. A karácsonyi ünnepélyen 15 szegény gyerek részesült ruhasegélyben. 190 élelmiszercsomagot osztottunk ki 340.000 lej értékben. A téli szünidőt – mint a többi bukaresti iskolában – nekünk is meg kellett hosszabbítani tüzelőhiány miatt. Január végéig sikerült román óraadó tanárt találni Viorica Lupescu személyében, aki türelemmel és szeretettel fogott hozzá gyermekeink román nyelvi oktatásához. Az anyák napi és az évzáró ünnepélyre sok más önként vállalt teendője mellett magyar táncokat is betanított nagyobb növendékeinek.

A kényszerszünet alatt sikerült újabb barátokat szerezni a nagy gondokkal küszködő

iskolánknak. Áldozatkész hozzájárulások sokat lendítettek iskolánk helyzetén. Álljon itt néhányan a neve örök emlékezetül: Vajda István havi 3000 lej fizetését vállalta. Káldor Imre 2000-t, Kövér Márton 2000-et, Kövér Gyula 1000-et, Dénes Bálint 1000-et, Kövecsi Pál, Nagy Károly, Kömös István és jómagam 500-500-at, Fodor János, Konnáth András, Áts József pedig különböző összegeket. A pártoló szülők névsora ennél is nagyobb. A megteremtett biztos anyagi alap lehetővé tette, hogy februárban, amikor folytattuk a tanítást, ingyen ebédet adhattunk 15-20 szegény diáknak és 5 egyetemista hallgatónak. A szülők természetbeni adományaikkal is hozzájárultak élelmezési gondjaink enyhítéséhez. Minden napra sikerült előteremteni a kétfogásos, ízletes ételt. [...] A tanítás befejezéséig, a négy és fél hónap alatt közel 2000 tányér ételt osztottunk ki ingyen.

Az 1944 november 6-án kelt törvényrendelet alapján a Nemzetiségi Minisztérium élére a közismerten demokratikus gondolkozású Gh. Vlădescu Răcoasa egyetemi tanárt nevezték ki. Az ő irányításával dolgozták ki az 1945. február 7-én megjelentetett Nemzetiségi Statútumot, amely hiányai ellenére is nagy reményekkel töltött el. A Statútum 18. paragrafusa nagy megelégedést jelentett, hiszen kimondta: *"A Román Állam biztosítja az anyanyelvű oktatást állami elemi, középfokú és felsőfokú iskolák útján mindazoknak az együtt élő nemzetiségeknek, amelyek megfelelő számú tanulóval rendelkeznek."* A törvény rendezte a felekezeti iskolák ügyét is: *"A román felekezeti iskolákra vonatkozó rendelkezéseket a nemzetiségek felekezeti iskoláira is alkalmazni kell"* – mondja ki a 19. paragrafus, s megnyugtató volt a 22 cikkely is *"A nemzetiségek felekezeti iskolái ugyanolyan államsegélyben részesülnek, mint a román felekezeti iskolák."*

Ezek a történelmi fontosságú intézkedések – akkoriban úgy tűnt – végérvényesen orvosoltak évtizedes igazságtalanságokat, mert hiszen anyagi támogatásra nagyon rászorultak a magyar tannyelvű felekezeti iskolák is. A háború következtében az iskolákat fenntartó egyházközségek leszegényedtek és nagyon súlyos anyagi helyzetbe kerültek. Csak nagy nehézségek árán és nagy késéssel tudták az egyházak a tanszemélyzet illetményét biztosítani. A kedvező lépések a mi kicsiny iskolánkban is éreztették hatásukat.

Igazi fordulatot iskolánk életében a Groza-kormány megalakulása hozott. A miniszterelnök nagy elfoglaltsága mellett is talált időt arra, hogy több alkalommal is segítő kezet nyújtson. Jelentős pénzüsszeget utaltatott ki épületünk rendbehozatalára. Később pedig személyesen írta alá azt a rendeletet, amellyel iskolánk használatába került Gheorghe Alixianu háborús bűnösnek közeli, egyemeletes villája. Ebben az épületben helyeztük el később az internátusunkat azoknak a tanulóknak a számára, akik nagy távolságra laktak. A tantestület és a szülők, gyerekek óhaja valósult meg az internátus megteremtésével.

A Magyar Népi Szövetség helyi tagozatának támogatásával két holdnyi paragon heverő terület is a kezelésünkbe került, e földterületet április 18-án közös munkával sikerült különféle, a közétkeztetést szolgáló zöldségekkel beültetnünk. Erről az eseményről írtam lelkesen a brassói Népi Egység című lapban – emígy: *"Ez a munka testet éltető és lelket nemesítő volt, mert akik ebben részt vettek, megértették a földművelő nehéz sorsát, aki hajnal pirkadásától az esti homály beálltáig hasogatja a földet és nehéz munkája nyomán születik meg a legszebb és legcsodálatosabb költemény: a mindennapi kenyér."*

Emlékeztetéseket voltak a helyi MNSZ-szel tartott közös ünnepélyeink, rendezvényeink. Így teremtettük meg a szegény magyar gyerekek nyaraltatási alapját. Több ízben rendeztem mesejátékokat a tanulókkal, a gyerekek lelkesen tanulták a magyar népdalokat, és a Bukarestben dolgozó csíkszenttamási, csíkszentdomokosi és muzsnai székely lányok és legények népi táncokat mutattak be.

Felejthetetlen marad számomra a Grădina Icoanei parkban 1945. július 22-én megtartott Petőfi emlékünnepe, amelyet az MNSZ bukaresti tagozata kimondottan Groza miniszterelnök utasítására tartott a nagy költő halálának 96. évfordulója alkalmából. Rengeteg ember gyűlt össze, románok, magyarok és más nemzetiségűek. A zászlókkal feldíszített

elnöki emelvényen neves közéleti személyiségek foglaltak helyet: a nemzetiségi miniszter, N. D. Cocea író, Szemlér Ferenc, Czikó Nándor az MNSZ bukaresti tagozatának elnöke és a Tudor Vladimirescu hadosztály egy magas rangú tisztje. Igen nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy az ünnepség szónoka lehettem. Többek között ezeket mondtam: *"Nekünk, bukaresti magyaroknak nagy ünnep a mai nap, mert ez az első alkalom, amikor hazánk fővárosában Petőfi Sándor halálának évfordulójáról ilyen szépen, csodásan és felemelő módon megemlékezhetünk. Hódolunk a nagy költő eszméi előtt, felejthetetlen hálánk jeléül ünnepet tartunk. [...] Mi Petőfi szellemétől áthatva dolgozni akarunk, hogy ennek a hazának minden fiával együtt felépíthessük a boldog, demokratikus Romániát, ahol mindnyájunknak egyformán lesznek jogaink és kötelességeink, mert Petőfi szerint haza csak ott van, ahol jog is van! Mi szeretnénk, ha Románia édesanyánk lenne, szeressen és melengessen minket is, ahogy ennek a hazának többi fiait. [...] A Magyar Népi Szövetség szilárdan és rendületlenül kitart a dr. Petru Groza demokratikus kormánya mellett, mert ezt az ünnepséget is neki köszönhetjük. Hálások lehetünk, hogy ezen a felemelő ünnepélyen hódolhatunk Petőfi szellemének és édes anyanyelvünkön szólhatok hozzátok erről a helyről! A kormány fennen hirdeti, és minden körülmények között meg is akarja valósítani, hogy a román és magyar nép ne mint ellenség álljon egymással szemben, hanem mint testvér. Így kéz a kézben, váll a vállhoz, dolgozzunk egy szebb világ felépítésén! {...} Magyar Testvérek! Irtsunk ki minden gyűlöletet lelkünkéből. Vessük ki szívünkéből a sovinizmus sátáni gondolatát. Magatartásunkkal, lojalitásunkkal bizonyítsuk be a román testvéreinknek, hogy mi őszintén a békességet akarjuk, minden hátsó gondolattól mentesen. Vessünk gyászleplet a múltra, harcoljunk és dolgozzunk együtt a népek szabadságáért!"*

Sokak szívében felejthetetlenül él az első szabad Petőfi ünnepély emléke! De emlékezetes marad a fehéregyházi emlékműnél tartott ünnepség is.

A Magyar Népi Szövetség bukaresti szervezetében az ünnepség előkészületeit már hónapokkal korábban elkezdtük. A legjobb dalosokból dalárdát alakítottam, szinte minden este próbáltunk a Zalomit utcai helyiségben, a később Petőfi Sándorról elnevezett kultúrotthonban. Munkás és forradalmi dalokat tanultunk, de nem hiányoztak a magyar népdalok sem. Különvonattal utaztunk Bukarestből Segesvárra, vonatunk a magyar daltól volt hangos. Ekkor már a lelkes társaság összeforrott csapat volt. Hónapokkal korábban akkor jöttek közénk, amikor felhívásomat olvasták a magyar újságban. Akkoriban így hívtam magunk közé őket: "... Az intézőbizottság megbízásából átvettem a bukaresti MNSZ énekkarának szervezését és vezetését. Ezért felkérem azon dalostestvéreimet, akik 1940 előtt tagjai voltak a bukaresti Magyar Dalkörnek, hogy jelentkezzenek a bukaresti szervezet irodájában /Zalomit utca 6-8.sz./, és iratkozzanak be az MNSZ énekkarába. Szívesen és örömmel várjuk mindazon bukaresti magyar testvéreinket, akik szeretnek dalolni és akik szívében lángol az erős elhatározás, hogy éneklésükkel is elősegítsék az együtt lakó népek megbékélését, egy szebb és boldogabb élet megteremtését. Az énekpróbákat kedden és pénteken fél 8 órakor tartjuk. Takács Pál iskolaigazgató, karvezető."

Ugyanez év tavaszán alakult meg a Román–Magyar Baráti Társaság a Nemzetiségi Minisztérium irányítása alatt. A társaság kezdeményezéseiben kezdettől fogva részt vettem, a tagság száma is gyorsan gyarapodott, s a nyár folyamán már nagy tömegeket tudott mozgósítani az Ifjúsági Parkban tartott barátsági ünnepségre, amelyre nagyszámú küldöttség érkezett Magyarországról is. A társaság felkérésére hónapokon keresztül magyar nyelvtanfolyamot tartottam román demokrata diákok számára, akik megakarták ismerni a magyar nyelvet. A Groza-kormány megalakulása után a bukaresti rádióban bevezették a magyar nyelvű adást. Nagy megtiszteltetés volt számunkra, hogy a legelső műsorokban három alkalommal is a mi iskoláink tanulói előadásában sugározták a magyar népdalokat. "Pillanatnyilag fel sem tudjuk mérni ennek jelentőségét, annyit azonban mégis leszögezhetünk, hogy mindnyájunkat határtalan örömmel töltött el, amikor gyermekeink

hangját a román rádió az éterbe sugározta. Illesse köszönet mindazokat, akik ezt nekünk lehetővé tették ..." – mondtam az évvárón elhangzott jelentésemben.

Az 1944/45-ös tanévet június 18-án zártuk az abszolváló vizsgával. A kiküldött miniszteri képviselő jelenlétében kiemelkedő eredménnyel vizsgázott Kovács Éva, Szócs Vilmos, Lenkei Ibolya, Nyerges Szilvia, Tóth József tanulók, akik a bombázások miatt csak most fejezhették be tanulmányaikat. Az iskola negyvenhatra emelkedett létszámából sikeresen végezte be a tanévet 41 tanuló. A szép számú közönség előtt tartott évváró egy küzdelmes szakaszt zárt le. Az iskolát még romok övezték, de a szívekben megacélozódott a hit: van jövője a bukaresti magyar iskolának!

1945 nyarán az MNSZ közvetlen támogatásával széles körű iskolatoborzó folyt a sajtó közvetlen támogatása mellett – amelynek következtében az elemi osztályokban /I-IV./ kétszeresre növekedett a beiratkozott tanulók létszáma, s a gimnázium első osztályának számító V. osztályba is 12 fiú és 15 lány iratkozott be. A beiratkozott tanulók 63 százaléka más iskolából jött hozzánk. Többszöri felhívásaink kedvező visszhangra találtak a lakosság körében. Sok-sok ajándék, adomány érkezett a bukaresti református iskola számára. A két működő osztályterem mellett a megnövekedett tanulólétszám miatt újabbakra volt szükség, s az új tanévben az alsó cikluson egy harmadik tanító beállítására volt igény: a nagyenyedi kollégium segített meg bennünket, hozzánk küldte Bőjte Jolán gazdag tapasztalatokkal, példás hivatástudattal rendelkező tanítónőt, aki segített az elemi osztályok talpraállításában. Sokkal nehezebb volt megoldani a gimnáziumi részleg tanszemélyzetének a toborzását. Ekkoriban még nem rendezték a tanerők fizetését, és hiányzott Bukarestből a szakképesített magyar tanszemélyzet. Ezért csak olyan személyek segítségéhez folyamodtunk, akiknek más forrásokra alapozott megélhetése biztosítva volt, és így díjtalanul vállalni tudták a tanítást. Fáradozásainkat siker koronázta, így jött körünkbe Nagy Csaba mérnök, Máyer Edit szépművészeti főiskolai hallgató /sz. Belényesen 1910/, Tihanyi Erzsébet okleveles tanárnő /sz. Kolozsváron, 1902/, Rapp Károly evangélikus lelkész /sz. Nagyenyeden, 1915/, Hamar Béla református lelkész /sz. Sepsiszentgyörgy, 1913/, dr. András István orvos /sz. Nagyvárad, 1906/, és mint említettem, nálunk dolgozott már Viorica Lupescu földrajz szakos bukaresti tanárnő /sz. Rînnicul Sărat, 1910/ és jómagam – tanítói és igazgatói minőségben –, akik az 1946-os esztendő első félévében jutottunk hozzá először fizetésünkhöz.

Nagy elégtétel volt számunkra, hogy a későbbi évek során valahányszor találkoztunk egykori tanítványainkkal, hálával és szeretettel emlékeztek "önkéntes" tanáraikra, akik a háború utáni nehéz időkben ellenszolgáltatás nélkül vállalták a bukaresti magyar diákok oktatását és nevelését. Ez a ragaszkodás adott erőt számunkra a későbbi években is, amikor már a megkezdett, az újakezdett munka megszilárdítása volt a tét.

SUMMARY

Pál Takács: ...and life in the Hungarian school in Bucarest started again

During an air raid in April, 1944, severe damages were suffered by the Hungarian school in Bucarest. Part of the building that included an elementary and a secondary school, and dormitories for the university suffered badly. Apart from its furnishings, the institution lost its library and its supplies; functioning conditions for the forty-year old institution were seemingly gone. Thanks to the devoted efforts of teachers, parents, students and the Hungarians of the labor service, teaching could be restarted in October. This quick recovery was due to the teachers still alive, the Hungarian community in Bucarest and the voluntary helpers who came to teach from farther areas.

MAGYAR KÖNYVGYŰJTEMÉNYEK SVÁJCI KÖNYVTÁRAKBAN

CSERNYIK GYÖRGY

A Magyarország és Svájc közötti szellemi és kulturális kapcsolatok a humanizmus és a reformáció korából származnak. A 15. század végén már több magyar hallgatója volt az 1460-ban alapított bázeli egyetemnek, mely abban az időben a humanizmus egyik központjának számított. A reformáció korában főleg protestáns prédikátorok és teológusok keresték fel a svájci egyetemet, hogy a híres reformátorokat – Zwingli, Calvin, Bullinger és mások – személyesen megismerhessék. A Svájcban tartózkodó prédikátorok és teológusok tudományos írásaikat is itt hozták nyilvánosságra, melyek részben nyomtatásban is megjelentek – elsősorban Bazelben, Genfben és Zürichben. A jól megalapozott szellemi kapcsolatok a következő évszázadokban is fennmaradtak, sőt az idők folyamán újabb tudományágakra is kiterjedtek. Az 1855-ben alapított zürichi műegyetemnek (Polytechnikum, majd Eidgenössische Technische Hochschule; ETH) már az első években körülbelül hetven magyar hallgatója volt. Ők alapították 1864-ben a még ma is működő Zürichi Magyar Egyesületet. A svájci könyvtárakban így gazdag könyvgyűjteményeket találhatunk magyar szerzők műveiből, valamint egyéb, Magyarországgal foglalkozó publikációkból. Az alábbiakban olyan könyvgyűjteményeket szeretnénk bemutatni, melyek az átlagosnál több magyar vonatkozású anyagokat tartalmaznak.

A svájci Magyar Könyvtár történetéhez két fontos tényező ismerete szükséges: egyrészt az alapító, Dr. Carl Irlet református lelkész személye, másrészt az általa alapított Svájci–Magyar Társaság tevékenysége. Carl Adolf Irlet (1879–1953) református lelkész azon magyarbarát svájciak közé tartozott, akik már évtizedekkel ezelőtt elkötelezték magukat a svájci–magyar kapcsolatok fenntartására és ápolására. Személyét és munkásságát ma talán a feledés homálya fedi, annak ellenére, hogy az utóbbi években több magyarbarát svájci személyről történt megemlékezés (Carl Lutz, Friedrich Born és mások), akik elsősorban a második világháború végén életmentő tevékenységükkel szereztek maguknak megérdemelt elismerést. Az ő nevéhez fűződik az 1920-ban létrehozott Schweizerische Hilfsaktion für ungarische Kinder (Svájci segélyakció magyar gyermekekért). Ezen segélyakció keretében, az első világháború után több mint 15.000 magyar gyermeket részesítettek rövidebb-hosszabb ideig svájci üdültetésben. A segélyakció 1920 májusa és 1928 szeptembere között bonyolódott le, szervezése, vezetése, az adományok gyűjtése és elosztása mind Carl Irlet fáradhatatlan működésének köszönhető. A második világháború után mint a Svájci Vöröskereszt küldöttje tevékenykedett Magyarországon.

Carl Irletnek a magyarság iránt érzett rokonszenve nemcsak a gyermeküdültetési akcióban merült ki, az évek folyamán a svájci–magyar kapcsolatok ápolására és fejlesztésére általában is kiterjedt. A második világháború kitöréséig minden évben ellátogatott Magyarországra, ahol a magyar kulturális és társadalmi élettel is megismerkedett. Személyes ismeretségei közül kiemelkedik barátsága Ravasz László református püspökkel, akit több alkalommal is vendégül látott a Bieli-tó partján álló otthonában. A Magyarországhoz fűződő kölcsönös barátság és tisztelet, különösképpen a magyar gyermekekért indított segélyakció elismeréseként, a debreceni egyetem teológiai fakultása 1940-ben tiszteletbeli doktorrá avatta. 1953-ban bekövetkezett hirtelen halála után temetésén hozzátartozóin és barátain kívül magyar tisztelői képviselőiben csak az emigrációsok, dr. Alföldi András professzor, a bázeli egyetem tanára, dr. Hász István volt tábori püspök és dr. Kupa László genfi református lelkész búcsúztatták.

A Carl Irlet által elindított "magyar gyermekekért segélyakció" lebonyolítása után, a megalapozott és elmélyített svájci–magyar kapcsolatok ápolására Carl Irlet 1930 május 1-jén

"Schweizerische–Ungarischen Gesellschaft" (Svájci–Magyar Társaság) néven egyesületet alapított. Az alakuló közgyűlésre 1930. december 8-án került sor Bernben. Az alapszabályok 2. pontja értelmében a Társaság célja: *"Die Gesellschaft verfolgt den Zweck, die mannigfachen Beziehungen und Verbindungen, die die Schweizerische Hilfsaktion für ungarische Kinder zwischen Ungarn und der Schweiz geschaffen hat, weiter zu pflegen und auszubauen, die beiden Völker einander in ihrem kulturellen Leben durch Veranstaltung von Vorträgen, Konzerten, Gesellschaftsreisen nach Ungarn und in die Schweiz u. dgl. einander näher zu bringen, den Bürgern der beiden Länder in ihren wirtschaftlichen und persönlichen Beziehungen, zum Beispiel durch Auskunftserteilung jeder Art, zu dienen und gelegentlich auch fernerhin Ferienkindertransport durchzuführen."* (... a segélyakció során Svájc és Magyarország között kialakult kapcsolatokat ápolni és továbbfejleszteni, a két nép kulturális életét egymáshoz közelebb hozni, mindkét ország polgárainak személyes vagy gazdasági kapcsolatainak kiépítését szolgálni és gyermeknyaraltatási akciókat a jövőben is elősegíteni igyekezik ...)

Az évek során a Társaság kezdeményezésére és támogatásával több értékes és a svájci–magyar kapcsolatok elmélyítését szolgáló eseményre került sor. Így többek között Ravasz László püspök már említett svájci látogatására és előadókörútjára, magyarországi és erdélyi népművészeti kiállításokra Bernben, Bázelen és Zürichben; gróf Apponyi Albert, Magyarország népszövetségi képviselőjének emlékére emléktáblát helyeztek el a genfi "La Résidence" szálló épületén (1939. február 10.) ; kezdeményezése a magyar művészet és kultúra megismertetésére több svájci újság és folyóirat bevonásával. A Társaság eredményes munkáját bizonyítja, hogy több svájci városban helyi szervezetek is alakultak: Bázelen, Genfben, Neuchâtelben és Zürich városban és kantonban. A kelet-svájci helyi szervezet megalakulásakor, 1945 decemberében a Társaság kerekén 400 tagot számlált.

A Svájci–Magyar Társaság működésének jelentős eseménye volt, amikor 1939. május 15-én, a budapesti svájci nagykövetség épületében Magyar–Svájci Társaság néven testvérszervezet alakult. A Pester Lloyd című lap híradásából megtudjuk, hogy a megalakult Társaság a kulturális és baráti kapcsolatokat kívánja ápolni Svájc és Magyarország között. Az alakuló ülésen részt vettek: Habsburg Albrecht főherceg, dr. Maximilian Jaeger budapesti svájci nagykövet, dr. Carl Irlet a Svájci–Magyar Társaság elnöke, Franz Kienast budapesti svájci főkonzul, Ravasz László református és Hász István katolikus püspök, Ugron Gábor, Práznovszky Iván, Baranyay Zoltán és Ember Sándor országgyűlési képviselők. Az alapítók Albrecht főherceget választották a Magyar–Svájci Társaság elnöki tisztségére.

Az egy évvel később megtartott alakuló közgyűlésről a Külügyi Szemlében (1940. július) olvashatjuk a következőket: *"Május 29-én tartotta a Magyar-Svájci Társaság alakuló közgyűlését a Nemzeti Múzeum dísztermében. A termet zsúfolásig megtöltötte a közönség melynek soraiban voltak Gabriella főhercegnő és Albrecht főherceg felesége is. Hómon Bálint kultuszminiszter képviselőjében dr. Szily Kálmán államtitkár jelent meg míg a külügyminisztériumot dr. Ullein-Reviczky Antal követségi tanácsos, a külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője képviselte. Ravasz László püspök elnökölt az alakuló közgyűlésen és köszönetet mondott mindazoknak, akik a társaság megalakulásában közreműködtek. Utána dr. Jäger Maximilian budapesti svájci követ felolvasta a svájci államelnök üdvözlő táviratát és a maga részéről is jókívánságait tolmácsolta a társaság működéséhez. Dr. Irlet Károly, a Svájcban alakult Svájci–Magyar Társaság elnöke nagyhatású beszédben mutatott rá a Svájc és Magyarország között fennálló baráti kapcsolatokra s a sok mindenben hasonló svájci–magyar sorsközösségre."*

Ugyancsak a Külügyi Szemlé-ben olvashatunk a Svájci–Magyar Társaság működéséről is: *"A dr. Irlet Károly elnöklete alatt működő Svájci–Magyar Társaság 1940/41.évi működéséről képekkel díszített beszámoló jelentést adott ki, melyben a Társaság tisztikarát, címeit, tevékenységi mozzanatait találja az érdeklődő. Jelentésen kívül egyszerre három más*

kiadvánnyal is jelentkezik a Társaság. Pazar kiállítású, német nyelvű bevezetővel és összekötőszöveggel ellátott képeskönyvet adott ki *"Zeitgenössische Ungarische Kunst"* címmel a modern magyar képzőművészetről. *"Leben und Wirken von Johann Heinrich Fäsi aus Zürich in Ungarn 1801–1807"* címmel a debreceni Nyári Egyetem titkárának, dr. Lengyel Imrének, a svájci származású balmazújvárosi lelkésznek tevékenységét ábrázoló munkát, valamint a Társaság magyar titkárának Lippai Imrének tollából egy füzetet a mai magyar zenéről. *"Von der ungarischen Zymbal- und Schalmeyenmusik zu Bartók und Kodály"* címmel. "(Külügyi Szemle, 1943. január.)

A Svájci–Magyar Társaság még a második világháború utolsó hónapjaiban is igyekezett segélyakciók keretében gyermekeket a már lassan hadszíntérre váló Budapestről Svájcba menekíteni. Negyvenhét gyermek indult el Budapestről 1944 december 12-én, és szerencsésen meg is érkezett a svájci határra december 18-án.) A Társaság háború utáni tevékenysége továbbra is segélyakciók lebonyolítására, de már az ausztriai és németországi menekülttáborokban tartózkodó magyar menekültek megsegítésére is összpontosult. E segítség elsősorban az egzisztenciális körülmények megjavítására, egyetemi ösztöndíjak megszerzésére, magyar iskolák fenntartására irányultak.

A Svájci–Magyar Társaság működésének talán legjelentősebb, a mai napig is fennálló eredménye a svájci Magyar Könyvtár létrehozása volt. Carl Irlet Magyarország iránti érdeklődése – mint már említettük – a magyar szellemi és kulturális életre is kiterjedt. Ennek következtében kezdte el a Magyarországgal kapcsolatos könyvek és más publikációk gyűjtését. Ez a könyvgyűjtemény alapozta meg a Magyar Könyvtárat. A magyar vonatkozású publikációk gyűjtése még 1935-ben kezdődött, majd 1942-től intenzívebb és rendszeresebb lett. A megnövekedett könyvállomány kívánatossá tette, hogy nemcsak a Társaság tagjai, hanem a szélesebb nyilvánosság részére is hozzáférhető legyen.

A Magyar Könyvtár 1945/46-ban a Schweizerische Landesbibliothek épületében (Svájci Nemzeti Könyvtár) nyert elhelyezést, sőt a Landesbibliothek állományában fellelhető magyar vonatkozású publikációk is a Magyar Könyvtár részlegébe kerültek, ahol napjainkban is az "UB" (Ungarische Bibliothek) jelzet alatt találhatók. A Schweizerische Landesbibliothek és a Svájci–Magyar Társaság között megkötött szerződés értelmében azonban a Magyar Könyvtár a Társaság tulajdona maradt. A Landesbibliothek nemcsak helységet, de egyéb könyvtári szolgáltatásokat is rendelkezésre bocsátott. Így lehetőség nyílt – a Landesbibliothek előírásai szerint – a szélesebb körű könyvkölcsönzésre: Bernben és környékén személyesen, Svájc egyéb területére postán, és később a nemzetközi csereszolgálaton keresztül Svájc határain kívül is.

Az évek során a svájci Magyar Könyvtárban terjedelmes dokumentáció fejlődött ki, amely Magyarország politikai, társadalomtörténelmi és vallási fejlődésének szempontjából nyújt lehetőséget a tájékozódásra a 19. század, századforduló és a második világháború befejezéséig terjedő időszak tekintetében. Különleges helyet foglalnak el a svájci–magyar kapcsolatokat ismertető publikációk, valamint olyan művek, melyek tartalmilag és nyelviileg magyar vonatkozásúak, magyar szerzőktől származnak, például a svájci egyetemeken működő tanárok, egyetemi hallgatók írásai (doktori értekezések stb.). A könyvtár állományának jegyzéke először kéziratban, majd később sokszorosított formában, szakterületekre felosztva, névmutatóval ellátva jelent meg. (1946, 1948, 1980, 1985, 1987, 1989.) A jegyzékekből kitűnik, hogy a Magyar Könyvtár sok első kiadást és más különlegességeket mondhat magáénak. Ezek közé tartoznak többek között az Ajtósi-Dürer és Liszt Ferenc munkásságát ismertető kiadványok. Ritkaságnak számít az Angerius Gislenius Busbeck-től származó magyarországi útleírás német nyelvű fordítása latinból – Busbeck 1555 és 1562 között járt Magyarországon –, amely 1664-ben jelent meg Nürnbergben. Továbbá egy Petőfi Sándorral foglalkozó, 1868-ban Bernben megjelent német nyelvű munka, Szalay László és Klapka György Zürichben megjelent munkái, valamint Jókai Mór összes műveinek kiadása 1903–

1908-ból. (A Magyar Könyvtár állománya 1990-ben 10.000 kötetre tehető.)

A két világháború között fejlődésnek indult svájci–magyar államközi kapcsolatok hatással voltak a Magyar Könyvtár működésére is. Ez a folyamat az 1948-ban bekövetkezett magyarországi politikai változások miatt lényegében megszakadt vagy minimálisra csökkent. A Magyar Könyvtár gyarapodása nagyobb részben a Nyugat-Európában és tengerentúlon megjelent magyar nyelvű publikációk beszerzésére, valamint hagyatékok és ajándékok átvételére korlátozódott.

A Svájci–Magyar Társaság működése az 1956 őszen Svájcba érkezett magyar menekültek támogatása eredményeként újból fellendült. Még 1957-ben sikerült a Landesbibliothek épületéből 1953-ban kihelyezett Magyar Könyvtárat eredeti helyére visszahozni. Remélni lehetett ugyanis, hogy a nagy számban Svájcba érkezett magyarok igényt tartanak majd a könyvtár szolgáltatásaira. A rövid ideig tartó fellendülést hamarosan visszafejlődés követte. Ennek lényegesebb okai közé tartozott, hogy a Társaság motorja, Carl Irlet már néhány éve nem élt, továbbá egy hallgatóságos szokásjog alapján a Társaság tagjainak svájci állampolgársággal kellett rendelkezniük. Így az utánpótlás hiánya – a Svájcba érkezett magyarok még hosszabb ideig nem rendelkeztek svájci állampolgársággal – az aktív tagok kiöregedése és részben elhalálása korlátozta a fejlődést. Ehhez hozzájárult még új magyar egyházi és kulturális szervezetek megalakulása, melyek nagy részben átvették a Svájci–Magyar Társaság működési területét. Ilyen körülmények között került sor a Társaság közgyűlésére 1960. március 5-én Bernben, ahol a vezetőség a Társaság feloszlását javasolta. Egyedül a Magyar Könyvtár működését látta célszerűnek. A könyvtár irányítását és gondozását Dr. Wilhelm J. Neyer (1948–1976), a Landesbibliothek helyettes igazgatója – aki egyben a Társaság pénztárosi tisztségét is betöltötte – vette át. E tisztséget – mint a Társaság, mely de facto már nem működött, megbízott elnöke – 1976-ban bekövetkezett haláláig töltötte be. A Magyar Könyvtár további fenntartására szükségessé vált, egy a felelősséget viselő szervezet létrehozására. A Társaság még néhány volt tagja segítségével 1976. augusztus 18-án, Bernben megalakult a "Verein der Freunde der ungarischen Bibliothek" (a Magyar Könyvtár Baráti Köre). Ez a Baráti Kör elkötelezte magát a Magyar Könyvtár fenntartására – és lehetőségeihez képest – bővítésére. A kör elnöki tisztségét Dr. Dora Aebi (1905-1990), a Landesbibliothek nyugalmazott vezető beosztású munkatársa vállalta. Az alapító tagok közé tartoztak még az elnökön kívül Fejes Ilona könyvtáros (a Magyar Könyvtár könyvtárosa), dr. Éber Béla jogász és felesége, Éber Vilma, Kara Károly és Winterhofen H. Péter, a Svájci–Magyar Társaság volt tagja.

A Landesbibliothek továbbra is biztosított egyéb szolgáltatásokon kívül egy félnapos könyvtárosi állást. A könyvtár vezetését és anyagi ügyeinek intézését dr. Éber vállalta. A könyvtár 1982-ig igen eredményesen működött, és az állomány karbantartása is biztosítottnak látszott. A könyvtáros nyugalmába vonulása után azonban munkakörét a Landesbibliothek nem újította meg, sőt a könyvtár működését illetőleg is korlátozásokat helyezett kilátásba. Így a könyvtár működése lényegesen megnehezedett.

Hogy e nehézségek ellenére is tovább folyt a munka – könyvek karbantartása, beszerzése, katalogizálása, kölcsönzés, sőt a könyvjegyzék felújítása – az néhány áldozatra kész magyar munkatárs érdeme volt. Dr. Éber továbbra is vállalta a könyvtár ügyeinek intézését. Az adminisztrációs munkát Éber Vilma, a katalogizálást és rendszerezést Rojkó Ibolya és Kakas Ilona vállalta. A Magyar Könyvtár Baráti köre pedig taglétszámát is jelentősen növelte. Mindezek a tények befolyásolták ugyan, de nem oldották meg a fennálló problémákat: a Landesbibliothek strukturális átalakítás előtt állott, az új tervekben a Magyar Könyvtár mint egy idegen, nem a Landesbibliothek profiljába tartozó gyűjtőterület szerepelt. A Magyar Könyvtárat támogató igazgató nyugdíjba készült és Dr. Dora Aebi, idős korára hivatkozva, lemondott a Baráti Kör elnöki tisztségéről. A Magyar Könyvtár Baráti Köre 1987. május 23-án megtartott közgyűlésén Erna Borgi berni teológust választotta meg elnöknek, és megbízta a

Magyar Könyvtár további sorsára vonatkozó problémák felülvizsgálására.

Különös szerencse folytán a zürichi Zentralbibliothek (Központi Könyvtár) vállalkozott a Magyar Könyvtár átvételére. Megkönnyítette az átvételt, hogy a zürichi könyvtár már 1947-től saját hungarica-gyűjteménnyel rendelkezett, a könyvtárnak több magyar munkatársa – néhányan vezető beosztásban – áll rendelkezésére, és a könyvtár 1994-re felépülő új épületében megfelelő helyiségek állnak majd a magyar részleg rendelkezésére. Az 1990 novemberében a Magyar Könyvtár Baráti Köre és a Zentralbibliothek Zürich között megkötött szerződés értelmében a zürichi könyvtár kötelezi magát a Magyar Könyvtárt mint egységes gyűjteményt felállítani, a könyvtári szolgáltatásokat – katalogizálás, kölcsönzés – biztosítani a saját szabályzatainak megfelelően.

A Magyar Könyvtár a berni Landesbibliothek épületében 1989. december 31-én beszüntette működését. A szolgáltatások újrafelvétele 1990 második felében kezdődik a zürichi könyvtárban. (Zentralbibliothek Zürich, Abteilung Hungarica, Zähringerplatz 6, Postfach, CH-8025 Zürich). A Magyar Könyvtár Baráti Köre 1990. június 12-én megtartott közgyűlésén elhatározta a Kör feloszlását, miután működési területét, a Magyar Könyvtár fenntartását és ápolását a zürichi Zentralbibliothek hatáskörébe helyezte át. A Baráti Kör pénztári hagyatékát is a zürichi könyvtár rendelkezésére bocsátotta, a Magyar Könyvtár szükségleteinek fedezésére.

Hungaricák Zürichben

Terjedelmére és összességére nézve jelentős magyar vonatkozású könyvgyűjtemény található a zürichi Zentralbibliothek-ban. A Zentralbibliothek Zürich – Stadt-, Kantons- und Universitätsbibliothek (Központi Könyvtár) hivatalos formájában alapítvány, mely egy tudományos könyvtár szerepét tölti be. Mint városi könyvtárat (Stadtbibliothek) 1629-ben alapították, kantonális részlegét 1835-ben. Mai formáját 1914-ben nyerte el a két könyvtár egyesítésével. A könyvtár állománya 3,1 millió kötetet tesz ki (1990), szakterülete felöleli a zürichi egyetemen előadott tudományágakat, a Zürich várossal és kantonnal foglalkozó irodalmat, valamint a zürichi illetőségű szerzők munkáit.

A magyar vonatkozású publikációk gyűjtése már a múlt században kezdődött, legnagyobb részük ajándékként vagy a könyvtári csereforgalom útján került a könyvtárba. Célszerűen elsősorban a magyar nyelvvel foglalkozó tudományos műveket vásárolták. Rendszeres beszerzésre azonban csak 1956 után került sor. Jelenlegi formája 1974-ben alakult ki; ugyanis 1973-ban, az évenként rendszeresen megtartott zürichi könyvkiállításon, melyet a Zürich-tó partján állomásozó hajókon tartanak (Bücherschiff), magyar könyvkiadó-vállalatok is részt vettek. A kiállított könyvek Zürichben maradtak, mintegy viszontajándékként a Magyarországon kiállított svájci kiadású könyvekért. A műszaki tudományokkal foglalkozó művek a zürichi Műegyetem (ETH) könyvtárába kerültek, míg egy jelentős részt a Zentralbibliothek rendelkezésére bocsátottak. A mintegy 600 kötettel kiegészítve a könyvtár hungarica-gyűjteménye 1000 kötet fölé emelkedett. Azóta rendszeresen, évente 3-400 kötettel gyarapodik a gyűjtemény. A Zentralbibliothek pénzügyi háztartásából is tetemes összeget fordítanak magyar vagy magyar vonatkozású könyvek, folyóiratok beszerzésére és előfizetésére. A hungarica-gyűjtemény ilyen formájú támogatását nagyban megkönnyíti, hogy a zürichi könyvtár munkatársai közé több magyar könyvtáros tartozik, akik az állomány szakszerű kezelését biztosítják. A gyűjtemény súlypontját továbbra is a nyelvtudományi szakmunkák, szépirodalmi vagy néprajzi vonatkozású művek alkotják. Részletes gyűjtési terület a Nyugat-Európában és tengerentúlon megjelent magyar nyelvű publikációk – az ún. emigrációs irodalom – valamint a magyar kisebbségi területekről származó irodalom. A gyűjtemény jelenleg 6000 kötetet tesz ki, és 40 magyar nyelvű folyóiratot gyűjtenek, illetve fizetnek elő (1990). A hungarica-gyűjtemény állományából 1981 október–novemberében, az 1956-os magyar forradalom 25. évfordulójával kapcsolatban, a Zentralbibliothek előcsarnokában könyvkiállításra került sor, ahol a hungarica-gyűjteménynek az 1956-os

forradalommal foglalkozó anyagát mutatták be.

A zürichi Zentralbibliothek és a svájci Magyar Könyvtár között létrejött szerződés értelmében a zürichi könyvtár állományába kerül a Magyar Könyvtár anyaga is. A két könyvtár egyesítése mind számszerűleg mind értékben is nemcsak Svájc, de egész Nyugat-Európa területén az egyik legjelentősebb hungarica-gyűjteményt eredményezi.

A berni Kelet-európai Könyvtár magyar részlege

A Stiftung Schweizerische Osteuropa-Bibliothek (Svájci Kelet-európai Könyvtár) eredetileg magángyűjtemény, 1959 óta alapítvány, 1973 óta egyetemi szintű dokumentációs intézmény. Mint nevéből is kitűnik, fő működési területe a kelet-európai és kelet-közép-európai országok történetének politikai és társadalmi fejlődésének, általában a kommunista pártok történetének és a marxizmus történetének dokumentációja. A könyvtár jelenlegi állománya 100.000 kötet körül mozog, különös súlyt fektetve a periodikumok gyűjtésére. Időben felöleli az utóbbi hetven–nyolcvan esztendő irodalmát, a fent említett kritériumok alapján. A könyvtár igazgatója 1964-től Dr. Gosztonyi Péter történész és hadtörténeti szakíró.

A Svájci Kelet-európai Könyvtár magyar részlege a könyvállomány 10%-át, 10.000 kötetet tesz ki. Ezeket a publikációkat – Gosztonyi Péter közlése szerint – négy csoportba oszthatjuk: az első csoportba tartoznak azok a publikációk, melyek magyar nyelven Magyarországon, illetve a kisebbségi területen jelentek meg. A második csoportba tartoznak a Magyarországgal foglalkozó idegen nyelvű, Nyugat-Európában és a tengerentúlon megjelent publikációk. Az ebbe a csoportba tartozó könyvek jelentős része az 1956-os magyar forradalommal és forradalom utáni időszakokkal foglalkozik, és e témakörben teljessége egyedülálló, ami a nyugati könyvtárakat illeti. A harmadik csoportba tartoznak a volt szocialista országokban megjelent, Magyarországgal foglalkozó könyvek. Végül a negyedik csoportba tartoznak az utóbbi évtizedekben Nyugaton megjelent magyar nyelvű, elsősorban politikai, hadtörténeti és biográfiai jellegű kiadványok. Jelentős a magyar nyelvű periodikumok gyűjteménye. Magyarországról 38 újságot, folyóiratot és évkönyvet találhatunk – egyeseket 1945-ig visszamenőleg – úgyszintén néhány a kisebbségi területek sajtótermékeiből is rendelkezésre áll. Magyar nyelvű emigrációs sajtótermékekből 39 rendszeresen vagy rendszertelenül megjelenő újságot és folyóiratot tartanak nyilván.

IRODALOM

- ARATÓ László. – A Svájci–Magyar Társaság. = Magyarok, Brüsszel, 1965. nov./dec.
IRLET, Carl – Hrsg. von der Schweizerische-Ungarischen Gesellschaft, Bern, 1955, 51 S.
CSERNYIK György. - Magyar könyvtárak Svájcban. = SMK-Értesítő, 1983.
CSERNYIK, György. – Ungarische Büchersammlungen in schweizerischen Bibliotheken.
Zeugnis jahrhundertelanger kultureller Beziehungen = Zürischsee-Zeitung, Nr.
76/30.3.1984. (lásd még: Donau Bote (Nemzetőr), München Nr. 6/nov./dec, 1984.)
IRLET, Carl. – Summarischer Bericht über die Schweizerische Hilfsaktion für ungarische
Kinder. Bern, 1930, 16 S.
IRLET, Carl. – Schweizerische und Ungarisches. Twann/BE, 1943, 19 S.
Schweizerische-Ungarische Gesellschaft. Jahresberichte. (1935, 1935/36,
1936/37, 1937/38, 1939, 1940/41, 1945.)
GÁL István. – Hungarológiai könyvtár. = Magyar Nemzet, 1982. május 13, S.9
TÁBORI, Kornél. – Das Schweizerherz. Wie Carl Irlet und seine edlen Freunde Junghungarn
retten Budapest, Atheneum, o. J., 15 S.

A Svájci Magyar Könyvtár kölcsönzési statisztikája 1958 – 1989 ÉV KÖLCSÖNZÉS

1958	8543
1959	6980
1960	6329
1961	6724
1962	7143
1963	5904
1964	5084
1965	5951
1966	5806
1967	5382

KÖLCSÖNZÉS

1968	5897
1969	5355
1970	5080
1971	5169
1972	5115
1973	4861
1974	4263
1975	4214
1976	4882
1977	4113
1978	3764
1979	3002
1980	2580
1981	3135
1982	(nincs adat)
1983	2052
1984	2484
1985	2669
1986	2488
1987	2231
1988	2270
1989	2079
1990	(nincs adat)

SUMMARY

György Csernyik: Hungarian book-collections in Swiss libraries (The library of the Swiss-Hungarian Group)

Calvinist priest Dr. Carl Irlet, who was one of the organisers of the child-supporting actions taken after World War I, initiated the establishment of the Swiss-Hungarian Group (Schweizerisch-Ungarischen Gesellschaft) in 1930. Reverend Irlet's interest included cultural connections, and within the frame of the Group, he started to collect books and documents in Hungarian or referring to Hungary from 1935.

The collection, which is presently a special collection belonging to the Zentralbibliothek in Zurich, includes about 6000 books, and is one of the major Hungarics-collections in Western-Europe.

A MAGYARSÁGKUTATÓ INTÉZET MUNKATÁRSAINAK 1990. ÉVI VÁLOGATOTT PUBLIKÁCIÓI

A bibliográfia nem tartalmazza munkatársaink minden 1990-ben megjelent publikációját. Nem vettük fel a napilapokban megjelent kisebb terjedelmű írásokat, hír jellegű anyagokat és az interjúkat. A "Magyarságkutatás könyvtára" sorozat 1990-ben megjelent köteteit a bibliográfia elején kiemelve, és nem a szerzők betűrendjébe sorolva tüntetjük fel

INTÉZETI KIADVÁNYOK - MAGYARSÁGKUTATÁS KÖNYVTÁRA

BARABÁS Béla - DIÓSZEGI László - ENYEDI Sándor - SEBŐK László - R. SÜLE Andrea: Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989. (Szerk. Diószegi László, R. Süle Andrea.) Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 157 p. 4 térk. mell. /A Magyarságkutatás könyvtára 5./

A Kolozsvári Magyar Egyetem 1945-ben. (A Bolyai Egyetem szervezésének válogatott dokumentumai.) (Előszó: Csögör Lajos, bev. tan., utószó: Joó Rudolf, szerk. Barabás Béla, Joó Rudolf.) Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 174 p. /A Magyarságkutatás könyvtára 3./

TÓKÉS István: A romániai magyar református egyház élete 1944-1989. (Szerk.: Barabás Béla.) Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 464 p. /A Magyarságkutatás könyvtára 6./

Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. (Szerk. Fejős Zoltán, Küllös Imola.) Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 319 p. /A Magyarságkutatás könyvtára 2. - Vallási néprajz 4./

Varietas historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára. (Szerk. Diószegi László, Dippold Péter, Fejős Zoltán, Lévai Edit, R. Süle Andrea.) Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 253 p.

ARDAY LAJOS

Térkép, csata után - Magyarország a brit külpolitikában 1918-1919. Bp., 1990. Magvető. 360 p.

Charakteristické rysy pripravovaného návrhu národnostního zákona v Maďarsku. In: Národnostní otázka v Československu (po roce 1918.) Slezský Ústav tAV Opava, 1989. 143-146. p.

Jugoszlávia és a Szovjetunió - Hasonlóságok és tendenciák. In: Varietas historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára. Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 9-19. p.

Jugoszlávia háború utáni újjászületése és helyzete - ma. = Külpolitika, 1990. 2. 145-156. p.

A jugoszláviai magyarság demográfiai helyzete 1944-től napjainkig. In: Magyarságkutatás, 1989. Bp., 1989. Magyarságkutató Intézet. 119-138. p.

A kisebbségek a holnap Európájáért. = Új Szimpozion (Újvidék), 1990. 4. 59-61. p.

Magyarok a szomszédos államokban. Külpolitikánk változása. In: Sztálinizmus és desztalinizáció Magyarországon. Politikai tanulmányok. Bern, 1990. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 177-201. p.

A magyarországi délszlávokról és a készülő kisebbségvédelmi törvényről. = Új Szimpozion (Újvidék), 1990. 4. 33-35. p.

Széthullás előtt? - Jugoszlávia. In: Sorsközösség - Kiútkeresés Európa közepén. Martonvásár, 1989. 23-35. p. /Az Országos Klubtanács nyári tábora/ (Székely András Bertalan és Kristóf Lázár társszerzőkkel.)

BALLA GYULA

Hitélet, az egyházak helyzete Kárpátalján. In: Varietas historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára. Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 21-30. p.

Iskolába menvén... - Kárpátalján. = Erdélyi Magyarság, 1990. 4. 10. p. (A kárpátaljai magyar iskolákról.)

Kárpát-Ukrajna hatályos és korábbi helyneveinek jegyzéke. In: Gyalay Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. Bp., 1990. 891-897. p.

Kárpátalján is vannak változások... = Ablak (Székelyudvarhely), 1990. 2. 4-14. p.

Magyarok voltak, tehát bűnösök... = Ablak (Székelyudvarhely), 1990. 2. 37-38. p.

A nemzeti művelődés megújulása Kárpátalján. = Köznevelés, 1990. 16. 17-19. p. (S. Benedek András társszerzővel.)

BALOGH JÚLIA

Das Bildungswesen der ungarischen Minderheit in Rumänien zwischen 1918 und 1940. In: Études Historiques Hongroises vol. 2. Bp. 1990. 381-392. p.

BÁN D. ANDRÁS

Csécsey Imre: Naplórészletek -1956. Előszó a Naplóhoz. In: Újhold-Évkönyv, 1990/1. Bp., Magvető. 410-412. p.

A két világháború közötti szlovákiai magyarság jogállásának és politikai életének néhány kérdése. In: Varietas historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára, Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 43-56. p.

Radomir király. Széphistória a Rothermere akcióról. = 2000, 1990. október. 56-60. p.

BARABÁS BÉLA

Középiskolás diákok nemzettudatának vizsgálata = Regio, 1990. 3. 191-220. p. (Kovács Éva és Molnár Imre társszerzőkkel.)

A romániai magyar nemzetiség "képviselőinek" részvétele az ország vezetésében 1945-1990. In: Varietas históriáé. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára. Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 56-66. p.

BOJTÁR ENDRE

A horvát irodalom 1945 és 1970 között. In: Varietas historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára. Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 65-81. p.

DIÓSZEGI LÁSZLÓ

Az erdélyi magyar iskolaügy 1918-1940. In: Varietas historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára. Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 81-95. p. A romániai magyarság 1919-1940. = Kortárs, 1990. 7.117-127. p.

ENYEDI SÁNDOR

Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben. = Irodalomtörténet, 1990. 2-4. 435-498. p. (Dokumentumkiadás.)

Egy nemzetiségi szerv sorsa a múlt időben. (A romániai Magyar Művészeti Felügyelőség.) = A Céh, 1990. június. 20-25. p.

"Ha százszor is kell újrakezdenünk..." A Kolozsvári Állami Magyar Színház első évada 1945/1946. = Literatúra, 1989.3-4.556-557. p.

A romániai magyar iskolahálózat. = Mozgó Világ, 1990. 9. 86-95. p.

Romániai magyar színházak. In: Varietas historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára. Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 101-111. p.

Szabálytalan sorok a kétszáz esztendőről. = Új Forrás, 1990.6. 33-43. p.

Szigethy Mihály könyvnyomtató levelei Aranka Györgyhez. = Magyar Könyvszemle,

1990. 3-4.147-151. p. (Dokumentumközlés.)

ÉGER GYÖRGY

A burgenlandi magyarság történetének főbb vonásai 1920-tól napjainkig. In: Burgenlandi magyarok közt. Up., 1990. Új Idő. 10-22.p.

Régió, etnikum, vallás. A regionális jellemzők és az etnikai összetétel változása néhány magyarországi határtérségben 1880-1980 között. In: Varietas historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára. Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 95-100. p.

A történeti Gömör déli részének társadalomstatisztikai jellemzői (1870-1980). = Regio, 1990.3. 75,96. p.

FEJŐS ZOLTÁN

A befejezetlen mű. Miről szólt volna Kende amerikai magyar történetének harmadik kötete? = Vasváry Collection Newsletter (Szeged), 1990.1.1-3. p.

Folklór és hagyomány a chicagói magyar szervezetek identitás-alakításában. In: Varietas historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára. Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 111-128. p.

"A temető csendes árnyán, itt nyugszik egy vándor árván". A chicagói magyarok temetkezési szokásai. In: Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 279-315. p.

JUHÁSZ GYULA

Dominant intellectual preoccupations in Hungary during the Second World War. In: European intellectual trends and Hungary. Bp., 1990. MTA Történettudományi Intézet. 203-208. p. /Études Historiques Hongroises 1990./

Die wichtigsten Strömungen in ungarischen Geistesleben während des Zweiten Weltkrieges. In: Modern age - modern historian. In memoriam György Ránki. Bp., 1990. 305-313. p.

A könyvtárak értékőrző és ismeretátadó szerepe. = Könyvtáros, 1990. 9.512-518. p.

KISS GY. CSABA

Alföldi szlovákokból - szórványnemzetiség. = Regio, 1990.1. 44-48. p.

Les changements politiques en Hongrie = Nouvelle Alternative (Paris), 1990.19. 54-57. p.

Magyarság - határokon kívül és belül. (Néhány szempont a határon túli magyarság kutatásához.) = Tiszatáj, 1990. 4. 74-80. p.

KOVÁCS ÉVA

Középiskolás diákok nemzettudatának vizsgálata = Regio, 1990. 3. 191-220. p. (Barabás Béla és Molnár Imre társszerzőkkel.)

A "Népszava" tökésképe (1905-1940). = Századvég, 1990.1.135-144. p.

Pártok a választások előtt. = Hiány, 1990. 5. 11-14. p. és ua. franciául: Nouvelle Alternative (Paris), 1990.17. (Tóth István János társszerzővel.)

Zsidók választúton (1920-1938). In: Varietas historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára. Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 137-151. p.

ROMSICS IGNÁC

A bethleni konszolidáció válsága és Bethlen lemondása 1930-31. In: Varietas historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára. Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 173-189. p.

A Horthy-rendszer szociálpolitikája. = Rubicon, 1990. 6. 24-25. p.

Nyíltan vagy titkosan? A Horthy-rendszer választójoga. = Rubicon, 1990. 2. 4-5. p.

Parlamentarismus und Demokratie in der Ideologie und Praxis der ungarischen Regierungsparteien in den Jahren 1920-1944. In: Das Parteienwesen Österreichs und Ungarns in Zwischenkriegszeit. Wien, 1990.19-37. p.

Les relations culturelles franco-hongroises et l'Institut Hongrois de Paris entre les deux guerres mondiales. = Cahiers d'Études Hongroises, 1990. 2.179-190. p.

Stephan Bethlens politische Laufbahn von 1901 bis 1944. In: Reformists and radicals in Hungary Bp., 1990.113-138. p.

SEBŐK LÁSZLÓ

Magyar neve? Határokon túli helységnév-szótár. Bp., 1990. Arany Lapok. 267 p.

Az első Erdély-térkép. = Magyar Építőművészet, 1990. 5. 30-31. p.

Hányan vannak? In: Varietas historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára. Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 201-214. p.

R. SÜLE ANDREA

Románia politikatörténete 1944-1990. In: Románia 1944-1990. Gazdaság- és politikatörténet. (Összeáll. Hunya Gábor.) Bp., 1990. Atlantisz-Medvetánc. 199-274. p. /East-European Non-

Fiction./

Az erdélyi társadalmi változások hatása a nemzetiségekre 1920-1940. Iparosítás, urbanizáció, migráció. In: Varietas historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára. Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 215-224. p.

A sváb-kérdés. = Interpress Magazin, 1990. 2. 91-93. p.

Terület- és településrendezési tervek Romániában. = Regio, 1990. 1. 31-43. p.

TÓTH PÁL PÉTER

1938. In: Varietas historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára. Bp., 1990. Magyarságkutató Intézet. 225-243. p.

Nemzeti értékeink és az első osztályos tankönyvek. = Tekintet, 1990. 5. 73-82. p.

Önvád és remény. = História, 1989.6.22-24. p.

A szomszédos országokban élő magyarság iskolaügye. = Forrás, 1990. 1. 50-60. és ua.: Látóhatár, 1990. június. 185-202. p.

Összeállította: Dippold Péter